

[Erdélyi Magyar Adatbank]
Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM 1944–1998

A HÁBORÚ UTÁN

Közvetlenül a háború után a szellemi élet már jelt adott magáról: a *Szabad Vajdaság*, a mai *Magyar Szó* elődje 1944. december 24-én megindult, a *Híd* 1945-ben újraindult – immár kilencedik évfolyamát kezdve meg, az első könyv pedig 1947-ben kerül ki a nyomdából.

A háborús évek irodalmunk munkásait is megtizedelték, és különösen nagy volt a *Híd* munkatársi körének a vesztesége; szerkesztői közül a fasizmus áldozata lett Mayer Ottmár, Simokovics Rókus; harcban esett el Pap Pál, eltűnt Cseh Károly; Schwalb Miklós és György Mátyás, Radó Imre, Borsodi Lajos, Gergely Boriska, László B. Jenő és Havas Károly zsidó származásuk miatt haltak meg. A háború ragadta el ismeretlen körülmények között Kázmér Ernőt és Berényi Jánost, Cziráky Imre és Bencz Boldizsár Magyarországra emigrált, és a háború idején halt meg Farkas Geiza.

A legjelentősebb változások irodalmunk életében a társadalmi alapok átváltozása nyomán következtek be, s nyilvánvaló volt, hogy nem kezdhetette újra egyetlen írónk sem a munkáját, ahol 1941 tavaszán abahagyta. Megváltozott a jugoszláviai magyarság társadalmi képe, mivel a végrehajtott földreform és az ipar, valamint a kereskedelem államosítása révén a magyar nemzetiségű polgárság anyagi lehetőségei lecsökkentek, ugyanakkor a magyar szegényparasztság is földet kapott, de változások következtek be politikai helyzetében is; a klasszikus, úgynevezett kisebbségi helyzete módosult.

A HÍD ÚJRAINDEL

A *Híd* háború utáni első száma 1945 őszén október–novemberi ketős számként jelent meg. A IX. évfolyamába lépő folyóirat főszerkesztője Steinfeld Sándor, a *Híd* és a *Kalangya* régi munkatársa lett. Az első szám a beköszöntőn kívül két elvi-történeti jellegű tanulmányt közölt, melyek nemcsak a *Híd*, hanem irodalmunk számvetését és új célkitűzéseit is megfogalmazták. A cím nélküli programírásban olvashatjuk:

„A Hidat, a vajdasági magyar demokrácia harcos lapját és mozgalmát cenzúra, ügyészség, rendőrség akadályozták a régi Jugoszlávia idején, terror, akasztófa, börtön vetett neki véget 1941 áprilisában.

Az új Jugoszláviában újra megszólal szabadon s magyarul, hirdetve azt a szabadságot, amelyet az új demokratikus ország nyújt minden de-

mokratikus népi és nemzetiségi megmozdulásnak. Mi más programja lehetne az új Hídnek az új Jugoszláviában, mint a legharcosabb és legkövetkezetesebb demokrácia: népuralmunk erősítése, Népfrentünk kiépítése, a reakció elleni kíméletlen küzdelem és a keserves múlt tanulságaképp a dolgozó nép megingathatatlan egységének és népeink felbonthatatlan testvériségének megszilárdítása.

Ezzel a programmal hívjuk össze a Híd régi olvasóit s híveit, ezzel toborzunk új híveket a magyar demokrácia egységének, Jugoszlávia népei testvériségének, Duna-medence népei együttműködésének és a szabadságszerető népek legyőzhetetlen haladásának.”

A *Híd* történetét Kek Zsigmond írta meg, a háború előtti évfolyamok politikai célkitűzéseinek rajzával és munkatársi táborának számbavételével. Steinfeld Sándor *Hidat verünk* című tanulmánya eszmei számvetés, a régi *Híd* programcikkeiből vett idézetek jelzik, hogy a szerkesztőség a háború előtti forradalmi hagyományok folytatását is feladatának tartotta, természetesen gazdagodva azokkal a tényezőkkel, amelyek a háború utáni években kaptak különös hangsúlyt. „A harci kürtök harsonája ma munkára hív – írja Steinfeld Sándor. – Új kor nyílik meg előttünk: a munka megbecsülésének, a testvéri összefogás ifjakat és öregeket, nemzeteket és fajokat egyesítő, egy célra törő, egységes akarattá forrasztó kora. Átmentve az örök értékű anyagi és szellemi javakat, az egymásra való acsarkodás múltját végképp eltemetjük...” A kulturális célkitűzések közül külön hangsúlyt kap az a törekvés, hogy a „kultúra egyetemes népkincsé” váljék, s ebben a munkában természetesen az írók és az irodalom is jelentős szerepet kap: „Most építenünk kell. Más síkon, békés eszközökkel folytatjuk a munkát, a harcot a jobb jövőért és kultúráért. Minden megmozdulásunkban harci tapasztalatainknak a jelen követelményeinek megfelelően kell érvényesülniük. A magyarság évszázados szabadságharcaiban gyökerező egyetemes népi kultúra részeseivé és hordozóivá akarjuk tenni városaink és falvaink minden dolgozóját, az értelmiségieknek azon rétegét, amely fönntartás nélkül keresi és akarja az együtt-menetelést dolgozóinkkal...”

Az elkövetkező években a *Híd* ezeknek a törekvéseknek lesz harcos lapja, és a szocialista realista irodalom eszméjét hirdeti.

TÉGLÁK, BARÁZDÁK

A jugoszláviai magyar irodalom háború utáni első könyve az új törekvések szellemét hirdető módon kollektív alkotás volt: antológia, Hock Rezső, Léway Endre és Steinfeld Sándor szerkesztői munkájának gyümölcse. Ez az 1947-ben megjelent könyv egyúttal a *Jugoszláviai Magyar Írók* című könyvsorozat első kötete is.

Huszonhárom író szerepelt benne: Szirmai Károly és Sinkó Ervin; Lőrinc Péter, Laták István, Herceg János, Majtényi Mihály és Gál László; Léway Endre, Kolozsi Tibor, Dudás Kálmán, Thurzó Lajos, Csépe Imre,

Braun István, Galamb János és Sebestyén Mátyás; a frissen megszólalók közül pedig Brindza Károly, Gajdos Tibor, Zákány Antal, Markovics János, Lukács Gyula, Dévavári Zoltán, Kopeczky László és Pap József.

Mint hirdette is, valóban „régí és új erők munkájának az eredménye” volt ez az antológia, tükre az újjáépítés korszakának, hiszen ekkor az író is a „dolgozók, az építők, a harcosok” sorában tudta magát, s a válogatás is jelzi, hogy elsősorban nevelő értékű írásokat vártak az íróktól, minthogy az volt a feladataik, hogy az „eseményekben és élményekben gazdag napjainkat és tervünk nagy ígéreteit” tükrözzék. Ezt hangsúlyozza az antológia előszava, amelynek mottója József Attila-idézet: a „mindannyiunknál szociálisabb ember szinte csak sejtett alakjáról” beszél, és azt hirdeti, hogy az ún. „művészet” helyett az írónak azt kell akarnia, „ami kell”. Az antológia szerkesztői előszavukban ezekről a kérdésekről így vallanak:

„A könyv tartalma, mondanivalója, íróink határozott állásfoglalása, *életigenlése* antológiánkat az eddigi hasonló művek fölé emeli, tekintet nélkül az esetleges formai, szerkezeti fogyatékoságokra. Írói visszatükrözik a magunk valóságát, és ebben nincs különbség a régiek és az újak között. Ez teszi nemcsak megjelenésében, de *lényegében* is ezt az »első gyereket« valóban a mi gyermekünké, mindannyiunk régen várt és szeretve üdvözölt gyerekévé...

Íróink nem menekülnek a múltba a ma égető kérdései elől. Minden szavuk a nép életének vívódásait, örömeit, fogyatékoságát és diadalait tükrözi. Életünket, az új Jugoszlávia életét olvassuk akkor is, ha az írás tárgya a múlttal foglalkozik. Ez azt bizonyítja, hogy íróink megértették az idő szavát, átvették a »rendelést«, és igyekeznek annak eleget tenni. Csak így vehetnek tevékeny részt a nép kulturális színvonalának tervszerű emelésében, csak így válhatnak népünk »lelkének mérnökévé«. Ez nem az írói szabadság gátolása, hanem az irodalmi alkotás *tudatos* elemének szükséges és kellő mértékű érvényre jutása, egyedül helyes kifejezése...” (A kiemelések az eredetiben is. – B. I.)

Hangot kap ugyanakkor a szerkesztőknek az írások színvonalával kapcsolatos aggodalma, mondván, hogy tudatosan kellett lemondaniuk „a magasabb irodalmi követelményekről”, s minthogy nem lehet várni, míg az írók az írás mestereivé válnak, engedményeket kellett tenni. Kárpótol azonban, meggyőződésük szerint, az írók szándékainak és céljainak egysége. „Egységesen fejezik ki – több vagy kevesebb meggyőző erővel – a magunk valóságát, szemszögét, lelkivilágát – írták. – És a »Téglák, barázdák«-nak ez az *alapvető lényege...*” Irodalmunk jövőjébe vetett optimista meggyőződésükről is vall az antológia előszava, a cím jelképét is feloldó módon: „A munka hevében, a népi alkotóerő dicsőségét hirdetve születik meg irodalmunk is és alakulnak ki a nagy korhoz méltó írói építmények és dúsan termő népi birtokok a magunk jólétére és az emberiség tartós békéjének megszilárdítására.”

Kitetszik hát, hogy a *Téglák, barázdák* nem összefoglalás, tehát nem a múlt és nem is az akkori jelen irodalmának a bemutatására vállalko-

zott. Az ígéret antológiája volt, s mintegy az elkövetkező évek irodalmi termését előlegezte, hiszen a benne szereplő szerzők mögött (egy-két kivétellel) sem állt valójában irodalmi múlt: őket is az eljövendő éveknek, évtizedeknek kellett volna igazolniuk.

AZ IRODALOM IRÁNYÁRÓL

A negyvenes évek második felében, különösképpen pedig az évtized utolsó éveiben, az irodalmunk helyéről és szerepéről alkotott nézetekben felfedezhetők azok az eszmei mozzanatok is, amelyeket a régi *Híd* harcos múltjából mentettek át az életben maradt munkatársak. A „szociális irodalom” fogalmában láttuk ezeket összpontosulni, s azokkal az új törekvésekkel ötvöződtek egybe, amelyek a szovjet irodalommal és esztétikai gondolkodással való friss találkozások révén érkeztek hozzánk, természetesen nem függetlenül Jugoszlávia egész szellemi életének alakulástörténetétől, hiszen íróink és irodalmunk e nagy közösség tagjaiként ennek áramkörében éltek. Az irodalom és a művészetek szocialista realista szellemű értelmezése érvényesült irodalmunkban is, mind az elméleti írásokban, mind pedig a szerkesztői gyakorlatban. Kezdetben Kek Zsigmond és Lévy Endre, a negyvenes évek végén pedig Lőrinc Péter fogalmazta meg jelentésekben, elvi jellegű eszmeifuttatásokban ennek az irodalomszemléletnek a körvonalait, részben a *Híd* „hivatásával”, részben az irodalmi pályázatokkal vagy írószövetségi értekezletekkel foglalkozó beszámolóiban. 1947 januárjában így határozták meg a *Híd* feladatát: „A *Híd* úgy felel meg igazán hivatásának és hagyományainak is, ha szilárdan Vajdaság földjén áll, ha gyökereit a mi való életünkbe ereszti. Határozott és konkrét vajdasági jelleggel a mai Vajdaság problémáival (természetesen hazánk és az egész demokratikus világ problémáival összefüggésben) kell népünket irányítania a fejlődés útján. Ezért tartalmában és formájában közelebb kell jutnia dolgozó népünkhöz, annak kérdéseire és annak nyelvéhez, kifejezési formáihoz és színvonalához...” Lévy Endre az 1946-os irodalmi pályázat eredményeit összegező tanulmányában a következőkben látta az irodalom (és a jugoszláviai magyar irodalom) feladatát és hivatását is – a szocialista realizmus szellemében: „Az élet igenlése egyidejűleg az irodalmi élet igenlését is jelenti. Az irodalom az új idők száguldó termelésében is megtalálja a helyét, megtalálja igazi hivatását is, mert nem az irodalom formálja az életet, hanem az élet szabja meg az irodalom útját. A valóság ábrázolására pedig kevés kor adott annyi nagyszerű és csodálatos témát, mint éppen napjaink történelme és apró hétköznapi tettei. Ezekben kell keresnünk tehát a szépséget és az embert, a hőst, aki nem »vergődik a századok ütőerén«, nem marad örökké szenvedője az időnek, hanem bátran és hősieen a dolgok élére áll és formálja, alakítja a maga életét és társadalmát. Az új irodalmi élet a fennebb megrajzolt keretek között most van indulóban. Útjának és irányának megjelölője a

szocialista realizmus, s mondanivalójának központjában minden idők legnagyobb értéke és mértéke, az ember áll. A valóságábrázolásnak ez a formája vallja, hogy az egyszerű embernek is megvan a maga nagysága s életének sokféle megnyilvánulásában visszatükröződik a minden sallangjától és hóbortos túlzásaitól megtisztult romantika...” Ebben a szellemben vallotta e kor, hogy „az író szerepe ma a tanítóé, a kritikuse”.

1948-ban azonban a kritika kérdése is felmerült. Gál László 1948 márciusában már felteszi a kérdést: „irodalom-e, amit eddig csináltunk?”, s arról is szó van immár, hogy „író vagy nem író, irodalom, vagy nem irodalom”. Ugyanerről a témáról értekezik Lőrinc Péter *Kritika és önkritika* című tanulmányában (*Híd*, 1948. május), felvetve a formalizmus kérdését. Nem véletlen, hogy az irodalmi kritika is ekkoriban ad jelt magáról. Szaporodnak a viták, s árnyalódni kezd az irodalomról vallott felfogás, a művészi formához való viszonyulás, az emberi élet tükrözésének a kérdésköre. 1950-ben Lőrinc Péter leszögezi: „Egészen bizonyos, hogy az, aki nem adja, nem tükrözteti az egész embert, minden emberi életvonatkozásában, az belesüpped a gyakorlatiségbe, a praktizizmusba, és ezzel erőszakot követ el az emberen. És ezzel természetesen a művészetben is...” (*Híd*, 1950. 1–2.) Ugyancsak Lőrinc Péter tesz kísérletet, hogy a szocialista realizmus pártosságelvét a negyvenes évek vége új igényeinek szellemében értelmezze: „Kétségtelen, hogy ezen a téren feltétlenül szükség van arra, hogy nagyobb szabadságot biztosítsunk az egyéni kezdeményezésnek, az egyéni hajlamoknak, a gondolat és képzelet szabadságának, a formának és a tartalomnak. Nem vetjük el hát az irodalom pártosságának a követelményét, nem nyitunk utat a burzsoá dekadencia »izmusainak«, de igyekszünk helyesen értelmezni az irodalom pártosságát, és egyként harcolunk a régi és az új formalizmus ellen.”

Irodalmunk esztétikai szemléletére jelentős hatást gyakorolt a Lukács György munkássága körül Magyarországon fellángolt s a Lukács György nézetei felett pálcát törő vita. Ennek reflexei a *Híd*-ben is szemlélhetők: a *Híd* egyértelműen Lukács Györgyöt támogatta. Eszmei téren a Tájékoztató Iroda határozatával folytatott harc, irodalmi-esztétikai téren az ötvenes évek legelején országsszerte lejátszódott átalakulások hozták a gyökeres változásokat. Ezeknek az előhírnöke volt többek között az ötvenes évek elején fellépő irónemzedék.

AZ ELSŐ MŰVEK

Háború utáni irodalmunk első, körülbelül 1950-ig tartó szakaszának eredeti irodalmi termése nem nagy, mivel, ahogy Szeli István írja, „az író harcol, agitál, társadalmi feladatoknak tesz eleget, novelláit és verseit a napilapoknak írja, napi fogyasztásra, s nem ér rá a jövőnek »termelni«, könyvet írni”. De gátolta a kibontakozást a mind egyoldalúbban értelmezett írói elkötelezettség követelménye is: a plakátvers, a fekete-fehér színekkel dolgozó agitációs életábrázolás, általában a „témaválasz-

tás és az ábrázolás szegényessége”, a drámafelfogás sablonossága, sztereotípiája. Ezt hangsúlyozza a *Téglák, barázdák* egykori kritikája is: „Az első jellegzetesség: a témaválasztás szegényessége. Nem olyan értelemben, hogy maguk a témák vérszegények, hiszen hatalmasabb témát nem is lehet találni, mint a földosztást és a rohammunkát, a földmunkás-szövetkezeteket és a csatornát, írástudást, faluépítést, vasútvonalat stb. Hanem szegény azért, mert legtöbb esetben csak rosszakaratú ellenszegülőket vagy lelkesült agitátorokat állít köréje...”

E korszak mintha nem kedvezett volna a versnek és az elbeszélésnek. Ezekben a műfajokban jelentősebb alkotás nem is született. Annál inkább megfelelt az idő a hosszabb, nagyobb terjedelmű epikus alkotásoknak vagy riportkönyveknek. A poéma, melynek mintái a háborús szovjet irodalomban voltak, irodalmunkban is művelőre talált Markovics János személyében (1918–1979), aki *A munka asszonya* és *Lázadás* című elbeszélő költeményeivel vált ismertté. Készültek regények is. Gajdos Tibor (1917–1997) *Tűz a hegyek között* címmel írt regényt a kor irodalomfelfogásának szellemében. A szerző különben az 1960-as években ismét regénnyel jelentkezett *Még visszajövök* cím alatt (1963), 1972-ben pedig *Hét szűk esztendő* címmel adta ki Izraelben töltött éveinek szépirodalmiasított krónikáját, majd 1992-ben *Végjáték vodkával* című regénye jelent meg. Művészettörténet iránti érdeklődését *Képzőművészeti élet Szabadkán a két világháború között* (1977); az Oláh Sándor életét és munkásságát bemutató *Kék fátyolos világ* című műve (1986) és az öszszefoglalásnak szánt *Szabadka képzőművészete – Történeti áttekintés a kezdetektől 1973-ig* (1995) című könyve dokumentálja. Lukács Gyula (1907–1984) *A sárga háztól a csendes Donig* című riportregényében alkotja meg a korszak egyik legjellemzőbb és legjelentősebb művét. „Hatalmas dokumentumanyagot fűz egybe, de eleve lemond az irodalmi formaadásról, a szélesebb korrajzról, s arról, hogy alakjait saját alkatuk törvényei szerint mozgassa, célja csupán a tények naturalisztikus halmozása, az egyszerű, esetleges valóság elmondása a fasiszta táborokról, a büntetőszázadokról, a második hadsereg szörnyű pusztulásáról” (Szelei István). Kétségtelen azonban, hogy éppen ez a könyv az első nagyobb igényű dokumentum a vajdasági forradalmárok küzdelmeiről, s ami megjelenésének idején naturalisztikus jellegű tényközlésnek tetszett, az idők folyamán autentikussá nemesedett, dokumentumértéke nőtt. A szabadkai forradalmárookra emlékező gyűjteménye *Hol sírjaink domborulnak ...* címmel 1975-ben jelent meg. A tartalmi és a formai ihletnek e körében született továbbá Lőrinc Péter riportkönyve Macedóniáról és Debreczeni József riportregénye, a *Hideg krematórium* Auschwitzról, s készül majd Herceg János *Változó világban* című alkotása is.

LŐRINC PÉTER

A húszas évek aktivista-expresszionista-dadaista Láng Árpádja a harmincas években már Lőrinc Péter néven hirdette a „szociális irodalom” elvét a *Híd*ban. Ezt a tevékenységét szélesítette ki a háború utáni években, amikor a korszak legtermékenyebb, legtöbbet publikáló alkotója volt. Esztétikai jellegű tanulmányaiban a szocialista realizmus elveit magyarázta, nagyobb lélegzetű történelmi munkáiban a mai Vajdaság területének XVIII–XIX. századi történetét igyekezett megvilágítani. A *kuruckor* című könyvében (1947) a magyar szabadságmozgalmakról értekezett, *A nagy póri pör* című művében (1950) pedig a múlt századi birtokkisajátítások és aratósztrájkok történetét dolgozta fel. 1949-ben macedóniai riportjait adta közre, régieket és újakat – „azonosítva a múltat a jelennel” – *Nemzet születik Macedónia katlanaiban* című könyvében. Macedónia a régi Jugoszlávia jellegzetesen gyarmati területe volt, s a háborúban és azt követően a nemzetté válás pezsgő szellemi és társadalmi életét kezdte élni. Nem véletlen tehát, hogy az író, aki a háború előtti években maga is tanárkodott Macedóniában, régi tapasztalataival szembesíti az új élet jelenségeit, s egyértelműen a „harc mindent elsöprő és mindent kivívó nagy lendületét” hirdeti.

Regénye, a *Hétköznapiok*, bár nagyjából a háború előtt készült; 1951-ben jelent meg. A felvonultatott hősök, valamint a regényben érintett problémák sokrétűsége arra mutat, hogy Lőrinc Péter szintézisre készült ebben a művében: főhősének, Péternek az alakjában, sorsa alakulásában, eszmei érdeklődésében a maga ifjúkorának képét festette meg. Tudatosodási regényt írt, hőse az önfelelmedés és önmegvalósulás útjait járja, miközben a háború előtti idők és a háborús esztendők kínálta élmények és eszmék lépcsőin halad mindig feljebb, a társadalmi tudatosságnak és a harc vállalásának a magaslataira. A *Hétköznapiok* azonban elsősorban a felhalmozott életanyag, a felvonultatott egyéniségek révén vált regénnyé, de nem az írói megmunkálás szempontjából is, mert a szigorúbb műfaji, ábrázolásbeli követelményeket nem tudja kielégíteni. Éppen ezért inkább regényes kor- és életrajznak minősíthető elsősorban. Az ötvenes években történelmi tanulmányai mellett önéletrajzának megírása foglalkoztatja. A *Hétköznapiok*ban megkísérelt vállalkozásnál szerencsésebb megoldást látunk önéletrajzának eddig megjelent kötetében. Ezekben nem kényszerült olyan területekre, amelyeken bizonytalanul mozgott, ellenben írásának lírai fogantatása és szemléletének történelmi vonásai is előnyösebben érvényesülhettek. Önéletrajzának első része a *Válságok és erjedések* címet viseli (1962), és az 1918–1921-es időszakot öleli fel, *Vándorlások* című könyve (1964) az 1921 és 1930 közötti tíz esztendő történetét dolgozza fel, míg a *Pirkadás* (1978) a szerző életének 1930 és 1941 közötti szakaszát tárja elénk. Ezekben a művekben azonban nem pusztán az író személyes történetével találkozunk: olyan emberi sorsokról beszél, amelyek ugyan már kihullottak tudatunkból, de szerepük miatt ma is figyelmet érdemelnek. Egy nagyszabású műve-

lódéstörténet lehetősége is ott lappang tehát az önéletrajz lapjain. S ez vonatkozik novelláira is, amelyek *Görbe utca 23* (1952) és *Alakok* (1960) című kötetekben jelentek meg. Itt állít emléket például fiatalon elhunyt költő barátjának, Mikes Flórisnak. Nem epikum jellemzi tehát Lőrinc Péter alkotásait, ezt állapította meg egykori kritikusa, B. Szabó György is. Szerinte Lőrinc Péter műveiben „epika helyett líra, s így a kompozíció zártságát a laza kötésű élményrétegek egybehordása váltja fel; a szerkezeti szilárdságot és a történeti lezártságot – a részletek megmunkálása és az események hangulati megragadása helyettesíti...”

Történetírói munkásságának, mely az ötvenes-hatvanas években magyar és szerb nyelven bontakozott ki, mintegy koronája a *Bánát magyar nyelvű polgári társadalomtudománya a századforduló idején 1880–1918* című könyve (1973). E munka folytatásaként írja meg a *Bácskai polgári politikai elmélet (1880–1920)* című művét (1976) és *A Pleitz-ház tudományos kiadói tevékenysége a bánáti rónán* című könyvének tanulmányait (1978), amelyek adatgazdagságukkal és tudománytörténeti vonatkozásaikkal tűnnek ki. Említhető még a *Harcban a földért* (Bp., 1977) című kötete, amely földbirtokpolitikai kérdéseket tárgyal. A vajdasági politikai pártok 1887 és 1918 közötti történetéről szóló műve szerb nyelven jelent meg (1979).

LATÁK ISTVÁN

A háború előtti *Híd* agitációs irodalomeszményét Gál László mellett elsősorban Laták István mentette át a háború utáni időszakba. A háború utáni első években háborús verseit jelentette meg, amelyeknek legsikerültebbjeiben a kor lelket bénító, süket s fájdalmas pillanatait örököltette meg, szólva a „gyáva sötétről”, a „síró távíróhuzalokról”, a „gyötrelmes percekről”, az ablak fájában és az idegekben őrlő szűről, legközvetlenebbül pedig a „félbetört, semmis, vidéki életről”.

Majd a „szabadság örömét” énekelte, mondván, hogy manapság „nagy a feladatod: szabadságban élni”. Szabadságdalai mélyén azonban sajátos költői tragédia fogalmazódott meg, mert a költő belső küzdelmeket vív az élet újdonságai és a maga szociális irodalmon formálódott látásmódja közötti ellentmondások miatt. Ezt jelzik *Májusi rapszódia* című versének sorai is:

*És milyen kár, hogy nincs elég szavam,
nincs elég borom és mámorom,
nincs erősebb hangom rikkantani
itt a szegénysoron:
hogy új májust ért meg az én férfikorom.*

Ezt a gondolatot fogalmazza meg *A szabad embernél nincsen boldogabb* című versében is:

*A bánat úgy hozzám nőtt egykor,
Hogy felejtettem a jó nevetést.
S alig tudtam éljent sikoltani,
Midőn az első szabad szellő ért.*

Nem véletlen, hogy verseinek legtöbbszörében csak úgy tud szólni az új életről, ha a régivel párhuzamot von, s csak nagyon ritkán tud a múlt emléke nélkül érezni. Ezek közül kétségtelenül a legépebb a *Szegény ember vígan kiáll az útra* című. Megfigyelhető az is, hogy az ilyen verseinek egy részét a múlt század végének érzelmes, lírai hangja járja át.

A költői válság hulláma azonban az ötvenes években borította el Laták István költészetét. A jugoszláviai magyar irodalomban kezdetben lassan, majd mind gyorsabban kialakuló új, a szociális irodalom egykori tematikájával felelő léteények nem kedveztek Laták István költőiségének, de azok a társadalmi változások sem bátorították, amelyek az ötvenes években lejátszódtak. A társadalmi élet fokozatos konszolidációja, az ország újjáépítése hőskorának lezáródása következtében mindinkább a hétköznapi élete került előtérbe, s ezért azok az érzelmi és társadalmi szélsőségek is elmosódtak, amelyek egykoron ihlették. A költő a magánemberi viszonylatok bűvkörébe került, nem tudott hangot váltani, s egykori lázadása mindinkább az elégedetlen ember magatartásának az alakját öltötte magára. Új szimbólumokat talál tehát emberi állapota költői megjelenítésére: a krumplivirágról és a földibodzáról énekel a klasszikus népiesség eszményét követő modorban.

Ilyen válságokról tanúskodik prózája is. Megörökíti Balgának, a sorsüldözött vidéki írónak az alakját *Kavargó sorsok* (1962) című kötetének elbeszéléseiben – a maga alkotói és sorsproblémáit tükrözve.

CSÉPE IMRE

Östehetségként fedezte fel irodalmunk a harmincas évek második felében Csépe Imrét (1914–1972), írói kibontakozásának időszakában a negyvenes évek második felében és az ötvenes években következett be, ellentmondásoktól nem mentes módon.

Úgy tetszett indulásának idején, hogy polgáriusuk költészetünk ellenében ő szólaltatja meg frissen, ösztönös költőiséggel a paraszti világ élményanyagát, elannyira, hogy verseinek megtorpanásai, esztétikai egyenetlenségei is háttérben maradtak a „spontán alkotó-ösztön és képalkotó erő” (Szeli István) megnyilatkozásai ellenében. Költészetének ezek a jellegzetességei azonban nem tudtak kiteljesedni: verseinek „eredeti” hangja és képvilága csak részletekké tudott szerveződni, költői magatartása pedig részben az irodalmi példák hatása alatt fokozatosan urbánus, alaptermészetétől idegen vonásokat öltött, részben pedig a negyvenes évek második fele irodalompolitikai elgondolásainak a befolyása alatt pózossá vált, miként a kritika is megállapította a *Termő porban*

(1961) kapcsán, mondván, hogy ebben „már alig van nyoma népballadás eredetiségének, s az egyéni hangot az epigonizmus, az »iskolázott« költő utánérései váltják fel”. Költői spontaneitása leginkább *Üzen a föld* (1949) és *Májusi mezőkön* (1952) című köteteiben érvényesült. Természetfestő részletei az élmény közvetlenségéből a legtöbbet fejezték ki.

Időállóbbnak azonban költészetének tárgyias rétege bizonyult. A szegény emberek életének képeit írta meg ezekben a verseiben, a „fenéken maradókét”, ahogy egyik versének címe már-már szociológiai pontossággal megfogalmazza azt a társadalmi réteget, amelynek életéről beszél. Szociografikus helyzetfestő képek sorakoznak költeményeiben, béreslakások kietlensége és szegénysége jelenik meg, s ennek környezetében festi az emberi sorsokat is. A béresét például így:

*Nem törődik velünk senki,
Csak az ispán, hogy mit ettünk;
A rege minket ökörrürelékből teremtett,
S talán nincs is lelkiünk.*

(Béresek)

Ekkoriban talál sajátos emlékverstípusára, amelyet az ötvenes években majd „emlékkőnek” nevez. Elégikus portrészorozatot alkot bennük, szegény emberek arcképcsarnokát akarja elkészíteni, halálukban életükről énekelni, egy olyan költői hangvétellel, amely Sinka István hasonló törekvéseire emlékeztet. „Sírba ballagó, gatyás parasztok” „lengnek el” előttünk ezekben a versekben, s itt találjuk Csépe Imre legautentikusabb, legköltőibb képeit is. Nyilván nem véletlen, hogy versírói válságaiból, amelyek a hatvanas években szinte teljesen elhallgattatták, az e versekben felfedezett lehetőségek révén a próza felé tört. Posztumusz verseskönyve a *Szorul a nap* (1986) című.

Kísérletezett regénnyel, novellával egyaránt. Regényében, a *Fordul a szélben* (1965) valójában önéletrajzát írja, egy szerelmi történet fonalán haladva. Ebben is a béresek, a napszámosok sorsát kíséri a kishegyesi és topolyai tájban, és a szekicsi nagygazdák ridegparaszti világát festi a két világháború közötti években. Nem hibátlan mű a regénye sem: „Noha a regényt gyakori lírai intermezzók szabdalják fel, s kompozícióban inkább formátlan novellafüzérre emlékeztet, az élmény ereje és az elbeszélés lírai heve, még inkább pedig a népies fordulatokban és szóhasonlatokban bővelkedő nyelve érdekes olvasmánnyá teszi” (Szelei István). Figyelemre méltók azonban regényének tárgyias, az egykori népélet képeit megörökítő részletei, amelyeket általában folklorisztikusoknak szoktunk nevezni, valójában azonban a szegény ember munkájának és munkaeszközeinek leírását hozzák, leginkább naturalis hűséggel és pontossággal.

Novelláinak, lírai tárcáinak is ebben látni elsősorban erényét, mint hogy ezekben is, akárcsak költeményeiben, az élet lírai hevű, ösztönökben őrzött képeitől a népies szemléletű és kidolgozású elbeszélésformáig jutott el, mintha Göre Gábor vagy Cziráky Imre Mihál bája modorát

akarná folytatni. A hatvanas években a rövid lélegzetű, lírai tárca a műfaja. „Mezei dolgokról” beszél ezekben az írásokban, amelyeket a me-rengés melankóliája jellemez. Az eltűnt idő nyomában jár az írói emlé-kezés: az „egy kaptafás világból” tekint vissza, most már a megszépítő messzeség hatása alatt is, a „banyakemencék korába” rajzolva a „felkőd-lő múltat”, amelynek tudatában már csak lírája van, még ha az emlék tartalma az egykori szegénysors kínját vagy keservét őrzi is. „Mint aki valamit elvesztett és még álmában is azt keresi, járom a mezőket, a pa-rasztvilág birodalmát, ahol erős öklű Jánosok, acélizmú Gyurák talpai nyo-mán gyémántfényű ragyogással csillog a harmatos vetés...” – írta *A reggeli mezőn* című tárcájában, megmutatva ihletének a körét és jellegét is. Ez a szemlélet és írói módszer jellemzi az író halála után megjelent *Mezei dolgok* (1973), *Határdomb* (1973) és *Idők lombohullása* (1982) című köteteknek tárcáit és „vallomásait”. Hazai irodalmi népiességünk utolsó képviselője volt, s az ő életművében ott van ennek az iránynak minden erénye, köz-tük az egykori élet részleteit megörökítő törekvése, s minden hibája is.

THURZÓ LAJOS

Thurzó Lajos (1915–1950) pályája a szociális irodalom kibontakozá-sának időszakában kezdődött a harmincas években, s jelképesen vele együtt némult el a költő a negyvenes évek végén, amikor ez az irányzat elveszítette vezető szerepét irodalmunkban.

Az irodalommal ismerkedő Thurzó a vajdasági fiatalok mozgalmai-nak folyóirataiban jelentette meg első írásait, s mint annyian, ő is azok-nak az érzéseknek és hangulatoknak keres kifejezést, amelyek a társa-dalmi élet zsibbasztó légkörét tükrözik, de amelyek nem kaptak még sem társadalmi, sem gondolati formát. A munkásmozgalomhoz csatla-kozva mind egyértelműbben tudta megszólaltatni élményeinek társadal-milag meghatározott körét. A munkáséletet rajzoló verseiben nem vé-letlenül expresszionista szó- és képhasználata a szembeötlő, s hogy hí-ven rögzíti világfájdalomból kinövő tudatosodásának állomásait.

Költői kibontakozása azonban csak a háború utáni években játszó-dott le, ám költőisége ekkor sem tudott kiteljesedni: a költő csak meg-mutatatta magát. Ez a korszaka sem volt ellentmondásoktól mentes. A háború előtt a vágyak és a valóság közötti szakadék tudata szólalt meg verseiben, a háború után költői alkata, vérmérséklete találta magát szemben a kor ars poeticájával. Érző lélek volt, ám a háborút követő mámoros és harcos hangulatok a dübörgő ritmusokat, a verses lelkesedést várták el a költőtől. Thurzó Lajos viszont a maga halk és magába húzó-dó, érzékeny módján tudta csak költői erővel élményeit kifejezni, még akkor is, ha tudta és hitte, hogy valójában ez az élménye avatta költővé, s ebben az élményben az emberré válás látványát fedezte fel. Igazán csak az örömről tudott énekelni, csak így tudott „lélekkel magas-ba szállni”, s szeretni mindent, ami él, s mert él, ünnepelni is.

Versei első gyűjteményének, a *Napos oldalnak* (1949) természetfestő részleteiben mutatkozott meg költői ereje, a „napos oldal” ihletében tudott szíve szerint énekelni, s nemcsak a tavasz és a nyár jelképeivel szóltatta meg életörömét, hanem az ősz képzeteivel is, amelyekben „életes” mozzanatokot látott, hogy „érett vágyódását” megfogalmazhassa. Legsikerültebb verseinek képeit a rajz halvány akvarellje, a finoman s már-már mívesen futtatott vonalak jellemzik, szavának halk muzsikája pedig egy Tóth Árpád-os lélek rezdüléseire emlékeztet. Az élet intimitásainak a költője volt természete szerint, s mert nem tudott harci dalokat írni, amikor ilyenekre vállalkozott, akkor is a tájélmény és az életöröm szelídebb felhangjait menti versébe. A költő *Lélekkel magasba szállni...* című gyűjteményének (1970) előszavában joggal látta Szeli István az „optimizmus tragédiáját” Thurzó Lajos életművének legfőbb jellemzőjeként. Ugyanő a következőképpen összegezte a költő jelentőségét: „Thurzó kétségtelen költői tehetségét semmi sem dicséri jobban, mint az, hogy e józan és fantáziátlan világban is színes és egyéni tudott maradni. Nem a nagy költészet elvitathatatlan jegyeivel, de annak ígéretével.”

A FORDULAT ESZTENDEI

A negyvenes évek termése mintha az ötvenes évek első felében ért volna be, és sok jel utalt arra, hogy irodalmunk egy aranykora van közeledőben. Erre mutatott mind a könyvkiadás intézményessé válása, a pezsdülő írói alkotókedv, a művek esztétikai színvonala, nem utolsósorban pedig egy új, már az ötvenes évek szellemére esküvő írónemzedék fellépte, vagy az a törekvés, hogy egy Magyar Irodalmi Társaság váljék írónk szervezetévé. Ebben az időben zajlott Palicson az Ünnepi Játékok rendezvénye, amely nemcsak irodalmunk, hanem szellemi életünk más területeinek a szemléje is volt, körvonalazódott egy tudományos intézet terve, s a könyvterjesztés problémája a Könyvbarátok Körének megszervezésével, lapjának megjelentetésével kapott sajátos formát. A változást jelezte a *Híd* szerkesztésében bekövetkezett fordulat is: az addigi, elsősorban adminisztratív szempontokat érvényesítő szerkesztői politika fokozatosan háttérbe szorult, s Majtényi Mihállyal, majd Herceg Jánossal író szerkesztő került a folyóirat élére.

Irodalmunk lemaradása, a biztató jelek ellenére is, kétségtelen volt: a negyvenes évektől örökölt adminisztratív irányítás elve sokkal tovább tartotta magát, mint Jugoszlávia más szellemi-irodalmi központjaiban, írónk nem vették ki részüket azokból az országos méretű vitákból sem, amelyek a realizmus és modernizmus kérdéseinek értelmezése körül folytak, és a jugoszláv szellemi élet polarizálódásához vezettek. Irodalmunkban tehát nehezebben és megkésve érvényesültek a jugoszláv szellemi életre ható eszmék és törekvések, s ennek következtében az esztétikai minősítések lehetősége is később merült fel, érvényesítése pedig akadályokba ütközött. Általános, országos szinten megsemmisült ugyan

az a szellemi talaj, melyet a szocialista realista művészetszemlélet képezett, s érvényét veszítette az a feladatkör is, amely belőle következett. Ezeknek a következményeit azonban nem tudta irodalmunk nyomban levonni: a Tájékoztató Iroda határozataival folytatott vita politikai vonatkozásainak tisztázását tehát irodalmunkban nem kísérte az irodalmiaké. Az adminisztratív irányítás ugyanis megakadályozta, hogy az író a kritika jogával éljen, a kiegyenlítődés, az írói tehetségek koegzisztenciájának hirdetésével pedig megakadályozta egy írói értékrend kialakulását, a polarizációs folyamatok lejátszódását. Nem véletlen tehát, hogy ígéretes és biztató kezdetek után az ötvenes évek második felében az évtized első éveinek legtöbb vívmánya problematikussá válik, a könyvkiadás pangása szinte ijesztő méreteket ölt, az intézményesítési kísérletek pedig tiszavirág-életűek lesznek.

E felemás korszak képe tehát korántsem egységes, az irodalmi élet mozgásterében sem. Valóban „válságok és erjedések” időszaka ez. Néhány írónk, aki nem tartozott a háború előtt a *Híd* köréhez, most szólal meg újra (Szirmai Károly és Börcsök Erzsébet), az idősebb nemzedék tagjai közül Debreczeni József, Herceg János, Majtényi Mihály művészete ekkoriban ér el jelentős állomásához, Sinkó Ervin művei ekkor jelennek meg rendre magyar nyelven, míg Lőrinc Péter és Laták István írói pályája ekkoriban ér válságos korszakába.

Két élesen megkülönböztethető szakasza van tehát az ötvenes évek irodalmi alakulástörténetének. Egy termékeny – az évtized derekáiig – s egy válságos, mely körülbelül az ötvenes évek végéig tart, s melyet egy újabb, immár kiteljesedő szakasz vált fel a hatvanas években.

GÁL LÁSZLÓ

Háború utáni költészetünk immár majd ötvenesztendő történetében szinte állandóan jelen levő költőnk Gál László. Jelentős szerepet játszott mind a negyvenes évek második felében, mind az ötvenes-hatvanas évek változatokban gazdag korszakában, mind pedig a hetvenes évek elején, amikor költészetének csúcsraérését figyelhetjük meg.

Mint aki a mélységből a tudót tágitó magasba, homályból fényre érkezett, úgy szólalt meg 1944 után, és énekelt majd egy évtizeden át. Ez volt az az időszak, amelyben a költő Ady „vörös Napját” látja megjeleni az életben, a háborús romokat eltakarító, az ország újjáépítésén dolgozó nép hétköznapijait szemlélve, amikor a népfelszabadító háborúban győztes társadalmi forradalom első termését aratta, Gál László újonnan született verseiben a magyar forradalmi líra hagyományait, elsősorban expresszionisztikus jellegű eredményeit, de az új, szociális lírát is megszólaltatta, a számot adás, az emberi élet múltja felmérésének igényével és a hasznossági elvet is kielégítő szenvedéllyel. Költői feladatának az agitációt tartja, a versihlet a meggyőzés szándékában öltött testet, alkotómunkára, a szabad élet és a társadalom építése feladatainak teljesítésére

serkent, majd a negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején megírja békeverseinek sorozatát, és versciklusban örökíti meg Sutjeska-élményét. Verseinek ezt a világot tartalmazza *57 vers* című kötete (1949), valamint *Dal a szegény halászlásról* című versgyűjteménye (1959).

Utóbbi könyve az ötvenes években lejátszódó költői alakulás verses emlékeit is tartalmazza. A költő a magába fordulás drámájaként kezdi a maga életét és költői tevékenységét értelmezni. Mint előző költői korszakaiban, ekkor is a költő és a világ közötti ún. köztes területeken éli meg Gál a világot, „a költő elmondja életét”-helyzet az alapja verseinek, amelyek a csalódás motívumait is megszólaltatják: mind intenzívebben éli át az öregedés tényeinek felismerésében az elérttel és a megtettel szembeni elégedetlenség érzését, párhuzamosan az elmagányosodás, a monologizálás tüneteivel, amelyekhez a megértés, a belátás és a megbocsátás felhangjai is járulnak. Megszólal tehát a rezignáció dallama, a versek pedig egyértelműen emberközpontúakká válnak. *Dal a szegény halászlásról* című kötete, majd *Ispiláng* (1961) és *Tarlóvirág* (1962) című könyveinek legtöbb verse már ezt az új költői magatartásformát tükrözi:

*Fáradt vagyok. Üres a tarisznyám.
Hol a régi csónakom, a régi vitorlám,
a régi vad szelek Karom kitárom
furcsán: bukott király a zsáktrónján
és csók rügyezik a parkban és élet.*

(Koldus a falon)

Gazdagok e korszakának érzéskörei, s legtöbbje az érzések „elszakadó hadműveleteit” jelzi, miközben a költő az öregséggel barátkozva új magatartásformáját alakítja, amelynek legfőbb ismérve az a gondolat, hogy a költő immár nem éli az életet, hanem álmodja, amiből az is következik, hogy a „régibb szobor” gondolata is megszólal, mintha szakadék választaná el az élettől, amely fölé az emlékezés hidját kell megépítenie. S elégedetlenségének ad hangot, amikor arra gondol, hogy a történelmi viszonyok hány évtizedet raboltak el életéből, s most, amikor olyan társadalmi és emberi viszonyok között él, hogy emberinek mondhatná az életét, megöregedett. „S amikor élni már lehetne, meghalunk” – hirdeti ebben az időben, mind tragikusabb köröket járva be. Az öregedés képzetébe torkolló felismerései, érzései kristályosodnak ki végül a soha célba nem érés gondolatában:

*Tán ez a szép: elindulni,
s nem érkezni soha célba?
fütyet hányni, fütyürészni.*

(Emlékező)

Majd még tovább feszíti e gondolathúrt:

*Csak ne lenne minden messzi tűz
közelről bús parázs
savanyú szagú keserű.*

(Mint otthon volt a hold)

S mintegy ellenpontjaként a fentieknek az új világ boldogságát idézi meg:

*...az új világ
mondom most én is
és a fiataloknak üzenem
az új világban mézet iszunk csak
sütkérezünk virágos réten
napsugárból szőtt szőnyegen.*

(Új világ)

Ebben az időben születnek első elégiái, miközben a létezés kérdései foglalkoztatják, ám lázadó magatartása lassan átalakul, és egy megbékéltebb elfogadásmozzanattal kerül egyensúlyi helyzetbe.

A hatvanas években ennek az új, már-már klasszikussá érlelt élethelyzetnek a dalait írja, s ezeknek java lát napvilágot a *Lepkevilág* (1965), a *Szó a szélben* (1968) és a *Tenyerünkön a hold* (1970) című kötetekben, címükben is hirdetve költői gondolatainak útjait. Gál László új költői korszakát azonban nemcsak a versgondolatok változásai vezetik be, hanem a költői kifejezés terén lejátszódottak is. A részletező, „elbeszélő” vers helyett a hatvanas évek folyamán az asszociációs ívek-ből épült versek kerülnek túlsúlyba. A költemények megrövidülnek, a néhány elemre csökkent képvilág asszociatív ereje viszont megnő, s emiatt a verselemek közötti távolságok benyomása is erőteljesebb lesz. Amit a költő „elmondott”, azt most a magányos kép jelentése hordozza. Jellegzetes képváltásai is kifejtik tehát hatásukat: a kiélezett mondatok, a szatirikus hajlam szülte szójátékok, ismétlések, éles ellentétek érvénye is megnő ezekben az új versekben. De az sem véletlen, hogy közeledik a magyaros vershez vagy a gyermekvers formavilágához, végeredményben pedig kialakítja a maga jellegzetes, dalszerű monológversét, amely elsősorban hangos dűnyögés, formát kapott révedezés.

A versek tájképei, „csendéletei” elszürkülnek tehát, elemeiket veszítik, mintha elsivatagosodott világról kellene a költőnek vallania. Süket a csend is, mintha a költő már nem a földön, hanem az űr egy más pontján élne, nap helyett pedig a „semmi” kezd derengeni. Ennek teszi fel a kérdéseit is, vagy mondja el immár feltételes módban megfogalmazott talányait életről, halálról. A gondolatok e körében azonban a végső pont az a felismerés, hogy „ez a föld a nincsen tovább”, vagy ahogy életét összegezve *Eszmélnedés* című versének rímei elmondják: „többet akartam – alulmaradtam, megvertem – újra kezdtem, addig élek – míg elégek”.

Gál László ezekben s különösképpen a hetvenes években írott verseiben a lélek olyan rétegeihez érkezett, amelyek költészetünkben eddig majdnem teljesen ismeretlenek: a létezésnek egy forradalmian egzisztenciális formájáról szóltak. Az öregedő, mi több: a megöregedett ember számvetései ezek a versek. Szüntelenül mérleget készített, dohogva, elkeseredve, sajnálkozva, zokogva, rezignáltan, merengve, ritkán örömmel, gyakran bánatosan. Ám az „ember” szől ezekből az utolsó Gál-versekből, az ember, aki nagyon akart, harcolt, győzött és elbukott, mert a világot akarta megváltoztatni szép reményei szellemében, de a világ nem hallgatott rá. Hangja akkor erősödött fel, amikor elbukásait és csalódásait veszi számba, s ilyenkor jut el az „örök” emberinek a hatáira is. Valójában nem új életszempontokról van már szó e versek kapcsán, hanem a megfogalmazás egészen tömör módjáról, amely azonban dalszerűségét meg tudta őrizni:

*kelj fel nap
süss fel nap
de minnek
este lesz megint*

Ennek a halál árnyékában született költészetnek a summáját a következő versmondattal találjuk meg: „csak magamat írom de embert keresek”. Ez egyúttal Gál László költészetének a véghangja is. Összegyűjtött versei a *Rozsdás esték* (1972).

Meggyőző erővel mutatta a posztumusz *Sziklaévek* című kötet (1983), hogy a költő élete utolsó éveiben a lét milyen tájait járta be: az emberélet „drámai végkifejlete” (Pap József) játszódik le a gyakran címet sem kapott versfeljegyzésekben. A *nagy utazás* című kötete (1986) a *Gál László művei* című sorozatban jelent meg (akárcsak a *Sziklaévek* is), s a költő 1960-as távol-keleti utazásának irodalmi emlékeit tartalmazza: versek és néhány riport mellett *Az éhes hajó* című rádiójátékát.

DEBRECZENI JÓZSEF

A költő, akitől a húszas évek végén búcsúzott irodalmunk, minthogy Budapestre költözött, s ott népszerű író és szerkesztő lett, s akinek költészete biedermeieres hangulataival maradt meg az emlékezetben, a háború után a véres valóság költőjeként kopogtatott újra irodalmunkban, szenvedések dúlta élete romjain kezdte újraépíteni művét a negyvenes évek végén, s az ötvenes években teljesítette ki.

Az új korszakába lépő Debreczeni József *Tündöklő tájon* című kötetben (1949) ismét költeményekkel jelentkezett; ezek a versek 1949–1950-ben jelentős szerepet játszottak költészetünknek abban a forrongó szakaszában, amikor egy erőltetetten céltudatos és irányzatos korszak alkonyán s az új költői igények jelentkezésének a hajnalán az artisztikus

vers példáulként kerültek a köztudatba, azzal az intim emberi körrel együtt, melyet megénekeltek. Hatása elsősorban „művészies” veretű költészetének volt, amelyben a szavak műveseként mintha ott folytatta volna, ahol egykor abba hagyta, többek között egy „nyugatos” verseszmény, nyelvi kultúra bővületében. Költőisége valódi és emberi hangjait azonban nem impresszionisztikus táj- és hangulatverseiben találjuk meg, hanem táborverseiben, a fájdalom, az emlék, a keserv hangjaiban. A „pokol írődeákja” ezekben a versekben a költő, s újra meg újra tetemre hívja bennük a fasizmus emberi rettenetének az idejét. Olyan intenzív élmény döbben fel ezekben a Debreczeni-versekben, hogy a műves költő, aki a „szép szóra” építette költészetét, így énekelt:

*A szó csak indulat, a mondat mit se mond,
Hasadt harang hintál a hang neszében;
Koldus jajok, tagolatlan sirámok,
Bőjti igék füzére csak beszédem.*

(Meggyilkolt kedves)

A szenvedés költészetét teremti meg, költeményei a kínnak, az emberi nyomorúságnak a zsolozsmáivá lesznek. Éltetője és ihletének kiapadhatatlan táplálója ez az élmény, egy vele, annyira, hogy magányosságának is ebben leli meg magyarázatát:

*Mit is tehetnék? Magam maradtam kénytelen-bátrán,
Hagymázt s csomát kiálltam, sarumon vádló vér nyoma.
Édényem magam égetem most, magam verem le sátram,
Zilált hajótörött, dült évek rongy Robinsona.*

(Keserű robinzonád)

Az ötvenes években, szinte költői elnémulásáig a hatvanas évek elején, költői artisztikumának újbóli kivirágzása is lejátszódott: költő ő, a művesség jelvényeivel lobogóján, és egy zárt életkór énekese. Ebben az időben az öregkor érettségével aranyozza be egykori költői Énjét. Joggal jellemzi egyik méltatója a következőképpen: „A tiszta, a csillogó Ige énekese ő, az a kivételes költő, aki kifogyhatatlan nyelvi művészetével a nagy regiszttert szólaltatja meg: a metafizikai nyugtalanságtól a társadalmi megújulás tudatáig. Magával ragadó zenévé stilizálja az élményt, ugyanakkor plasztikus valóságtartalommal telíti a költői szót.”

Debreczeni József nevéhez fűződik a magyar irodalom szinte egyetlen autentikus táborregénye, a *Hideg krematórium*, ez a hideg forrósággal megírt riportkönyv Auschwitz borzalmairól (1950, 1975). Lírájának is ihletője volt a haláltábor élete és élménye, ám riportregényében nem ragadja el a szenvedély és a fájdalom. Amikor ezt a művét írta, még ha soraiból, mintegy az emlékek és a tények mögül, fel-felparázslis is a gyűlölet, melyet a pusztítás nagymesterei és az őket éltető fasizmus iránt érez, az önsajnálatnak a hangja idegen tőle. Riportot, helyzetjelentést

ír az embertelenség világról ebben a műben, hiszen olyan tényeket sorakoztathat fel, amelyek meztelen igazságukkal és tény voltukkal a képzelet kitaláló és regényesítő gesztusait is elhomályosítják. Előadás-módja puritán, közlése pedig csak fokozza ennek benyomását, s a legnagyobb írói diadalát abban kell látnunk, hogy emberi nyelven tudott szólni a haláltábor borzalmairól, amelyekről valójában nem lehet beszélni – a halál roppant súlya, egyetemes jelenléte miatt.

Munkássága sokoldalú. Verseskönyvein és riportregényén kívül több kötet novellát, tárcát jelentetett meg. *Az első félidő* címmel ifjúsági regényt írt (1953), s több drámát (*Helycsere*, *Forgószél*, *Illetlen utca*), melyek azonban az ötvenes években elszigetelt jelenségek maradtak.

MAJTÉNYI MIHÁLY

A háború utáni években Majtényi Mihály novellákkal jelentkezett: előbb a *Májusfa* (1948), majd a *Forró föld* című kötetét (1950) jelentette meg. Novelláinak e sorozataiban a harmincas években kialakított, az elbeszélésnek már az anekdotára épülő típusát látjuk, az író majdnem véglegesen az „érdekes” mellé szegődött. Ezzel magyarázható, hogy az elbeszélés terjedelmesebb alakját kiszorítja a rövidebb változat, a karcolat, a rajz, és megjelennek az apró lírai futamok is. A *Májusfa* például már ilyen jellegű elbeszélések gyűjteménye, melyeket nemcsak az írói szándék, hanem az irodalompolitikai hatás is jellemez. A hagyományos magyar novella körét tehát nem törte át, s térben és időben a jelen hétköznapi realitásaiból igyekezett meríteni. Az írói természetéhez simuló formát azonban az emléknovellákban találta meg: a „megszépítő messzeség” hatásának kellett szerepet kapnia, hogy a novella esztétikai benyomása kiteljesedhessék. Különösen az ötvenes–hatvanas években írott elbeszéléseiben hangsúlyos a múlt, melynek éppen Majtényi Mihály az egyik legjelentősebb megidézője irodalmunkban. A mese és a költői novella viszont másodlagos életművében, bár kis remekműve is született ebben a zsánerben: a *Különös ajándék*.

Majtényi Mihály szépírói kiteljesedése a regényben játszódtott le. Előbb a *Császár csatornáját* írta újra a friss esztétikai és társadalmi-politikai tapasztalatok ihletében, s nyomban utána ma már klasszikus hősről, Bige Jóskáról szőtt regényt.

Az *Élő víz* (1951) történelmi regény, ám már nem maga a csatorna-építés és építője, Kiss József a hőse, hanem maga a csatorna és a partján élő népek, s már nem a „sorseposz” gondolata foglalkoztatja, hanem a „népeposz” megírásának a terve, nem függetlenül Ivo Andrić regényének, a *Híd a Drinának* a példájától sem. Majtényi Mihály ugyanis első-sorban a szociális mozzanat kiélezésével gazdagította a regény új változatát, politikai tendenciát is érvényre juttatott (a testvériség, egység a jelszava), s ezzel időszerűsítette művét, mintegy a negyvenes–ötvenes évekhez kötötte. Az *Élő víz*nek az időszelete is nagyobb, mint az első

változaté volt: a XIX. század második felének történéseit is feldolgozta, amikor a Tisza-szabályozással egyidejűleg a csatornát is szabályozták, és a kapitalizálódás is megkezdődött a mai Vajdaság területén. A mű azonban az esztétikai teljességet így sem érte el, témáját az író ugyanis elsősorban politikai és társadalmi szempontból mélyítette el, s kevésbé az ábrázolás és az életszemlélet általános síkján. Néhány erős, életszerű freskója azonban az író legszebb alkotásai közé tartozik.

A megtalált harmónia szülte *Garabonciás* című regényét (1952) és folytatását, a *Bige Jóska házasságát* (1955), amelyeknek új kiadása 1981-ben jelent meg. Ezek a művek Majtényi Mihály írásművészetének minden erényét magukon viselik: a csorduló mesélőkedv, a részletek iránti szeretet és érzék, a kedély világot átjáró munkája nyomán támadt kedves közvetlenség, a stílus mértéktartó jellege, a spontán világlátás, amely nem hátrányaival érvényesül, olyan tényezők, amelyek ezeket a műveket rangossá és olvasmányossá avatják. A közelmúlt elevenedik meg tolla nyomán, nem pedig a régebbi, amelynek feltámasztásához gondos helytörténeti tanulmányok kellettek, hanem az a múlt, amelyet az író még emlékezetével becserkészhet, tehát a századelő, amelyet a megszépítő messzeség patinája már befutott, de a személyesség közvetlen közelében az emlék és a valóság határterületét képezi. Műfaját tekintve pikareszk regény a *Garabonciás*, ezt sugallja már a garabonciásképzet is, még inkább hősének, Bige Jóskának emberi mivolta, különösképpen pedig a mű epizódfüzér jellege. Az egyes fejezetek, mindegyik anekdotakeret is, aránylag önálló életet élnek, s a laza szerkezet lehetővé teszi, hogy újabb és újabb kalanddal bővüljön a történet. Az írói mesélőkedv tehát szabadon áradhat, s bája érvényesülhet. Különösen a Bige Jóska gyermekkorát és világba lépését elbeszélő részletek ilyenek.

Bige Jóska úgy indult, hogy a lázadás nagy lelke szorult belé, azonban lassan felőrlődik, mintha Majtényi a régi kispolgári, kisemberi feltéréseinek regényét írta volna meg. A garabonciás nem tudott kiemelkedni a szűklátókörűség, a kicsinyesség, a megállapodottság és mozdulatlanság világából, lemondott tehát a különb élet utáni vágyról is; nyilván ezzel magyarázható, hogy a második Bige Jóska-regényben megtörik a vidám hang, a derűs optimizmust a borongás fátyla borítja. Bige Jóska megtanulja az élet leckéjét, s ennek legfőbb tanulsága, hogy nem szabad és nem lehet kiválni a szürke kispolgári világból. A mű végén tehát Bige Jóska, a megtört nagy lélek, piciny szívárvány a nagy, trágás vajdasági táj felett, szomorú mosollyal tűnik el a végtelenbe a szemünk előtt a háború kitörésének napjaiban.

Nagyobb lélegzetű szépirodalmi alkotás több nem került ki tolla alól az ötvenes-hatvanas években. Novelláskötetei jelentek meg, közreadta *Így is történhetett* című kisregényét (1968), melyet egyik kritikusa (Mezei József) a „szökés legendájának és a menekülés sziszifuszi mítoszának” nevez, s pályadíjat nyer *A száműzött* című drámájával 1971-ben. Két kötetben megírta emlékezéseit. Az író merengő, múltidéző figyelme a vajdasági magyar irodalom egykori alkotóira irányult, s miközben felidézte

élményeit, irodalomtörténetünk színes panorámáját készítette el hangulatos és plasztikus portréiban. Különösen *Magunk nyomában* című könyve (1961) értékes ebből a szempontból, míg a *Szikra és hamu* (1963) írásai már nem bírnak nagyobb megelevenítő erővel. Ezekben a művekben az írói garabonciássors érdekli, s egy letűnt korszak színeit és hangulatait örököltette meg – már-már Bige Jóska-regényeinek a folytatásaként. Tárcáinak, karcolatainak, riportjainak posztumusz gyűjteménye *Betűtánc* címmel jelent meg 1975-ben.

HERCEG JÁNOS

Herceg János már 1947-ben jelentkezett új novellával, valójában azonban csak az ötvenes évek elejére tehető háború utáni munkássága kibontakozásának a kezdete. Ezt jelezte *Bors és fahéj* című kötetének megjelenése (1951), amelynek frissen keletkezett novelláiban az írónak a jelen életre figyelő törekvése kapott határozottabb jelleget, míg a „csoda”, amely egykoron oly nagy szerepet játszott írásaiban, eltűnőben volt, és helyét a vak véletlen vette át – párhuzamosan az író sorslátásának a változásaival, hősei világának hétköznapisága előretörésével. Az író realista törekvései ezekben az elbeszélésekben már egyértelműek: a félparaszti, félévárosi emberek, a kisvárosi iparosság életének jó ismerője és szépirodalmi megörökítője. Az ötvenes–hatvanas években a fent jelzett úton haladva Herceg eljutott a tárcanovella sajátos formájához, ahogy azt *Tengerkirály* (1959) és *Gyaloghintó* (1965) című kötetei jelzik. Pillanatszerűek az ekkoriban keletkezett novellák az emberi életről, és miként az időkategória elmozdulása jelzi, nem pusztán formaváltozásról van szó, hanem szemléletbeli alakulásról is: az író mindinkább az apák világának szemszögéből szemléli a fiúk világát, aminek következtében a nosztalgia muzsikája mind hangosabbá válik. Hősei a szülőföldre kapcsolják életüket, a röhöz kötődtek, és ezt akarják „apai örökségként” fiaikra hagyományozni. A fiúk azonban fellázadnak, életüket nem a létezés kis körében akarják leélni. Az apák idill utáni vágya válik veszélyeztetetté tehát, álommá, érzéssé, nosztalgiává alakul, és érzelmi konfliktusokat szül. Herceg hősei, az apák, tudomásul veszik ugyan az idill megvalósíthatatlanságának a tényét, meghajolnak a társadalom és az élet parancsai előtt, de lelkük sír az elvesztett paradicsom után. Nem szó szerint vett történetek az ezekről beszélő Herceg-írások. Elsősorban a lírai hangulatok megragadására törekszik, feloldásuk pedig az anekdota kínálta lehetőségre mutat, a drámai konfliktusokat pedig általában megkerüli. A *Kék nyárfás* című novelláskötete (1979) már azt mutatja, hogy Herceg János az 1970-es években az elbeszélésnek egy oldottabb, modernebb hangszerelésű, a lélektani dilemmákat jobban megjelenítő változatát teremtette meg. Ennek a jegyeit viselik magukon az *Árnyak* című kötetének (1982) a novellái. Bennük az írói képzelet szabadabb kreációja figyelhető meg, beszéljen múltból vagy közelmúltból, illetve je-

lenről, mintha az író megkívánta volna a fantasztikumot, és ablakot akart volna nyitni a valóságfeletti lét régióira is. Novellaírásának summája 1986-ban készült el, amikor *Összegyűjtött elbeszéléseinek* három kötete jelent meg. Utolsó novelláskönyvének *Mulandóság* a címe (1994), írásait itt „mintha már a vég igézetében” gyűjtötte volna össze (Toldi Éva), és még egyszer megszólaltatja kedves hangulatait, és fellépteti olyan kedves hősét, mint amilyen Kekez Tuna volt. Joggal idézte kritikus Herceg János következő mondatait: „Odakint lassan derengett. Előbb csak a dérharmatos lankák kapták vissza körvonalaikat, ahogy hullámhegy és hullámvölgy vonulatában szakították meg a tájat, aztán a mélyből, és várható volt, hogy a házakból kilépjenek az emberek, s lassú és nehéz léptekkel meginduljanak a hajnal felé.”

Egy ifjúkori regénykísérlet és a harmincas években készült regénye bizonyította Herceg János vonzalmát a nagyobb epikus formák iránt. Az ötvenes években ez a regényírói kedv is gyümölcsözni kezdett: tíz esztendő alatt három regényt írt. A *Szikkadó földeken* címűben (1954) időszzerű társadalmi és emberi problémák foglalkoztatták: a parasztlelet háború utáni változásai. Érdeklődésének középpontjában azonban a művészsors állt, miként azt *Anna búcsúja*, valamint *Ég és föld* című regényei is bizonyítják.

Az *Anna búcsúja* (1955) realista regény. Környezetrajzában a háború utáni esztendők tényeit használja fel. Hősnője, Anna festőművész, aki 1944-ben Nyugatra távozott, a salzburgi táborban él, majd honvágyának ösztönzésére és barátjának, Péternek hívó szavára hazatér. Beilleszkedni azonban az itthoni világ új formái közé nem tud, idegenként él itthon, s ezt csak öngyilkosságával véli megoldani. A konfliktus középpontjában azonban nem az ember, hanem a művész áll: hazatérve, Annában a művész némul el, mert nem tudja művészi létezésének a kérdését megoldani.

Ez a kérdés áll *Ég és föld* című kulcsregénye (1959) középpontjában is. Önéletrajzi elemekkel átszőtt mű ez, melynek lírai alaphangja éppen ezért igen erős. A maga művészeti kérdéseiről és válságairól vallott, miközben Gerard-nak, a bohócnak édes-bús történetét mondta el. S nemcsak egy tragikus művészsorsot festett meg, hanem a jugoszláviai magyar irodalom allegorikus regényét is megírta, hiszen Gerard egy kis, száználmas vidéki trupp bohóca, s a regényt mozgató összeütközések líraian szatirikus kritikáját is adják irodalmunk ötvenes évekbeli szellemének és irodalompolitikai légkörének. Regényeinek erényei nem a kompozícióban, a hősök festésében, az „epikus hitel” elsodró erejében vannak, hanem a novellányi részletekben, az atmoszféra rajzában, a líraian megrengő futamokban. Az *Ég és föld* ennek talán a legjellemzőbb bizonyítéka. Az utolsó tíz évben három regénye jelent meg: az *Iketánia* (1987), mely antiutópia, egyúttal a műfaj paródiája is (Varga Zoltán), és szól a forradalmi elmélet és a prózai gyakorlat konfliktusairól. Vele rokon a *Gogoland* (1992), de akár az *Ég és föld* folytatásaként is értelmezhető lenne. Ennek a regénynek is Gerard, a bohóc a főhőse. A kritika szerint a teljes kiábrándulás regénye ez. A *Módosulások* (1989) címűben a gyermek-

korát írta meg, és nosztalgiából szövi regényét, amely Zombor regénye, mintha egy sajátos, a szülővárosa múltját megidéző szociográfiából nőtt volna ki.

Átmeneti műfajt képvisel *Változó világban* című szociografikus krónikája (1950): szépirodalmi ihletésű társadalomrajz, melyben egy Zombor környéki puszta háború utáni életéről szól. Gerold László szerint „főleg szakmai szempontból a hazai szociográfiai irodalom egyik legjelentősebb darabja”, arról beszél, hogy a nemrégben még cselédsorban élők hogyan néznek szét a háború utáni, új társadalmi viszonyokat teremtő világban. Majd három évtizeddel később, 1977-ben jelenik meg szociográfiáinak újabb gyűjteménye *Embersor* címmel. Ebben kiemelkedő értéket jelent a bezdáni hajógyárról és a Doroszlóról készült nagy terjedelmű társadalomrajz.

Nagyarányúnak mondható Herceg János tanulmányírói munkássága is. „Vajdasági érdekűségűek” az írásai, a regionalizmus az egyik legfontosabb szempontja, s még világirodalmi példái is ilyen irányú figyelmét bizonyítják. *Papírhajó* című kötetének (1953) esszéi vallanak „vajdasági” elkötelezettségéről talán a legbeszédesebben: részben a magyar, a jugoszláv népek irodalma, a világirodalom jelenségei, részben a hazai magyar kultúra alakjai és jelenségei foglalkoztatják, közöttük az irodalmiak mellett elsősorban a képzőművészetiek. Az ötvenes évek második felében és a hatvanas években a tárcaesszé válik uralkodó műfajává, hogy kulturális életünk eseményeire gyorsan reagálhasson. Glosszák, reflexiók, megjegyzések, apró vitacikkek, borongó és mészázó elmefuttatások váltakoznak a naplószerű levelekkel, melyekben egy modern Mikes Kelemen-i műfajt akart meghonosítani. *Leányvári levelek* (1959) és *Hazulról* (1965), valamint *Évek és könyvek* (1971) című kötetei tartalmazzák ilyen jellegű írásainak javát. 1987-ben, Vuk Karadžić évfordulójára jelent meg *Vuk és kora* című kis esszékötete. Tanulmányírói munkásságának szépirodalmiasított formáját irodalmi emlékezéseinek eddig megjelent két kötetében alakította ki. A *Két világ* című könyvének (1972) anyaga irodalmunk két világháború közötti története, és ezzel foglalkozik folytatása, az *Előjáték* (1975) is. Előadásmódja a szépíróé: nem „értekeznek”, hanem fest, nem „kutat”, hanem emlékezik és mereng. Ilyen módon dolgozik akkor is, amikor „helytörténeti emlékeit” írja Zomborról *Visszanéző* (1979) című kötetében. Művelődéstörténeti szociográfiák e kötet írásai, amelyeket a szerző az emlékezés lírai közegébe ágyazott. Az elmúlt évtized feljegyzéseiből született meg a *Távlatok* (1983) és a *Kitekintő* (1989) című kötet. „Napló helyett” – mondja a kötetek műfaji meghatározása, s ha arra gondolunk, hogy az író nem naplóiírói szándékkal írta őket hétről hétre, de írásai karakterükben mégis naplóra emlékeztetnek, akkor a műfaj új megjelenési formáját láthatjuk bennük. Herceg János különben a *Távlatokat* „legkedvesebb könyvének” nevezte egyik nyilatkozatában, mert abban főképpen utazásairól számolt be. *Nyló idő* című 1991-es és *Régi dolgainkról* című 1993-as esszékötetében és visszaemlékezéseiben sajátos műfaja jellegzetes példáit látjuk.

Vannak esszéisztikus-tanulmányyszerű szövegei, amelyek a közlést feltételezik, az írói észjárás és „tolljárás” azonban a személyességnek egy másik tartományát, az emlékekét idézik, amelyeknek ugyancsak megvannak a maguk sajátos elbeszélő követelményei. Herceg János ilyen természetű tanulmányában is az elbeszélő szemével nézi azt, akit tanulmányozni kezd, és az észokok mellett a szívhangokat sem hanyagolja el. Kortárs-arcképei közül ki kell emelni a Szenteleky Kornélról, a Szirmai Károlyról és a Czimmer Annáról készítettet.

Expresszionista verseinek gyűjteménye *Kiáltás a ködből* cím alatt jelent meg 1970-ben. Jelentős Herceg János fordítói és szerkesztői tevékenysége is.

A PRÓZA JELENSÉGEI

Az önéletrajzi jellegű és szociografikus prózai törekvések figyelhetők meg az ötvenes években mint irodalmunk alapvető jellegzetességei, s hatásuk a hatvanas években is érezhető.

A szociografikus, tárgyiasásra törekvő, leíró próza igénye tette lehetővé, hogy 1951-ben megjelenjen Komáromi József Sándor (1911–1985) 1936-ban írott *Választmányi ülés* című szociográfiája, melynek hangja szenvedélyesebb és erősebb is, mint a magyar falukutató irodalom. „A falukutató írók inkább tárgyilagos jelentéseket készítettek, adatokkal szolgáltak és következtetéseket vontak le – írta könyvének utószavában Komáromi. – Az a tizenöt év előtti fiatalember vádiratot szerkesztett, száraz tények helyett kikerekített történetet mondott el, és inkább az érzelmekre, mint a hideg megfontolásra kívánt hatni.” A kisvárosi polgári élet két háború közötti képét őrzi ez a mű, azokról szól, akik az Uri Egylet tagjai, és azoknak az életét festi, akik áldozatai az „úri rendnek”, mert az kizsákmányolja őket. A Komáromi József Sándorban is munkáló igényre jellemző, hogy a Garay János Obsitosáról írott *Háry János ébresztése* című füzetében (1950) az írórt riporter-költőnek nevezi, a verset fényképnek tartja, a költő erényét pedig a „hűséges följegyzésben” jelöli ki. A hatvanas években megjelentetett kisregényei és elbeszélései, amelyek az *Emberöltő* (1964) és a *Jó szó* (1967) című kötetekben olvashatók, az ötvenes évekbeli törekvéseitől való távolodását jelzik: tárgyiaságát érzelmes meseszövegévé váltja fel, amely azután legújabb, *Bácskai emberöltő* (1980) című kötetének már legfőbb jellemzője.

Saffer Pál (1924–1998) írói pályája szubjektív, vallomás jellegű, apokrif önéletrajzot hozó kisregénnyel kezdődik. *Utolsó vallomás* című regényében (1953) egy nagy becsvágyú, de gyöngye jellemű ember élet-történetét, szükségyszerű bukását mondja el, aki a munkásmozgalomba sodródott ugyan, de nem tud harcossá válni, élete lelki, benső áruulásainak szikláin feneklik meg, hogy végül öngyilkossággal vágja ki magát szorongásainak kelepcéjéből. Saffer írói útja az elmúlt majd két évtized során azonban nem e kisregény jelezte irányba haladt. A novellák után a riport műfaja kötötte le figyelmét. A novellákat fokozatosan doku-

mentumanyaggal telítette, illetve közlő módszerét mindinkább a tárgyi-
as felé közelítette, azzal is, hogy írói magatartásában elzárkózott az ér-
zelmességtől, az átélés spontán örömeinek vagy bánatának a rögzítésétől.
Szenvtelen figyelője akart elsősorban lenni az életnek, tényeket gyűjtve,
a hitelesíthető valóságot lesve. *Hideg neonfény* című kötetének (1967)
néhány jelentős, antológiai értékű darabja van, kritikusa, Herceg János
szerint, az *Este* című novellája Szabadka-képénél hitelesebbet alig talál-
ni. Útirajzait, riportjait *Folyók, hegyek, emberek* című kötetében adta
közre (1960). Újabb novellái a *Politúros fedelű könyv* (1984) című köte-
tében olvashatók. Írt rádiódramákat is.

Még a szórakoztató, a nagyobb esztétikai igényeket nem mutató szép-
irodalmi törekvések is a dokumentum jelleget hordozták az ötvenes
években, miként azt Sulhóf József (1905–1970) munkássága bizonyítja.
Mind *Kémháború az atomtitokért* (1951), mind *Varázsvessző* (1955) című
regénye ilyen ihletésű, és ezt folytatta a hatvanas években *Végtelen pil-
lanat* című regényében is (1967). Legsikeresebbnek tartott műve azonban
Csöpi című ifjúsági regénye (1961). Irodalmunk termékeny színműírója
is volt.

Kvazimodo Braun István (1908–1973) szépírói munkásságának is van
olyan jellegzetessége, amely a prózai törekvések itt szemügyre vett kö-
rére mutat. *Testamentum* (1954) című regénye a valósághoz hű alkotás,
s ezt figyelhetjük meg *Kínai szoba* című kötete (1960) nagyobb felének
írásain is: a vajdasági zsidóság háborús szenvedéseinek történeteit írta
meg bennük humanizmussal, hiszen az író, az elembertelenedettség
poklának köreit járva, elsősorban azokra a mozzanatokra építkezik,
amelyek emberieknek bizonyultak.

Bencz Mihály (1913–1970) költőként jelentkezett, de egy háború
előtti (*Mielőtt meghalunk*, 1937) és egy háború utáni (*Hárfazúgás*, 1960)
verseskönyve ellenére prózaírónak tartjuk a *Magasok vándora* című
(1965), kétségtelenül önéletrajzi ihletésű regénye alapján, amely külön-
ben az 1950-es évek prózai törekvései közé sorolható. Főhőse, Véri Barna,
őstehetség, aki szülőfalujából indul a világhír felé. Egy eszményített
művészsors képe rajzolódik az olvasó elé, a valóságigényt azonban a
regény lírai tájképei, valamint a gyermekkort elbeszélő epizódjai elégítik
ki csupán.

ZÁKÁNY ANTAL

A háború után lépett fel Zákány Antal (1918–1987). Költői munkás-
sága az ötvenes években bontakozott ki, míg a hatvanas évek második
felében termését nem jelzi újabb verseskötet.

Egy optimista korban, ilyennek hitte magát a negyvenes évek máso-
dik fele, Zákány Antal a bánatok költőjeként mutatkozott be, mintha
nem tudott volna megszabadulni a múlt teherétől, s akkora terhet
cipelne tudatvilága, hogy mozdulni is alig tudott tőle költői eszmélke-
dése első nekifutásai idején. Szinte egész költői valójával emlékezik a

rossz múltra, amely a jelent is beárnyékolja. Első verseskötetében is (*Fönt és alant*, 1954) a jelenben élő múlt képei csillannak meg, azé a jelené, amely nem tudott önmagává válni, és ezért még a múltat jelenti. Szűkülő fájdalom tör tehát fel belőle, s az ihleti, hogy miként ősei, ő sem tudott még kortyolni abból az új életből, amelyre osztálya kollektív tudata annyira vágyott a mesék birodalmában csapongva. Ő is szűkül tehát, a telet várva, mert nincs pénze tűzrevalót venni, meleget és szeretetet kicsiholni. Úgy ír, mint aki hiszi: neki nem változott meg a sorsa, szegénység kísérti, mint őseit valamikor. Egyéni egzisztenciájának tragédiáira tud emlékezni, „öt gyerekkel a háta mögött”, költői érzékenységében vad, bolond trilógiákat álmodva.

A *Fönt és alant* című poémájában mutatja fel a „romlás” kertjében szedett virágokat, egy jellegzetes szegénységtudat hatása alatt, majd hol athéni Timonként, hol földindulásra váróan variálva, költészetének ezt az eredendően meghatározó témáját énekli, és a „napfény a sárban” motívumait játssza ki. A magányosság elégikus pöriratait adja verseiben, legtöbbjük monológ, melyet a költő dacosan, rezignáltan mond el önmagának. Nagy egyedüllétében szavalja panaszait, gyanakvása, amely megkeseríti érintkezéseit az emberekkel, néha olyan erős, hogy nem bízik a papírban sem, amelyre sorait veti. A „zord összegből” a „parányi egyed” szólal meg versében, olyan egyén, aki zordságában és dacos szegénységében még nem tud hinni jövőjében. A tájban is sorsa képeit fedezi fel: rossz seprű támo-lyog a versben, a buta föld rúgja, a föld alatt beteg és hazátlan férgek lakoznak, vagy üres zsákról énekel, pár cipőről és foszló táskáról. Ezen a tájképen szörnyű feketeség szárnyal, és részeg az almafa. Létét törött agyagcseréphez hasonlítja, s magát a „sötétség tulajdonában” látja.

Ellentmondásos költészet képe rajzolható tehát meg Zákány Antal versei, verseskötetei nyomán; verseinek látható jellegzetességei ezt is hangsúlyozzák. A gondolat meg-megtörik a sorok végén, a rím fájdalmasan sikolt bele itt-ott a szövegbe. Az egyéni bánat fekete színeit csöp-penti a költészet kristályvizébe, s bensejében feszülő ellenállások falát csak szándékaival tudja néha-néha áttörni, szárnyalni próbálna, de röptét lépten-nyomon megakasztják kis és nagy egyéni problémái, bár az ő találó szavaival élve: „minden szárnyasnak első röpte kín”. Szeli István szerint Zákány költészete nem „fejlődéslíra”, kötetei (*Napfény a sárban*, 1959; *Varázslat*, 1961; *Földindulás*, 1965) „alig árulnak el valamit látásmódjának és költői eszközeinek változásáról”. Ugyancsak ő hangsúlyozza a versekben megjelenő szegénylegény-attitűdöt, amely a hontalanság egyfajta állapota is, hiszen sem a világban nem érzi jól magát, sem magánéletének a köre nem elégíti ki. Amikor *A vas nem kenyér* című verseskötetében (1974) felteszi a kérdést: „hányadán vagyunk”, akkor életlátásából következő önszemléletét így jellemzi: „A sorsom oly mozdíthatatlan – az a gigászi rönk...” „Némi életkedvért” fohászodik hát az életút feléhez érkezett „siheder”. Összegyűjtött versei 1978-ban jelentek meg *Közel a nap arcához* címmel. A dezillúzióknak talán ő a legszenvedélyesebb énekese irodalmunkban.

B. SZABÓ GYÖRGY

Kivételes szerepe volt irodalmunk történetének e szakaszában B. Szabó Györgynek (1920–1963). Irodalomelméleti írásai, irodalomtörténeti tanulmányai, kritikái elválaszthatatlanok irodalmi alakulástörténetünkől, minthogy elméleti síkon az ő írásaiban játszódtott le szépirodalmunk és irodalompolitikai elképzeléseink eltávolodása a negyvenes években uralkodó, mereven, dogmatikusan értelmezett szocialista realista irodalomszemlélettől, s közeledett a művészetnek korszerűbb felfogásához a szellemi élet demokratizálódásának a folyamatában. Jelentős befolyást gyakorló írásokkal siettetette irodalmi életünk kibontakozását. 1951-ben arról írt, hogy nem lehet tovább fenntartani „a szocialista társadalmi viszonyok között mesterségesen ... a polgári társadalom ellentmondásait magánélet és közélet között – és ezzel – az írók művei és az írók emberi magatartása között”, hirdetve azt is, hogy „elérkezett az idő, amikor művészeti és irodalmi kérdésekben döntő szava elsősorban az alkotóművészeknek lehet”. „Valóban csak a marxizmus vulgarizálói tehették és teszik dogmává a marxizmust és szabják meg az alkotóművész előtt a megoldásra váró irodalmi feladatot. Semmi sem helytelebbs – írta *Levél Herceg Jánosnak* című polemikus cikkében –, mint a művész alkotótevékenységét a marxizmus nevében erőszakkal sablonokba kényszeríteni. A marxizmus a munkásság forradalmi világnézete, mely nem az ember egyéniségének elnyomatásáért, hanem felszabadulásáért küzd...” 1955-ben úgy tartotta, az előző évek irodalmi termése alapján, hogy irodalmi életünk elérkezett a „fordulat évéhez”, jelezve egyúttal, hogy még mindig időszerű a kritika és a művészi színvonal kérdése. Ekkor mondja ki azt is, hogy nemcsak a kísérletezések szabadságára van szüksége az irodalomnak, hanem a „regionális”, „provinciális” és „táji” hagyományokkal való szakításra is. 1960-ban az „irodalom pozitív példáit” emlegeti, és kísérletet tesz a jugoszláviai magyar irodalom fogalmának meghatározására is: „A »jugoszláviai« magyar író nem geográfiai meghatározást jelent, és nem azt jelzi, hogy a magyar író hol él..., hanem tartalmat jelent, közli, hogy létezik egy magyar irodalom a világon, egy nyelvében magyar és tartalmában jugoszláv irodalom, amely írói által magyar nyelven fejezi ki és szólaltatja meg a jugoszláv népek szellemi és művészi törekvéseinek lényegét, és a jugoszláv népek egyenrangú közösségében szabadon és minden kötöttségtől mentesen fejlődik és valósul meg a művekben.” A hatvanas évek elején pedig „provinciálisizmusunk” témájára írja „rapszódiait”, s tanulmányok sorával igyekszik kijelölni már nem pusztán a szépirodalmi kritika, de a tudományos élet feladatait is; naplót és feljegyzést ír, mondanivalóját pedig mind kötetlenebb, esszéisztikus, sőt lírát reveláló módon rögzíti.

Ezzel a gondolati munkával párhuzamosan bontakozott ki tanulmányírói munkássága is. Az ötvenes évek elején a marxista esztétika Lukács György művében megfogalmazott elveit igyekezett érvényesíteni Vörösmartyról, Arany Jánosról, Mikszáth Kálmánról, Tömörkény Istvánról,

Móra Ferencről, Ady Endréről, József Attiláról, Gelléri Andor Endréről, Radnóti Miklósról írott tanulmányaiban, képzőművészportréiban, bemutatva Pechán József, Milán Konjović, Bezeredy Lajos, Dési Huber István, Rippl-Rónai József és Vajda Lajos művészetét, a hatvanas években pedig ennek az elvnek egy dogmamentesebb változatát képviselte, elsősorban irodalom- és tudománypolitikai írásaiban. Összegyűjtött műveinek négy kötete jelent meg Bosnyák István gondozásában: *Élmény, szerep, hivatás* (1988); *Tér és idő* (1988); *tér és idő árnyékában* (1989); *Éjszakák, hajnalok* (1990).

AZ 1950-ES NEMZEDÉK

A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején irodalmunk életébe új nemzedék lépett, melyet közös felléptük esztendeje alapján nevezhetünk 1950-es nemzedéknek.

E nemzedék tagjai nem egyszerre kezdték irodalmi pályájukat. Kopeczky László és Pap József például már az 1947-es *Téglák, barázdák* című antológiában szerepel, Fehér Ferenc ugyancsak 1947-ben kopogtatott a *Híd*ban, Ács Károly versei és műfordításai is megjelentek ebben az időben. A többiek viszont jórészt az 1950 áprilisában megjelent, úgynevezett ifjúsági *Híd*-számban adtak jelt magukról, heves vitákat váltva ki. Az új nemzedék hangja című bevezető írásában B. Szabó György többek között a következőket írta: „Az új nemzedék költői, elbeszélői, esszéistái és kritikusai szólalnak meg, hogy írásaikkal hozzájáruljanak irodalmi és szellemi életünk kibontakozásához és megszólaltassák a szocialista demokráciáért küzdő új nemzedék hangját... A fiatal írók irodalmi mozgalma szerves részét képezi a vajdasági magyar irodalomnak, tehát nem törekedhettünk elkülönülésre, »fiatalok« és »öregek« szembeállítására...” Tizenhat fiatal író írása jelent meg ebben a *Híd*-számban, közülük többen azóta irodalmunk legjelentősebb alkotói között vannak, mások irodalmi életünk külső köreiből maradtak, illetve elhallgattak.

Ennek az írónemzedéknek nem kisebb szerep jutott, mint az, hogy a jugoszláviai magyar irodalom adminisztratív korszakát lezárva, az irodalmat közelebb vigye a vajdasági élet konkrét kérdéseihez, s a Vajdaság „felfedezésének” meghirdetésével nem eszményített képeket, hanem valószínűsítő életjelenségeket vegyen szemügyre, másfelől pedig igényességével és esztétikai szenzibilitásával az emberi élet hétköznapjainak rajzaiban ezeknek a hétköznapoknak esztétikai jellegű kritikáját adja, s irodalmunkat az individualizáció irányába is elindítsa, tagadva mind a régi *Híd* szemléletének dogmatikus hatását, mind a *Kalanyában* egykor érvényesült „kisebbségi” magatartást és szemléletet.

Irodalmunknak az évtized derekán jelentkező válsága, az irodalompolitikai „olvadás”-nak az országoshoz viszonyított lassúbb menete oda hatott, hogy a nemzedék szándékai nem tudtak kiteljesedni, s nemcsak megtorpanása következett be, de nem tudta esztétikai-kritikai hitvallá-

sát sem képviselni erőteljesebben, nem tudta a jugoszláv szellemi életet olyan intenzíven átható modern törekvésekből az éltető nedveket felszívni. Félúton maradt tehát sokáig a hagyományok és a modern törekvések között.

Az írói pályaképek sem egyenletesek tehát. Fehér Ferenc, Ács Károly, Németh István és Major Nándor első kötetei lényegében még az ötvenes évek első felében készültek, Kopeczky László az évtized végén kapott kötetet, viszont többen csak a hatvanas években jelentették meg első könyveiket, ennek következtében szerepük is az adott időszak történetéhez tartozik.

FEHÉR FERENC

A jugoszláviai magyar költészet a negyvenes évek kollektív élményével ellentétben az ötvenes évek legelején s egy városiasodási folyamat kezdetén új utakon indult el. Az egyik lehetséges költői utat Fehér Ferenc (1928–1989) pályája képviseli.

A vajdasági magyar szegényparaszti világtól kapta élményeinek alapjait, műveltségének gyökerei pedig abba az Illyés Gyula neve jelezte népies költészetbe kapaszkodnak, amely ugyancsak a népi világ leírásában kereste a költőinek a lehetőségeit. Nem véletlen, hogy Fehér Ferenc költői pályája is a harmónia megbomlásának a jegyében alakult. A negyvenes évek végén Vajdaság valójában még a parasztság klasszikus földje volt; a felszabadulás után végrehajtott földreform során a magyar szegényparasztság is földhöz jutott. A paraszti életformából való kiszakadás tényei ihlették a költőt, és az idegenség motívumával dolgozott, amikor nosztalgikus vágyait szólaltatta meg szülőföldje és családja iránt, ezek révén pedig a jellegzetes szegényparaszti életformával érintkezett.

Születése tényét első költői nekifutásai idején tehetetlenként érzekelte majdnem minden versében, a faluból elszármazott és értelmiségi-vé, városlakóvá vált ember dilemmájaként. A városban talajtalannak érezte magát, hiányzott az a biztonságot nyújtó közösség, a család, amely oly jól melegítette gyermekkori szegénységét. Ezért keresi a visszafelé vezető utat gyötrődve és lázasan, nosztalgikus felhangokkal. Fehér Ferenc lírájának felhajtó erejét az elszakadás tényéből kiszűrt vétekgondolat és a paraszti származás eleve elrendeltségének a tudata képezte. Tragikus égaljú lírai világkép lehetősége volt adva ezekben a Fehér-versekben, melyeknek gyűjtőpontjába a költő vezérmotívumaként családképzete került. Innen reflektálódnak lírai világképének sugarai: részben érzelmes és ellágyult árnyalatokban szólalnak meg, részben az objektív líra felé közeledő rajzokban kapnak formát.

Érzelmes, családi-szerelmi ihletésű verseiben a magánélet apró reflexeit találjuk. Érzelmait jellegzetesen kis lelki megrázkódtatások rezgése befolyásolják, magatartását pedig a magyar líra deskriptív hagyománya árnyalja. Ezek a versei elsősorban érzelemmásolatok, melyekben a bűnképzetet járja körül. Ebben találjuk a forrását elégikus magatar-

tásának, nosztalgikus szorongásainak is: bűnösnek, árvának, lázadó Káinnak, tékozló fiúnak, idegennek, a család melegét elvesztett embernek tartja magát, és barátkozik a halállal is, melynek árnyai már a kezdő költő verseiben feltűnnek.

Ezekkel a versekkel párhuzamosan születtek az objektív lírai látásmódot tükröző, a leírást és az érzelmeknek a másolását és elbeszélését a költői teremtéssel felváltó Fehér-versek. Itt már a költői képek önértéke van előtérben, a költői kommentár, mely többször már-már közhelyszerű, háttérbe szorul. A Fehér Ferenc látta világ költői megfogalmazását, nem véletlenül, éppen ezekben a versekben kell keresnünk. A világkép ezekben valójában a költő Vajdaság-élményével azonosul, és ennek összetevői között az eleve elrendeltség, a fatalizmus az első helyen áll. Követi ugyan itt a jugoszláviai magyar irodalom két világháború közötti lírájának a gondolatait, érzelmi szólamait, de az érzelmek béna-ságának, a lehetőségek szűk körének, a mozdulatlanságnak, a „semmi sem történik”-nek az átélésével és személyes ügyként való interpretálásával ennek az élménynek a sajátos arculatát maradandó módon is meg tudta mutatni. Helyzetképversek ezek, a részletek nyers, kendőzetlen volta, poétikus díszeitől megfosztott jellege az uralkodó bennük. A szegénység életének a képei sorakoznak a tájat rajzoló és az emberek közvetlen környezetét megidéző sorokban. Fehér Ferenc legerőteljesebb versei és versrészletei születtek meg ekkoriban. Itt éneklí meg a „lapító szűk utcaközök subás unalmát”, a tanyákat, melyek „kelései az alvó télnek”, a klumpák „téli gyászfogatját”, tárgyias képeket festve az emberi élet konkrét, magára mutató költői gesztust is tartalmazó felfogásában.

Az ötvenes évek második felében szembeötlő Fehér Ferencnek az a törekvése, hogy verseinek Vajdaság-élményét létélménnyé fejlessze, miként e költeményeinek keményebb hangvétele, kritikusabb magatartást ígérő éle is jelzi. Prózaverstől virágénekig, a tárgyias személytelenségtől az „objektív személyességig” ívelően a kifejezés, a formát adás gazdagságára figyelhetünk fel. Ilyen törekvései ugyan tovább éltek a hatvanas években írott verseiben, de figyelme már irányt változtatott: a költőt a kisvárosi lét rajzai foglalkoztatják, és a szonettforma „márvány és akác” ellentéteiben rejlő lehetőségeit akarta kibontani a „pannon Nirvána” élményének kifejezése felé törekedve. Költészeti válságának éveiben születtek ezek a versei. A költő az új, immár városi életforma elszigeteltségében nem tudta nyomon követni azokat a gyökeres társadalmi-emberi változásokat, amelyek élményeinek forrásvidékén, szülőföldje és családja paraszti létezésében lejátszódtak, nosztalgikus viszonyulása pedig az individuális emberi-értelmiségi síkon gátolta a költői konzekvenciák levonását, verssé formálását. Valójában csak 1973-as kötetének, a *Vasfű*nek a versei jelzik egy újabb, termékenyebb útra térését. Az a költői út tehát, amely a *Jobbágyok unokái* (1953) és az *Álom a dűlőutak szélén* (1956) című kötetében felrajzolódott, az *Esővárók* (1964) című kötetének néhány verse után a *Vasfű*ben mutatja alakulásának, „haladásának” valódi irányát. S ez az irány a pátoszt háttérbe szorító „semmi”

filozófiája felé mutat. Ezért válik számára fontos jelképpé a „holt meder”, ekkor fedezi fel a romokat: az elhagyott szállásokat a végtelen síkságon, égnek meredő kéményeikkel és árván maradt gémeskútjaikkal, s ilyen módon kapaszkodik az emléküszkökbe is. Egzisztenciális nyugtalanságok bujkálnak ezekben a Fehér-versekben. A maga világát akarja megérteni és eszmeileg átvilágítani, keresi az egyetemesnek a helyi, hazai megjelenési formáit. Így talál rá az agyagra, s emelkedetten, ódai szárnyalású, nagy, „hosszú énekben” ünnepli, hiszen az agyag „égetett földként” a síksági világ univerzális építőanyaga. Ugyanabból az agyagból készül ház és ónmázás edény, agyagos a sír- és bölcsőverem is, s mindegyik törékenységevel és elpusztíthatatlanságával tűnik ki. Egyszerre lehet a pillanat és az örökkévalóság metaforája, hiszen a költői gondolat akár az ősrégi Ninivéhez is eljuthat az „agyag” története utáni nyomozásaiban. Ezt a költői utat tükrözi összegyűjtött verseinek *Madarak folyója* című nagy gyűjteménye 1978-ban. Válogatott verseinek első gyűjteménye *Delelő* címmel 1966-ban jelent meg. *Akác és márvány* utolsó életében megjelent gyűjteményének a címe (1989). A *Híd* 1993-ban zsengeit tette közzé (4–10. sz.), Bori Imre válogatásában pedig versei és verskommentárjai jelentek meg *Erdőtlen erdő* (1995) címmel.

Fehér Ferenc nagyarányú műfordítói munkásságot fejtett ki, amelynek eredményeit *A madár árnyéka* (1978) című kötete tartalmazza, míg publicisztikáját *Hazavezérlő csillagok* (1970); *Egyazon ég alatt* (1984) és *Vállalt világ* (1988) című kötetei foglalják össze. Diákkoráról a *Szabadkai diákéveim* című könyvében vall (1972), írt ifjúsági regényt *A kőkecske titka* címmel (1972), s vannak hangjátékai is.

ÁCS KÁROLY

Nem rajzolható fel egyenes vonalú ív Ács Károly (1928) költészetének alakulása nyomán sem: lendület és elbátortalanodás váltakozik benne, szinte nemzedéki jellegzetességként, különösképpen, ha figyelembe vesszük, hogy a negyvenes évek második felében induló költő verseinek a korszak irodalompolitikai gyakorlata nem kedvezett: 1968-ban jelentette meg őket.

Fellépése idején urbánus mentalitás jellemezte, már korai verseit is a jellegzetes városi-polgári kultúra eredményei befolyásolják, ez teljessé vált ki szkepszisében, amely az ötvenes években válik jellemzőjévé, s ez üzen ritkán megjelenő újabb verseiben is. A jugoszláviai magyar lírát befolyásoló „vajdasági meghatározottság” azonban az ő költészetében is felkísért, hiszen városiassága nem mentes azoktól a problémáktól, amelyek ezt az ún. „vajdaságiasságot” még a közelmúltban is jellemezték. Ihletének alaprétegéhez tartozik ugyanis az urbánusság problematikus voltának a felismerése és megélése, amely a kételyt szülte, és ez öltözött mind általánosabb formákba, hogy már egészen korán, Ács Károly pályájának szinte még a kezdetén, a költő ellen forduljon, hallgatásra ítélje, a „beszéd” helyett a „némaságot” kívántassa meg, az eredeti költemény

helyett a műfordítás válják költői gyakorlatának fontos részévé. Nem a tárulkózó költő típusához tartozik tehát, hanem az elzárkózóhoz, s éppen ez a zárkózottság és szemérmes leplezés fontos összetevője urbánus voltának, s ez hordozza azokat a dilemmákat is, amelyek költészetét táplálták. Hajlamai ugyan az absztrakciók felé vitték el, hiszen könnyen függetleníteni tudta magát az élményt nyújtó valóságtól, de érzelmeit is az idegen kissé szkeptikus szemével nézte. Mi több: az életet és az érzelmeiket egyaránt atomállapotában érzékelté, de még az ötvenes években sem tudott megszabadulni azoktól a kötöttségektől, amelyek városiasságának vajdasági jellegéből következtek: meg kellett hallania az aszfalt alatt is az odakúszott szántóföldek, a még mindig lapuló mezők lüktetését, ennek következtében a tarló és az aszfalt jelképeinek ellentmondásait is át kellett értelmeznie, s a tragikus felé sarkítania életérzését.

Ács azonban nem emlékező költő, s versvilágában alig találjuk nyomát a szabadkai polgári életnek. Ő a jelenben él, amikor verset ír, emlékezés helyett eleméz, a lényegét kutatná, ha székepszise nem állná útját, s ha nem éppen a kételyben lenné meg költőiségének mind hajtóerejét, mind némaságra kényszerítő ihletét. Nem véletlen tehát, hogy a „szavak” kötik le figyelmét. Ünnepli is a szót, terhesnek is tartja, s megtorpan, amikor a kifejezés lehetőségeinek változataira ismerve élni akar velük, mert rettenetes erejűeknek és egyúttal rakoncátlanoknak tartja őket. Nem akar ugyan hinni a szómágiában, mert racionalista, de fél is a szavak mágikus lehetőségétől, a kimondás kockázatától. Ezért kutatja szenvedélyesen az egyetlen lehetséges pontos kifejezést, mert ekkor áll elő az az egyensúlyi helyzet, amelyben a problematikus szavak a legkevésbé kérdésel vannak jelen a versben. Alázatos tehát a szavakkal szemben, és a szenvedések forrását is bennük látja. De mert költő, „teremni muszáj”, és szinte törvényszerű, ahogy a „születés szenvedésének” gondolatánál megállapodik, ahogy költészetébe vonja, ihletkörének középpontjába állítja. Ám nem paradoxon, ha jellemzőként arra hivatkozunk, hogy legjobb költeményei a szavakkal vívott csatájában vereséget szenvedett költői tudat gyermekei.

A költői eszköz és a költői tárgy dilemmája ihleti tehát Ács Károlyt, és költői létének problematikus volta köti le figyelmét, e költői létezésnek mintegy a bizonyítékaként is. Tragikus zártságképzettel találkozunk ebből következően:

...Én négy fekete fal között

úgy botorkálok, mint a vak.

Szavak, szavak, vesztett szavak!

(Szavak)

Az alkotási kérdésekké változtatott életkérdések állnak költészetének középpontjában, s ezért szokták költészetünk poeta doctusának is nevezni. Nemkülönben a vers formáinak érzékeny ismerete miatt is.

Formakezelése kiélezetten tudatos, egy-egy nehéz feladat elvégzésében leli örömét. Ezt bizonyítja három szonettkoszorúja. Az 1946-os *Rögök vallanak* Összes verseiben, az *Új élet koszorúja* a *Kéz a kilincsen* című kötetében (1953) jelent meg, a *Máglya* pedig a *Menetrend dicsérete* címűben (1968) került az olvasó elé, aktivizálva a forma hordozta jelentést: a zártságon belül az egységet, az összefüggéseket és az összefonódottságot társadalomban és természetben, valamint a szerelemben. Nem idegenkedik azonban a megbontott forma kínálta megoldásoktól sem. *Matuzsálem példái* című versében öt nagy író előtti tisztelgésének adott sajátos alakot montázstechnikával, *Az Ember születésnapján* címűben (későbbi címei: *Az ember anatómiája*, ill. *Triptichon az emberről II.*) pedig azt kutatta, hogy egy vers valójában hány lehetőséget is hordoz meglétével, a sorokat építőköckaként használva fel újabb sorkombinációk létrehozásához.

Nem vonzódik a spontaneitáshoz, a tudatos, az ellenőrzött költés nyomait szinte minden versében felfedezhetjük. A hozzáérő valóságot a szkepszis szűrőjén átbocsátó egyéniség Ács Károly, s ennek következtében világának érzelmi elemei is háttérbe szorulnak, hogy helyüket a szemlélődésnek adják át. S már-már a csendnek, ahogy verseskötete, a *Csönd helyett vers* (1960) címében jelzi. Ezért állíthatta: „...nem tudom: vérzek vagy verselek” (*Vers*). A szemlélődő magatartás a tépelődőt is előcsalja: a kétely ezért lesz velejárója versgondolatainak. Az elemzésre mindig kész költő „átka” ez, hiszen az egyetlen lehetőség felismerése még nem elégíti ki, újabbak felkutatására kap ösztönzést, ezek megtalálása viszont termékeny tétovázást szül, ha művészi alakot kap. Ezért nevezhetjük Ács Károlyt, a költőt, az „igaz lét kortya” után sóvárgó, azt szomjazó Tantalosznak. Ebbe a gondolatba torkollik költészetének egésze, ahogy válogatott verseinek kitűnő gyűjteménye, az *Ének füstje, füst éneke* (1976) mutatja. Sajátos tervezésű könyve ez a költőnek: amikor szigorúan megrostálta költeményeit, általában minden esztendő terméséből (1945 az első dátuma) egy, illetve két eredeti költeményt és egy fordítást mutat be szoros időrendben; ilyen módon szervesen kapcsolta költői művébe műfordításait, s jelezte e kétféle költői tevékenység szoros, egymásra kiható összefüggéseit.

A költő *Összes versei* című kötete 1988-ban, műfordításainak válogatott kötete pedig 1985-ben jelent meg *Kiásott kard* címmel. Úgy tartja, hogy lezárta költői életművét összes versének közreadásával: „A versek is, mint minden szerves alakulás, valamilyen – mondhatnám: biológiai – léttörvényeknek engedelmességek: születnek, élnek, múlnak. Ugyanez vonatkozik egy-egy költői opusra is. Ebből a szempontból – s csakis ebből – talán nem kell firtatni, hogy joggal-e vagy sem ítélem a magam majd negyvenöt évi verstermését immár befejezett, lezárt, lekerekített egésznek, amihez már nemigen volna mit hozzátennem.” Válságérzetének sajátos megjelenési formája az életmű ilyen módon történő lezárása, mert *Verseim végére* című költeményében ezt írja:

*s romlik a szó, elfolyik a szöveg,
marad a pőre váz; akármit mondok,
nem fontos már; könnyű szívvel teszek*

– hosszú mondat volt – a végére pontot.

A vers alatt ott a dátum is: 1987. december 16.

Ács Károly 1995-ben Németországba költözött, és ezt *Ráklépcsben* című verseskötönyvének kiadásával jelölte meg. Beszédes a cím – nem előre, hanem hátra, megtett költői és emberi útjára visszatekintő a válogatása, hiszen nemcsak azok a versek kerültek kötetébe, amelyek *Összegyűjtött versei*, illetve elhallgatását bejelentő verse után keletkeztek, hanem költészetének kis antológiáját is megismerteti olvasójával, hogy az ajánlás helyett írt *Új verseim elé* című négysorosában rezignáltan, önmagára és a világra is költői szánakozó megértéssel tekintsen, mint tette Arany János is egykoron:

*Alig-létben alig versek
Árvácskáim eleresztlek
Ne sírjatok jó helyt lesztek
Temetőben sírkeresztek.*

A legnemesebb értelemben vett alkalmi versek vannak e kötetben: a maga és mások születésnapjára íródtak, de nyilatkozata szerint az ő líraisága általában is „az ilyen alkalmi líra területén mutatkozik meg: majdnem minden, amit írt, valamilyen alkalomra készült”. Nem köznapi alkalmiság szülte versek ezek: a gondolat felszíkázásának alkalmait őrzik, akárcsak alábbi négy sorában:

*Hiába sírtak a fák,
hiába suhogott a fejsze;
valamit tud a világ
s rajtunk áll,
hogy el ne felejtse.*

(Tudás)

NÉMETH ISTVÁN

Az ötvenes években jelentkező prózaírók közül Németh István (1930) lépett fel elsőnek a vajdasági parasztéletet rajzoló elbeszélései-vel, amelyek *Parasztkirályság* című kötetében (1954) olvashatók.

Móricz Zsigmond parasztszemlélete hatott rá indulásának idején, s annak a novellaformájában is gondolkodott, amikor gazdag élményvilágából merítve, kitűnően megfigyelt és biztos kézzel megrajzolt emberi arcokat, sorsokat, törekvéseket, vágyakat és falusi hangulatot idézett

meg. Novellavilágának központi hősei a falusi életforma évszázados ke-
reteiben küszködő, abból kitörni akaró parasztok, egyelőre még a ma-
guk gondolta módon, s mindinkább az új, szocialistának mondott társa-
dalmi viszonyok hatása alatt.

Ihletének első hullámában a falusi gyermekévek emlékeit írta, majd
jellegzetes „tollpróbákkal” kísérletezik, hogy a parasztélet epikusabb
ábrázolási lehetőségeihez jusson el, anélkül azonban, hogy a jellegzetes
magyar parasztnovella formáját megbontaná. Évekig tartó kísérletei
után, mintegy szemléletbeli változások folyamatának az eredményeként,
a hatvanas években áll be fordulat munkásságában. Ekkor már nem be-
lülről, az érzelmi azonosultság pontjáról nézi gyermekora faluját, ha-
nem távolodva tőle, mind viszonylagosabban kezdte vizsgálni, felfedezte,
hogy ez a világ sem statikus, hanem mozgásban van mind a falu adta
keretek között, mind pedig a parasztságnak a városok felé való kényszer-
ű áramlásában. Nem tartja tehát egyetlen lehetséges életformának a
parasztit, mint tartotta még az ötvenes években, következésképpen az
írásait belengő áhítat is megcsappan, hogy egy kritikusabb, társadalmi-
lag is indokoltabb szemléletnek adja át a helyét. Az ötvenes évek végén
írott elbeszéléseiben éppen ezért már nem az évszázadok szentesítette
parasztélet állóképeit találjuk, hanem a változó világ mozgásban levő
emberét, aki a maga helyét keresi a világban. Nem véletlenül tevődik át
figyelmének súlypontja a külső, epikus jellegű történetről a lelki vetü-
letek rajzaira, s változik elbeszéléseinek színtere is: a faluból a város felé
tartó emberek változásokra kényszerülő tudata foglalkoztatja, s már a
városba ért, de ott még igazi otthonát meg nem lelt emberek nyomában
jár. *Egy ember ül az udvaron* című kötetének novelláiban (1959) már
nemcsak a falusi porta képe jelenik meg, hanem a külvárosok „szívfa-
csaróan sivár, szürke kis udvara” is. *Hűtlen este* című kötete (1964) pedig
azt jelzi, hogy Németh István, miként hősei is, polgáriasuk. A városba
szakadtak apró tragédiáit jegyzi letisztult, a magyar parasztnovellával vég-
legesen szakító előadásmódjában, s megleli az utakat, hogy ennek a világ-
nak epikáját is felfedezze az elsősorban lelki sikokra áttevődött mozza-
natok révén, másrészt lírájának hangjai csendülnek meg, az elvesztett
falusi világ iránt érzett nosztalgiája muzsikál fel. Uralkodó közlésformája
itt már a monológ, s nem egy írásában az emlékezős vallomás.

A hatvanas évek azonban mintha az ifjúsági írónak kedveznének el-
sősorban. *Lepkelánc* című nagy sikerű kötetében (1961, 1965, 1976) a
művészetében fel-feltörő gyermekkori emlékek kaptak harmonikus for-
mát, majd két, gyermekeknek szánt regénye aratott sikert: a *Vadalma*
(1970, 1984) a falun nyaraló városi kisfiú élménybeszámolója, a *Sebestyén*
(1970) pedig a kamaszodó városi fiúnak a történetét mondja el a városi
zsargon stílusztikáját is felhasználva. Sajátosan szürrealisztikus megoldá-
sokban gazdag a *Ki látta azt a kisfiút?* című kötete (1973), a gyermekvilág
és a képzelet munkájának szép harmóniájaként. A legkisebbeknek írta
Bühüm meg a Lotyogi (1996) című mai meséit. Ezt a harmóniát őrzik a

Hajnali utazás (1978) emlékeiből szőtt írásai, s nem kis mértékben a *Vörösbe* (1983) című kötetének zömmel első személyű rajzai.

Írói pályájának legjellemzőbb eredményeit foglalja össze *Zsebtükör* című könyve (1973), melyben a *Magyar Szó* „színes írásai” válnak elsőrangú irodalmi műfajjává. A forma majd egy évtizede kísértette, hiszen a *Hűtlen este* lírai jegyzetei valójában már e műfaj felé közelítették, a való világ kifejezésének, ábrázolásának, megjelenítésének a műfaját azonban a *Zsebtükör* írásaiban teremtette meg, hogy az emberek és élethelyzetek képeit mintegy emberközelségből figyelhesse. Csak embereket látunk az írásokban, s világunk mikrorészletei éles és objektív fényben, a személyesnek egy szenvedélyes személytelenségben tündöklő módján jelennek meg. Németh István „zsebtükreben” arcélek vonulnak fel, a hétköznapi gondjai és örömei, az élet mozgástörvényeinek változatai, amelyek legtöbbször észrevétlenül maradnak. Irodalmunk szociográfiai és szociológiai érdeklődése is alakot öltött ezekben az írásokban: életünk sajátos enciklopédiájának címszavaival találkozunk e kötetben, maradandó módon.

A *Zsebtükör* megjelenése és sikere további munkára ösztönözte a szociográfusi kedvét. Ennek eredménye a *Szomszédok vagyunk* (1976); az *Egy múzeum tárgyai* (1979); a *Kertmozi* (1980); az *Arcok zsebtükörben* (1984) és a *Díszudvar* (1989) című kötetei, valamint a *Hegyomlás* (1985) című novelláskötete. Műfaji megnevezésük ugyan különbözik, mert nevezte őket „esti jegyzeteknek”, „jegyzeteknek”, „vallomásoknak”, alapvetően azonban ezeket írva azon a csapáson haladt, amelyen első gyűjteményével elindult. Ezekben a kötetekben is mestere a formájának. Megfigyelései, leírásai pontosak, rajza tiszta, előadásmódja salakmentes, lényegre törően művészi érettségre vall. Válogatott elbeszéléseinek a kötete *Mogyorófavirág* címmel 1990-ben jelent meg.

1995-ben jelent meg *Jegykendő* című kötete, a szerző műfaji megjelölése szerint az 1984 és 1994 között írt „vasárnapi írásainak” a gyűjteménye. A kritikus szerint „arcélek, életsorsok, helyzetképek villannak föl a kötetben, novellákba és drámákba illő történetek, belesűrítve az újságírói két hasáb szigorú keretébe, formájába és felépítésébe is” (Bordás Gyöző). Ebben a kötetben olvasható *A fehér ház* című vallomásos himnikus írása is a vajdasági magyar falu szépségéről, létezésének egykori képi prototípusáról.

Egy évre rá, 1996-ban jelenik meg a *Házioltár* című, családja tagjairól írott „szerelmes krónikája”, a vajdasági magyar széppróza kétségtelenül immár klasszikus alkotása. A vajdasági magyar nagyregény lehetősége mozdul ebben az öt szövegben, mintha egy családregény öt nagy fejezetét olvasnánk. Bennük van vajdasági világunk három emberöltőnyi története olyan bensőséges emberi közelségből szemlélve, amilyen közelségből a regényíró talán nem is tudná szemlélni. Ehhez a szeretetnek olyan izzása, a megrendült léleknek pedig olyan érzelmi telítettsége szükséges, amely inkább a vallomástevő sajátja, semmint a regényíróé. Olyan író vall ezekben a szövegekben, aki a társadalomrajzot a maga műfajának tudja, ilyen módon az első személyű közlés nem álbeszédet,

hanem igaz vallomást hordozhat, mert az író megmártózott a líra varázsvizében is. Ahogyan Németh István ír családja öt-heroikus tagjáról, olyan módon csak a szeretet engedi beszélni az író, aki nem leplezi sem vonzódását, sem meghatódottságát, s ennek megfelelő nyíltsággal és gyöngédséggel szól róluk, a kishegyesi egykori „tündérbert” lakóiról.

Legújabb kötete, az *Ünnep Raguzában* című (1998) az elvesztett szépség siratása 1975 és 1989 között írt riportokban elbeszélve.

MAJOR NÁNDOR

Majdnem egy évtizednyi kísérletező szakasz után bekövetkező gyors magáratálalás és kibontakozás jellemzi Major Nándor (1931) pályáját.

A hagyományos magyar novella világképéből indult ki, és érzelmes lírai versekkel jelentkezett, azonban az ötvenes években az olasz neo-realizmussal találkozáva kialakította a lazább szerkezetű, a tér és az idő kategóriáival szabadon gazdálkodó novellaformáját és felszabadult elbeszélő stílusát, amelyet *Udvarra nyílik az ablak* című kötetének (1956) írásai példáznak. A hétköznapok tragikus költőisége érdekelte ekkoriban elsősorban, s ez befolyásolja a szociológiai szempontból városi szegénységnek nevezhető embervilág életének a rajzaiban. Elsősorban azonban az emberi helyzetek belső gazdagsága foglalkoztatta, s olyan, látszólag jelentéktelen életmozzanatok után kutatott, amelyekkel a hagyományos elbeszélő alig tudott valamit kezdeni. Major az ilyenek többsíkúságát ragadta meg, a szimultaneizmust fedezte fel, gondolattársításainak pedig dúsító szerepet adott. „Rálátásosnak” is nevezhetjük e korszakát a szokványosabb realizmus ellenében.

A lírai felfogású életképművészet azonban nem elégitette ki, az ötvenes évek második felében folytatta „próza kutatásait”, és kialakította nagynovella-formáját, amelyet *Veresség* című kötete (1959), majd a *Büntetés* (1967) új darabjai példáztak. Az elemző kedv és a bölcséleti kérdések iránt megnövekedett érdeklődés jegyében íródtak tételes elbeszélései, s belőlük a társadalmi létezés elidegenült világának képe bontakozik ki, hiszen a novellák már címükben is jellegzetesen gondolati kategóriákra utalnak: az áldozat, a magány, az üldözöttség és az ítélet problematikája jelenik meg életbe ágyazottan, a hétköznapokban tetten érten. Az írói intellektualizmus magatartást megszabó jegyei uralkodnak e novellákban. Major már írói anyanyelveként él azokkal a próza előadást jellemző lehetőségekkel, amelyek az ember világának ilyen bölcséleti felméréséből és értelmezéséből következnek. A modern világirodalom vívmányait Franz Kafkától Michel Butorig is ezért kamatoztathatta, ezért illeszkedik művészetének problematikája századunk próza-irodalmának általános törekvéseibe, s ezért természetes nála, hogy elsősorban a történések lelki síkjai érdeklik, tehát azok a koordináták, amelyek között az elidegenült ember él. Ebből a szempontból elemzi hőseinek múltját, amely beleszövődik jelenükbe, vizsgálja a jelent, amely

az elmúlt, a megtörtént események rőt fényében villószik, elemzi a tettek és a vágyak jellegzetes helycseréit, egymást helyettesítő szerepét mutatja meg, a megtörténtnek és vágyottnak, az elképzeltnek és a valóságosnak az egyenrangúságát példázta, mind vízszintes, mind függőleges irányba terjedő hullámvászonban fogva fel az emberi életet egy-egy csomópontjában.

A tudatos alkotó, a mestersége kérdéseit is vizsgáló alkotó műve *Dél* című regénye (1965, 1987), melyben a prózánkban felbukkanó kérdések szintetizálódnak: találkozunk a jellegzetesnek hitt „vajdasági” problematikával, amely nála a képzelet megkötöttségének a felismeréseként vetődik fel, és az epika hagyományos szemléletmódjában látja az írói munka akadályát, nemkülönben az életlátás általános és egzisztenciális vonásaival, amelyek novelláiban is ihlették. A *Dél* költői regény, s a költészetnek és a regénynek az összefüggéseit is fel akarja deríteni, műalkotásként realizálva. Ezzel magyarázható, hogy a regény hősei mediterrán környezetben lépnek fel, amit a cím metaforikus jelentései külön is hangsúlyoznak (égtáj, szűkebb értelemben déli vidék, de napszak is, és a delelőre futó gondolat allúziója is felsejlik). A regénynek ez az experimentális jellege az Idő kategóriája mellett a regénybeli Térnek a kérdését is felvetette. Ám a műnek csak látszólag nincs köze az író szűkebb értelemben vett vajdasági világához: a betöltetlen Tér képzete azzal a reflexióval, hogy „ahol az idő higan iramlík, ott a teret kell telíteni”, helyhez és időhöz is kapcsolódik, minthogy a „higan iramló idő” gondolata közvetlenül is az írónak a hétköznapi életet célzó kritikáját jelzi.

Az „itt” és a „most” regényét a *Hullámokban* alkotta meg (1969) nagyszabású regénytervként, mely a maga nemében az első ilyen vállalkozása irodalmunknak, egy trilógia első része. A „nyílt” és a társadalmi regény egyik lehetséges példája a *Hullámok*: benne egyszerre beszél el a húsz évvel ezelőtt történt eseményeket és a friss jelenségeket, az „apák és fiúk” világát körvonalazva. A regény két nemzedékének életsorsába a „végzet keze” kap, s a véletlen szövi a nemzedékek életsorsát egy leány és két fiú „ orosz rulettje” révén. A láthatatlan szálak vonaglni kezdenek, az emberi sorsokat tartó és egymáshoz kapcsoló fonalak rángásai előcibálják a múltat, az apák arcára kiül a rémület, elkezdődik tudatuk emlékvilágának kísértettánca, hogy végül kiderüljön: a fiatalok hazárdjátéka, melyben életük a tét, csak körülményeiben különbözik az apák cselekedeteitől, bölcséleti kihangzásban azonban nem. Nézőpontja kiélezetten kritikai: azt rajzolja, hogy ami az apáknak a háborús időkre való reagálása volt, az a fiúknál cinikus tudatosságba transzponálódik, a feleslegesség érzetét leplezendő.

Major Nándor munkássága az esszé műfajával is összefonódott. Ostromolta az epikának s ezen belül a regénynek az elméleti kérdéseit, mind az esszé rövid és villantó, mind pedig a tanulmány okfejtőbb eszközeivel. *Esti órák* című kötete (1968) tartalmazza ilyen jellegű írásainak a javát, ez regényelméleti munkáival, valamint a *Hullámokról* írt műhelytanulmányával egészül ki. Politikai publicisztikát tartalmaz a *Párbe-*

széd a valósággal (1988) című kötete; a *Kisebbségi breviárium* (1998) című gyűjteménye az 1993 és 1997 közötti időszak politikai krónikája. Ezekben az írásokban naprakészen reagál a szerző a vajdasági magyarság politikai életének eseményeire, analitikus módon latolgatva a lehetséges sikereket és az eluralkodó téveszmék hatásait egyaránt. Írásainak kritikai éle, a szerző politikai kultúrájának alapossága teszi jelentőssé ezt a gyűjteményt.

KOPECZKY LÁSZLÓ

Kopeczky Lászlót (1928–2003) közönségünk humoristaként ismeri, kisregényeiben azonban a jelentős író is meg kell látnunk, hiszen ezekből a művekből egy író-Bajazzo kacaja is kihallható, aki életünk hétköznapijait fürkészi. Kopeczkyknál ugyanis a humor, a sziporkázás, a szellemi bukfenc nem írói munkájának célja, hanem elsősorban művészetének eszköze.

Már első kisregénye, a *Kutyák ... macskák ...* (1959) az írónak a montázshoz, a filmtechnikából ismert „vágáshoz” való érzékét, a nyelvi lelemények bőven ömlő forrását mutatta meg, s már ebből kitetszett, hogy írói módszere nem a leírás, hanem a felvillantás – apró jelenetek gyors ütemű sorakoztatása. Nem időzik a leírásoknál, nem magyaráz, nem elemez, s még az egyes írásaiban megjelenő élethelyzeteket sem köti össze narratív részletekkel, hanem a figyelem az epizódok határán ugrik. Ilyen jellemzői kaptak szélesebb medret a *Mire a teknősbéka odaér* című, Sáfrány Imrével közösen írt művében (1961), mely valójában kóperegény, s ezt tetőzte be az *Opus 5* című kötetének kisregényeivel (1966). Ezek a művek azonban már nemcsak írói erényeit és módszerének előnyeit, hanem az író már-már modorossá váló „fogásait” is hordozzák. A hétköznapi világában mozog, és jellegzetesen érdektelen emberi sorsok és közhelyszerű emberi helyzetek képeit teremti meg. Egy pillanatra megmutatja, majd elveti őket, s a kibontakozó látvány egyszerre öltözik a komikum szivárványszíneibe és árnyalódik zordabb, tragikusabb világképpé is. Kopeczky torzításai, elírásai, a nyelvi lelemény fokozottabb munkába fogása és mindennek a jellemzésben játszott szerepe, a szüntelen perspektívaváltás, az élet banalitásának hangsúlyozása az író fanyar életszemléletéről tanúskodik, és a kacagva síró magatartás képviselőjévé avatja. A szóleleményre és szóetimológiára való építkezés ugyan a banális élethelyzeteket értelmezi és teszi tartalmassá, azonban a figyelem fáradságával a modorosság kísért fel, és ez elsősorban hosszabb lélegzetű műveiben érzékelhető, míg novellái, amelyeknek java *Humor az alsó fiókból* című gyűjteményében (1964) látott napvilágot, ezt általában megkerülik.

Legrangosabb írói teljesítménye *A ház* című regénye (1969), amely Frédiről, az „eszelő” munkásemberről szól, aki abban a naiv hitben él, hogy kisstílusú szélhámosságai révén felépítheti házáat. A freudizmus ellenében a Kopeczky teremtette „frédizmus” azt az illúziót akarja megne-

vezni, amely világunk kisembereit vonatra ülteti, és külföldre ragadja. Hőse tragikus alak: szüntelenül építkezik, tervez, nagy álmai és még nagyobb tervei vannak, amelyek azonban nem valósulnak meg, álmainak „háza” nem készülhet el. A *Vajk a Szaharában* (1975) című kötetében „képei történetét” mondja el sziporkázó, rövid fejezetekben.

Az 1980-as évek első felében humoros kisregényei jelentek meg, így a *Használati utasítás a kockacukorhoz* (1983) „két és fél kisregény” minősítéssel, azután a *C. Lancelot: Savanya, lóra!* (1983) című, míg a *Hímzett pogácsa* (1986) cím alá három kisregényét fogta egybe. Újabb kötete a *Párizsi kaland – A beszélő óra* (1988), „zseblírának” keresztelt rímötletei pedig *Spenót a falon* (1984) címmel jelentek meg. Kopeczky László színműkísérletei is figyelemre méltóak. A *Kádár Kata* című méltán aratott sikert az Újvidéki Színház előadásában 1987-ben. E színművének a folytatását ugyancsak *Kádár Kata* címen „parasztoratóriumként” 1997-ben jelentette meg Kopeczky László, és szövegében valóban európai háttérű drámát alkotott. Jó érzékkel vette észre, hogy az ihlet magját adó székely népballada valójában nem zárt, és nem kerekítette le Kádár Kata történetét. A könyvben olvasható szerzői vallomás szerint a továbbiakban drámája archimedesi pontját a fiú átkában fedezte fel. „Át akarta érezni az anyai szív megtörését – írta. – Sok idő után tudatosodott bennem, kell hogy legyen itt még valaki, akiről a ballada szemérmesen hallgat, de aki ott tornyosul az okozat mélyén. A tóba veszejtett leány, a megátkozott Gyulainé s végül a ködből elötünő atya, Gyulai.” Ők hárman a főszereplői Kopeczky László drámájának, s három helyszíne is van a műnek: a tókút feneke, ahol Kádár Kata várakozik, Gyulainé hálószobája és egy formátlan alakzatú térség harangszóval. Így kapták a részek a Kata, a Gyulainé és a Gyulai címet. Az első részben Gyulai Márton Kata után a tóba öli magát, a másodikban a fiú átka kísért az anya hálószobájában, a harmadikban szellembeszéd hangzik, hiszen Gyulai is öngyilkos. Kopeczky László művének rokonságát keresve a misztériumjátéknál állapodhatunk meg. Ez a műfaj szinte megköveteli az archaizálást, a feszesre fogott versnyelvet: tömör, példabeszédszerű mondatok és rímremeklések csattanói a pergő dialógusok hajtóereje. Mindez irodalmunk egyik jelentős alkotásává avatja Kopeczky László drámáját.

BOGDÁNFI SÁNDOR

Magányos és sajátos írói jelenség Bogdánfi Sándor (1912–1987): első írásai ugyan 1932-ben jelentek meg az *Örtűz* című szabadkai folyóiratban és a *Naplóban*, írói munkássága valójában a negyvenes évek második felében kezdődött. *Új fény* című színműve 1951-ben jelent meg, írói kibontakozása az ötvenes évek végére esik, és a hatvanas években teljeseedik ki. Közben a műfaji próbálkozások sorát is megfigyelhetjük: szocialista realista szellemben írott színműve után a humoreszk köti le érdeklődését, miként *Se füle, se farka* című kötete bizonyítja (1959), ifjúsági

regénnyel kísérletezik, hogy azután az aforizmát avassa egyik legsajátosabb kifejezési formájává, sajátos meghatározással „foszlányoknak” keresztelve, s időszerű célzattal látva el ezt az ősi műfajt. Ezek az írásai jelentek meg *A világ dióhéjban* (1968), *Ember a holdban* (1969) és a *Hallgatni nem arany* (1971) című köteteiben. Írói erényei csillannak meg rövid lélegzetű elbeszéléseiben, „félperces novelláiban” is, amelyeket Szeli István jellemzett, mondván, hogy ezekben a műveiben a „csendes derútól a megkeseredett cinizmusig, a szelíd feddéstől a szarkasztikus ostorozásig széles skálát és változatos formákat szóltatott meg”. Humorának sziporkáit a társadalmi élet ellentmondásaiban keletkezett feszültségek felismerésével csiholja, a társadalmi ember viselkedésformáinak megbicsaklásait veszi célba, s ennek következtében írásai az általános emberhez közelednek. Kritikusai ugyanakkor azt is megfigyelték, hogy szatirikus írásaiban az író „személyesen is jelen van” – az írások varázsa mellett ezáltal egy sajátos disszonancia is létrejön. Jellegzetes humoros műfajainak új gyűjteménye a *Minden és még valami* (1980) című kötete. *Szeretném, ha nevetnének* címmel (1982) egész humoros fegyvertárát megmutatja: bökverseket, humoreszkeket, paródiákat, karcolatokat, novellákat közöl.

Bogdánfi Sándornak a „foszlányok” mellett az irodalmi paródia a másik jellegzetes műfaja. Az ötvenes évektől kezdődően irodalmi életünket Bogdánfi Sándor paródiái is kísérik, ebben a műfajban alkotta meg egyik legjellemzőbb művét *Sírodalmunk könyve* című gyűjteményével (1970), amely irodalmunk szatirikus stíluskritikai panorámáját adja. Különösen az írói modor vadhajtásait érzi meg jól.

Legnagyobb írói ambícióval *Egy merénylő vallomása* című regényét (1969) alkotta meg, irodalmunk Rasómon-történetét. Bogdánfi hőse több ízben is ugyanazt a történetet mondja el egy négytagú családról, s a szemünk előtt a vallomások révén nemcsak alakul és változik, hanem gazdagodik is a kép, hiszen minden vallomás a történet más-más részletét világítja meg.

A társadalmi regény határterületeire jutott ezzel a művével az író: egy család emberi viszonylatainak, romlottságának, álarcosbál-életének a titkaira mutat rá, és a látszat és valóság különbségeit fedi fel. Az időszerűség jellemzi az írói témaválasztást az *Angyalok játszanak* (1974) című regényében is. Olajbányászok érkeznek a regénybeli Tiszavárra, s ennek következtében a csendes falu élete új irányt vesz: mindenki sorsa megváltozását reméli. A „csoda” azonban, melyet Som bácsi sírból való kirepülése előlegez, végül is nem következik be, de az olaj után kutatók elvonulása után mégis megváltozott a falu élete. Könnyed kézzel rajzolta meg az író „tiszavári körképét”, az elmondott eseményeket vidámabb oldalukról szemlélte, hőseinek többsége viszont rajzuk vázlatossága ellenére is eleven figura. *Éjszakák* című kötetének (1986) elbeszéléseit a szerelem témájának szabad kezelése jellemzi. Bogdánfi Sándor műveihez tartoznak ifjúsági regényei is: *A nagy kaland* (1961) és az *Óriások* (1971).

ÚJ ÉVTIZEDEK – ÚJ TÖREKVÉSEK

Irodalmunk történetében tízesztendős szakaszokat különböztethetünk meg. Így beszélünk az ötvenes évekről, amelyeknek vége egyúttal korszakhatár is. Ezt jelzi az új írónemzedék fellépte s az irodalmi, kulturális közízlésnek és szemléletnek újabb, az ötvenes évek elején tapasztalt változásoknál is gyökeresebb átalakulása, kulturális életünk, irodalmunk szervezeti formáinak kialakulása, a Forum Könyvkiadó megalapítása és tevékenységének kilombosodása, majd az *Új Symposion* című folyóirat megindulása. A jugoszláviai magyar irodalom nagy fellendülését vezetik be ezek a változások: a művészetek modern szemlélete ekkor aratja döntő sikereit, s vele a kritikai szemlélet lesz úrrá. Ám ez nem pusztán a társadalmi élethez való írói viszonyulásokban szemlélhető, hanem a „vajdaságiasság” két világháború között kialakult formáit illetően is. E felgyorsult folyamatokban játszott jelentős és döntő szerepet Sinkó Ervin, aki a hatvanas években kapcsolódott be cselekvően irodalmi életünkbe, és ilyen módon befolyása közvetlenül is érvényesült.

Ekkor, a hatvanas évek elején vált kétségtelenné és felismerhetővé a jugoszláviai magyar irodalom hármasság meghatározottsága, amely nemcsak azokat a szellemi forrásokat jelezte, amelyekből irodalmunk táplálkozott (az egyetemese magyar irodalom, a jugoszláv nemzetek irodalma és közvetítésükkel a modern világirodalom), hanem sajátos jellegére is figyelmeztetett, autonóm vonásait állította előtérbe. Tisztázni kezdte tehát helyét abban a társadalmi és szellemi képzeletben, amelyhez vagy nyelve és hagyományai, vagy történelmi helyzete kapcsolta. Ebben az időben kezdte meg szellemi tőkájének felmérését és kamatoztatását is. Hazai irodalomtörténet-írásunk kezdeteinek az évei ezek, amelyek az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszékén, majd a belőle kinőtt Hungarológiai Intézetben kaptak intézményes formát és közzlési lehetőséget is a Tanszék *Tanulmányok* című kiadványában és a *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben*, illetve később a *Hungarológiai Közleményekben*.

Az irodalmunkat átjáró szellemi áramlatok a maguk ellentmondasságában éreztették hatásukat a hatvanas években: a kritikai szemlélet és a modern törekvések irodalmi megjelenési formái alapján véve jól tükrözték a társadalmi és politikai élet akkori átalakulását, a liberalizálódási folyamatokat gondolkodásban és írói felfogásban. Ám az 1970-es évek elején ez a liberalizálódás liberalizmusként való politikai átminősítése odahatott, hogy az ideológiai felügyelet megerősödött és megszigorodott, aminek az lett a következménye, hogy több, már nyomdában lévő kézirat végül nem láthatott napvilágot, illetve csak megcsonkítva jelenhetett meg.

Irodalmi életünk tényezőihez tartozik a Forum Könyvkiadó megalapítása mellett (1957) a Híd Irodalmi Díj, amely irodalmunk legrangosabb díja. Az évtized végén s a hetvenes évek elején az irodalmi díjak száma nőtt: a Sinkó Ervin-díj a fiatal írók első, jelentős próbálkozásait

van hivatva megjelölni, a Szenteleky Kornél Irodalmi Díj az irodalmi tevékenységet, a Bazsalikom Műfordítói Díj pedig a műfordítói munkát jutalmazza. 1976 óta van Szirmai Károly Irodalmi Díj is, amely a vajdasági novellairodalmat pártolja. 1998-ban létesült a Herceg János Irodalmi Díj. A díjakkal párhuzamosan szervezett formát kaptak az alkotói munkát serkentő pályázatok, amelyeknek eredményeként fellendült regényirodalmunk (a társadalmi, az ifjúsági és a történelmi regény), a drámapályázat pedig a színműírássra irányította az írók figyelmét.

Máig hallható az Újvidéki Rádió „hangos” irodalmi folyóirata, az Együtt, s az 1970-es évek óta megjelenik az *Üzenet* és a *Létiünk* című folyóirat.

Irodalmi életünk jellemző formája a Szenteleky-, a Csépe- és a Szirmai-napok rendezvénysorozata. A Szenteleky-napok című, minden évben megrendezésre kerülő rendezvényt a sziváci magyar művelődési egyesület szervezte meg 1970-ben, s ott kerül kiosztásra a Szenteleky- és a Bazsalikom-díj. Ezenkívül minden év augusztus 20-án, Szenteleky halálának napján az írók találkoznak sírjánál, majd tanácskozást tartanak életművéről. Kishegyes község 1972-ben szervezett először Csépe-emléknapot, s azóta évről évre összegyűlik az irodalombarát közönség, hogy Csépe Imrére, valamint irodalmi életünk jeles képviselőire emlékezzen. Temerin és Verbász a szülőhely, illetve a lakóhely jogán rendezi a Szirmai-napokat, amelyeken a Szirmai-díjat osztja ki az emlékbizottság. Becskerekén újabban B. Szabó György-napokat szerveznek. A muzslai Sziveri János Művészeti Színpad immár hagyományosan Bábel néven esszépályázatot ír ki, s a díjazott esszéket évről évre meg is jelenti.

Irodalmi életünk szervezettségéről tanúskodik a Kanizsán minden évben szervezett, tanácskozással egybekötött írói találkozó, amely az írók őszi eszmecseréjének ad alkalmat.

EGY ÚJ NEMZEDÉK, AMELY NEM AZ

Nem esztétikai nézeteik, hanem fellépésük, majd írói kibontakozásuk időpontja miatt nevezhetjük új nemzedéknek azokat az írókat, akik lényegében az ötvenes évek végén jelentkeztek, ám a hatvanas években kiteljesedésük nem játszódott le, viszont jelenlétük irodalmunkban kétségtelen. Valójában csak Deák Ferenc, Burány Nándor és Koncz István, valamint Gulyás József kivétel: művük egyértelművé teszi irodalmunkban elfoglalt helyüket is.

Dési Ábel (1929) még az ötvenes években fellépők nemzedéktársa, ugyanakkor magányos egyénisége is irodalmunknak, pályaképe sem egyenes vonalú, éppen ezért írói sorsa sok közös vonást mutat az ötvenes évek végén fellépőkével. Megjelent verseskötveiből (*A remény elve*, 1961; *Fáj az idő*, 1966; *Kortársaim*, 1969) egy antipoétikus költő arcéle bontakozik ki, aki a vers járulékos elemeivel nem törődik, nem építi kifejezését, hogy az eltárgyasultság érzelmi drámájának a kifejezését ér-

je el. Ezt szolgálja a költői magatartásának az a személytelensége is, amely az általánosságot megidéző másodikszemélyűségben jelenik meg. Tétéles költő, figyelmének középpontjában az „egyetlen ének az emberi lét” gondolata áll, pólusait pedig a „remény elve” és a „fáj az idő” képzelete adja – ahogy verseskötveinek címe jelzi –, lényegében pedig a „boldogtalan tudat” költői kifejezésére tör. Ezeket a kérdéseket állítja novellái és regénye középpontjába is. A *Boldogtalan tudat* című kisregénye (*Híd*, 1972. 2.) prózánk különös és jelentős alkotása. A versekben elfojtott és eltüntetett líra prózájában tör fel: a *Boldogtalan tudat* tulajdonképpen költői kisregény. Négy kisregénye került az olvasók elé a *Félelem és fájdalom* című kötetében (1984). „Mind a korábbi verseknek, mind a kisregényeknek alapélménye a kiábrándulás, a reményvesztettség szülte félelem...” – írta erről a művéről a kritikus Fehér Katalin. Gazdag a kritikusai, általában elméleti-filozófiai publicisztikája is.

Élményversek költője Tóth Ferenc (1940–1980). A magyar líra hagyományosabb köréből indult *Őszől tavaszig* című kötetével (1961). Igényesen megformált, lehalkított érzelmek és gondolatok szólaltak meg verseiben. Szerette a lágy, opálos tónusokat, s a festőiség uralta világát, amelyben a művesség és a hagyományos formakincs különös szerepet kapott. Szabad versre esküvő költészetünkben mintha az ár ellen úszott volna. Nemcsak a népies-nemzetinek érzett versformákat kedvelte, hanem a klasszikus metrumot is – részben Illyés Gyula, részben Radnóti Miklós versére mutató módon. Intim költő, miként *Vörös madár* című kötetének (1966) versei bizonyítják, s ez kíséri *Halál a síkban* című kötetét (1970) is. A halála előtt pár hónappal megjelent *Csontomiglan-csontodiglan* (1980) című kötete majdnem tíz esztendő termését fogta egybe. E versekben az én és a világ vélt harmóniájának bizonyossága már eltűnt, következésképpen a költő és a vers viszonyának addigi jellegét sem őrizhette meg. Költőileg biztosabb fogódzóit így a történelmi és népi mítoszokban találta meg, hogy nagyon is személyes létkérdései számára a személytelen, egyetemes érvényű kifejezési forma lehetőségével éljen. Az átváltozások élménye foglalkoztatta, a „rútból” a „széppé” válás folyamatai érdekelték. Ilyen módon vált a költő „kigyóvőlegényé”, „ördöggkérővé”, általában alakváltóvá. A *kigyófiú titka* címmel erre a témára mesejátékot is írt. Bibliai tárgyú a *Jób* (1970) című drámája.

A félbemaradt költői pályák is elsősorban e nemzedéket jellemzik. Huszár Zoltán (1932) két kötetének (*Önarckép*, 1959; *Vakmeleg*, 1961) a megjelenése után némult el, de *Az elhallgattatás szakaszai* címen a *Híd* folyóiratban megkezdte emlékezéseinek közlését. Elnémult harminc évre Torok Csaba (1939) az *Örökség* (1962) és a *Szégnyefa* (1966) megjelenése után. 1997-ben jelentkezett ismét kötettel *Pontos idő* címmel, benne válogatott és új verseivel, mintegy dokumentálva, hogy fő ihletője a nagyvilág, az utazási emlékei és élményei. Aki a költői elnémulás ellen élete utolsó percéig harcolt, az Dóró Sándor (1938–1974) volt. 1959-ben *Korotavaszi felhők* című verseskötveivel lépett fel, majd egy válságos, útkereső korszak után Derűs István néven jelentkezett verseivel. Auten-

tikus költői hangjára élete utolsó esztendeiben talált, amikor már a halállal kellett szembenéznie. Posztumusz verseskönyve *A virágok rozsdásodása* címmel 1979-ben jelent meg.

Sokoldalú, de nem átütő erejű író az 1960-ban fellépett Foky István (1934), aki B.(ezdáni) Foky István néven jegyzi műveit. Próbát tett az irodalom majd minden műfajában: ifjúságnak szánt történelmi regényt éppen úgy írt, mint színművet és verset, a kritika azonban nem sorolta íróink élvonalába. 1995-ben *Bezdáni versek* című kötete, 1996-ban *Mint rohanó folyam* című regénye jelent meg. Legnagyobb ambícióról árulkodó műve a *Magyarkák* című ifjúsági regénye (1997), amelyben a szülőfalujában, Bezdánban 1944 őszén történeteket regényesítette meg. Említést érdemel néhány költeménye, így a történelmi tárgyú *Theresiopolis*, illetve *A zentai csata* című verses-prózai poémája 1997-ből.

Hornyik György (1936) pályaképe ugyancsak törést mutat. *Temetés* című elbeszéléskötete 1966-ban jelent meg, második könyve, a *Parcella* című novellagyűjtemény (1980), csak tizennégy év múlva született meg. Novellái rajzának tisztaságát kell elsősorban méltányolnunk. Hétköznapi történeteit nem burkolja sem érzelmi, sem „művészi” kód, legfeljebb a jól kihallható elégikus írói hangot találjuk az életrészletek között levő tiszta síkokon. Kitűnően tud részletezni, mozzulatokat leírni és életessé tenni. Egy szüntelenül mozgásban levő világ írója ő, amit novellái mellett *A gyárkapun kívül* című kisregénye (1981) is bizonyít. Ebben egy munka nélkül maradt, a gyárból elbocsátott munkásnak a maga igazáért folytatott küzdelmét festi. Újabb novellái a *Bontás* (1987) című kötetében olvashatók. Legjelentősebb műve a *Morotva* című regénye (1996), amely családi krónika, társadalom- és sorsrajz egyszerre: a szegénységből feltört értelmiségi ember tragédiáját mondja el Hodik János életrajzának fonalán. A kritikus Bence Erika nevezte sorsrajznak is ezt a művet. A szerző került a rafinált szerkesztésmódot, s ábrázolásmódja sem analitikus, hanem szokványos módon elbeszélő. A főhős élete utolsó hat hónapja a kerete az egykori kitűnő matematikatanár, majd jól kereső tankönyvíró és fordító élete félresiklása és félresikerültsége történetének. Kritikusai az előadás tárgyszerűségét emelték ki, de a regény vázlatos voltára is figyelmeztetnek, hiszen az aránylag kis terjedelmű regény egy egész időszakot és élettörténetet fog át. Kudarctörténet Hodik János életregénye, mert mint kritikusa írta, a „jobb sorsra érdemes, művelt és tehetséges tanár (majd lektor) családi életének boldogtalanságából kifolyólag fordul az italhoz, menekült kocsmákba és korhelységbe”. A jellemzés szerint lineáris cselekményvezetésű regényt alkotott Hornyik György, de „világos szerkezetűt”. Művészi gyöngeségei ellenére is figyelemre méltó a *Morotva*.

DEÁK FERENC

Sokirányú érdeklődés jellemzi Deák Ferenc (1938) irodalmi munkásságát: a líra, a próza és a dráma területén egyaránt otthonosan mozog.

Lírikusként kezdte pályáját, majd *Rekviem* (1961) és *A nap gyökerei* (1965) című novellásköteteivel irányította magára a figyelmet. Jellegetesen lírai a vilásképe, és novellái is tulajdonképpen egy lírikus prózai vallomásai: metaforikus pasztelképek az életről. Ihletét legtartósabban az eltűnt idő képzete foglalkoztatta, s egészen egyértelműen a gyermekkor esemény- és képvilágában lelte elbeszéléseinek anyagát. Ezt szövik át azok a gondolatok, amelyeket az elidegenült világ látványából szűrt ki. Olyan lelkiállapotokat ragad meg elbeszéléseinek első sorozatában, amelyek a közömbösség benyomását keltik. Ennek munkáját figyeli mind a gyermekek, mind a felnőttek világában a háborús esztendők végén, megmutatva, hogyan válik a közömbösség a sorssal való játékká, hogyan torzul el az élet. Ezt viszont a bizarrba hajló novellák világa példázza: a novella irreális síkja kerül előtérbe, a hősök pedig már-már delíriumos álomként mozognak a világban.

Ifjúságinak minősített írásai is a gyermekkor világából merítik témáikat. *Bagoly és csizma* című elbeszéléskötete (1969) és *Zsivány* című regénye (1970, 1984) ugyanazokat a gondolati vonatkozásokat tartalmazzák, amelyek Deák művészetét meghatározzák, csak ezekben oldottabb, humanizáltabb formában. Mint írta, novellái „a kis tanyai gyerekek apró örömeiről és nagy-nagy magányáról” szólnak, regénye pedig a felnőttek értetlenségének a falába ütközött városi gyerekekkel foglalkozik.

Deák Ferenc prózájának önéletrajz jellege kétségtelen: amikor novellát vagy regényt képzel el, valamilyen módon mindig szűkebb szülőföldje életének az eseményeit, képeit is megidézi. Ezt a világot örököltette meg *Métely* című regényében (1970), jelezve azt is, hogy valójában a traumák írója, aki az egyéni élet megrendüléseiben is a társadalmi-történelmi létezés hatásaira ismer. Bánát sajátos világát idézi meg regényében, s különösen nagyjelenetei tűnnek ki „életszagukkal”: a főhős régi, gyermekkori nyarának leírása, a háborús estének a megidézése, az Erzsébet-nap és a majális körképe az író mélyvilágába kínál bepillantást. Hőse gyötörődő lélek, aki az igazsághoz akar visszanyomozni, fel akarja fedni azt a „mételyt”, amely megrontja életét, oda jut, ahol az igazság és a hazugság határai elmosódnak, s válnak az ember tragédiájának sajátos ősokaivá. *Aszály* című történelmi regénye (1973) is az író szülőföldjén játszódik: Ittábé népének 1904-es nagy aratósztrájkját örökíti meg erőteljes élet-epizódokban.

Drámairói művészetét is a fentebb jelzett traumák jellemzik. Deák, miként Bányai János jellemezte, „az új drámai nyelv és a színpadi kifejezési formák között kutatva, indulatokkal és szenvedélyekkel teli, egyéni drámai világot teremtett”. *Áfonyák* című verses drámája (1968) Sterija-díjat kapott, a *Légszomj* című, ugyancsak színpadra került drámai szövegében viszont szimbolista-expresszionista eszközökkel próbált

sorsdrámát alkotni. Több rádiódráma szerzője *A Parlag*, a *Trófea*, a *Fajkutyák ideje* és a *Határ* című forgatókönyvéből film készült, a *Trófeát* és a *Határt* a Pulai Filmfesztivál Aranyaréna díjával jutalmazták, az utóbbi nemzetközi filmszemléken is figyelmet keltett. *Árnyjáték* címen (1986) forgatókönyvei jelentek meg kötetben. A kritika e szövegek nagy problémakonzentráltságát, életszerűségét emelte ki. S még inkább ilyen a két, az utóbbi években írott drámája: az 1997-ben bemutatott *Határtalanul* és az 1998-ban előadott *Fojtás* című „történelmi groteszkje”. A *Határtalanul* cíművel kapcsolatban a kritikus Gerold László azzal a kérdéssel kezdte írását, hogy „Ki ölte meg Bogdan Babićot?” Majd így folytatta: „Öngyilkos lett? Vagy lelőtték? Az előadást követően vitáztunk erről baráti körben, s nem tudtunk megegyezni: gyilkosság vagy öngyilkosság történt-e... elolvastam a szöveget, beláttam, akár gyilkosság is történhetett, van rá elfogadható magyarázat.” Minden eresztékében politikai ihletésű drámát írt Deák Ferenc. A vegyes házasságok mélyén lappangó tragédia lehetősége itt felszínre tör és pusztít: a szerb nemzetiségű Bogdan Babić, a magyar nemzetiségű feleség, Eszter és az asszony anyai nagybátyja, Dani bácsi, valamint a két gyermek, Nándor és Eli a hősei és áldozatai az 1988-ban kezdődött politikai válságnak. Bogdan Babić ott van Újvidéken az ún. joghurtforradalomban, amivel politikai karrierje alapozódik meg: az üzemi mérnök egy Tisza menti kisvárosban a politikai tisztogatások vezetője lesz, majd a háború kirobbanása után önkéntes a fronton. A kritikus jellemzése szerint a „háború és a nemzeti örület révületében él”, természetes, hogy szembekerül családjával és lelkiismeretével is. A háborúból rokkantan érkezik haza: a fronton maradt fél szeme, fél keze. Az alkohol mámorába menekül. Tragédiáját csak tetézi, hogy gimnazista lányát fegyvertársa megerőszakolja. A békekötés ropantja össze – akkor látja be, mennyire értelmetlen volt mindaz, amiben hitt és amit tett. Lényege szerint tézisdráma, Gerold László szerint „vezércikk-dráma”. A dramaturg Franyó Zsuzsanna olvasata szerint Deák Ferenc műve egzisztencialista dráma, és idézi: „A szavaknak már rég nincs jelentésük. Mi már nem is élünk, mi csak fájunk. Befelé, önmagunknak.”

Ugyancsak tézisdráma az 1956 őszen játszó *Fojtás* című színműve is, amely a kaposvári Csiky Gergely Színház 1956-os drámapályázatán második díjat kapott, mert, mint kritikusa, Molnár Gál Péter írja, az „együtt élő szomszédos népek közös történelmének elfogulatlan megfogalmazására tett kísérletet”. A dráma tartalmaz mind naturalisztikus, mind metaforikus és melodramatikus részleteket. Ezek után nem véletlen, hogy irodalmunk vérbeli drámaíróját kell benne látnunk: alapvető kifejezési eszközévé a drámai forma lett. Ezt *Tor* című gyűjteménye (1973) bizonyította meggyőzően. Drámaszövegeinek mintegy a margóján íródtak azok a versei, amelyek a *Honfoglalás* (1971) című kötetben olvashatók. *Kudarc* című versgyűjteménye 1982-ben, a *Szerelmes episztolák* című verseskönyve pedig 1994-ben jelent meg.

BURÁNY NÁNDOR

Halk hangú, önmagában élő költőként mutatkozott be Burány Nándor (1932). Egy kötet vers jelzi az „omló emlékek és épülő álmok között” töprengő író helyzetfelmérését, s vizsgálódásaiban az irodalmunkat foglalkoztató konfliktushelyzetek egyik variánsaként arra következtetett, hogy „az ideálok üvegházvilága lépten-nyomon összeütközik a nagyvárosi élettel” – a képzelet a valósággal. A hatvanas években abbahagyja a versírást, a líra jelezte kérdések azonban máig kísérik pályáját.

A „valóság” felfedezésére indul, amikor műfajt vált, és a mindennapi élet kritikusa akar lenni, kamatoztatva a két világháború közötti magyar szociográfiai irodalom eredményeit. A *Magunk próbaköve* (1964) az „aktivista naplója”, melyben az író a valóság gazdasági, politikai, társadalmi szervezettségét, termelést és társadalmi tudatot egyaránt befolyásoló vetületei felé tekint, keresve többek között az elkötelezettség új, időszerű formáját. „Rákérdező” egyéniség e kötet írásaiban, aki nem elégedett meg az évek során elért eredményekkel, hiszen a társadalmi élet szüntelenül termeli az új jelenségeket. Ezek között fedezi fel a nemzedékváltás, a szocialista munkásöntudat problémáit, de az elmaradottság tünetrendszerét is.

A hatvanas évek második felében fordul figyelme a regény műfaja felé, hogy a lírikus szubjektivitását, a szociográfus apró villanásokat, élettényeket egymás mellé rakó módszerét epikus történeté alakítsa, az egyéni sorsot szélesebb társadalmi és történelmi keretbe foglalja. Első regényét, az *Összeroppanást* (1968), személyes emlékekből, szülővárosa képeiből építette fel, s az elmúlt negyedszázad vajdasági történelmének néhány jelentősnek tudott mozzanatát használta fel tudatvizsgálatához. Egy fiatal orvos éjszakai vívódásait, emlékezéseit és monológjait jegyzi, ezekből áll össze a kisregény. Regénytechnikai szempontból az *Összeroppanás*ban megtalált vallomásformát fejleszti tovább *Csőd* (1970), *Különszoba* (1972) és *Margit-híd* (1991) című regényeiben is. Az ábrázolás hiánya, a főhős emlékező magatartása, meditációi, a cselekményt elsősorban gondolati síkon hordozó szerelmi háromszög s ugyancsak a hősnék a társadalmi életben kirobbanó összeütközése Burány regényművészetének az alappillére, a „csődhelyzet” pedig a vallomást kényszeríti ki. Észrevehető azonban az írónak az a törekvése is, hogy egy pillanat villanásába foglalja az egész emberi életet, hogy egy egészen kis időszak dimenziótlanságába lássa bele a teljes emberi múltat, s így fedje fel ennek az életnek az összefüggéseit más életekkel és a társadalmi élet eseményeivel, annyira kiélezetten, hogy a főhősök már-már az életből akarnak távozni. A csődhelyzetet is a fentiekből következően két síkon figyeli: a hős magánélete, házassága csődjében tükrözteti a társadalmi életben is tevékenykedő, annak kérdésein töprengő ember vereségtudatát, ám nyitva hagyja a kérdést, hogy hőseinek szerencsétlen házasságában kell-e látnunk a társadalmi ember „csődjének” gyökerét, vagy pedig fordítva, a társadalmi konfliktus élezi ki a magánélet lappangó zűrzava-

rát. Regényei tehát az irányregények közé sorolhatók, az író pedig tétéles, a napi életet figyelő és azt bíráló művésznek kell tartanunk.

Irányregények az 1970-es évek második felében írott, zömükben ifjúsági történelmi regényei is, a kurucok úgynevezett bácskai hadjáratának időszakát tárgyaló *Hadjárat* (1976), a „Nándorfehérvár megvédésének igaz történetét” elmondó *Keselyűlegelő* (1979), a Dózsa György parasztháborúját idéző *Guzsaly* (1980), a Nándorfehérvár elestét festő *Megtorlás* (1984) és a Mohács előestéjén játszódó *Cserbenhagyott* (1985). Burány Nándort vidékeink néptörténete érdekli, az elnyomottak szemzőgéből ítéli meg a múlt néhány nagy jelentőségű történelmi eseményét, s didaktikus szándéka, valamint a külső történetre figyelő előadásmódja avatja ezeket a műveit ifjúságiakká. Szándékában és terjedelmében is kiemelkedik a *Kamanci Balázs* (1977) című műve, amelyben a XV. századi szerémségi magyar huszita közösségek mozgalmának a történetével foglalkozik történelmi tablót festő művészi megközelítéssel. A kortárs élet képeit találjuk a *Gyümölcsöskert házzal eladó* (1987) című kötetének úgynevezett „víkendnovelláiban”, amelyeknek eszmei üzenetét abban a gondolatban lehet felfedezni, hogy az „ember csak nem tud tartósan beletörödni abba, hogy éppen ő a legszerencsétlenebb, ha az egyik oldalon nem kerülheti el a vereséget, a másikon keres magának kárpótlást”.

GULYÁS JÓZSEF

Nem egyenletes menetű Gulyás József (1937) költői pályájának vonala, holott legtehetségesebb költőink egyike. *Csak ember vagyok* című kötetével (1959) ösztönös lírikusként mutatkozott be, aki a költői „áradást” tartotta az egyéniségét kifejező közlésmódnak. A nagyobb, szabadon áradó, a költöttségétől mentes képfolyamok jellemezték költészetét, és a spontaneitás volt egyik alapvető vonása, ilyen módon költötte nincstelenségének énekeit. Magatartása elégikus, s az „elveszésről” írott elégiájában egész költészetének fő motívumát szólaltatta meg. Ez van mind a *Könyörgés magamhoz* (1965), mind a *Vörös fagyöngy* (1970) című kötetének a verseiben is. „Gyermekkorom messzi kék udvara mögöttem lebeg, idáig érnek dermesztő hullámai” – írta, s nem egy Lótnak, hanem a sóbálvánnyá vált feleségének a visszapillantó tekintetével énekel. „Kis horizontokról” beszél, és úgy érzi, hogy a vers is, akár csak az élet, a „kút s ház közt félúton” kezdődik és ér véget. Magasba lendülő, de fel mégsem jutó ember létérzékelése szól Gulyás József költészetéből, mert a föld, a visszahúzó erők benne és a világban nem engedik szárnyalni. Az ilyen jellegű élményvilágban a táj képe is különleges vonásokat kap:

*Roskadó számártövisek tartják az eget,
fenekén alvó madár
könnyű sajkája lebeg,
a folyó elkíséri vékonyodó szalagjával
föl a horizont alá.*

(Szőlőhegyen)

Közben felfedezi a táj ősmúltját is a Hingán – e „földmélyi süket múzeumban” s költői látomása új koordinátákat kap. „Csontok lobognak a tájban...” – szólaltatja meg az egyiket, „csapkod az időtlenség borzadálya” – rögzíti a másikat, hogy azután ott lássuk a költőt is az így kapott költői mértékek középpontjában:

*csak ülök itt a felmagasodó csendben
kezdetemben és végemben*

(Hinga)

Ez az élménykör versváltásra is ösztönözte Gulyás Józsefet. A sokáig oly jellemző te-verseket, amelyekben a költő mintegy társat keres a költői párbeszéd folytatásához, első és harmadik személyű „hosszú énekek” követik, amelyeknek jellemző darabjait *A tenger küszöbén* (1977) című kötetében találjuk (*Hinga, A vén tamburás; Alászállás*). Költői képérzékenységére éppen úgy alkalmas keretet talált ezekben a költeményekben, mint ahogy a kifejezés rá jellemző szertelenségei is ökonomikusabb mértékletességüket nyerték el bennük.

Gulyás József irodalmi öröksége az „árva költő” képzete, s ennek gyökerét nyilvánvalóan József Attila létfelfogásában kell keresnünk. S Gulyás József megírta önmaga apasiratóját, árvaságversét (*Híd*, 1996. 11.), addigi munkásságának egyik mintadarabját, s egyik legjelentősebb vajdasági magyar versét. Az 1970-es és 1980-as években írott versei közé tartozik a *Hiába siettem* című 1970-es keltezésű *Apám halála* alcímet kapott költeménye, de csak negyedszázadnyi idő után jelent meg, akkor hullott le ez a verse a költői én „fájáról”. Van ennek a versnek epikus fonala is – a januári jeges vízbe fulladt emberről beszél, aki tizenöt lépésnyire házától lelte halálát. Szegény ember volt Gulyás Oldal János, de voltak „nagy, boros kitörései”. Egy lakodalomban készült fénykép őrzí alakját, amint ül, és a semmibe réved. Jel- és vallomásértékű mondatokat írt a költő, de versébe szerkesztett balladás betét is – anyja siratóénekét:

*Pici öregasszony,
olyan, mint a csipke,
sírása áthallik
három falon által,
három omló falon.*

De vannak nagy monológversei is! Ezek között a legmeggyőzőbb a *Vers – 1980* című (1996), amely a hétköznapi létezés fogalom- és képzetárának segítségével alkotott nagy, 47 hosszabb-rövidebb versből álló költeménye. Ironikus szemléletének éppen úgy a bizonyosága ez a költemény, mint a reménytelenség megszólaltatásának, általában annak, hogy a költőnek rossz véleménye van koráról. Írja is a 16. számú kétsorosában:

*szokott-e fára mászni? hátha
meglelné így az utat hátra*

Méltatója, Pap József szerint hosszúversének jellemzője, hogy benne a költő tud újat mondani az „elfásultaknak s hitüket vesztetteknek”, s mindegyre a költőnek futja szenvedélyéből, indulatából, de nyelvi leleményéből is.

PAP JÓZSEF

A negyvenes évek második felében lépett fel Pap József (1926). Gimnazista korában közölte első verseit és elbeszéléseit, azután a hallgatás éveit követték, majd az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején jelentkezett egy rövid, García Lorca és Vasko Popa művei jegyében el-
telt műfordítói intermezzó után, ám költői lobogása a hatvanas évek derekán már alig adott jelt magáról, az 1970-es években azonban ismét ihlete teljében jelentkezik költészetünkben.

Első nagyobb költői korszakát *Rés* című kötetében (1963) szemléljük. Tömörítő szenvedély és elvonatkoztató, csak a lényegét kutató s kifejezni akaró szándék jellemzi. A vers Pap József műhelyében nem vizsgálódási eredményeit, hanem a ráismerés pillanatait rögzíti, tehát azt a megfoghatatlant kísérti, amit az addig ismeretlennek ismertté válása hoz az ember tudatvilágába. De hogy e pontig eljuthasson, az esetlegességek vastag kergét kell lehántania a versbe kívánczoló jelenségről, apró eseményekről és megnyilatkozásokról. Azért, hogy felderengtetesse a létezésnek a változni készülő öntudatlanságát. Költészete mélyén tehát a szürrealizmus törekvéseivel mutat érintkezési pontokat, néhány alaki jegyében pedig Vasko Popa költői iskolájával, anélkül azonban, hogy tanítványi viszonyban állna a szerb költővel. Inkább alkati rokonság ez, hiszen Pap József is az ösztönösségből emelkedik ki, és nézi a világot a leíró-elemző tudatosság igényével. Kép- és szófukar költő, aki azonban a szavak költői problémáját mélyen, alkotói módon éli át, minthogy redukciós szándékai szerint az egyetlen lehetséges, legtöbbet tartalmazó kifejezést keresi, akárcsak gondolatiságában is a létezés lényegét, életnek és versnek azt a tiszta képletét, amely már nem tudja a megosztottságot elviselni. A létezés foglalkoztatja, és az életnek azokat az apró mozzanatait keresi, amelyekben a lét lehetőleg álarc nélkül mutatkozik meg, s ezzel magyarázható, hogy Pap József költészetében, mint kritikusa, Szeli István is megállapította, „a megismerés, tapasztalás és tudatosítás, a lét átvilágítása, megfogalmazása és visszavezetése a maga alapképleteire” az uralkodó. Ezt a drámai jellegű költői kutatási folyamatot, nagyságával és tragikus felhangjaival egyetemben a *B. Sz. Gy. képei előtt* című versében fogalmazta meg:

*Belépek a bozót sűrejébe
Vagy elméd hártvaszeletein járok
A mindenséget szabadalja fel tollad
És nem állhatsz meg a szívéig*

Benne a megnyugvás magva

Verseinek jelentős hányada, különösen pedig az újabban keletkezettek, a szokványos költői képletek egyikébe sem sorolható; formai és tartalmi osztályozásuk nehezen végezhető el. A legkülönösebb költői attitűd áll előttünk költészetünk történetében: a már-már a némasággal kacérkodó, végletes tudatosság, a vers „szép énekéről” való aszketikus lemondás elsősorban Pap József költészetében testesült meg. A *Rendhagyó halászás* című kötetének (1974) és a *Vernost – Hűség* (1976) című gyűjteményének darabjai a költő epikus veretű, eseményes és elbeszélő jellegű törekvéseiről vallanak. A közvetlenség is ismérvei közé sorolható. Verseikben emlékezik gyermekkorára, s a történelem is intim emlékeinek körében válik költőileg meghódíthatóvá, de a tájról sem tud érzelmi kötődések nélkül szólni:

*Apám arcáról ismerek a tájra.
Szavának súlyáról, ha otthon járok.
A vesződésről, melynek sosincs vége.*

*A leterített, agyonhajszolt tájra.
(Élő táj)*

Ennek a „tájnak” a része a zsilip is, amelynek építéséről a nagy erejű *Záradék* című sorsversét írta, s a *Triptychon* című költeményének a kertje is. Ez a költemény éppen úgy egyik sarkpontja Pap József költészetének, mint az anyja emlékére írt *Kegyes erőszak* című négysoros verse:

*Úgy dolgozott mondják
Hogy az imádság volt*

*(Halálakor alig tudtuk
Imára kulcsolni kezét).*

Véraláfutás című kötete (1984) a kritika megítélése szerint részben az összegezés, részben a további alakulás dokumentuma, miközben „megingatja az eddig homogénnek tartott versvilágáról való elképzelésünket, erősebben rajzolja ki azokat az erővonalakat, amelyek korábban latensen már jelentkeztek ebben a költészetben” (Toldi Éva). Elsősorban a vallomásos líra megszólaltatását lehet kiemelni – a gyermekkor iránti nosztalgia verseit is írja immár, és az elmesélő verset is vállalja, ugyanakkor a haiku megkedvelésével a tömörség sajátos formáját hódítja meg: a paradoxont is versszervezőnek használja fel:

*A madarak is:
egyik fennen énekel,
a másik csipog.*

Az innen átmentett néhányból és a hozzájuk kapcsolt újakból született meg a *Haiku* című minikönyve 1988-ban. Összegyűjtött verseinek kötete a *Jegy* (1987). *Hunyócska* címmel 1989-ben gyermekverskötetet adott ki, s e versekben a szerepjátszó költő idézi meg gyermekvilágának részleteit.

Intim tája pedig a kert, amelynek szeretete verseskönyve címének is a dokumentuma: *Kert(v)észének* (1996), a szójátékkal utalva a derűre és veszedelemre egyaránt, ami az ember intim létét jellemzi erre mifelénk. Arccal fordul tehát a természet felé, de mögötte ott lesekedik a kor a maga vészeivel és veszedelmeivel s nemzetiiségi gondoljaival (*Késő satrinci riport*), és felpanaszolja, hogy az idillbe szinte belerobban a modern kor háborús fenyegetése:

*Nem mondom – fölemelő élmény,
ha cinke téved be hozzánk.
Cinke, sármány, pinty, feketerigó...*

*Évek óta télen-nyáron itt csicseregnek
jegenyetölgyünk lombozatában, s csicsergésük
meghittsége szétterjed a kertben, ajtón át,
ablakon át behúzódik a házba, s halk csilingeléssel
belevegyül a beszélgetésünkbe.
Olykor odafönn hatalmasat dörren a hangfal.
Egy pillanatra megáll az élet, elnémul minden.*

(Verebek kertje)

E kötet verseiben teljesedik ki versekké érlelődve a költő képi gondolkodása is, gyengéd táj- és kertképei erről vallanak. Verseinek újabb sorozata is ezt tudatosítja. Nem hagy kétséget immár az sem, hogy „minden versének és minden verssorának van tapasztalati alapja élményekben, hangulatokban, ugyanakkor minden vers szárnyalás is az ismeretlen felé, tehát felfedezés” (Bányai János).

EGY SZOCIOGRÁFIAI HULLÁM

A háború után biztató jel volt, hogy már az 1950-es évek elején szociográfiai művek jelentek meg: 1950-ben Herceg János *Változó világban* című alkotása, 1951-ben pedig Komáromi József Sándor 1936-ban írt, de akkor meg nem jelent *Választmányi ülés* című műve. Ezek részben folytatását ígérték a két háború közötti törekvéseknek, részben a korszak irodalompolitikai elvárásainak tettek eleget, amikor a valóság ábrázolását és feltárását, egyúttal a „réginek” a kritikáját és az „újnak” dicsőítését is szolgálhatták. Időről időre, már-már programszerűen, megfogalmazódott az ún. valóságigény, de csak az 1960-as évek végén öltötte

a szociográfiai akció alakját, amikor 1968 márciusában a *Híd* című folyóirat szociográfiai pályázatot írt ki:

„A jugoszláviai magyar irodalom – amelynek előmozdítását, kritikai felmérését és népszerűsítését a *Híd* elsőrendű feladatának tekinti – az utóbbi időben, a szükséges anyagi lehetőségek hiányának ellenére, ug-rásszerű és minőségi fejlődést mutat... Ugyanakkor e pezsgő és változatos irodalmi tevékenység mellett észrevehető a szerves és harmonikus szellemi élet megannyi fontos vetületében – a társadalmi vizsgálatok, szociográfiai felmérések, történelmi kutatások, etnográfia, nyelvtudomány stb. szinte teljes elhanyagolása, lemaradása, elsovadása, illetve hogy igazságosak legyünk: meg sem születése.”

Várta tehát a *Híd* a szociológiai-szociográfiai tanulmányokat, felméréseket, riportokat, naplókat, helyzetjelentéseket „helyhez kötődő, személyekhez, csoportokhoz fűződő” témákról. A beérkezett pályaműveket 1969 januárjában bírálta el a kijelölt bizottság. Hat pályamű érkezett be, az első díjat az *Ez a halál nem magánügy* című, az öngyilkosságról szóló tanulmányával Biacsi Antal (1941) kapta, a második díjat pedig Gerold László a *Hatvan magyartanár* című dolgozatával érdemelte ki.

Nyeresége volt irodalmunknak a *Híd* első pályázatára érkezett két szociológiai és szociográfiai jellegű pályamű. A szerkesztőség azonban nagyobb szabású akcióra gondolt, éppen ezért arra törekedett, hogy megteremtse egy újabb, most már kimondottan szociográfiai pályázat anyagi és szellemi feltételeit. Az idő sürgetett, a valóság megismerésének igénye követelően jelen volt a vajdasági magyar közéletben. 1971-ben az első elképzelésekben falukutatói programról volt szó, amelynek címszavai a következők voltak Ács Károly megfogalmazásában: „A falu megismerése; a falu mint rezervátum; mint a tömegkultúra bázisa; mint a nemzetiségi lét alapja és éltető eleme; falu a kultúrában; a politikában; a falu iskolái; kulturális intézményei. Falusi emberek – falusi életforma. A falu ünnepei és hétköznapijai. A falu és a város. A falu mint a társadalmi tudat elhanyagolt területe. A falu és a néphagyományok. A falu és a nyelvápolás. Népi kincsek, népi hagyományok. A falu – le-lehúzó koloncunk és ihletforrásunk.”

Módosítások után a pályázati felhívás megjelent szövegében a *Híd* 1971. májusi számában a következőket olvassuk:

„A *Híd* szerkesztősége az 1971-re tervezett irodalmi pályázatok keretében akciót indít írók, publicisták, a társadalomtudományok művelői bevonásával a vajdasági falu és a falun élő ember problémáinak irodalmi-szociográfiai feltárására-feldolgozására (elsősorban nemzetiségi vonatkozásokban), illetve ilyen tárgyú munkák – művek megírására és publikálására.

A szerkesztőség tíz-egynéhány ilyen jellegű munkák iránt érdeklődést mutató íróval, publicistával, szociológussal stb. szerződést köt, melyben rögzíti egy-egy falu vagy faluhoz kötődő téma irodalmi-publicisztikai feldolgozásának a módját (riport, riportorozat, tanulmány, an-

két, portré, monográfia stb. formájában), valamint a kézirat elkészítésének és átadásának egyéb feltételeiben.”

Tizenöt, zömmel író jelentkezett, és 1971 novemberében már meg is jelent az első szociográfiai jelentés. A szabványoktól eltérő vállalkozások jellemezték ezt a pályázatot: Brasnyó István verseskönyvre váltotta a megbízatását, és írta meg *Szociográfia* című verseskönyvét, Petkovics Kálmán *A mostoha barázda* oly jelentős könyvének írásába kezdett, Németh István pedig *Morel András kockás füzete* című publikációjával mintegy pótolta, amit az *Egy ember*, illetve *Egy földműves portréja* címmel vállalt. Az időközben bekövetkezett ideológiai megszorítások háttérbe szorították a kritikai élű valóságismeret iránti igényt, s többen a pályázók közül már nem írták meg munkájukat.

Az *Új Symposion* is meghirdette a maga szociográfiai pályázatát 1969 novemberében Ágoston András és Gerold László megfogalmazásában:

„A Symposion szerkesztősége szükségesnek tartja a jugoszláviai magyar szellemi élet helyzetfelmérését, a múlt számbavételét és a jelennel való szembenézést, a hagyományok ápolását, illetve felfedezését, és az újabb törekvések, próbálkozások eredményeinek, fogyatékoságainak mint kulturális, művelődési viszonyaink bázisának feltérképezését. A vállalt feladat sikeres elvégzéséhez szociográfiai-szociológiai csoportot kívánunk alakítani.”

S nyomósították: „Végső ideje, hogy pontos felmérések alapján tudjunk, hol állunk szellemiekben, kik vagyunk, mire építkezhetünk.”

Célravezető módszernek az adatgyűjtést, a kérdőíves nyomozást, valamint az interjúkat tartották, és ígérték egy kérdőív megjelentetését is. A körlevelet, a kérdőívet vagy ötven címre küldték el a szerkesztők, s akárcsak a *Híd*, az *Új Symposion* sem tudta széles körben munkára biztatni az érdeklődőket, mert korántsem olyan számban érkeztek szociográfiai írások, mint várni lehetett volna. Az értelmiség kérdései foglalkoztatták a szerkesztőséget: „mit jelent a település számára az értelmiség”, illetve „mit jelent a település, a falu az értelmiség számára”. Megszületett több faluszociográfiai leírás, köztük *Három dél-bánáti székelty falu* címmel Pósa Rózsa (1930), *Piros* címmel pedig Gerold László írt, és riasztó képet rajzolt arról, hogy az Újvidék közelében fekvő Piroson 1970-ben már megkezdődött a magyar nyelvű iskoláztatás agóniája. Az *Új Symposion* legmarkánsabb arcélú szociográfusa Gerold László négy jelentős szociográfiájával. Közülük a három folytatásban megjelent *Egy első nemzedék* című a legjelentősebb, amelyben azt vizsgálta a topolyai érettségiző diákok válasza nyomán, „hogyan gondolkodik egy tizenkilenc éves érettségiző fiú vagy lány az őt körülvevő világról”. De írt „művelődésszociográfiai kísérletet” Versecről és *Holnap* címen szociográfiai riportot a szerémségi Satrincáról.

Művelődés-szociográfiai vannak Virág Gábornak (1940). A szociográfiai ösztönzéseket az *Új Symposion* felhívásából kapta, és figyelni kezdte, milyenek a művelődési viszonyok Kishegyesen, milyen a sorsa, hol a helye a művelődésnek a falu életében, külön pedig az értelmiségnek.

Ilyen természetű írásai közül az 1970 decemberében megjelent *Értelmiség és Kishegyes* című emelkedik ki. Arra a kérdésre, hogy mit jelent a falu az értelmiség számára, ilyen válaszokat kapott: „Szellemi öngyilkosságot. Csekély lehetőséget a fejlődésre. Megélhetési lehetőséget. Sokaknak ugródeszkat. Sok lemondást és áldozatot, de tevékenységi lehetőséget is.”

Különbén rövid idő alatt az *Új Symposion* szerkesztőségébe vagy tíz szociográfiai jellegű munka érkezett be és jelent meg a folyóiratban, ilyen módon az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején a vajdasági magyar irodalomban szociográfiai hullámról beszélhetünk, hiszen a *Híd* is ekkoriban ösztönzi munkatársait szociográfiai vizsgálódásokra. Később is jelentek meg ilyen természetű írások, de már egyéni vállalkozásokként, nem pedig szervezett kutatómunka eredményeként.

Ilyen módon jelent meg Gallusz László (1947) *Földéhség* című szociográfiai portrékönyve (Ujvidék, 1996). Hét ember beszél életéről, és arról, hogyan látják a maguk világát, s mi az, amit lényegesnek tartanak sikeres életükből. Vallomásaik nyomán árnyalt képet rajzol a szerző a vajdasági magyar parasztság feltörekvő részéről. Szabályos szociográfiai vizsgálati módszerekkel készült Gubás Jenő (1937) *Veszendő végeken* (Tóthfalu, 1997) című falumonográfiája az elnéptelenedő Majdányról. A szerző a bánáti falvak „társadalomkörtanát” kutatva tette közzé lehangoló eredményeit.

A SZOCIOGRÁFIÁTÓL A LÍRAI TÖRTÉNETÍRÁSIG

Az irodalmunkban elevenen élő szociográfiai törekvések képviselője Petkovics Kálmán (1930–1998). Az ötvenes évek második felében és a hatvanas évek elején társadalomrajzok sorában mérte fel Észak-Bácska népének, elsősorban a falunak az életét. Klasszikus hagyományok folytatója ebben a műfajban: a magyar szociográfia és a régi *Híd* törekvései egyaránt ihlették, mint Gerold László megállapította, erre „egyéni hajlama mellett írásainak tárgyköre, színhelye – a falu – is sarkallja”. Szépirói ambíciói találtak ebben a műfajban természetes medrükre. Ezt bizonyítja a *Fekete betűs ünnep* című könyve (1963), amelyben Petkovics érdeklődésének irányai is kitapinthatók: tudósítást ír egy bácskai faluról, jó érzékkel ragadja meg egy-egy vidék sajátos problémáit, sokat foglalkozik a tanyai ember életének a kérdéseivel, és elemzi a „város árnyékában” élő falu életét. Írásművészetének erényei kerülnek előtérbe *Reggel ötkor fűtyül a vicinális* című könyvében (1970), jelezve érdeklődésének új irányát is: a szociográfiát elhagyva a történelem iránt kezd érdeklődni, és a lírai történetírás sajátos változatát teremti meg *A tizen-nyolc nyárfu* (1970; új, bővített kiadása 1980) és *az Áprilistól novemberig* (1973) című könyveiben. Az elsőben a szabadkai munkásosztály két világháború közötti harcainak a krónikása, a másodikban a Jugoszlávia 1941-es összeomlása utáni bácskai élet dokumentaristája. S valóban: az írói riportszándék és a történetírás dokumentumigénye találkozik ezek-

ben a könyvekben – irodalmunk új műfajaként. Ennek az új műfajigénynek a megvalósulása *A mostoha barázda* (1977) című könyve. Szintetikus mű ez, a vajdasági ember múltjának, jelenének és jövőjének képei vonulnak el az olvasó szeme előtt a kötet tanulmányaiban, ha arra gondolunk, hogy mióta világunk írott történetét ismerjük, a mezőgazdaság szabta meg az élet alakulásának rendjét, s hogy a parasztszalád volt az itteni életnek az alapja. Azt a kérdést, amelyre ebben a könyvben felelt, még az 1960-as években tette fel: „Mi lesz holnap? Milyen jövő vár a vajdasági falura? Milyen erők lendítik előre, és milyen erők, állapotok fékezik a falu gyorsabb fejlődését?” A választ az író Észak-Bácska mezőgazdasági múltjának megrajzolásával, jelene döntő mozzanatainak megmutatásával, ebből következtetve pedig jövőjének lehetőségei felmutatásával adja meg. Művét tényfeltárónak nevezhetnénk, elemzéseinek higgadsága, gondolati bősége, megfigyeléseinek pontossága azonban a szociológiai esszének irodalmunkban még nem művelt műfajává avatja a könyv írásait. Problémája kulcsát a „négyholdas” parasztgazdaság lehetőségeiben találta meg: véleménye szerint a négy holdon aluli gazdaságok tengődnek, a középbirtokok pedig erősödnek. Döntő tényezői ezek a vajdasági falvak életének, mert a szerzőnek sikerült megvilágítania, hogy az agrárlakosság ugyan szüntelenül fogy, a parasztgazdaságok azonban szívósan tartani tudják magukat. Egyúttal Petkovics Kálmán az észak-bácskai települések életének a dinamikáját, migrációit, az élet feltételeinek a változásait, művelődésének jellegét és egész gondolkodásmódját is ebből a felismerésből magyarázza és jellemzi.

Az 1980-as évek második felében Szabadka helytörténészeként írja a város sportéletének történetét *Régi szabadkai játékok* (1984) címmel, és a *7 Nap* című hetilap történetétől *7 Nap útja* című könyvében (1986).

Kolozsi Tibor (1915–1980) a szépirodalmi igénnyel megírt dokumentumriport műfaját vitte tovább, és a lírai történetírás egy változatát teremtette meg az *Erzsébetlaktól a Maglajig* című könyvében (1972), amelyben a forradalmár Kizúr István életét örökítette meg. Ehhez a műfajhoz szépirodalmi kísérletein (elbeszélések, regény) és publicisztikai írásain át érkezett. Hasonló felfogásban írta meg az *Őrtűz fényében* (1969) című „irodalmi” krónikáját, s ennek nyomait örzi nagyméretű sajtótörténeti kézikönyve, a *Szabadkai sajtó 1848–1919* (1973) és a *Szabadkai sajtó 1919–1945* (1979) is, amely különben adatgazdagságával tűnik ki.

Az irodalom munkásainak e körébe sorolható Lévay Endre (1911–1985) is, hiszen szépirodalmi műveiben akkor válik tartalmassá mondanivalója, amikor szorosabban tapad a látott valósághoz, ezért szociográfiai fogantatású írásai a jelentősebbek, amelyeknek egy része a háború előtti *Híd*-ban és a *Kalanyában* jelent meg. Vannak hagyományos szociográfiai helyzetképei is, igazi műfaja azonban a szociográfiának egy történetírással oltott változata, amelyben már a településtörténet körét érinti. *Új lélekindulás* (1968) és *Egy nemzedék elindul* (1974) című füzeti tanulmánya helytörténeti érdekű munka, amelyeket azonban a hazai irodalomtörténet-írás is haszonnal forgathat. Legjelentősebb alkotása

Terhes örökség (1980) című önéletrajza, amely egy elképzelt mű, a *Megélt élet* első kötete.

Posztumusz könyve, a *Régi utcák porában* (1989) főképpen a Szabadka művelődési életének képviselőiről készült karcolatait, feljegyzéseit, emlékező írásait tartalmazza.

KALAPIS ZOLTÁN

Kalapis Zoltán (1928) az 1970-es évek második felében tűnt fel szociográfiai riportjaival, amelyeknek java a *Bánát könyve* (1979) című kötetében olvasható. Írásaiban bejárja Bánát földjét Kikindától és Verbicától Versecig és a Delibláti-homokpusztáig, Ittabétől a Törökbecse melletti Aladárig, és beszél gyári munkásokról és juhászokról, tanyai emberekről és olajbányászokról, hogy az élet sokszínű, ellentmondásokkal teli körképét festhesse meg a riport időszerűséget és hajlékonyságot biztosító eszközeivel. További vizsgálódásai a *Vándorok és letelepülők* (1985) című kötetében jelentek meg. A kötet négy, nagyobb terjedelmű írásában a vajdaságiak, elsősorban a bánátiak migrációs mozgásairól ad számot, abból a felismerésből indulva ki, hogy erre mifelénk a népvándorlások századunk második felében tetőztek, és arra hivatkozik, hogy 1948-ban a lakosságnak még majdnem hetven százaléka földművelésből élt, harminchárom esztendővel később már húsz százaléka sem, ami azt jelenti, hogy az „ötvenes, hatvanas években a faluközösségek testéből tömegesen szakadt ki a parasztság, és alig két évtized leforgása alatt százazrek, milliók változtattak foglalkozást és lakhelyet”. Az emberek, írja, a tanyáról a faluba, a faluból a városba költöztek, Vajdaságból Jugoszlávia más vidékeire mentek élni. Vizsgálódó módszerét szociografikusnak minősíti, műfaját pedig olyan tanulmánynak tartja, amelyben a publicisztika, a szépirodalom és a tudományos igény ötvöződik. A kritika idézte Kalapis Zoltánnak azt az interjút, amelyben többek között a következőket is mondta: „A cipész maradjon a kaptafánál. Én újságíró vagyok... ennek folytán sok minden érdekel, sok mindenhez konyítok. Szakmánk egyik arany szabálya, hogy az újságíró nem tudhat ugyan mindent, de azt tudnia kell, hogy hol kaphatja meg a legmegbízhatóbb értesülést. Ha úgy találom, hogy támpontjaim, mankóim elég szilárdak, akkor bemerészkedem az említett területekre, habár nem vagyok sem történész, sem néprajzos, sem szociológus, sem művészettörténész. Meg aztán a riport igen tágítható műfaj, nincs is más ambícióm, mint hogy éljek lehetőségeivel.” Két szociográfiai könyve a társadalmi léttel áttételek nélkül foglalkozik, a közvetlen megfigyelés segítségével való szembenézés fontos alkotása.

Természetesen felébredt az író érdeklődése a múlt iránt is. Egyrészt forradalmársorsokat idézett meg a *Zendüléstől forradalomig* című kötetének írásaiban (1981), másrészt a „népismereti riportoknak” minősített tanulmányértékű munkáiban néprajzi tájékozódásról tett tanúbizonysá-

got. Helyi balladák történetileg hiteles forrásait fedte fel, részletesen megrajzolta Borbély Mihálynak, a nagy verbicai mesemondónak életrajzát, és egy kis könyvnyi terjedelmű dolgozatban számolt be a debelláci vásárok szokásrendjéről. Ilyen jellegű írásait gyűjtötte össze a *Ballada-énekesek, mesemondók, vásárosok* (1980) című könyvében. Megírta a becskerekai „fényíró”, Oldal István életrajzát, és bemutatta a XIX. század második felében készített dokumentumértékű és -erejű fényképeit (szerb nyelven *Bečkerečki svetlopisac*, 1986). Jelentős az a munkája Kalapis Zoltánnak, amellyel Bácska és Bánát képzőművészeti múltját világitotta meg, tárta fel, és ismerteti meg az olvasókat művészek neveivel, alkotások sorával, eddig fel nem tárt adatokkal. A magyar művészettörténet nagy neveivel, Than Mórral, Munkácsy Mihállyal, Moholy-Nagy Lászlóval, Nagy Istvánnal éppen úgy találkozunk, mint a verseci Meleg Gáborral, az újvidéki Vidéky Károllyal vagy Juhász Árpáddal, Telcs Edével vagy Pechán Józseffel. Ilyen, művészeket bemutató írásaiból valójában egy művészettörténet körvonalai bontakoznak ki a *Festők nyomában* (1990) című kötetének úttörő írásai nyomán. Természetes módon egészíti ki Kalapis Zoltán munkásságát a *Régi bácskai és bánáti utazók* című antológiája (1987), amely a jugoszláviai magyarság művelődéstörténetének fontos fejezetéhez nyújt adatokat. A *Betűk és képek* (1992) művelődéstörténeti írásait tartalmazza, és ilyen jellegűek az erre következő könyvei is: a *Régi vízvilág a Bácskában és Bánátban* (1993), a *Történelem a föld alatt* (1995), majd a „*Negyvennyolcnak nagy idejében*” (1998) című, s művelődéstörténeti munkáinak e sorát a *Búza, dohány, selyem* című, ugyancsak 1998-ban megjelent könyve zárja. Tüzetesen bemutatta a Bánát és Bácska vizeit szabályozó, csatornákat építő, folyami gátakat tervező mérnökök munkásságát, és ezzel egészen ismeretlen művelődéstörténeti ágazatot fedezett fel olvasói számára. Beszért Kiss Józsefről, a Ferenc-csatorna megtervezőjéről és kivitelezőjéről; Beszédes Józsefről, Kanizsa szülöttéről, akit a reformkor nagy vízépítő mérnökének és műszaki írójának nevez, aki eljutott a „szolgadiákságtól az akadémiai tagságig”; Katona Antalról, aki Torontálban tevékenykedett és Képpessy Józsefről, a Tisza-szabályozóról. De írt az utolsó tiszai kompról, az écskai tógazdaságról és a bácskai rizstermesztés kezdeteiről is. *Történelem a föld alatt* című tanulmánykötete történelmi tárgyú tanulmányokat tartalmaz: az észak-bánáti bazilita monostoroktól negyvennyolcas emlékeinkig, de ír az aracsi Pusztatemplomról és olyan történelmi hősokról, mint Corvin János, Hadik András és az utolsó Zrínyi. Ennek a könyvnek mintegy kinagyított folytatása a „*Negyvennyolcnak nagy idejében*” című kötet, amelyben az 1848-ban cselekvően részt vevő délvidékiekről ír: az újságszerkesztő Szép Ferencről, az aradi mártírok közül Leiningen-Westerburg Károlyról, Kiss Ernőről, Schweidel Józsefről, Lázár Vilmosról és az elfelejtett Kiss Pál honvédtábornokról.

Kalapis Zoltán sokirányú figyelme az ipartörténetre is kiterjedt a *Búza, dohány, selyem* című könyvének tanulmányaiban: a szajáni dohánykertészekről, a bánáti szántóföldi kertgazdálkodásról, az eperfa 250 évéről, a

törökbecsei búzavásárról és a téglagyártás múltjáról beszél. Ezek a kötetek rendre az író becsült erényeit mutatják: a gondos írói-kutatói adatgyűjtőt, az állítások gazdag dokumentálóját és következtetések egységét és megalapozottságát, előadásának kiegyensúlyozottságát, nem utolsósorban pedig tárgyyszeretetét, amellyel a Bácska és Bánát múltját felfedezi olvasói számára.

URBÁN JÁNOS

Költőként lépett az irodalmi életbe Urbán János (1921–1993), és tíz esztendő alatt több verseskötve is megjelent, így az *Életjel* (1953), az *Álmok a Tiszánál* (1955), a *Fölszakadnak a felhők* (1958), a *Fanyar szüret* (1962), majd a *Látomás a fennsíkon* (1981) és a *Rianás* (1991)., közben a verseskötvek első sorozata után a következő húsz esztendőben prózairóként érvényesült. A közvetlen élmény költőjeként ismerte meg az olvasóközönség, aki a szerelem, a szeretet, a béke, az emberi gyarlóságok, a munkássors motívumait szólaltatta meg. Az élet és a költészet iránti viszonyában erősen kötődött a háború előtti *Híd* szociális irányához, s vallotta a vers „jövőbe mutató” szerepének elvét is:

*Én egy nagy társadalom tagjának
érezem magam, nem vagyok hazátlan
bitang, tartsatok számon mint igás
barmot a napszámos családban. –*

*Jogom van bízni, hinni, a magam
nevében, a küzdelem felvértezett,
harcra éget; én nem tétlen bánattal
köszöntöm a jövőndő nemzedéket.*

(Magam nevében)

A versekre azonban meditatív hajlamai ütötték pecsétjüket, a világot, a jelent és a múltat általában intim költői önkörben szemlélte, s kifejezésében sem lépte át az örökölt lírai formákat. Ezzel magyarázhatjuk, hogy írói továbblépése nem a költészet síkján játszódott le, hanem kifejezési formaváltással, a prózai műfajok felé való fordulással. Nem mondanivalót, hanem formát cserélt csupán, amikor elbeszéléseinek első sorozatait írta, majd *Koldusjáték* című 1960-as kötetébe foglalta őket. S minthogy ihlete elsősorban szülőhelye, Ada világából táplálkozott, a közlés emlék jellege is adva volt. „Nekem az otthon gondolata mindig nyugtalanság, vágyódás, megindító és visszahúzó ellentét, valóságkérés, a múlt és jelen összehasonlítása, a holnapba nyúló hagyomány iránti kíváncsiság.” Kritikus, Juhász Géza, aki Urbán János novelláiról összefoglaló tanulmányt írt, az elbeszélőnek a hőseivel való érzelmi azonosulását, a hősök egyetemes jóságát tartja jellemző vonásának, s arra is rámutat, hogy az „együttérzés arra készíti az író, hogy novelláiban – olykor azok

belső logikája ellenére is – egy-egy váratlan, anekdotikus fordulattal elfordítsa a cselekmény menetét az érlelődő, általa is előrejelzett tragédiától, mivel hősei szinte túltesznek egymáson a jóságban”. Novelláinak zöme, miként *Holdudvar* című válogatott elbeszéléseit tartalmazó kötete mutatja (1981), a hagyományos magyar novella körébe sorolható, s közöttük vannak erős, antológiaértékű írások, például a *Berta legszebb éjszakája* című. Új szint és utat jeleznek úgynevezett dokumentumnovellái, amelyek a *Kőposta* (1977) című kötetében olvashatók. Ezekben már nem az író, hanem hősei vallanak és emlékeznek, a szépírói beavatkozás és előadásmód is megváltozik tehát: a szociográfiára jellemző tényközlés kerül előtérbe. Ezeknek a törekvéseinek a summája a történelmi igazságot, dokumentációt és szépírói hajlamot egyaránt tükröző műve, a *Tűzsziget* (I. 1967; II. 1980), szülővárosának, Adának a krónikája, *Parázsföld* címmel (1988) Kanizsa nem konvencionális módon megírt történetét adta ki. Megírta a forradalmár Bakos Kálmán életét *Haláltépett élet* címmel (1973), valamint Cseh Károly és Csépe Imre életrajzát. Van három gyermeknek szánt prózakötete, ezek közül a legfrissebb az *Örömnap* című (1986), amelyben „életképei” olvashatók.

SINKÓ ERVIN

A jugoszláviai magyar irodalomnak Senteleky Kornél mellett legnagyobb egyénisége. Bár írói pályája az első világháború idején kezdődött, jelenléte irodalmunk életében valójában csak a hatvanas években volt intenzív, hatást kiváltó és termékeny.

ÉLETE. 1898-ban született Apatinban. A munkásmozgalommal szabadkai diákéveinek idején ismerkedett meg. 1917-ben büntetésből a frontra vezénylik. A forradalmak idején Budapesten él, a központi munkástanács tagja, a szovjetház parancsnoka, majd Kecskemét városparancsnoka. A forradalom leverése után emigrál: Bécsben, Párizsban él, kiutazik Moszkvába, közben hosszabb-rövidebb ideig itthon is tartózkodik. 1939-ben költözött végleg haza; életútjának további állomásai: Zágráb, Szarajevó, majd Drvar, ahol a háborút is megéri. A háború idején a megszálló olasz hatóságok internálták. A felszabadulás után Zágrábban telepedett meg. 1959-ben az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának a tanára lett. 1967-ben halt meg Zágrábban.

KÖLTÉSZETE. Első verseit Szabadkán jelentette meg, s itt jelent meg első kötete, *Éjszakák és hajnalok* című verseskötete (1916), majd Bécsben adja ki *A fájdalom Isten* című könyvét (1923). Lírájára a döntő hatást Ady Endre költészete gyakorolta, de a magyar avantgárd folyóiratainak is a munkatársa. Az elégedetlenség hangjait szólaltatja meg a háború idején írott költeményeiben: lelki nyugtalanságait, elvágyódásait, szerelmeit énekelte meg.

Valójában azonban még nevesincs elégedetlenség az, ami fűtötte, de érezte Szabadka kisvárosi életének fojtottságát és fülledtségét, elvágyó-

dik „minden ellen lázongó gyerekerként”. Ezek a versek magyarázák forradalmi szereplését is 1919-ben: azt a világot akarja megváltoztatni, amely az elégedetlenségeket táplálja az emberekben. A forradalmak veresége utáni időkben gondolkodásán úrrá lesz a „testvér” gondolata és Jézus szeretetképzete. Ezt volt hivatva hirdetni Bécsben kiadott folyóirata is, amelynek a beszédes *Testvér* címet adta. Több verseskönyve nem jelent meg életében, bár verset szüntelenül írt. Sok verse keletkezett a háború idején, a felszabadulás utáni esztendőekben pedig a *Jó beszélgetés* című elégikus hangú prózaversciklusát alkotta meg. Költeményeinek eddig legnagyobb gyűjteménye *Vándorbotom meg-megtorpan* címmel 1977-ben jelent meg.

A PRÓZAÍRÓ. A lírikust prózájában, sőt tanulmányaiban sem tagadta meg. A húszas évek második felében ugyanis figyelme mindinkább a regény és az elbeszélés műfaja felé fordult. 1927 és 1932 között a *Nyugat* című folyóirat három kisregényét közölte. Kettő közülük társadalmi regény; a *Tenyerek és öklök* (1927) egy apatini kereskedőcsalád két fiának az életútját ábrázolja, a *Sorsok* (1932) szülővárosa sváb paraszti lakosságának életéről beszél. A három regény közül az *Aegidius útra kelése* című (1927) a legkiemelkedőbb. Történelmi regény ez, a harmincéves háború idején játszódik, a kérdések azonban, amelyeket az író fejteget, személy szerint 1919-től szüntelenül foglalkoztatták: hősei életének konfliktusa a cselekvés és a hit kérdése körül forgott, s azt akarta tisztázni, hogy az emberséges, nagy és szép célok és a feljűk vivő úton támadó nehézségek ellentmondásai feloldhatók-e.

Legjelentősebb prózai művének, az *Optimisták* című regényének megírásához a harmincas évek elején kezdett, magyar nyelven megjelentetni azonban csak 1953–1955-ben tudta (új kiadása 1965-ben és 1979-ben). A Magyar Tanácsköztársaság regényét írta meg Sinkó Ervin. „Ha mások megírhatják az emberek, a történelmi emberek tetteit a történelmi időkben – írta –, miért ne lenne szintén érdekes megírni a történelmi idők szerepét egy-egy semmiképp sem történelmi, úgynevezett magánember életében?” A „történelmi idők” itt az 1919-es forradalom hónapjai, amelyek beleszólnak az emberek életébe, és új irányt adnak nekik. Az író azt figyeli, hogyan hatnak ezek az események az emberek tudatvilágára, hogyan változik viszonyuk az élethez, hogyan változik sorsuk, milyen erkölcsi dilemmák szorításában élnek. Sinkó Ervin regényének éppen a fentiek következtében sok hőse van, számtalan egyéni sors jelenik meg, olyanoké, akiknek meg kellett hallaniuk a történelemnek, a forradalomnak a szavát, s ahogy meghallották, azóta a fülükben cseng, és akár akarják, akár nem, a maguk módján cselekedniük kell, mert tovább nem maradhatnak közömbösek. De az is jellemzi a regényt, hogy a hősöket elsősorban eszmei kérdések érdeklik; a központi hősök egyikeben a forradalmárrá váló fiatalember alakját örökítette meg, aki Ady Endre költészetétől ihletődik, és szüntelenül azon töpreng, hogyan kell az embernek élnie, hogyan kell viszonyulnia szerelemhez és forradalomhoz. Az eszméknek és a cselekvéseknek a regénye tehát a mű, s ezek

határozták meg felépítését is. Első része jellemzően statikus, alig történik valami: a bölcséleti elem uralkodik el rajta, monológok és vitatkozó párbeszéddek váltják egymást, miközben az idő érlelődik, s közeledik a cselekvés órája. A regény második fele tehát cselekményesebb, és megfordul a gondolatoknak és az eseményeknek a viszonya is: előbb a cselekmények voltak a hősök gondolatainak a következményei, most a gondolatok válnak azzá. Hasonlóképpen gazdagodik a regény társadalomképe is, hiszen a Tanácsköztársaság napjaiban már nem egy kis írócsoport eszmei lázadásáról van szó, hanem az elnyomottak forradalmáról. Nem véletlen, hogy itt lép a színre Kozma György, a frontkatona, a regény egyik legmarkánsabban megrajzolt alakja. Hőseinek legtöbbször élő alakokról mintázta az író: Kun Béla, Lengyel József, Lukács György, Révai József, Komját Aladár alakjával találkozunk, de beleírta magát és feleségét is a műbe.

1935-ben fogott *Tizennégy nap* című regénye megírásához. Ebben a művében annak a tizennégy napnak a drámáját örökítette meg, amely Sallainak és Fürstnek, a Magyarországi Kommunisták Pártja vezető egyéniségeinek letartóztatásától kivégzésükig tartott. Sinkó mind az *Optimistákban*, mind a *Tizennégy napban* elsőként tett kísérletet, hogy a magyarországi munkásmozgalom akkor friss eseményeiből formáljon regényt. Ez a műve is évtizedekkel később, 1950-ben jelent meg először magyar nyelven, újabban pedig 1966-ban és 1982-ben.

Jelentős kisregénye az *Áron szerelme* is, melyben a forradalmárnak az élthez való joga kérdését vizsgálja. Hőse, Áron ugyanis „úgy harcolt és úgy halt meg, mintha nem is lett volna privát élete”. De jellemzi e kisregényét a lírai alaphang is, amely az *Aegidius útra kelése* testvérpárjává avatja. Az élete utolsó éveiben kezdett, nagyarányú önéletrajzi jellegű regényét már nem tudta befejezni. „Voltaképp, mondd – írta ebben a töredékében –, a szépfestők és szépírók megfestettek, megírtak-e ma valamit is ebből a mi életünkéből? Mindenki csak mellébeszél. Mi az, ami a mi életünkéből, abból, ami velünk, rajtunk, körülöttünk történt, mi az, ami abból, amit láttunk s a hazugságból, vérből, félelemből és piszokból, aminek nyomorékjai, rokkantjai, betegek vagyunk, mi az, ami ebből a mi testközeli tébolyodott és rettenetes józan mánkából művészi képben vagy ihletett szóban színt, formát, hangot kapott?...” Nyolc kisregénye (*Egy történet, melynek még címe sincs; Aegidius útra kelése; Tenyerek és öklök; Az áruló; Sorsok; Elemér főhadnagy, Áron szerelme; Torzó*) *Áron szerelme I–II.* címmel 1989-ben jelent meg.

Szépírodalmi munkásságának nagyobb terjedelmű eredményeit elbeszélések, drámák egészítik ki, és naplói teszik teljessé. Az 1916 és 1939 között, megszakításokkal vezetett naplójának szövege *Az út. Naplók 1916–1939* címmel jelent meg 1990-ben, míg 1976-ban *Honfoglalás előtt* címmel az 1939-ben kezdett s 1942-ig részben Zágrábban és Szarajevóban, részben Drvaron vezetett naplójegyzetei jelentek meg. A *Szemben a bíróval* című gyűjtemény kötetcímadó írása a nevezetes önéletrajza 1977-ben, majd ez a szövege 1983-ban külön füzetben is megjelent.

A TANULMÁNYÍRÓ. Pályájának minden szakaszában írt tanulmányt és publicisztikai jellegű írást. Első jelentősebb tanulmánya Ady Endréről készült 1916-ban, a húszas években a modern vers körüli csatározásokban vett részt, tanulmányírói munkássága azonban a harmincas években kiemelkedővé, a felszabadulás után pedig uralkodó műfajává, fő kifejezési eszközévé válik. Ide sorolhatók nemcsak a szocialista realizmus esztétikai kérdéseivel foglalkozó nagy terjedelmű vizsgálódásai, hanem *A Vasút* című riportkönyve is (1948). A negyvenes években a világirodalom nagy alkotói kötötték le érdeklődését: ekkor tárgyalta a kulturális örökség kérdését, írt Makszim Gorkijról, valamint a dráma, a történelem és a forradalom összefüggéseiről. Az ötvenes években terjedelmes tanulmányban elemezte Miroslav Krleža művészetét. Ezek jelentek meg egybegyűjtve *Krleža* című könyvében (1987).

Nagyon jelentős publicisztikája az 1948-at követő időszakban, a Tájékoztató Iroda határozatával kapcsolatos viták idején. Az ötvenes években a társadalmi élet folyamatainak az elemzését végezte el. *Kísértet járja be Európát* című könyve (1952) tartalmazza polemikus írásait, míg *A mi második forradalmunk* című könyve (1953) a Jugoszlávia társadalmi életében végbement forradalmi átalakulásokról ad képet.

Az ötvenes években írta meg az 1935 és 1937 között Moszkvában vezetett eredeti naplója alapján *Egy regény regénye* című könyvét (1961), melyben az *Optimisták* című regény kéziratának a sorsa fonalán haladva ad elemző és érzékletes képet az ún. sztálini tisztogatások első hullámáról és a moszkvai társadalmi és szellemi életről. E mű időszerűségét bizonyítja, hogy 1985-ben, majd 1988-ban újra megjelent Újvidéken, illetve Budapesten.

A hatvanas években a magyar irodalom története és problémái kötötték le figyelmét, és általánosabb esztétikai kérdésekkel foglalkozott. *Széljegyzetek a költészetről, a költészet és a történelem viszonyáról és az irodalomtörténet problematikájáról* című tanulmányában foglalta össze nézeteit a költőről és a művészetnek emberi dokumentum jellegéről: „Ha művésZRől, művészetRől, vagy röviden a poézisRől beszélek, mindig magáRól az emberről és az emberiről, az életről van szó ... A poézis nem élhetne művekben, és nem található utat az emberekhez, és nem teremthetne közösséget poéta és közönség között, ha a poézis nem volna magától az emberi léttől és annak belső ellentmondásaitól elválaszthatatlan, tudatos vagy öntudatlan, de közös magatartás...”

Elsősorban a magyar irodalmi tanulmányaiban érvényesítette ezeket a nézeteket. A felvilágosodás korának íróiról rajzolt szép arcképeket, megmutatva Bessenyei György, Kármán József, Kazinczy Ferenc művében élet és alkotás összefonódottságát és összefüggését a korrallal. Csokonai Vitéz Mihályról könyvet írt *Csokonai életműve* cím alatt (1965). Irodalmi tanulmányai *Magyar irodalom* címmel jelentek meg (1961, 1963).

AZ ÚJ SYMPOSION

Az *Iffúság* 1961 és 1964 között *Symposion* címmel irodalmi mellékletet jelentetett meg, amelyből 1964-ben az *Új Symposion* című folyóirat nőtt ki.

Egy új írói nemzedék jelentkezett a folyóirat megindulásával. Ennek a kezdő lépéseit figyelhetjük meg a *Kontrapunkt* című antológiában (1964). Itt tettek először kísérletet arra, hogy irodalomfelfogásukat körvonalazzák, és példákkal bizonyítsák az új és ihletett költői szó erejét; melyre esküdtek, egyúttal pedig megnevezzék azokat a jelenségeket is, amelyeknek tagadását hirdették. „A bezárkózás, a tóparti és a templomtorony-perspektíva, a permanensen tévesen értelmezett regionalizmus” fogalmait sorakoztatták fel, hogy „pozitív gyakorlatukat” illusztrálják a szokványosnak és a természetlenné vált hagyományosnak a kritikájával és a vállalható felfedezésével, az autentikus költői szó hitelének megszerzésével. Bányai János a következőképpen foglalta össze a folyóirat célkitűzéseit és szerepét: „Fellépésük alapjaiban bolygatta meg a jugoszláviai magyar irodalom színpéjét: szembeszálltak a vidékiesség még sok helyütt uralkodó szemléletével, az új irodalom friss hatásait hozták magukkal, nem esküdtek látszatértékekre, s mindmáig mások s önmaguk szigorú kritikusai.”

A folyóirat érdeklődési köre változatos és gazdag, különösen jelentős érdeklődést tanúsított a modern délszláv irodalmak eredményei iránt, s feltűnő a képzőművészet iránti vonzalmuk is. Nem véletlen, hogy elsőrendű műfajukká az esszét avatták, s a legtermékenyebb kritikai termést mutatták fel. Műfaji változatosság jellemezte ebből a szempontból a folyóiratot. Nemcsak a hagyományos értelemben vett tanulmányt és kritikát kedvelték, hanem a pontosan körül nem határolható, időszerű témákra felelő, vitatkozó hangú műfajokat, de szívesen írtak naplót, közöltek vitalevelet és reflexiót is.

Törzsgárdájának „nemzedéki” tudata ugyan erős volt, de a folyóirat nem zárkózott el a hozzájuk közvetlenül nem tartozó írók elől sem.

Irodalmunk középnemzedékének legtöbbje írásainak zömét az *Új Symposionban* jelentette meg, s ez külön is jelentőssé teszi a folyóirat szerepét irodalmunk történetében, főképpen az 1960-as években.

A folyóirat történetében az elmúlt húsz évben két politikai természetű eseményt regisztrálhatni. 1972-ben Tolnai Ottót, a folyóirat főszerkesztőjét és Rózsa Sándort, a folyóirat egyik munkatársát ellenséges propagandatevékenység folytatásában, nemzeti és faji gyűlölet szításában találta vétkesnek a bíróság, és a főszerkesztőt feltételes büntetéssel sújtotta Rózsa Sándornak *Mindennapi abortusz* című 1971-ben megjelent írása, majd Miroslav Mandić szövegének közlése miatt. 1983-ban a Sziveri János vezette szerkesztőséget váltatja le a politikai vezetés politikai szempontból károsnak minősített szövegek közlése miatt. Az 1989-ben rehabilitált szerkesztőség tagjai és rokonszenvezőik köre *Ex* címen évkönyvet adott ki 1990-ben.

Könyveik zömmel a *Symposion Könyvek* című sorozatban jelentek meg 1963 óta.

Az *Új Symposion* állandó munkatársai között jelentős számú kritikus, tanulmányíró volt, ám szinte nincs olyan írója sem e körnek, aki ne kísérletezett volna az esszé műfajával, mint például Tolnai Ottó, aki a modern, szabadon, szépirodalmi igénnyel írt asszociációs csevegés műfaját művelte rangosan.

BÁNYAI JÁNOS

A *Symposion*-kör legjelentősebb tanulmányírói egyénisége Bányai János (1939). A modern intellektuális és lírai ötvözetű esszé művelője volt indulásának idején, amikor megírta első novelláskötetét is. Tanulmányírói bemutatkozása a *Bonyolult örömök* című kötete (1964) volt, amelyben körvonalazódnak az esztétikáról alkotott nézetei, s konkrét példáit is adja e nézetek gyakorlati alkalmazásának. Tulajdonképpen az esszé műfajának rehabilitációját kísérli meg, elsősorban francia és angol példák nyomán. Ezt az esszét általában lírainak szokták nevezni, s művelőjének a kezét szinte semmivel sem köti meg; ha vannak határai, elsősorban az esszéíró szenzibilitásában, műveltsége rétegeiben kereshetők. Az esszé Bányai interpretációjában a költészetre mutat, mondván, hogy „az esszé műfaja a vers”, a költészet síkján pedig a szó problematikájához érkezik, s ez mindmáig foglalkoztatja: „A szó nemcsak a művészet, nemcsak a költészet kérdése, hanem a filozófiai antropológiáé is; amikor az esztétikumon túl, a pusztán esztétikai meghatározásokat is meghaladva az ember egzisztenciális kérdésévé válik, amikor már nem csupán a költészet sajátos ismérve, amikor részben elveszti azt a külső ragyogást... mely sajátja a költészetben ... akkor a szó már valóban nemcsak a költészet problémája, hanem mindenekelőtt az emberé, aki elfogadja, befogadja és megtermékenyíti...” Ennek a tételének igyekezett érvényt szerezni Füst Milán, Juhász Ferenc, Pilinszky János és Miroslav Krleža művét elemezve.

A szó szerepéről vallott felfogása a hatvanas évek második felében a strukturalista elemzéstannal találkozott, és attól termékenyült meg. Ennek eredményét látjuk nemcsak verselemzéseiben, hanem népmesevizsgálatában is. A *szó fegyelme* című könyvének (1972) tanulmányai jelzik gondolkodásának az útját; ezekben a modern magyar líra egyéniségeinek köteteit vizsgálja. Elsősorban a „nyílt művek” kötik le figyelmét, s egy olyan struktúrát kutat, „amely az olvasás és a megérezés rétegződésére, többértelműségére épít egy újszerű, a kategorikus és hagyományos fogalmak köréből kisikló poétikát”. Kritikus-tanulmányírói munkásságának eredményeit a *Könyv és kritika* (1973) és a *Könyv és kritika II.* (1977), valamint a *Könyv és kritika III.* megjelölést kapott *Talán így* (1995) című kötetében összegezte.

Két időközben megjelent kötetében a kritikai gondolkodót újabb állomásán látjuk, mert az mind a *Kisebbségi magyaróra* (1996), mind a *Hagyománytörés* (1998) című is. Jól érzékelhetően a maga gondolati

és stilisztikai világában mozog. Kialakította a beszélgető, hozzáfűző, kérdező, tanakodó, megállapító és töprengő értekező prózai kifejezését, és sajátosak mondatainak egymásutánjai is: tömörszerű mondategyüttesekből építkezik a tanulmányíró, hogy elvezesse olvasóját irodalmi vagy ideológiai-politikai konstatációihoz. Sokszor szkeptikus, gyakran meg-hökkentő, amikor szembeszáll közhelyekké silányult állításokkal, ilyen módon készítve elő a kritikus üzenetének be- és elfogadására. Kimunkált egy tanító-vitatkozó műfajt, hogy a vajdasági magyar irodalomról érdemben szólhasson, hogy „kisebbségi magyarórát” tarthasson. Ezek ideológiai meghatározottságukkal tűnnek ki: egyszerre van jelen az esztéta és az irodalompolitikus, hiszen tanulmányokban rajzolja meg a vajdasági magyar irodalom- és nyelvtudomány alakjait (Penavin Olgát, Szeli Istvánt, Bori Imrét, Gerold Lászlót). S ha nem is teljes vajdasági magyar irodalomtörténet Bányai János műve, hiszen elsősorban Szenteleky Kornél, Szirmai Károly és Herceg János arcélét rajzolja, de vajdasági szellem-történetet ír irodalmunk igencsak kritikus tíz esztendejéről. Állást foglal a „kisebbségiség” kérdésében is, és véleménye szerint a kisebbségi író a maga egyetemes irodalmának a peremvidékén él, ám vannak előnyei is multikulturális otthonossága révén.

Legújabb kötetében Füst Milánnal vagy Márai Sándorral éppen úgy foglalkozik, mint a mai magyar irodalom legfiatalabbjaival. Nem leplezi, hogy kiindulási pontul szívesen választ elméleti kérdést. Egyik ilyen a hagyományteremtés és a hagyományörzés dialektikájának a feltárása, és e kettőnek együttese képezi az „irodalom történetének differenciált folytonosságát”, miközben nagy jelentőséget tulajdonít az „élő irodalmiság” fogalmának, amelyben egy kor írója „felismeri önmagát és saját hagyományát”.

Prózaírói munkásságát az *Álarc felett a nyári nap* című novelláskönyve (1961) vezette be. *Súrlódás* című regénye (1969) az elemző, de lírai ihletésű alkotás jellegzetes példája: már-már tudattanulmány egy fiatal lány konfliktusairól, a lelkében cipelt teher megrontó és boldogtalanná tevő erejéről.

UTASI CSABA

Elsőrendűen a kritika a műfaja Utsi Csabának (1941). Különösen nemzedéktársairól írott nagyobb lélegzetű tanulmányai emelkednek ki, de jelentős a Tömörkény István művét elemző és Gál László költészetét felmérő munkája is. Bányai János szerint Utsi Csaba „élesen látó, pontosan fogalmazó, meggyőző ítéletre törekvő kritikái példamutatók”. Esszéinek, kritikáinak, tanulmányainak gyűjteménye a *Tíz év után* (1974), majd a *Vonulni ha illőn* (1982) című, amely változataiban jól mutatja Utsi Csaba érdeklődésének irányait. A könyv egyik fejezete a XX. századi magyar irodalom műveiről szól, így Ady Endre *Vér és arany* című kötetéről, Déry Tibor szürrealista verseiről, Gelléri Andor Endre és Komor András szürrealista prózájáról, Móricz Zsigmond *Rokonok*

című regényéről, Németh László önéletrajzi műveiről, illetve az avantgárdról és a művészetfejlődésről, valamint Fejtő Ferenc József Attila-képeről. Egy másik fejezete a jugoszláviai magyar irodalom történetének Szirmai Károly- és Herceg János-fejezetéhez közöl fontos megállapításokat, míg könyve törzsanyagát a jugoszláviai magyar költészet és prózairodalom jellegzetességeiről írott kritikái képezik – ilyen módon az 1970-es évek kritikái történetét is megírta. *Irodalmunk és a Kalangya* című könyve (1984) úttörő folyóirat-monográfia, amelyben a két világháború közötti jugoszláviai magyar irodalom legjelentősebb publikációjának nem történetét mutatja be, hanem valóban *életét* rajzolja meg.

Új kötetében, az 1994-ben megjelent *Vér és sebek* címűben már a tanulmányíró áll előtérben, noha kritikusi pozícióit sem adja fel, miként azt a *Kritikai Napló* cím alá fogott majd húsz bírálata bizonyítja, s ezek a kritikák a szerzőnek már jól ismert erényeit hordozzák. Figyelme a XX. század magyar irodalma felé fordul több tanulmányában is, és ezek rendre a problémafelvetés és a logikai levezetés szép példáit adják. Babits Mihályban a „múltba néző modernség” példáját látta. Tersánszky Józsi Jenő világháborús regényében nem csupán a háború felől szemlélődik, amikor főhősét jellemzi. Észreveszi ugyanis, hogy Tersánszky jól meglátta, főhősnője az „örömszerzésen túl a szerelem révén önmagát is realizálni szeretné”, így keresi a kiutat a „közönyös örökkévalóságban”. Érthető, hogy Csáth Géza novelláiban a „létélmény-variációkat” fedezi fel, két Kosztolányi-tanulmányának vezéreszméjét pedig már könyve mottójában közlésezi az *Esti Kornél*ből vett mondattal: „Tudta, hogy minden dolog reménytelenül viszonylagos, s mérésére nincs biztos eszköz.” Ilyen gondolati alapállása révén vállalkozhat annak a felfogásnak a cáfolatára, miszerint Szirmai Károly vízióit a vajdasági sár, köd és ki-etlenség szülte. Utasi Csaba szerint „a lélekből való ki-kimaradozás nyomasztó érzete kerestetett vele olyan részleteket, jelenségeket a tájban, amelyek dekórumként felhasználhatónak bizonyultak novelláiban”. Ilyen szemlélete révén talál Gelléri Andor Endrére és Mátyás Iván regényeire, s adhatta modern olvasatát Kodolányi János *Boldog Margit* című regényének. A *Kalangya* monográfusa részlettanulmányok sorában szentelt figyelmet a két világháború közötti korszak irodalomtörténeti jelenségeire és íróira: Dettre Jánosra, Boschán Sándorra, Tamás Istvánra, Börcsök Erzsébetre, azután a *Kéve* című költészeti antológiára. Fordítástörténeti elemzésekben tárta fel, hogyan szólalt meg magyar nyelven Jovan Dučić, Veljko Petrović és Miroslav Krleža. Új szempontokkal gazdagította a már kialakult véleményeket Sinkó Ervinről, elsősorban a *Sinkó Ervin lányai* című nagyívű tanulmányában. Könyvének recenzense, Bányai János szerint Utasi Csaba „különvéleményt hangoztat, és ezt mindig gazdag irodalmi ismeretanyag mozgatójával bizonyítja”. *Kritikai Napló*jában azt a szempontot érvényesíteni, amely szerint az irodalmi műnek mindenekelőtt irodalomnak kell lennie, s csupán irodalomként válhat közügyé.

GEROLD LÁSZLÓ

Gerold László (1940) érdeklődése kezdetben kétirányú volt: a színház és a drámairodalom, valamint a szociográfia kérdései és története kötötte le figyelmét. Szociografikus írásainak kötete *Rólunk is vallanak* cím alatt jelent meg 1970-ben. A hazai szociográfiai törekvéseket áttekintő tanulmánya mellett könyve felméréseket is tartalmaz. A tanárság, általában pedig a vidéken, elsősorban falun élő értelmiségi fiatalság életének társadalomrajza foglalkoztatta. Az 1970-es években elsősorban a színírálat a műfaja, és szinte egyetlen művelője volt irodalmunkban, és e műfaj rangját is ő vívta ki szellemi életünkben. Kritikai elemzései modern dramaturgiai elveken alapulnak. Amikor a színházi produkcióról szól, ezeket érvényesíti, de a drámai szövegeket is e szempontok alapján ítéli meg, azt tartva, hogy a „színház a drámairodalom és a színjátás művészetének elválaszthatatlan együttélése”. Színírálatainak gyűjteménye *Színház és kritika* címmel jelent meg (1970). *Színházi életünk I.* című gyűjteményében (1976) a jugoszláviai magyar színházi élet első, 1918 előtti szakaszának a dokumentumait (naplószövegek, emlékezések, levelek) tette közzé. Mintha *Száz év színház* című könyvének (1990) dokumentumait, bizonyító anyagát publikálta volna előljáróban. A *Száz év színház* ugyanis szabadkai dráma- és színjátástörténet, amely száz esztendő, az 1816-tól 1918-ig terjedő időszakot öleli fel, s teszi a korszerű színház-történet-írás színvonalán, tehát a drámairodalomnak, a színházi életnek sokrétű vizsgálatával – a színházépítéstől a közönségig, a színjáték anyagi körülményeitől a befogadás fokának kikutatásáig, a vidéki társulatok Shakespeare-kultuszától a helyi szerzők műveinek színreviteléig. Közben az Újvidéki Színház tíz évének történetét írja meg kritikáinak kötetbe gyűjtésével a *Színház a nézőtérrel* című kötetében (1983). *Színházesszék* (1985) című kötete is a gyakorló színházi kritikus írásait tartalmazza, azt világítva meg, hogyan, milyen módon hódította meg a jugoszláviai színjátás a korszerű drámairodalmat és a színjátásai lehetőségeket. Kiemelkedik a kötet írásai közül a Harag György Csehov-rendezéseit elemző három tanulmánya.

Gerold László tanulmányírói munkássága az 1990-es években teljessé vált ki a *Meglelt örökség* című 1994-ben megjelent irodalomtörténeti, ezen belül drámatörténeti írásait egybefogó gyűjteményében. Katona József, Madách Imre művének elemzése mellett a drámaíró Petőfi Sándorról is tanulmányban beszél. Irodalomtörténeti tanulmányai a modernség szempontjából vizsgálják a XIX. század magyar irodalmának kérdéseiről megjelent műveket – egyetemi tanári munkájának kritikai reflexeit. Ilyen szemlélettel szól Babits Mihálynak a XIX. századot érintő nézeteiről, Szenteleky Kornél Arany- és Madách-élményéről, Sinkó Ervin, Szeli István, Bori Imre és Szegedy-Maszák Mihály XIX. századot érintő irodalomtörténeti munkáiról. Jelentősek *Bánk bán-*, *Tigris és hiéna-*, valamint *Az ember tragédiája*-olvasatai és hazai színpadi recepciójuk történetének ismertetése, olyan módon, hogy modernségüket is a

színházi előadásban nyomozza. A drámairodalom, általában az irodalom felől a *Legendák és konfliktusok* című tanulmánykötetének írásaiban (1997) közelíti meg az irodalmi alkotásokat – Ady Endre, Szabó Lőrinc, József Attila és Juhász Ferenc verseiben, Kosztolányi Dezső, Karinthy Frigyes, Tersánszky Józsi Jenő, Szerb Antal, Mándy Iván prózájában. Három írása is foglalkozik a magyar avantgárd dráma történetével, tanulmányai foglalkoznak a XX. századi magyar színikritika művelőivel, azután pedig Mészöly Miklós és Mándy Iván drámaírásával. Vallott nézete, hogy a „színikritika mindig kettős kötődésű, irodalmi és színházi orientáltságú”, és ez a kettősség vonul végig Gerold László tanulmányaiban s még inkább tanulmánykötetein, amelyek közül a *Drámakalauz* című (1998) mutatja ezt a legegyszerűbben, amelyben megírta a jugoszláviai magyar drámairodalom rövid történetét, majd külön tanulmányokat szentelt jelentősebb alkotóinak, de már a színházi előadás felvetette kérdésekre keresve a választ, hiszen közreadja a vajdasági magyar drámák előadásának történetét is színikritikáinak összegyűjtésével. Ezekben drámaelemzések párosulnak színjáték-előadások leírásával és boncolásával.

BOSNYÁK ISTVÁN

Bosnyák István (1940) szenvedélyes publicistaként indult, és ő volt az *Új Symposion* első szerkesztője. Első könyve, a *Laskói esték* (1968) publicisztikai irányultságú: egy baranyai falu konkrét körülményei között élő, e viszonyokkal összetűzésbe kerülő fiatalember naplója ez; egyúttal arra is kísérlet, hogy a falu rajzát adja a szociográfia felé közelítve művét. Egyben azonban a személyes, az intim felé is, a sorokon átütő indulat hatása alatt. Publicisztikai jellegű a *Theatrum mundi a la Jozsif Viszarionovics Sztálin* című füzet (1970). Szünetes közírói megközelítési mód jellemzi *Szóakció I.* című kötetének (1980) írásait, amelyeket a szerző „adalékoknak” szán „irodalmunk szellemi rajzához”. A *Szóakció II.* (1982) írásainak központi témája a jugoszláviai magyar irodalom története az 1960-as években, még inkább az első *Symposion*-nemzedéké, illetve az utánuk fellépőké. Fontos adalékokat találni ebben a kötetben a jugoszláviai magyar irodalmi, szellemi, főképpen pedig irodalompolitikai-közéleti történésekről, irodalmi gondolkodásunk természetrajzáról. Kritikai írások vannak *Mű és magatartás* (1987) című kötetében. Szól Domonkos István, Koncz István, Maurits Ferenc, Tóth Ferenc költői műveiről, Dudás Károly, Varga Zoltán, Várady Tibor prózájáról, a horvát Slobodan Šnajder Sinkó-drámájáról, a szerb Danilo Kišnek *Borisz Davidovics síremléke* című „borgesi” művéről és a körülötte támadt vitáról. Kötete másik fejezetében Ady Endre, Lukács György, Miroslav Krleža, Gáll Ernő és Méliusz József művével foglalkozik, s velük kapcsolatban azokkal az eszmékkel, amelyek Sinkó Ervin életművében központi szerepet játszottak – így a messianisztikus és az „antibarbarusi” emberi-írói magatartással. Politikai-ideológiai tapasztala-

latainak az összegezése a *Pörök, táborok, emberek I.* (1994), *II.* (1997) című „kor- és körtörténeti variációi az ezredvégről” című gyűjteménye, amely szintézise a sztálinizmus és ideológiai holdudvara kapcsán írott kritikai-polemikus írásainak. Egyértelműen fogalmazza meg három alapvető kérdését témájával kapcsolatban: „1. Mi a sztálinizmus? 2. Mit jelent léte a szocializmus szempontjából? 3. Hogyan viszonyuljon hozzá az egyes ember s külön az író?” (*Nyílt levél ifjú barátomnak a sztálinizmus ügyében*) Előbb elsősorban történelmi, majd ezt követően ideológiai aspektusait vizsgálta, a Gulag-metaforában érvényes kifejezésére bukkanva. Az elnyomatás gyökerei után nyomozva arra a megállapításra jutott, hogy „nem az 1937-ben elindított látványos kirakatpör-sorozat alapozta meg a sztálini koncentrációs táborok rendszerét ... a táborrendszer már régóta – legalább jó másfél évtizede! – készen áll, meg van alapozva, csak folytatni kell benépesítését” (*Belpolitika mint represszió*). A második kötetben a „Gulag-jogrendszeréről”, a „hívő forradalmár ontológiájáról” ír, de szól a zsdánovizmusról és a Rajk-perről is többek között. A szerző az egyetemes magyar irodalomnak nemcsak legjelentősebb antisztálinista publicistája és polemikusa, de a legszenvedélyesebb is – rokonait alig találni. Ennek az oly időszzerű etikai-politikai kérdésnek európai szemléjével párhuzamosan készültek azok a cikkek és tanulmányok, amelyek Bosnyák István szerint az ún. balkáni és jugoszláviai megjelenési formáját képezik, és a vajdasági magyar politikai-ideológiai élet jelenségeit is figyelme körébe vonta a *Kis magyar balkáni krónika 1962–1997 I–II.* című gyűjteményében. Szerb nyelven a *Levelek az aszfaltról* című 1978-as cikksorozata jelent meg (*Pisma sa panonskog asfalta*, 1982). Irodalomtörténeti vizsgálódásaiban Sinkó Ervin eszmerendszerével foglalkozott, mindenekelőtt az író úgynevezett krisztiánusi korszakának ideológiáját elemzi a *Vázlatok egy portréhoz* (1975), az *Ember a forradalomban, ember a soron kívül* (1977) és a *Sinkóék* című, Sinkó Ervin és Rothbart Irma életútja, hang-, szín- és tévéjátékban elbeszélve alcímet viselő könyveiben (1995). *Becskereki Szabó György* címen 1996-ban megírta monográfiáját arról a vajdasági magyar művészről, akinek gondolkodásában az „ittség – bánátiság, délvidékiség – meg a magyarság és européerség megbonthatatlan szintézist alkotott” (*A Bega menti magyar européer indulása*). Gazdag jegyzetanyag kíséretében rendezte sajtó alá és jelentette meg B. Szabó György összegyűjtött műveinek négy kötetét, és kiadta Sinkó Ervin több művét. Kapcsolattörténeti tanulmányai a *„Lehetetlen” kapcsolatok „lehetetlen” időkben* címen 1992-ben jelentek meg. Verseinek egy kis gyűjteménye *Kis éji Ady-breviárium Anno Domini 1989* címen jelent meg (1993), a szerzői alcím szerint a ceruza-sorok, parafrázisok, adaptációk, centók és centónék egy ezredvégi Ady-összes margójára íródtak.

AZ ESSZÉÍRÓK ÚJABB NEMZEDÉKE

Az *Új Symposion* köré az 1970-es években gyülekezők közül Thomka Beáta (1949) munkássága a kiemelkedő s elismerést kivívó: tanulmányai, kritikái a strukturalista irodalomvizsgálat szempontjainak érvényesítésével tűnnek ki. A mai magyar prózáirókról szóló kritikái *Narráció és reflexió* (1980) című könyvében jelentek meg. *Esszéterek, regényterek* (1988) című kötetében esszéket, szabadon fogalmazott irodalomtörténeti-kritikai „magyarázatokot” közöl Csáth Gézáról, Kosztolányi Dezsőről, Hamvas Béláról, Mészöly Miklósról, Esterházy Péterről és Nadas Péterről, s ilyen módon a modern magyar prózairodalom egy lehetséges történeti vonulatát rajzolja az olvasó szeme elé. A szerző vallomása szerint az irodalom „nyelvvvel megérezkíthető tereinek” befogadási lehetőségei és módozatai érdekelték, amikor a kötetébe gyűjtött esszéit írta. *A pillanat formái* (1986) című könyve műfaj történeti vizsgálataival tűnik ki: az úgynevezett rövidtörténet „narratív poétikai” leírását és műfajként való interpretációját végzi el Lovik Károly, Kosztolányi Dezső és Örkény István rövidtörténeteinek a segítségével. Legújabb tanulmánykötetében, a *Prózatörténeti vázlatokban* (1992) a két háború közötti jugoszláviai magyar novellisztikával foglalkozik. Magyarországra költözése után több műve jelent meg, köztük a Tolnai Ottóról írott kismonográfia 1994-ben.

Danyi Magdolna (1950) tanulmányíróként és költőként is figyelmet keltő egyéniség. Ki kell emelnünk a Czóbel Minkáról írott nagy terjedelmű tanulmányát, amely könyv alakban is megjelent (1980), valamint a Paul Celan költői képeit vizsgáló kismonográfiáját (1988), amelybe már nem csupán a stílusvizsgáló, a poétika-szakértő tudása, hanem a költő tapasztalata is beépült. E nemzedék kritikusa Csányi Erzsébet (1956) is, aki a műelemzés strukturalista iskolájának módszereivel vizsgálja az irodalmi jelenségeket, többek között a polihisztorikus regényt a *Szövegvilágok: a fikció fölénye* (1992) című könyvében. A regények felvetette műfajelméleti kérdések közül a szerző által metanarratívának nevezett van vizsgálódásainak középpontjában *A regény öntudata* (1996) című könyvében is. Ebben Ivo Andrić, Miloš Crnjanski, Danilo Kiš, Hamvas Béla és Esterházy Péter műveit elemzi. Ezt a kritikai hagyományt követi Faragó Kornélia (1956) is.

KONCZ ISTVÁN

Koncz István (1937–1997) költészete részben megelőzte, részben kíséri a *Symposion*-nemzedék költőinek törekvéseit, fellépése szerint valójában az ötvenes évek végén jelentkezők közé sorolhatjuk, ha költői eszményei nem mutatnának jelentős eltéréseket. Morális költőnek vallotta magát indulásának idején a „homo aestheticus” magatartás ellenében, hangoztatva a költő különös felelősségét művével szemben, s a

tudatosság és az időszerűség követelményére esküdött. Eszményei felé vivő útját első verseskönyve, az *Átértékelés* (1969) mutatja, jelezve, hogy a verset lassan érlelő, a nyilvánosság elé nehezen lépő költő. Az „elvont versbeszéd” legjelentősebb képviselője irodalmunkban.

Szenvedélyes intellektualizmus és érzelmes racionalizmus jellemzi a világhoz való viszonyát, míg a vers jelzője nála a „boldogtalan”, hiszen az olvasó annak „ideg-alvilág körein” halad. Különösen a versek képviselőjére jellemző ez: a képlátásnak abban a körében mozog, amelyben József Attila, majd az ötvenes-hatvanas években Pilinszky János alkotta meg az ember egzisztenciális kérdéseit kifejező sorait. „Kis, négyszög alakú világ-ketrec a szobám...” – hirdeti a Koncz-vers intellektualizmusa, hogy ezután a hasonlatokban végezze el költői világmeghatározásának munkáját. Ezért lesz nála a száraz falevél csörgése „olyan, mintha hülye nevetne, mikor a szél sír”, a „megszakított gondolat” pedig „mint dermedt döbbenet” jelenik meg a versében. Az ilyen képtelitalálatokat fogja azután közre érzelmes racionalizmusának már oldottabb és verbálisabb közege, és ez verseinek lágyabb anyaga is. A metszően tiszta, végletesen pontos képek ezért még nem tudják kitölteni a vers egész terét.

Nem véletlenül állapodik meg sok versében a költészet kérdéseinél, vagy vet fel már-már elvont erkölcsi kategóriákat, elannyira, hogy a világhoz való viszonya is áttételesen, nemegyszer a vershez való viszony kérdéseként jelenik meg: adva van a mű, a megvalósult vers, és az egységnek, a teljességnek az a harmóniája, amely felé törekedik. Ezt állapította meg kritikusa, Végel László is, amikor arról beszélt, hogy Koncznál a vers „koncentrált világa nem pótolhatja a való világ harmonikus egységét”, figyelmeztetve a költőnek a műhöz való viszonyulása problematikusságára is: „Ahol verseiben a műről van szó, ott a vers mint eltárgyasult, elidegenedett alkotás jelenik meg.” Bizonyossága ez annak, hogy a fiatal költő vers iránti felelősségadata később alkotói elemmé vált.

Tovább él ugyanis a „homo morális” kérdésköre a versekben: sokszor emlegeti a törvény, a rend és a hit fogalmi köreit, amelyeknek egysége és szép összhangja szerint az életben hivatott képviselni azt, amit a maradéktalanul megvalósított vers a költészet szférájában jelent, egészen addig a gondolatig, hogy valójában e kettőnek a találkozása adja csak azt a világegészet, amelyben embernek és költőnek egyaránt öröme telhet. Koncz István kritikusai tulajdonképpen ezért beszélhetnek a költő konkrét utópiájáról, s ez magyarázza a költői küzdelmet is, amelyet a kifejezésért, a versért vív. Nem a költői győzelem, hanem a vereség tudatában adja közre verseit, bár lemondott a szokványos ékítményekről, és csak a lényeges szavakat őrizte meg. Ilyen törekvéseiben társtalan költészetünkben, de abban a nemzedékben is, amelyhez tartozónak vallja magát.

Költeményeinek kétnyelvű *Pesme-Verse* (1978) című kötete után 1987-ben jelent meg verseinek jelentős kötete *Ellen-máglya* címmel. A kritika elismeréssel fogadta ezt a kötetet, amely lényegében a költő egész pályáját megmutatja, kiemelte lírájának visszatérő, vezérmotívumszerű fogalmait, mondván, hogy a tudat, a lét, a világ, a történelem szavak

jelölik Koncz Istvánnak, a lírikusnak költői-eszmei gócpontjait. „Sötétén felizzó konstatacióinak” a felszabadító hatását említik a kritikusok, és mindenekelőtt tájverseinek esztétikai-eszmei jelentőségét hangsúlyozzák, mert ezekben a „reflexivitás és képiség maradéktalanul kiegészíti egymást”. „Mint ismeretes, költészetében régóta alapfontosságú a táj. Már első kötetében tökéletes, elragadó a biztonság, amely mindig »befogadja a társtalan ütemet«. Nem poétikus elemekben gazdag, önfényében tündöklő díszlet tehát, hanem biztonságos azílum, ahol a lélek átmenetileg föl tudja oldani azokat az ellentmondásokat, melyek a társadalmi életben rendszerint föloldhatatlanok” (Utasi Csaba). Akár térfilozófiáját is lehetne emlegetni. „...A kérész-lét, mint tükör, rögzíti a tájba képét” (*Kanizsai tájkép*), miközben az élmény „irodalmi” teljességét is kifejezi a költő:

*Fordul a szél, s moccan a csend is,
már-már alig kivehető,
hogyan valóság-e a távoli harangszó,
vagy csak bent szól,
Petőfi verseiből.*

(A Tisza partján)

Nem idilli Koncz István táji látványa. Kétellyel van teli, s ez a kétely költészetének fő jellemzője.

Az 1990-es években írott kevés számú költeményében a kétely már-már a kétségbeesés borulatába fejlődik át. 1994-ben megírja *Kasszandra-levelét*, amelyben kimondja:

*Csak végtelen, pusztító háború
minden igazság, amely süket –
más igazságok ellenében.*

Majd búcsúzkodni kezd, s ha a *Kasszandra-levelben* még előre nézett, utolsó versei egyikében már visszapillant:

*A kertekben már vérzik
a kis mandulavirág,
rózsaszín ereken halk jaja
fázósan permetez s borzad alatt
a márciusi fű a dermesztő szélben.
Visszanéz távozóban a vers,
díszzeit elhagyja, s azt is
aki majd tovább hazudja.
Ki tudja? Talán – akármilyen is – épp ez a költészet
dolga*

(Március, költészet, skizofrénia)

Halála után a Veszprémben megjelenő *Ex Symposion* című folyóirat Koncz István-émlékszámban (1997. 19–20.) közzétette a költő összegyűjtött verseit, néhány prózai szövegét és a róla szóló tanulmányok egy csokrát.

TOLNAI OTTÓ

Legtermékenyebb és legsokoldalúbb alkotóink egyike Tolnai Ottó (1940): Rilkétől a beatirodalomig, a képcsodától a dadaizmusra emlékeztető montázsig és a kollázsig haladva szüntelen metamorfózisokban élve, a verstől az esszéig, a kísérleti regénytől a drámáig rendre kipróbálta az irodalom műfajait: irodalmunk kísérletezője és világunk egyes vonásainak új szenzibilitású ábrázolója, akitől az ízlés provokációjának gondolata sem idegen.

Első költői eszményeinek egyike Rilke volt, de már a *Homorú versek* című első kötete (1963) is bizonyítja: az érzés és a kép precíz önelvűségére esküvő költő figyelmét mindinkább a szürrealizmus iskolájának tapasztalatai kötötték le. Ebben az időben a szabad asszociációkat elbíró, az egyenes beszédet felszívó, impresszionizmust és képtobzódást egyaránt hordozó monológformát kedveli, amelyben a szubtilis költői-ség és érzelmesség a nyers valóság, sőt a rút megjelenési módozataival találkozik. Vonzódik tehát az ad hoc verskoordinátákhoz is, amelyek révén az ún. valóság-elemek alkalmakká válnak, a költő pedig rendre eljátszik a felkínálkozó lehetőségekkel, a térképzet felbontásával egyetemben. Az őszinteség és a leírás hagyományos nyomait hiába keressük tehát Tolnai Ottó költészetében, viszont a vers minden részlete ellenőrizhető a realitások síkján, amelyen nem pusztán a hétköznapi élet elemei, hanem az olvasmányok, a képek, a művészetek oly változatos tényanyaga is helyet kap. Valójában egy új valóságötvözetet készít a versekben, az olvasó intellektusát próbára tevő, az asszociációk és utalások sokaságával provokáló módon. A szabad költői kreáció híve, módszerei a szabad alakítás lehetőségeiből születtek meg, és a felfedezés, az azonosítás csorbítatlan örömét csalják elő. Szürrealisztikusnak minősíthető versvilág keletkezett így, csordultig telve a hétköznapiok fellépte előtt költőileg devalválódott s nála új ragyogást kapott csodáival, nemkülönben pedig érzelmességével is, melyet legtöbb versének mélyén felfedezhetünk.

Költészete azonban az irónia distanciájában lelt előreívő lehetőségre. Ez a törekvés erősödött fel a hatvanas években, és szürrealisztikus alapvonásaihoz ekkoriban társultak a dadaisztikusak is. Nagyobb lélegzetű, parttalannak tűnő verseit, ezeket a „versben való nyújtózkodásokat” lassanként a dadaisztikus dal és poéma műfaja váltja fel. „Dalainak” legjellemzőbb példáit a gerilladalokban látjuk, ahogy a *Sirálymellcsont* (1967), valamint az *Agyonvert csipke* (1969) című kötetei bizonyítják, a poéma sajátosan alakított formáját pedig a Domonkos Istvánnal közösen írt *Mao-Poe* című művében, valamint közös kötetükben, a *Valóban mi lesz velünkben* (1968) szemlélhetjük. Itt a nagy asszociációs tereket az idősze-

rúnek vélt politikai utalásoktól az élmények intim köréig a hétköznapi események töltik ki, és a katalógusversek sajátos formáját látjuk alakulni, amelybe a lírai futam, versidézet, kollázsrészeslet egyaránt belefér. A dalok és a poémák két világa között viszont olyan, elsősorban hosszabb költeményei helyezkednek el, amelyek amazok analitikus technikájával ellentétben a költő szintézisre törekvő szándékaiból születtek, és szürrealisztikus-dadaista ódáknak tarthatók. Ilyenek a *Don Quijote*, a *Kodály*, a *Balaton* és a *Guevara* címűek, a *Legyek karfiolban* (1973) pedig a *Vitéz nagyanyám* és a *Nullás liszt* című verse, mely eddig talán legteljesebb és legegységesebb költői vallomása is – műfajának immár mintadarabja. Ebben olvashatjuk a költészetét jellemző következő sorokat is:

*emlékszel akár ifjúkorunkban
előlről tudtuk kezdeni
mint kevesen a világon
mi csak folytatható
ha nem is folytatható
a költészetet
kétfelől fúrtuk a levegőt
s mint szindbád a csontból a velőt
kiütöttük a nemlétezőt*

Költői magatartásképzetének a meghatározását fejlődéstörténete magyarázza, amelyben a magatartásnak egymást követő változatai voltak: a kezdeti hermetizmust a költői gerillaképzet váltotta fel, amelyben a költőnek sikerült összefognia a gyerekkort idéző játékok és kalandok emlékét és a politikai költészetnek az évtized világeseményeire reagáló lehetőségeit. A hetvenes évek első felében, miként *Verseks* című 1975-ös kötetének versei bizonyítják, „nosztalgikus vágyódással fordul önmaga múltja felé és korábban ... megoldott kérdései felé” (Bányai János). Egy magasabb szinten Tolnai Ottó mintegy reprodukálja addig megtett költői útjának állomásait ebben a kritika által szigorúan megszerkesztettnek, határozottan körvonalazottnak, motívum- és képrendszerében egységesnek tartott kötetben. Hangot kapnak itt is kétségei:

*néha egyszerűbb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
néha összetettebb dolgokat akartam
csinálni mint a költészet
és elmúlt az élet*

(51.)

Az összegezés költői munkáját folytatja a *Világpor* című kötetében (1980). Ez belső elégedetlenségének a jeleként is felfogható. Már megvalósított költészeteszményétől búcsúzik: „Poézisem BÉKE poraidra” – mondja, és elégikus sóhajba foglalja tapasztalatát, amikor leírja: „mi

már nem tudunk feltalálni nem tudunk feltalálni semmit se”. Az addig disszonanciákra alapított költői gyakorlatát mintegy tudatosan viszi vég- és fordulópontjához, hogy a tonalitás lehetőségeinek felhasználásához közeledjék. Erre már költői szójátékkal is utalt: „tonalitás-tolnaitás”.

Válogatott verseinek 1983-ban megjelent *Vidéki Orfeusz* című kötete a kritikának alkalmat adott, hogy egybegyűjtve lássa Tolnai Ottó költői életművének egy jelentős hányadát, és emlegetve széttöredezettőségét, megjegyezve, hogy nem látszik a költő lineáris fejlődésvonala, koherens karakterét is említse, a szüntelen újakezdést, és az újakezdésben is állandóságát. A *Gyökérrágó* (1986) már az első oldalakon költői helyzet-jelentésben határozza meg a versek és költőjük helyét:

*egy eperszín kis kötény
s a szünni nem akaró epezöld félelem
tölti ki immár költeményekbe fűlt
fél életem*

(Aperszű)

E vers címe egyúttal műfajmeghatározás is Tolnai Ottó műfajteremtő, műfajt meghonosító kedvének és találékonyságának újabb pillanataként. Verskollázsai, immár klasszikus műfajt jelentő képversei, a reflexió és a költői esszé után az *aperçu* a versvillanatok széles skáláját járja végig – az észrevételtől az ötletig. E kötetének kétségtelenül újdonságszámba menő darabjai a *Bukolikák* cím alá rendezett prózaversek – az állattartó, állattenyésztő költő asszociációkban gazdag tapasztalatairól. Lírai napló ez a verssorozat (Ladányi István), a hétköznapi lét költői meghódításának újabb kísérlete. Friss sorozata az *Árvacsáth* című, amelynek egy részlete (alcíme szerint) már majd tíz évvel ezelőtt kész volt, mielőtt 1992-ben könyv alakban is megjelent. Az *Árvacsáth* költészetünk egyik egyedülálló alkotása: nincs verseskönyve, amelyben annyi szállal kötődne nagy Szabadka-élményéhez és Szabadka két nagy írójához, Kosztolányi Dezsőhöz („az édes Désziré”) és Csáth Gézához („árvacsáth”), az életrajzuktól, műveiktől vett allúziókkal dúsítottan olyan művet teremtett, mint Kosztolányi Dezső az Esti Kornélról írott szöveg-együttesében, de formaihetében felfedezhető Kosztolányi két nagy verses panaszciklusának nyoma is. Nagy mennyiségű emlékenyaggal dolgozott Tolnai Ottó verseskönyve egyes darbjainak megírásakor, s erős költői erudícióval ötvözte egyggyé az életet és az irodalmat:

*désziré írja hajszolt anzixán
konzultálta somlyót szép ernőkét
az árvacsáth-ügyben
de semmi bizonyosat sem tudott kiszedni belőlük
milánhoz (füst) irányították
válaszoltam neki egy még hajszoltabb
herkulesfürdői anzixon (noha héra teje nekem*

*nem segített herculesfürdő helyett földest ajánlják)
válaszoltam hogy itt a pincébe is ahová visszahúzódtam
egyre azt sugdossa hogy árvacsáth
s minden jel (hold etcetera) szerint
pillanatok kérdése csupán hosszú tűjével
szegycsontom mikor szúrja át*

Egy fals rímpár segítségével tud tisztelni kettejük költőgénusza előtt:

*ölel mint rossz szétcsúszó csatt
csáth*

S egykori paradoxonéhségeiket is enyhíteni képes akár egy mondattal is:

*csak vinném hordanám át a vásznakra a kéket
amelyek valójában zöldek
ezt dásiré írta egy raguzai anzixon
mármint hogy azért isteni adriánkon a kék mert zöld*

Az ugyancsak 1992-ben megjelent *Wilhelm-dalok avagy a vidéki orfeusz* című verseskötve szövegeinek ihlete mélyén Pechán József verbászi festőművész modellje, a bolond Wilhelm alakja van, akit a művész fényképezőgéppel éppen úgy megörökített, mint ecsetével. A kötet egy idióta szerepversciklusának a darabjaiból épült fel, „dalokból”, s bennük kirajzolódik a világ a maga ad hoc miniepipizódjaiban, miközben kritikusa, Kun Árpád Tolnai Ottó költészetével kapcsolatban a „megátalkodottan valóságos” minősítést írja le. Harmadik 1992-es keltezésű viselő kötet a *Versek könyve*. E kötet verseiből monográfiája, Thomka Beáta a letisztult narratív versbeszédét hordozó „lírai nagyszerkezeteit” emeli ki, mint amilyen a *Levél arról hogyan tanítom a vajdasági magyar irodalmat Velencében*, vagy a *Mi volt a legszebb Dániában* címűek. S ha felfogása után nyomozunk, éppen e versek árulkodó részletei a legbeszédesebbek, mint a következő sor is Dánia-verséből:

a lét a semmis nyomokban mutatkozik legszívesebben

Ezért találkozhat Dániában például Kosztolányi Dezsővel („ahogy helsingörben a turisták között felismertem kosztolányit az volt a legszebb”), és felöltik „andersen bácsi” szobra kapcsán újra Csáth Géza neve.

Nem kerülhetjük meg Tolnai Ottó szépprózáját sem: kisregényei, a *Rovarház* című kísérleti regénye (1969), *Ördögfej* című gyerekkori élményeket formába öntő ifjúsági regénye (1970), valamint hippinovellái, külön pedig útirajzai is jelentősek. A nyolcvanas években két figyelemre méltó prózakötete jelent meg: a *Virág utca 3* (1983) és a *Prózáék könyve* (1987). A *Virág utca 3* rövid darabjai az író „múltja és jelene körül” a tárgyakat idézik meg az ember életének „kistörténelmeként” (Harkai

Vass Éva), az író szavait használva fel, itt a „művészet és a valóság... mixelése” játszódott le, mintha Tolnai Ottónak az lett volna a meggyőződése, hogy a valóság elemei a maguk néven nevezhető és egyedi voltukban csak az asszociációk szabad működésével kerülhetnek a szépprózába, a szabad ötlet villámfénye képes csak megvilágítani, felismerhetővé tenni, amit észrevenni nem tudunk, vagy amire már nem emlékszünk. Tolnai Ottó a minden dologra emlékező író prózában és versben egyaránt. Ő tehát a *szöveget* nem írja, hanem *szövegeti* a szójáték kényszerének is engedelmessé váló kifejezéssel. Amikor novellát ír a forma egészen szabad értelmezése szerint, akkor sem cselekszik másként, miként azt a *Prózák könyve* írásai mutatják a bizarr szituációk és a vendégmunkásztorik szélsőségei közepette. Általában pedig a szüntelen jelenidejűség, a képzelet játékossága, a kaland merészsége támasztotta öröm, az ironia és a paradoxon rakétái, a rafinált líraiság és a naiv természetesség változatait jellemzik. Prózájában is szüntelenül önéletrajzán dolgozik, és egyetlen asszociációval képes ezer éveket felölelni éppen az életrajzra hivatkozva, ahogyan a *Kékgolyó (Új prózák könyve)* című prózakötetében (1994) egy szöveghelyen látjuk. Tolnai Ottó prózájának már klasszikus jellegű összefoglalása ez a könyv, hiszen az első felvett írásai az 1960-as évek derekának időszakából származnak, s az író e műveit a „színek tárházának” is nevezheti.

Nem véletlen a képzőművészetek iránti érdeklődése tehát. Bevezetőt írt Sáfrány Imre kismonográfiájához 1978-ban. A maga nemében egyedülálló képzőművészeti esszégyűjteménye *A meztelen bohóc* (1992), aminek mintegy folytatása a *Rothadt márvány* (1997) című kis kötete.

Az elmúlt évtizedben gyermekkönyvei is megjelentek: az *Elefántpuszti* (1982), a *Rokokokokó* (1986) és a *Cápácskám: apu!* (1989) című.

Dramáinak gyűjteménye a *Végel(ő)adás* című (1996).

DOMONKOS ISTVÁN

Nemzedékének talán leglíraibb egyénisége Domonkos István (1940), akinek belső, költői alakulása ellenében költészetének „látható” története nem folyamatos: a kezdő évek nagy lendülete mintha megtört volna, éveken át alig publikált, az utóbbi években pedig elhallgatott.

Verseinek első sorozatai Diósi Illés néven jelentek meg. Költői kiteljesedésének a folyamata az *Új Symposion*-ban kezdődött. Nem foglalkoztatja költői elmélet, mint költőtársai legtöbbször, de nyelvi energiája, variációs ösztöne, asszociatív képessége révén költői magatartásában, vershez való viszonyában szenzibilitásának „modern” vonásai érvényesültek, s így vált modern költészetünk egyik vezéregyéniségévé. Ennek az új, a hatvanas éveket jellemző költészetnek egyik mintadarabját is ő alkotta meg *Rátka* című versciklusában, mely egyúttal első verseskönyvének címadója is (1963). Szürrealisztikusnak minősíthetők Domonkosnak a hatvanas évek első felében írott versei, s mint példaképei, ő is a

„megnevezhetetlen szent dolgokat” keresi a világban, és tudatos naivitással, amely ugyancsak a szürrealisták sajátja, abban a hitben írt verset, hogy vele a világ újakezdődik, s ha nem, új viszonylatok mindenképpen kialakulnak. Ezért írhatta: „Tessék minden élénk színt feloldani, A szavak épületeit lerombolni, Rétek, kérem, újakezdjük a pompás virágzást.” E gondolat alapján határozza meg helyét is, mondván, hogy a „fagypontra létezik”, azon a ponton, ahonnan Orpheuszként költői pokolraszállásait megkezdheti.

A konvencionális életkeretek tagadásából indult, s ebbe a vers tagadása is beletartozott. Nem véletlen, hogy több versét éppen erre a témára írja, a hétköznapi fogalmak elleni kihívásának a csúcspontjaként, hiszen a szentnek tartott költészetet fosztja meg trónjától. Közben vállalja a meztelenséget, a kitárulkozás kockázatát, a vallomás egyenességét és a természetesnek a pózát is, amely nélkül az áhított költői ártatlanság benyomása sem keletkezhetne. Átélt és költőileg kiélezte tehát a „hazugul őszinteség” viszonyait, megfordította a vers és a világ szokványos kapcsolatait, hiszen az őszinteség és a póz kategóriái verseiben helyet cseréltek, mint ahogy a „szép” és a „rút” sem a megszokott helyükön vannak verseiben. Kritikusa, Utasi Csaba, ennek a költészetnek a kiégett tájait emlegeti, és zaklatott létélményére mutat; szoros kapcsolatai vannak a költő ifjúi világfájdalmával, amely a kiábrándultság motívumait játszatja ki vele, de legjellemzőbben versellenességében mutatja meg magát.

Véglegesen megtagadni a verset nem lehet – hirdeti a költői szó, annál kevésbé, mert maga a tagadás is vers: opálos színű képpompázás, versmuzika és szürrealistákhoz méltó érzékeny hasonlat: „a leghosszabb táv, mit madár berepülhet, tollát hullatva, a két száj közötti világ...” – énekelt.

Költői erényei, melyek között, mint Bányai János megállapította, az élményiség, a spontán versbeszéd és a nyelvi szigorúság változatos formái is ott vannak, azokban a költeményekben mutatkoznak meg, amelyeket a hatvanas évek második felében és a hetvenes évek elején írt. Poémákat költ, ahogy azt a Tolnai Ottóval kiadott közös kötete, a *Valóban mi lesz velünk* (1968) két verse is bizonyítja, amelyekben részben a szürrealisztikus romantikaigény, részben a hétköznapi költőietlenítésének vágya ad hírt magáról.

Áthúzott versek című kötete (1971) tartalmazza, összefoglalja eddigi költészetének legjellemzőbb jegyeit. Nagy, poémaszerű versek és már-már szürrealista tréfák váltakoznak e kötet termésében. A világhoz való antipoétikus magatartás szülte ezeket a verseket, elannyira, hogy a szokványos értelemben vett köznapiságot akarja megdönteni, megtalálja a jelentéktelenben, a banális hétköznapiiban a költői értéket. Epigrammatikus fintorok és elégiák képezik a kötet törzsanyagát, legjelentősebb benne azonban a *Kormányeltörésben* című poémája, amely modern költészetünk egyik különleges, megismételhetetlen értéke. Örök költői helyzet (erre figyelmeztet a Balassi-idézet is) és időszerű társadalmi kérdés, az emigráció találkozik ebben a költeményben. Nagy, keserű, cinikusan tragikus, széles ívű poéma ez, melyben egy még meg nem hódított

s már felejteni kezdett nyelven szólal meg a lírai vallomás a nagyvilágban idegenként élő hazai emberről. Új nyelvet és nyelvtant teremtett ebben a versben Domonkos István. Az eluralkodott főnévi igenevek egyszerre teszik a mondanivalót személyessé és általánossá, azzal a céllal, hogy a cselekvés nevének megjelölésével a „kormányeltörésben” holtponthelyzete rajzolódjék ki a versből. E poémával rokon az 1970-es évek derekán keletkezett *Kuplé* című nagylélegzetű költeménye is. Ebben a költőt látjuk „kormányeltörésben”, amint a vers lehetőségeinek korlátai felett töpreng, és ironikus keservként beszél arról, hogy az emberről kellene éneket mondani, az ember életét kellene „versbe vinni”, a maga önéletrajzát megírni, ha ebben az életrajzban felfedezhető lenne az „eposzi” jelleg, a nagy költészeti téma. Vergilius szellemét idézi a vers (Magia Polla a nagy római költő anyja volt), amely azonban nem hősköltemény, hanem csak „kuplé”, az orfeumok kedvelt műfaja. S nem is véletlenül, hiszen a költői szépség is megkérdőjelezett valami: „szép-e a verebek tolla kérdem ismét dicső Magia Polla” – tette fel a kérdést, majd a modern költő-Sziszüphoszokra mutat:

*volt aki csak állt
és behunyt szemmel szitált szitált
s csodálkozott hogy szitája lyukain
nem fér át a világ*

Gyermekeknek írt versei *Tessék engem megdicsérni* címmel 1976-ban jelentek meg, és nagy sikert arattak (második kiadása 1980-ban).

Prózaírói munkássága is jelentős. *A kitömött madár* című regénye (1969, 1989) a jugoszláviai magyar prózairodalom legrangosabb alkotásai közé sorolható. Művészregényt írt, főhőse egy burkából kitörni nem tudó művészlélek, aki válságai között vergődve hasonlik meg. Egy a Vajdaságból a tengerpartra vetődött zenész tudatállapotának rajzában az író az otthoni világ visszahúzó erejét ábrázolja, kitűnő szerkesztéssel és az epikát jól hordozó költői nyelv segítségével. Jelentős *Via Italia* című ifjúsági regénye is (1970, 1984). Publicisztikai írásainak gyűjteménye a *Redőny* című könyv (1976). *Önarckép novellával* címen (1986) novellái és egy színműve jelent meg – rendre az emberi kiszolgáltatottság tényeiről.

A Veszprémben megjelenő *Ex Symposion* különszámot jelentetett meg *Domonkos* címmel (1994. 10–12.), s a Domonkos István írásművészetét méltató szövegek mellett helyet kapott benne a költő válogatott verseinek gyűjteménye, prózai szövegei, köztük képzőművészeti írásai is.

FEHÉR KÁLMÁN

Fehér Kálmán (1940) a költő „orpheuszi” szerepe átértékelésének igényével indult pályáján a hatvanas évek legelején. Első kötete *Akvárium* címmel jelent meg (1964).

Racionális költő, aki szerepének nem mágikus és éteri vonásait hangsúlyozza, hanem abból a szabályozott forrongásból táplálja ihletét, amely az Ész és Érzelem küzdelmévé avatja a verset, egyúttal költőileg érdekessé teszi az emberi életnek egy kisebb sugarú körét, melyet a maga gyermekora emlékei köré húz elsősorban, tárgyi-érzéki mozzanatok sorakoztatva fel. Kacérkodik tehát a „lepkeapó”, az „isten-pajtika”, az „ördögbüvölő” helyzeti energiáival, de elsősorban azokban a verseiben van jelentős esztétikai minőség, amelyekben a költő az élet kisebb sugarú körében kutatja az élet egyetemes érvényét, és amikor az emberben még ható elidegenültségről az elidegenítő verseszközök felhasználásával énekel. Múltat és jelent szenvedélyesen kutató költőnek nevezi éppen a fentiek alapján Bányai János. Első kötetének, az *Akváriumnak* „programversei” a jellemzők ezért; bennük az életforma és a léthelyzet találkozik modern életképként. E versek egyik legjellemzőbbje a *Ministránsok* című, s az ilyen versekhez kapcsolódik legoldottabb lírai darabjainak egyike, a *Tanyai monológ*. Az *Akvárium* hozta Fehér Kálmán jellegzetes „kifakadásait” is a társadalmilag elkötelezett költő elsősorban rá jellemző kifejezési formájaként. Ezekben a versekben nemcsak a hétköznapi akváriumélete ellen perel, hanem az életjelenségek visszásságára is replikázik.

Versformálásának jellegzetességei is kialakulnak. A „mondott vers” az övé, szakítani látszik a zeneiségnek hagyományos költészeti szerepével. Magát nehezen feltáró, nem szárnyaló, a kifejezésben a rációt versmondattá kényszerítő indulataival lépett fel.

Költői útja az elégedetlenség „kifakadásaitól” a panasz költői lehetőségeinek felismeréséig és költői kiaknázásáig vezetett, hogy az élet és az egyéniség társadalmilag determinált problémáiról szóljon. *Száz panasz* című verseskötete (1966) foglalja össze a panaszmagatartásban felismert költői lehetőségek gyümölcseit, s egy egészen zárt, szigorúan megkomponált rendszert mutató költeményciklust alkotott meg, a bevezető részből futtatva a gondolatszálakat, fejlesztve és más szálakkal összekapcsolva őket. Erőteljes társadalmi akcentusú az eszmei mondanivalója:

*Minden hódolat összeégett bennem,
amikor sorsunkra dőglött sok minden
abból, amit nemcsak elpusztítani kellett volna, hanem
jó messzire elvinni és eltemetni*

(Hatvanadik panasz)

A róla szóló kritika joggal állapítja meg, hogy Fehér Kálmán „opporációban van mindazzal szemben, ami az ember vereségét, tetszhalálát

jelzi, ami lehetővé teszi, hogy az egyszer már túlhaladottnak vélt helyzetek adódjanak társadalmunkban” (Utasi Csaba). Drámai jellegű is a *Száz panasz*: a költő mintegy drámai monológok sorában szedi ízekre a tudatban lappangó ellentmondásokat, miközben „prófétál, jelez, fölhív, kételkedik, elbukik és újrakezd mindent” (Utasi Csaba). Verseszközei is ezt hangsúlyozzák az ellenpontok megcsendesítésével, és ezek között ott van a „költőietlenség” is a szokványosan értelmezett költőiség ellenében. „Tomba verseket” írt, díszteleneket, amelyek elsősorban a gondolatok súlyával hatnak. S egy tagoló jellegű verstípust képviselnek.

Költői pályájának újabb állomása felé két úton látjuk Fehér Kálmánt haladni: egy oldottabb, „líraibb”, létélményt és természetet magába szívó versvilág van kibontakozóban nála, amit *Fürjvadászat* című kötete is bizonyít (1971), de nagyon erősek a képversek iránt érzett, racionalizmust feltételező vonzalmai is, amelyek a *Petőfi-értelmezések* című verssorozatának darabjaiban kaptak formát.

E líraibb versváltozatok erős vizualitásukkal tűnnek ki, legtöbbször képek, amelyeket a költői szó alig kommentál. A tájélmény új, költészetünkben még alig bejárt rétegeit kutatja. Megfesti a téli falu már-már feledett, látomásos képét, a tavaszt a Tisza partján „bántóan nyílt égboltjával”, figyelemre méltatja a „pattanó fagyott szalmaszálat”, s képet talál az ember nélküli, de az ember jelenlétét mégis érző természet megörökítésére is, elénk állítva az elementáris jellegű teret, melyet az Alföld-képzet hordoz:

*Mozdulatlan gém,
Tolla alá ha nem fúj a szél –
Tán még ma is ott áll.*
(Vadászat)

Petőfi-értelmezései a kísérletező költő művének jelentős állomását képezik. Arra vállalkozott, hogy mintegy megismételve Petőfi egykori költői gesztusait, úgy közeledjen az adott témához, ahogy ma a költő közeledhet, különösen, ha a vizuális költészet elkötelezettje. Ki kell emelni a *Falvédő* című képversét, amely Petőfinek *A Tisza* című verse híres *e* betűs sorából alkot képverset, s az *Érintkezés* címűt, amely a Petőfi-vers jelentését fordítja le a vizualitás nyelvére.

Nagylélegzetű, polifonikus költeménye az 1981-ben írt *Kantáta a szabadságról* című, mind műfaját, mind mondanivalóját tekintve. Történelmi vers és vers a történelemről, s mint ilyen, a számvetés költeménye: számba veszi, ahogyan a kantáta első soraiban olvassuk, „valós örökségét”. Történelem tiporta múltról beszél a költő:

*A történelem
Herehabos csatalova -
életünk mély vetésében
kőkecskéinket vonszolta. Kitaposta.*

A költő szintézisre tör benne, nézzük akár eszméjét, akár versmegoldásait. Magas művészi szinten foglalja össze a maga költészetét, de beleszövi versébe Petőfi, Ady, József Attila, Gál László és Miroslav Krleža lírájának hangjait is, s megszólaltatja mind a tragikus pátoszt, mind pedig a szatirikus hangot, egyúttal pedig a lírai műfajok változatait alkalmazza.

Prózai kísérlete *Összjáték* című ifjúsági regénye (1970, 1984).

BRASNYÓ ISTVÁN

Brasnyó István (1943) írói kibontakozása hosszabb ideig tartott, mint a vele együtt indulók legtöbbjének: a modern lírai konvencióktól, érzébeli általánosságoktól éveken át nem tudott megszabadulni, versei egészen általánosan beszéltek egy meghatározhatatlan lelkiállapotról, a szürrealizmustól tanult képalkotási módokat pedig már-már öncélúan alkalmazta. Első kötete, a *Vadvizek* (1966), szinte teljes egészében ilyen verseiből állt össze. A hatvanas évek második felében azonban a prózaversben, majd a lírai prózában olyan kifejezési formára lelt, amely ihletének bőven buzgó, új esztétikai értékeket, életbeli felismeréseket hozó forrását nyitotta meg. *Árnyék és fű* című kötetének (1969) prózaversei, valamint a *Kinn a szélben* (1968) lírai novellái jelezték írói változásait. A költő, aki hiába kereste a versben a költőit, a prózai kifejezésben megelégedett. A verssel szemben érzett görcs is eltűnt, a teret, amelyen megvetheti lábát, lírai novelláiban fedezte fel, amikor emlékeinek mélyrétegében nemcsak a lírai lehetőséget, hanem a tárgyias valóságot is megtalálta. A Moholi-völgy, a szegedi országút, a Kutas, a Nagyjárs elsüllyedt világa jutott napvilágra ezekben az írásokban, s megteltek emberi sorokkal, történetekkel, de lírai hangulatokkal is, amelyek táj költészetünkben külön és rangos helyen állnak.

Lírai mikrorealizmus az, amit a hatvanas évek végétől kezdődően Brasnyó István prózájában képvisel. S ha *Kinn a szélben* című kötetében még jól látható a szürrealizmus asszociációs kedvének a hatása, újabb kötetei anyagának már csak a mélyében fedezhető fel, jelezve, hogy e költői mélybe merülés e nélkül az útmutatás nélkül nem játszódhatott volna le. S lejátszódott a mikrorészletek önállósodása is Brasnyó István írásaiban: a *Kinn a szélben* is tartalmazott aprólékos, gondosan kidolgozott miniatűr képet, a tudat megőrizte s most felfedezett emberi mozgulatrendszer a gyermekkori tanyai életből, ezek azonban a *Csapda* (1971), a verseket is tartalmazó *A levegő titkai – Gazdanépek* (1972) és a *Lampion a fán* című kötete (1972) anyagában válnak uralkodóvá, és játszanak jelentős szerepet Brasnyó írói világképe kifejezésében. Megközelítési módjának változatait is jelzik ezek a kötetek: figyelme, miként ismertetői jelezték, gyermekkorra Közép-Bácskáját ragadja meg, s ebből a „síksági létforma” képét bontogatva, a mulandót és az eltűntet idézi meg, s ad nekik művészi „időtleniséget”, elsősorban azzal, hogy a mitológus jelleget emeli ki. Ezt hangsúlyozva írhatta: „Volt valami, ami

kényszerítette a világot, hogy így legyen. Hogy mi merül fel ezután, az a maga folytonosságában nem is fontos. Hogy kétórányit élsz-e benne, vagy itt maradsz mindvégig...” (*Brigitte*). Ennek a Brasnyó István meghódította realitásnak legjelentősebb foglalata *Csapda* című kötete, míg az azt követőkben az epika felé törekvő szándék jeleit figyelhetjük meg: *Lampion a fán* című kötetének írásai már regényígéretként állnak össze, kétségtelenné téve, hogy a mikrorészletekben meghódított, emlékekből kihámozott világ nagyobb epikus kép kidolgozására ösztönöz.

A *Gazdanépek* életképszerű rajzaiban az író realitásigényének jegyei élnek, s bennük valójában a hiányzó néprajzi leírásokat pótlóan a szociológiailag ellenőrizhető hitelesség tűnik fel, egy lírai tárgyiaság minden jellemzőjével. Az ezekben felfedezett módszert kamatoztatja azután *Szociográfia* című versciklusában (1973), most már a vers területére is átvive a kollektív emlékezet feltárásának a munkáját. Természetesen szubjektív szociográfiai képet rajzol, a maga családját állítva a mű középpontjába. Brasnyó István a tanya fogalmába foglalható világ képeit örökíti meg, mozaikjából azt a folyamatot olvashatjuk ki, amely a régi, zárt világot megnyitotta, új törekvések, szokások révén a régi és az új harcában legyőzte. Ennek a kötetnek költői értékei éppen úgy kétségtelenek, mint tárgyiaságából következő mikrorészleteinek a jelentősége. Költészetének egy egész vonulatát mutatják ilyen típusú versei és egymást követő verseskönyvei: 1974-ben a *Kialudt tűz*, 1978-ban a *Másként s másként*, 1980-ban pedig a *Földvár* című. A konkrétól az egyetemes felé tartó útját látjuk e kötetének tükrében, hiszen a *Földvár* című verse már az egyetemes „van”-nak és „nincs”-nek a határait is megközelíti, hogy jelképi szerepe megnőjön. A Földvár valóságos falu is, de földvárának már nyoma sincs, a történelem elszántotta falait, s helyén a költő már csak délibábot kereshet. Van és nincs ez a Földvár, és Brasnyó István versében egyszerre emelték madárseregéből, madárrajokból, bajokból, földből, holdfényből, ködökből, és lesz „égig felnyúló temető, földönfutók fölé tető, utak porában délibáb”. A metamorfózis látványa foglalkoztatja tehát képzeletét, s ennek a káprázata ihleti. Ezért kedves évszaka az ősz, napszaka pedig a hajnal és az este, azok a pillanatok, amikor még minden önmaga, de már feldereng és mind valóságosabbá lesz mássá válásának a lehetősége is. Így van a műfajhatárokkal is: sok versét prózában írta, szociográfiai leírásait pedig versként költötte meg.

Regényei sem a műfaj szokványos szabályai szerint íródtak. A *Vissza* című történelmi regénye például arra a medalionra emlékeztet, amely a hős, Jean de Mercier lovag arcképét őrzi. A szerző ugyanis a térnek és az időnek akart formát adni, amikor arról írt regényt, hogyan utazott az osztrák császár követe a török fővárosból Bécsbe tél idején Thököly Imre és Zrínyi Ilona házasságkötése időpontjában. A lovag útja a „senki földje-országán”, a mai Vajdaság területén is átvezet, hogy egy nagy kört járjon be abban a hitben, hogy mindig előretart az ember nem lakta pusztaságon. Egy „puszta ország” képei sorakoznak a kisregény lapjain: „Az utakon egy nyom sincs, miféle ország legyen most ennek a neve, ha

népét megtartani nem tudta...” – teszi fel a kérdést hősével együtt az író. Az idő és a tér, valamint az ezek által szorongatott emberi sorsok regényét írta meg az ugyancsak „szabálytalan” *Família* című művében (1979). Itt is a sors és a lelkeség belső térségein mozog a legbiztonságosabban, és elsősorban asszociáló tehetségét fogja munkába, hogy hősei-nek lelkébe patológikus mélységekig hatolhasson le, és teszi ezt oly módon, hogy a regénytörténet a valóság és a vágy-, valamint álmvilág egyensúlyi helyzetéből nem billen ki. Ezt mondhatjuk el a regény két világával kapcsolatban is: az egyik világnak erős helyi színei vannak, és vagy negyven esztendő hazai történetének a mozaikképét hordozza, a másikon a „dolgok az apokalipszis tágas térségeire települnek”, ami által minden a maga ellentétébe csap át, s „az addig rendíthetetlen polgárok egész tömegének tudatában mélységesen túltengő semmi a maga kezére kezd halászni a zavarosban, a történelem szennyes áradatában”. Következő regénye, a *Hősáv* (1981), ismét a kifejezésformák lehetőségeit próbálgató írókat mutatja. Hőse Szikofanta, az óriáshal, egy szellemalak, mitológiai teremtmény, s mint ilyen, képes embereket álmaikba követni, miközben benne ölt testet a világ, amelyet figyel. Az író tehát „ál-mitológiai hősének megformálása közben a város mitológiáját alakítja ki, valami rebbenően szellemivé változtatva a mindennapok rút együgyűségét és hiábavalóságát” (Bányai János). Novelláinak terjedelmes gyűjteménye a *Tükrös Madonna* (1976).

Az átmeneti formákhoz vonzó író tehát Brasnyó István. A művei fő vonulatait összekötő kötetei is ezt bizonyítják. Ilyen az *Üres királyok* című (1970) verset, prózát váltogató kötete, valamint a *Könnyűatlétika* (1971) és az *Égetni viszik?* (1973) is.

Az 1980-as években, amelyek Brasnyó István nagy évtizedét jelentik, ugyancsak párhuzamosságok figyelhetők meg. Az *imágó* című kötete (1982) kisprózákat, a *Bereniké haja* (1982) pedig verseit hozta, köztük szürrealista prózaverseinek szép sorozatát, amelyben ismételen fonódik össze álm és valóság. Éveken át úgy tetszhetett, hogy a próza s azon belül a regény került előtérbe, hiszen az olvasó kezébe került sajátos trilógiája, a *Majomév* (1984), a *Macula* (1988) és az *Árvaház* (1989). A *Majomév* a „vándorlások” regénye – egy névtelen vándor indul útjára, majd 1940-ben Fiume a színhely, azután más térségek tűnnek fel, s utak nyílnak a nagyvilágba, így Észak- és Dél-Amerikába, Ausztráliába is. „Nem kivételes, egyedi sorsok következetes végigkísérése és metszéspontjaik találó kijelölése, meghatározása révén óhajt... eljutni az általánosérvényűségig, hanem pont fordítva: a lét évezredes folyamába veti kallódó, gyorsan alámerülő figuráit” (Utasi Csaba). Brasnyó István nagyregénye s irodalmunk hetvenesztendő történetének is egyik központi műve a *Macula*, melynek hősei bábok vagy bábszerű lények, ilyen módon egy hatalmas bábjáték szabadon mozgó figurái, pontosabban: „báblényegű teremtményei”, akiket a puszta élet színpadán mozgat az író, s mögöttük ott a „foltember” és a „foltvilág” – a macula, mely szennyfolt a világon. Egyetlen monológ ez a nagy terjedelmű regény,

amelynek olvasását a margóra írt mondatok hivatottak segíteni. Az *Árvaház* misztériumregény, amelyben a szerző a *Macula* egy pillanatát ragadja ki és nagyítja fel. „Brasnyó István regényében a modern ember és a modern regényhős dezintegrálódását jeleníti meg sziporkázóan gazdag stílusával, hatalmas nyelvi készségével, az ismeretanyagot a megéléssel ötvöző valóságfedezettel. Az *Árvaház* a jugoszláviai magyar prózairodalom artisztikus irányzatának tartalmában és nyelvében a vajdasági valóságban gyökerező reprezentánsa” (Fekete J. József). A *Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* című regényét 1985-ben folytatásokban közölte a *Híd*, 1992-ben pedig könyv alakban is megjelent. Az „időtlenység pincéjébe” esett világról beszél, arról, hogy „ezen a vidéken mindig ropogott a csont”, és „egy volt a szélfúvás és az üvöltés hangja”. Az én-regény nagy-monológjainak óriás mondatai ismét Brasnyó István emberi-írói szülőföldjére viszik az olvasót, s most sem a történet az, ami fontos az író szemében, hanem a létezés érzékelése, a *van* és a *volt* kifejezése. Az *Írmaq* (1993) és a *Kész regény* (1996) című regényeivel trilógiává fejlesztette *A Szokott-e ősz lenni Paraguayban?* elgondolását. Ezekben a regényekben sem a történet a fontos, hanem a létezés érzékelése, a *van* és a *volt* kifejezése, általában pedig az *ittlét* élménye. Időtlenységben és tér-telen térben van a regények világa, holott a narrátor és azok, akikről beszél, az élet valóságos talaján mozognak, a „földön”, főképpen, hogy az „emberiség a földbe szokott veszni”. Valóság és metaforikus képek sorozataiból épülő szövegek, hogy a *Kész regény*nek majdnem a mértani középpontjában a következő rövid bekezdést olvassuk: „Bánatos itt minden. Ez a vidék úgy összeszorult, mintha hurokban lenne, s azt is egyre összébb és összébb húzzák. Lassan-lassan már ott feszül az ember nyaka. Létezhetne ennél értelmesebb válasz arra a kérdésre, hogy valaki érti-e? Mi más maradhat hátra, mint szabad asszociációkban gondolkodni?”

Nagy politikai szatíráját a *Rokonság téli ágon* című, a *Híd* 1994-es és 1995-ös számaiban megjelent kisregényében alkotta meg, s mint műve alcímében jelzi, „Gombrowicz-szemináriumot” tart olvasóinak. A regény karakterét határozta meg a Witold Gombrowicz regényeire való utalás, mert nem csupán a lengyel író *Transz-Atlantik* című regényének sajátos nagykezdbetű-használatát követi, hanem a „lengyelség” bírálatainak példáján okulva tart görbe tükröt a jugoszláv kommunista rendszer elé, és azok elé a magyarok elé, akik előbb kommunisták, majd hangos tagadói lettek, megcélozta a már első mondataiban a vajdasági magyar írókat, és nagy szatírját az egész vajdasági magyarságra is kiterjesztette. Íme első hangütése:

„– Ajjaj! – mondtam volt, már Akkor. Mert vajh ki Gondolta volna, hogy ez ilyen dupla Fenékű dolog. Nekem kellett volna hinnem Benne, mintha be lennék zárva a dupla Fenék közé. Hogy ebben a szellemi fedélközben majd én Bevitorlázok.

Merthogy telt ház van, fejtegette. – Telt ház, Brasnyó barátom! – De volt ott Költő is, meg Író is, aki ezt hallotta. Ám úgy tettek, mintha nem Hallottak volna semmit. A bácskai magyarok lelkiismerete egyszeriben

Siketnek és Nagyothallónak tette magát. Nem voltak valami Kényesek a Becsületükre, inkább Hallgattak...”

Beszédes nevűek a hősei, így Aknamezei, Orgovány, Csin-Csilla, Jesszus Mária, Zajonc stb. Vagy éppen Bészarion, akit a regénye utolsó mondataiban is emleget:

„Bészarion minden ilyen Megnyilvánulásukra emelgetni kezdte a fejét.

– Jövő? Jövőről van szó? Hát toljuk el!

– De hiszen már eltoltuk. Eltoltuk a Jövőt – ez volt erről a Vélemény.

– Vagy épp most Tolják el! Folyik áltudományos elbaltázása...

– Majd meglátod, hogy ezt is rád fogják kenni... Ők meg Bőgni fognak, Bőgnek bele a jövőbe, és Keresnek maguknak másik Pártot. Szép kis Pártot, igen sok Balfácánnal. És aztán elkezdenek megint Beszélni, Ők lesznek Helyettetek a Magyarok...

– Templomba járnak majd! – süvítette Kóroly a Sörhabba. – Dákoskák! – harsogta. – Ebbe még Beldögletek!”

Új regényformát alkotott az 1996-ban és 1997-ben a *Híd* számaiban közölt *Ezerszáz* című honfoglalásregényében. A magyar történelmi regényírásnak magányos, a vele rokon témájú művekkel össze nem hasonlítható alkotása ez, noha fel-felsejlik, hogy az író egykoron olvasta Vörösmarty eposzát; „Kiáltozva az estébe, jelenlétük vasát csörgetve, és vonszolva maguk után idomaik rémésztő árnyékát.” A mű patináját stílusa adja, és mondatainak formája, a „nyíllövésnyi hosszú mondatok”, s az így keletkező zeneiség, miközben nem mondott le modern prózai előadásmódjáról, de bátran élt a gondolatritmus ősi hangzásával. A honfoglalók útján kíséri a vándorokat Korezmától, az Aral-tó vidékétől a Kazárföldön át Boldogasszony országáig az Alföld roppant térségeivel. Valóban a „múlt idő múlttá lett vázát” mutatja Brasnyó István regényében, s ehhez méltó mondatainak pulzálása, hogy érzékelhetővé váljék zeneileg is a lovassereg folyamatos, lassú ütemű haladásának ritmusa. Vannak „lovagló ütemben” szóló mondatai. S magát is beleírja a vonuló seregbe: „Hazatalálva végül, akár az elhagyott regében, amely mesélője nélkül bolyongott, és íme, végül akad valaki, aki elmondja a benne foglalt történetet.” Regéjében lassan halad a történet, szinte észre sem lehet venni az elmozdulásokat, ám a sereg mégis halad, és már ott látjuk, amint a Kárpátok erdeiben ereszkedik az új hazába, s ott „mintha otthonukba térnének vissza”.

A regényíró Brasnyó István egy nagylélegzetű versben, *Óda a regényhez* című könyvében (1985) vall elsősorban nem a regényről, hanem az életről és élményeiről, amelyekben formálódnak regényei, de versei is. A regényt különben az irodalom „elszánt műfajának” nevezi. De az ő műhelyében a novella is ilyen jellegű, ha a *Gyöngvéletünk története* (1989) írásaira gondolunk. Benne a kötetnyitó *Kocsmák* című egyenesen remeklés, ahogyan az író a múlt időt és a jelent oly erősen csúsztatja össze (Ilia Mihály). Általában most is ragaszkodik szívéhez nőtt műfajához, ahhoz, amit megsemmisített novellaformának nevezhetünk, s

ilyen módon mintegy az *életkép* premodern formájából egy posztmodern formát alakított ki.

Verseskönyve, a *Bestiárium* (1990) olyan típusú mű, mint amilyen Kassák Lajos *Tisztaság könyve* – a magyar szürrealista líra példa- és mintakönyve: ahány ciklusa van, annyi költői lehetőség, de mindet jellemzi a képzettársítások szabadsága, a szabad ötletek villódzása, ami Brasnyó István költői logikájának a jellemzője.

Prózaversei a *Magyar Szó* művelődési mellékletében jelennek meg, s ezekkel kapcsolatban írja, amikor arról beszél, hogy a mondat a fogódzója: „A magam álmait igyekszem majd megfejteni olyan mondat szerkezetekben, amelyek felépítésében jelentőségük van az álmoknak; nem is megfejteni, hanem élni valamennyit, rátalálni megkettőződő lényegére, sőt vásári kaleidoszkópjára, elvesztetten a prizma megsokszorozása által.” Tájképei és történelmi mikrojelenetei képezik prózaverssorozatának legértékesebb darabjait.

Nagy sikerű gyermekverskötete az *Égi laboda* (1971), amelyet a *Kései csillag* (1973), a *Holdfény* (1974), a *Szeretném, ha meghallgatnál* (1983), a *Mit szeretek?* (1990) követ, míg *A szivárvány jöttmentjei* (1980) és a *Hogyan kell szivárványt festeni?* (1985) gyermekeknek szánt regénye.

Az 1990-es évek elején naplófeljegyzéseivel jelentkezett a *Magyar Szó* című napilapban, és impozáns kordokumentumot teremtett ebben a „fiók-műfajban”!

ROKONTALANOK

Szemlélődésünket Ladik Katalin (1942) műveinek ismertetésével kell kezdenünk: ő kötődik legszorosabban a szürrealizmus talaján keletkezett költői gyakorlathoz, ám eredményei mégis elválasztják ettől a gyakorlattól, és valójában társtalan alkotója nemzedékének. Azzá teszi feltűnő kapcsolata az előadóművészettel és az avantgárd zenei törekvésekkel. Legjelentősebb verseinek az a vonulata, amely a népköltéssel való találkozások, kreatív érintkezések nyomán képződött. Már első kötetében, melynek címe *Ballada az ezüstbicikliről* (1969), feltűnnek „varázsszövegei”, azok a Ladik-versek, amelyekben a meghökkentő gesztusok, a meglepő fogalomkapcsolások a népköltészet szabad asszociációs lehetőségével párosultan egy provokatív magatartás kifejezései. Ezt mutatja az *Elindultak a kis piros bulldózerek* című kötetének epigrammasorozata is (1971). Legjelentősebbek azonban meseszövegei, amelyeket a folkloristák is becsülnék. A képzelet munkájának sajátos irányát jelzik ezek a művek, bennük a meselogika érvényesül, maga a megvalósulás pedig mesemag, minimese, mely a költői játék örömét sugározza. Ezek olvashatók a *Mesék a hétféjú varrógépről* (1978) című kötetében. 1981-es verseskönyve, az *Ikarosz a metrón* azt mutatja, hogy a költőnek makacs következetességgel ragaszkodik a „szabad ötletek” kínálta metaforikus kifejezési lehetőségekhez, egy olyan képvilághoz, ahová az olvasó már nehezen tudja kísérni, mert a költői információk nyelvi és képzettársí-

tási rejtjeleit nem tudja minden esetben megfejteni *A parázna söprű* (1984) című verseskötetében a kritika „habzó erotikát” talált, miközben továbbra is szélsőséges képzetársítások jellemzik költői gyakorlatát. Most is meg-megszólaltat népmesei-balladai versstilizációkat, de vannak egyszerűbb megoldásai is, például amikor önéletrajzát mondja el hat sorban. Válogatott versei kötetének, a *Kiűzetésnek* (1988) utolsó ciklusaiban az intellektualizálódó költő ad hírt magáról. „A lírai én létélménye változatlanul a szürrealista ábrázolásmódhoz kötődik, az édenét veszítette ember keservei azonban szabatosabb, fegyelmezettebb alakban szólalnak meg az interpunkció szem előtt tartásával” (Csapó Julianna). Legmeggyőzőbb költeményeinek egyike ezek közül a *Csont előtt virradat* című:

*Hideg késsel kettészelik a látóhatárt:
Fakul, vékonyul a seb az égen.
Az átok rég beteljesült:
Az utolsó férfi is meghalt, az asszonyok megöregedtek.
Nincs éjszaka és nincs nappal – örök szürkület van.
Egy didergő madárijesztő virraszt az égen.*

A költő a klasszicizálódás küszöbén állt, amikor Magyarországra költözött.

Podolszki József (1946–1986) versben és prózában egyaránt otthonosan mozgott, de termékeny és érzékeny publicista is volt. Erős társadalmi indulatok ihlették, s mint kritikusa, Vajda Gábor írja, „az igenlés és a tagadás közötti összefüggést a következő, költészete mottójaként felfogható sorai világítják meg: »dárdásodik már bennünk a hiány«,„. Hiányköltészetnek is nevezték a Podolszki-versekből kiolvasható indulati vonatkozásokat. Hiányról beszél verseinek formai szegénysége is, amint azt *Hinta* című kötete (1970) jelzi. Majd népdalemlékekre, versfoszlányokra építkezett dallamban, nyelvi fordulatokban egyaránt, ám nem a harmóniát, hanem a disszonanciát állította elő. Ilyen törekvéseiről valának *Koponyatörés* (1974) című kötetének versei is. A belső pusztulás képeit rögzíti novelláskötete, a *Gyanú* (1970) is: vegetáló életekről, lelki súlytalansági állapotról, az elidegenültség sötétségéről beszél bennük. A *Kitérő* című prózakötete (1985) stílus- és formakísérletek gyűjteménye, akárcsak a *Barna* című kötete (1982); verseinek java, bennük elsősorban a leegyszerűsödött, szikár, a népköltészet „tónusát” megidéző verspoéneknak találhatók, mint amilyen a következő a *Zsombék* című ciklusból:

*Párnádon feküdtem
párnámon feküdtél
párnánkon fektünkben
egyszer felijedtél*

Az *Át* (1988) a költő posztumusz verseskönyve, amelyben a szerepjátszó költő eljut a „bensőségesség kivételes pillanatáig” (Utasi Csaba). Szomorúság, szorongás járja át ezeket az utolsó Podolszki-verseket – a létezés átélésének lelki lecsapódásaiként, miként a *Makacs őszi eső szemerkél bennem* verscím is megfogalmazza, vagy ahogyan a verse hirdeti József Attila nevezetes versképére rímelő, annak magasába emelkedő verssorokban:

*Itt reszketek a világmindenségben
és sírok is
mint kinek
nincs más fegyvere
saját elpergő könnyein kívül*
(Magas szelekben)

A kritika elismeréssel fogadta a költő „mediterrán dalait” is e kötetben. Gyermekeknek szánt kötete a *Csacska Csacsi menyegzője* (1989).

Külön költői és képzőművészeti világ Maurits Ferencé (1945), akinek *Piros Frankenstein* című könyvében (1970) szürrealista versfutamok váltakoznak a Maurits-rajzokkal: a hétköznapi élet szürrealista „eseményei” felelnek a rajzok racionálisabb, kiégett szemű, emberformát mutató alakjaival. Újabban őt is a lírai szociográfia érdekli: *Telep* című kötete a külváros verses képeskönyve (1975). Újabb kép- és versgalériája a *Miniatűr galéria* (1982) festőművészek versjellemezéseivel és lírai szociográfiai sorozatával, „vízfesték-versekkel” a művész meghatározása szerint:

*egy télen
beszállt hozzánk egy angyal
mama látta
hófehér szárnyát
csillogó bokáját
míg a nagyszekrényben kotorászott
maradt utána jócskán aranypor
márványillat
és egy rózsaszínű muszlinkendő.*

E versekkel Maurits Ferenc emlékvilága teljeseedik ki.

Fülöp Gábor (1950) költészete is a líra e körébe sorolható; külön jellemzője a versnyelvbe vont konvencionális nyelvi fordulatok kiváltotta hatás, s egy egészen fesztelen, „komázó” költői magatartás a világgal folytatott verses dialógusokban, megtagadva versétől mindazt, amit a közhit a velejárójának tart. A *négydimenziós ablak* című kötete (1970) után *Az erdő én vagyok* című kötetében (1973) látjuk ilyen antipoétikus törekvéseit kiteljesedni, már-már fekete humort sugalló szürrealisztikus epigrammaiban. Ezeknek egyik változata a kisiskolás gyermek „tünődései”, amelyek *Leó tünődéseiből* című kötetében olvashatók (1981), míg

a *Banális susztermatt* (1982) a költő fényképes verseskötete. Ihletötletek, versgesztusok gyűjteménye ez a kötet a versszerűségnek immár a határán. Ez jellemzi alapjában véve mind a *Csoportterápia* (1985), mind a *Kipányvázott versek* (1989) című kötetének verseit. Gunyoros ötletek, szóképheccek költője ezekben Fülöp Gábor. Magyarországra költözött.

Utasi Mária (1943–1985) költészete áll legközelebb a hagyományos költészeti megoldásokhoz, képvilágán ugyanakkor egy új érzékenység vonásai is felfedezhetők. Érzelmessége a világ opálosabb színeit csalja elő. Legteljesebben *Hajnali ravatal* (1970) című kötetével mutatkozott be, majd törekvéseiről *Égő ezüstben* (1979) című kötetének versei vallanak. A költő ihlete válságérzésből fakad, s az újrakezdés ösztönzéseit érzékeli. Ezeknek reflexe az a törekvés, hogy ősi versformákat találjon kifejezeshordozónak, ilyen módon a költői „üzenet” egy részét ezekre bízta. A létért való küzdelem elvének hirdetése is visszautaló: „törvény aki bírja marja” – mondja egyik versében. *Vízmosta jel* (1987) című posztumusz verseskötetében a költő életének utolsó éveiben írt létversei olvashatók, amelyeknek a legjelentősebb darabjai a szülőföldjének, Baranyának a világát átélt ember vallomásai. A *Csúzai csutora* címűt külön is idézzük:

*Van egy kis csutorám
Hasas kedves jószág
Virágvásárnapján
Gőzölt kecskerágó fából
Faragta Végh Illés
Igaz jószántából.*

Holti Mária (1939–2001) a hatvanas évek második felében jelentkező prózaírónk egyik legtehetségesebbje. Nem a hazai, hanem a magyar próza örökségének a tehertételével kezdett el írni. Az élet apró részletei iránti fogékonyság és lírai jellegű átélés jellemzi terjedelmesebb novelláit, amelyek cselekménye igen sokszor a dalmát tengerpart világában játszódik. Az 1970-es években sokoldalú munkássága bontakozott ki. *Farkasok és galambok* (1970) és *Égi fuvarok* címmel (1980) novelláskötetei, *Csak a kő* címen verseskötete (1981), *Bordásfal* (1976) cím alatt fiataloknak szánt könyve, *Sodortatva* címmel pedig regénye (1974) jelenik meg. A kritika elsősorban a novellistát becsüli, a regényről a vélemények nem egybehangzóak, „etikai tartalmát” azonban nem vonták kétségbe. *Ezer zizzenés* (1987) című kötetének novelláit a kritika „helyzetanulmányoknak” minősítette, s nem hagyományos elbeszéléseknek, s ami annak látszik, azt is balladának mondja az író, mint *A szegény Varga lányok balladája* című írása esetében.

Pintér Lajos (1940–1992) a humor és a satíra egyik képviselője irodalmunkban, legjelentősebb teljesítménye a *Purgatórium* című regénye (1981), amelynek főhőse, Böller Géza „zárt intézeti ápol”, tükrében nemcsak a kórházi osztály, a „purgatórium” viszonyai látszanak, hanem

a kinti világei is, ahonnan az ápolitak érkezek, s ahova majd távoznak, ha elvonókúrájuk befejeződik. Szatíráinak gyűjteménye *Magyarzó Pistike messéi* címmel jelent meg 1991-ben.

JUNG KÁROLY

Jung Károly (1944) első jelentősebb költői kísérleteiben a szürrealista poéma műfaját teremti újjá, visszatérve ennek a költészetnek elsődleges forrásaihoz. *Ég az erdő* (1968) című versesfüzetének két költeménye és kollázsa jelzi ezt; egyes részei közvetlenül Kassák Lajos költészetére mutatnak. *Leng* című kötetének (1970) kísérletei közül a poéma műfaját továbbvivő, *Korsó alakú föld: Vajdaság* címet viselő emelkedik ki. Az 1970-es években az ún. zárt vers lett eszményévé, amit a szonettforma felé való fordulása is bizonyít. Az *Ami nincs* (1977) című kötetének versei már ilyen törekvései jegyében íródtak. Választékosak, megmunkáltak és hermetikusak ezek a versek. Főképpen azokra vonatkozik ez a minősítés, amelyeket „pannóniai helyzetdaloknak” nevezhetünk, a „limes” énekeinek. Barbárok szorongatta római légiós táborok látványát idézi bennük, amelyektől a képzelet egyenes úton jut el az elmúlás melankóliájának érzékeléséhez. E költészet íve tehát a táj korai történetének „ködlő mitológiájától” a költő ifjúkorát idéző szabadkai villamoscsilingelésre való emlékezésig fogja át a költői élményt, ami mindenekelőtt az Időnek és az idővel kapcsolatos Térnek (szülőföldje és általában Bácska térségeinek) az élménye. Az eltűnő tájról beszél a költő, szemében a táj az, „ami nincs”, s „ami maradt, a gyorsuló idő”. Elégikus hangú költészet tehát Jung Károlyé, tiszta melódiája pedig messze az átlagos fölé emeli verseinek javát. Az 1980-as évek végén költészetének új időszaka vette kezdetét, lírikusi ihletének delelője állt be: új verseiben a jugoszláviai magyar ember léthelyzetét, egzisztenciális kérdéseit fogalmazta meg egyetemes érvényű módon, léte háttérében az ember és a táj történelmével, előtte ködbe vesző horizonttal. Tudós költő ő, aki azonban szívével írta ezeket a verseket, köztük a *Hová lehet a költő Kelet-Európában?* címűt, amelynek ilyen érvényes sorai vannak Radnóti Miklós prófétáló verseinek méltó párjaként, hiszen ezek mind Jung Károly eklogái valójában:

...A vízözön

Meg a tűzözön most következik! Van, aki kivárja.

*S van, aki már rég nem várta meg. De majd beleremeg
Ez az elbűdösödött Ázsia! A félelem verejtékszaga
Meg az iszonyat facsar könnyet szemünkbe, zokog
Magában sok apró tragédia, sehová vivő lépcsőfokok.
Az abortált múlt, az elvetélt jelen lesz maga
A temető, kikapart méhű jövő; kannibál műremek.*

Az ilyen élményeket megfogalmazó költeményeinek gyűjteménye a *Barbaricum* (1991) című. Nem csupán Jung Károlynak, hanem a modern jugoszláviai magyar költészetnek is egyik legfontosabb verseskönyve, amelyben a költő a kies Pannóniáról legfeljebb csak álmodhat, mert szülőföldje a Dunán inneni síkság, amely maga a védtelenség, a kiszolgáltatottság, a limes utáni epekedés. Sorsversek ezek: „történi realitások, politikai skandallumok, forradalmak és ellenforradalmak, feláldozott és beáldozott életek, győztesként tetszelgő vesztesek, meglapuló gyilkosok, néma áldozatok menetelnek zárt sorokban Jung Károly képzeletében” (Bányai János). Maradandó értékű versekben örökítette meg egykori világa pusztulásának látványát. Ezek közül kiemelkedik a *Hajlékom, absíd, absíd* című, költészetének antológiadarabja, hiszen a maga kis világának romjain szemlélődve a nagyobb világ pusztulását is látja. Fel-felkísért *Barbaricum* című kötetének hang- és képvilága is:

*Így ment veszendőbe Róma is.
A tegulákat sorra összetörték,
A szakadatlan pannóniai eső
Beszivárgott a falazat alá,
Alámosta a falakat, alapozást,
Amely sohasem lehet eléggé
Mélyre leásva. Hordalék Romok.
Az ősök felett az évszázadok,
Kitapintható rétegekben az idő,
Elmozdítható rétegekben a föld.
(Jóval később, északon)*

S hogy „újra belakni próbálja a vers évek óta lakatlanul felejtett jég-hideg csarnokait”, megszólaltatja erotikus túlfűtöttséggel a szerelem hangjait is, amely ritka eseménye a vajdasági magyar költészetnek:

*Öledet akkor öleltem először,
S tudtam, hogy véredet érzem
Ajkamon. Öled sós volt, forró,
Egy másik világ kapuja, s enyém.
(Szerelem)*

Gyermekverskötete a *Bájló* (1975).

Jung Károly figyelme az 1970-es évek derekán fordult a néprajzi feladatok felé. Könyvkritikák írása után 1976-ban jelent meg első közleménye Gombos nép hagyományáról, 1978-ban pedig *Az emberélet fordulói* címen monográfiája a gombosi népszokásokról. Recenzense, Voigt Vilmos írta róla: „Büszkén írhatom le, hogy az olvasó a legteljesebb magyar szokásleírást tartja a kezében: nemcsak a jugoszláviai magyar, hanem egyáltalán a magyar néprajzkutatás ilyen áttekintést még nem tett közzé... Magam szinte minden fejezetben találtam olyan adatokat

vagy összefüggéseket, amelyek legalábbis a publikált magyar néprajzi szakirodalomban nem voltak ismeretesek.” S valóban, a gombosi parasztlelet rendjének teljes képe bontakozik ki Jung Károly leírásában: a házasság és a lakodalom egész szertartásrendje, szokás- és hiedelemanyaga a házasság céljának kérdésétől az első éjszaka pillanataig, nemkülönben a halál és temetés rendjének a megmutatása – mindenben a szokásvilág rendszerének felismerése, leírása található. Ugyanilyen részletességgel és rendszerességgel dolgozta fel *Hiedelemmondák és hiedelmek* címmel (1990) Gombos népi hiedelemvilágának összegyűjtött tényanyagát. „A jelen munka vállalt feladata – írja a szerző könyve előszavában –, hogy egyénileg végzett és lejegyzett terepi gyűjtés alapján kísérletet tegyen egy lélekszám tekintetében jól lehatárolható mikroközösség, Gombos jugoszláviai (bácskai) magyar falu lakossága hiedelemvilágának feltárására.” Könyvében elméleti alapvetést végez, majd értelmezi a gyűjtött mondaszövegeket, s könyve harmadik részében közre is adja ezeket a mondákat, amelyek epikus lehetőségei is terjedelmesebb prózaepikai szövegeknek, amikor felállítja a dite–memorát–fabulát alakulástörténeti sort, miközben a memorátok nagy jelentőségét hangsúlyozza. E műben Jung Károly egyszerre érinti a hiedelemvilág és az irodalmiság kérdését. *Táltosok, ördögök, garabonciások* (1985) című összefoglaló műve nem csupán bevezető a kérdésbe, mint ahogyan a szerző állítja, hanem kismonográfiája is a hiedelmek és babonák világának. Az utolsó évtizedben megjelent könyvei tanúsága szerint Jung Károly érdeklődése immár elszakadt szűkebb szülőföldje folklórkutatásától, és az egyetemes néprajz és művelődéstörténet területein végez kutatómunkát: értekezik a lakodalmi hajnali mosdatásról, a bácskai móringlevelekről, a kiházásítatlanok halotti koronájáról, a haláljósásról és a halál előjeleiről, s a szakirodalom felvetette kérdések nyomában az irodalom-, a művelődéstörténet, a folklór területein kutat eredményesen, kiterjesztve figyelmét kapcsolattörténeti érdekű témákra is – mind a *Köznapok és legendák* (1992) című könyvében, mind *Az emlékezet útjain* című kötetében (1993). Külön kötetbe gyűjtötte az amulett jellegű védő-óvó szerekről írott tanulmányait *Őrszerek könyve* címmel (1994) és *Szent levelek, golyó ellen védő imádságok, amulettek a magyar néphagyományban* alcímmel. *Összefüggések és kapcsolatok* (1997) című könyvében folklór- és irodalomtörténeti tárgyú tanulmányai és kritikái olvashatók. Az irodalomtörténet-írás jegyzi az *Újonnan felfedezett horvát hősének Szigetvár elestéről* című tanulmányát és az ezt kísérő *Ének Sziget viadaláról 1566-ban* című hősének magyar fordítását. Közreadta *Délszláv hősének Székely Jánosról* címen Borislav Jankulov fordítását (1990). Jung Károly nevéhez fűződik a Forum Könyvkiadó népmesekincsünket és mondavilágunk hagyományait bemutató sorozata. A *Szépen zengő pelikánmadár* (1986) a jugoszláviai magyar népmeséket tartalmazza, mondavilágunkat pedig *Mátyás király országlása* (1990); *Szent Péter atyafisága* (1991); *Rózsa Sándor menedéke* (1993) és *Tündér Ilona kertje* (1994) című kötetekben adta közre az ifjúság érdeklődésére számítva.

GION NÁNDOR

A hatvanas években alakuló prózairodalomban az *Új Symposion* köré gyülekező írók közül Gion Nándor (1941–2002) egyike a legjelentősebbeknek. Könyvkritikák után néhány sikeres novellával és egy kisregénnyel lépett a közönség elé. *Kétéltűek a barlangban* című regénye (1968) a kamaszvilág rajzával a hétköznapiaknak a hatvanas években annyira jellemző hasznosságkultusza bírálatait adta, jelezve egyúttal ihletének két forrását is: az emlékeket, amelyeknek szülőfaluja a tere, s az ugyanott lejátszódó társadalmi-emberi folyamatokat. Feltűnően elhatároló erejű tehát kötődése szűkebb szülőföldjéhez, ám ez elsősorban írói kötődés, ami inkább a distanciát biztosítja számára, semmint az érzelmesség eluralkodásának a lehetőségét jelenti. Ennek az oly jellegzetes vidékélménynek akcentusait már megszólaltatta első kisregénye is: „Kint sötét volt – olvashatjuk itt –, senki sem járt az utcán, ami érthető is egy olyan vidéki városban, ahol a házak többnyire laposak és közönyösek. Az út mellett alacsony, vaskos fák nőttek, leveleik nappal elhalványodtak a portól...”

Írói tapasztalatainak első nagy feltörése *Testvérem, Joáb* című regénye volt (1969; 1982), amely a társadalmi regény modern, irodalmunkban annyira hiányzó lehetőségének egyik megvalósulása. A hatvanas évek társadalmi eltorzulásainak, elsősorban a korrumpálódásoknak, a maguk feladatairól megfélemezők önzésbe csapó embertelenségének a kórképét rajzolta meg, anélkül azonban, hogy az irányregénynek néhány általános hibáját el tudta volna kerülni: a társadalmi élet bajainak összesűrűsödése, egyfajta koncentrációja figyelhető meg a műben, mely a főhősnek a munkahelyén és a szerelemben való korrumpálódása történetét mondja el. Az első regényében felfedezett közlési lehetőségnek is ebben a művében adta meg esztétikai súlyát, mint ahogy a „regényest” sem azokon a területeken keresi itt már, amelyeket megszoktunk. Gion Nándor ugyanis az irodalmi „direkt módszert” alkalmazta, s valójában ellenregényt írt, arra törekedve, hogy a regényidőt az írásidővel egyenlítsse ki, elannyira, hogy a regény epizódjai, állóképei és statikus jelenetei is a mozgás, a történés benyomását váltják ki. Ezek a kutatások egyúttal azt is jelzik, hogy az író a hétköznapiak „irodalmi” megjelenési formáit kutatja, és a közlés közömbösségének a szürkébb színeivel dolgozik, tények közlésére szorítkozik, nem „mesél”, hanem elsősorban tájékoztat, még a költőit is az ilyen informatív részletekből csalja elő, és hagyja, hogy a hétköznapiak közömbös elemei csomósodjanak, sűrűsödjenek – és dalolni kezdjenek.

Gion prózájának egyik nagy erőssége: alakjainak plasztikussága, „életessége” és embergalériájának gazdagsága. A *Testvérem, Joáb*nak is ez volt egyik nagy értéke, s még inkább ez emeli *Ezen az oldalon* (1971) című művének rangját. Ez utóbbi prózánk történetének is jelentős alkotása, és modern értelemben „poétikus” könyve. Formai szempontból novellafüzér. Hat ciklusból áll, és minden ciklust egy „régí megható történet” követ, mely lezárja az előző részt, és áthidalja a cselekményt a

két rész között, összbenyomásként pedig egy adott emberi, társadalmi kör érzelmi mozgásainak összességét kapjuk. Ez a mű is „hétköznapi történet”: semmi jelentős, semmi nagy vagy „regényes” nem történik. De megjelenik lapjain egy utca képe, és fellépnek lakói, akik kisodrótak a faluszélre, abba az utcába, amely már fél utca, a házak a temetőre néznek. Emberi sorsok vonulnak el az olvasó szeme előtt, és poétikus egyszerűséggel és természetességgel mutatják meg magukat hétköznapi nagyságukban és esendőségükben egyaránt. A mű erőteljesen megrajzolt szituációk sorozatából épült, minthogy az író ebben fedezte fel az epikai követelményeknek eleget tevő módot is, ott tartva a könyvet a „már nem regény” és a „még nem regény” határterületén.

Hagyományosabb módon komponált mű a *Virágos katona* (1973), valamint folytatása, a *Rózsaméz*. Mind a kettő egy kötetben 1976-ban jelent meg *Latroknak is játszott* cím alatt. Az író életből vettnek mondja történetét, és azt is tudjuk, hogy családi örökségéről írt: „Ősz hajú, öreg emberekkel beszélgettem, arra kértem őket, hogy meséljenek nekem régi, érdekes történeteket... – írta a szerző regénye megjelenése alkalmából. – Beszéltek egy rablógyilkosról. Beszéltek egy falábú verklisről, egy álmodozó falusi kanászról, egy német molnárcsaládról. – Hatvankilós zsákokat hordtam a malom padlására – mondta egy szép öregasszony. És beszéltek G. I.-ről. Róla sokat beszéltek. – Furcsa ember volt – mondták. – Ő sem szeretett dolgozni. De ragyogóan citerázott és énekelt.” Történelmi regények tehát ezek a Gion-művek, de nem a történelmi regények „kosztümös” változatába sorolhatók. 1898-ban indul el Stefan Krebs, a feketicsi sváb, Szenttamásra munkát keresni, és 1941 áprilisában Gallai István citerájának hangjával zárul a történet. Kétszer húsz esztendő időszeletet ragad meg a két mű ilyen módon, s az író a valószínű történelmi események menetét követi. Gion művészi képzetének azonban a térszemlélet a fő jellemzője: térben képzelet el regényeit, amikor a faluszéli Kálvária-domb körül húzott körben mozgatja hőseit, s ennek sugara alig nagyobb, mint amennyit a dombról, ahol a három keresztfa áll a megfeszített Krisztussal és a két latorral, Gallai István, a főhős, a szemével be tud fogni. A Gion-írások állandó színtere ez a világ, mind földrajzi, mind szociológiai szempontból. Az író elsősorban a faluszéli szegény emberek világa érdeklő, s a falu szociológiai keresztmetszetét is megadja mind gazdasági, mind nemzetiségi vonatkozásban. A kapitalizálódó falu a nagy differenciálódások színhelye, amelyet nagy történelmi események ráztak meg, s a hősöknek két állam összeomlását is meg kellett élniük: a *Virágos katona* zárójelenetében az Osztrák–Magyar Monarchiáét, a *Rózsaméz*ben a királyi Jugoszláviáét. S miközben az osztályharc falusi formáit ábrázolja, megrajzolja mind a fasizálódást, mind pedig a kommunisták társadalmi-politikai szerepe növekedésének a folyamatát, a munkásmozgalom erősödésének a képét is. A főhős a csodás „rózsaméz”, az életben elérhetetlen valamit keresi, ilyen módon a mesék világából való jó ember ő, aki a Kálvária-dombon nemcsak Krisztusnak, hanem a latroknak is muzsikál. A regényekben meglelhet-

jük Gion prózáírói erényeit: erős emberrajzait, szituációkban való gondolkodását, az ábrázolás „direkt” módszerét és a közlésnek inkább informatív, mint mesélő vagy elbeszélő jellegét.

A felgyorsuló előadás, a fordulatos, már kalandos meseszöveg jellemzi a *Börtönről álmodom mostanában* című regényét (1990). A személytelen főhős egy kisvárosi gyár éjjeli portása, egyben egyetemista, ő meséli el a narráció személytelen elsőszemélyűségében börtönbe jutásának és az ott eltöltött tizenöt hónapjának az eseményeit. Kezdődik egy ártatlan biciklilopással, folytatódik a Kovács Júlia nevű lánnyal való megismerkedéssel, majd a végzetes estéli triciklizéssel, amikor a lány nyakát szegi, s végződik az m.-i börtönben. Kétévi fogházra ítélte a bíróság a hőst emberölés vádjával, de tizenöt hónap után szabadult. Különös embervilággal él együtt a hős. Otthon barátai a Lírikusok nevű banda tagjai, akik üres órákban szavalnak, valójában azonban csempésznek a Kucsuk cukrászdájába betérő, főképpen görög teherautó-sofőrök segítségével; barátkozik Istenfélé Dániellel; találkozik Lukić-Leviathan Simonnal, a Buharából elszármazott zsidó ékszerésszel és Simokovics úrral, aki „tavaszi és nyári utcaszínpadokat festett dús lombú diófákkal”. A börtönben markáns, a Gion-regényekben megismert hősökkel rokon alakok lépnek fel, köztük Halálfejű Józsi, a volt pincér, aki gyilkosságért ül, és Gereben Mihály, aki egy fiatalasszonyt erőszakolt meg. Vadromantika hatja át a regény világát, s szinte szatirikus rajzát adja az író a közkeveltségnek örvendő „könnyű” regényműfajnak, amelyben a Kovács Júlia iránt érzett férfiúi érdeklődés „elég szomorú történetként” olvasható másodsor is, mintha regénybetét lenne. Pergő dialógusok, szellemes hétköznapiság az előadásmód jellemzője, és jellemzi a könnyedség, amely Gion Nándor prózáját oly vonzóvá teszi.

Novelláskötetei az *Olyan, mintha nyár volna* (1974) és az *Angyali vigasság* (1985). A kritikus Herceg János „megvesztegetőnek” mondja az utóbbi novelláskönyv történeteit, egyúttal jelzi is az író útját a romantikus elbeszélés felé. „Mintha korántsem a kaland lenne itt lebilincselő, sőt legtöbbször csak ürügy, hogy bátorság, áldozatkészség, részvét és igazságérzet példabeszéde lehessen belőle... Gion nem igazságosztó, nem is vigasztaló, csak az emberi nagyság megörökítője szeretne lenni. S ott, ahol ez sikerül neki, felejthetetlen alakokat teremt” (Herceg János).

Ifjúsági regényeinek népszerűségét is ez az írói tulajdonsága és előadásmódjának meggyőző ereje magyarázza. Az *Engem nem úgy hívnak* (1970) a rangosabb, a *Postarablók* (1972) a sikeresebb, *A kárókatona még nem jött vissza* (1977) nosztalgikusan poétikus, míg a *Sortűz egy fekete bivalyért* (1982) a kaland naivságával teli regénye Gion Nándornak. Legszívesebben a gyermekorról beszél ezekben a művekben, arról a világról, amely a felnőttekkel való találkozások során megsemmisül.

Az 1990-es években Magyarországra költözött, ahol több könyve jelent meg, köztük az *Ez a nap a miénk* (1997) című, amely a már megjelent *Virágos katona* és *Rózsaméz* folytatása, és regénytervének trilógiává kerekítése.

VÉGEL LÁSZLÓ

Végel László (1941) útját kritikák, vitacikkek, majd esszék és tanulmányok jelezték: nemzedéke szépirodalmának kritikusi magatartását képviselte, esztétikai értékeit igyekezett érvényesíteni kísérő tanulmányaiban, esszéiben és *Eszmélet* című, a *Híd*-ban megjelent költészeti antológiájában (1968).

Igazi sikert az *Egy makró emlékiratai* című kisregényével (1967) aratott, mely jellegzetesen „nemzedéki” regény, egyben azonban az „érzelmek iskolájának” egyik válfaja is. Az amerikai, elsősorban a Salinger neve jelezte prózairodalom iskoláját járta ki, szemléletének alapjait pedig a mai városi fiatalság életének problémáiból merítette: ennek az ifjúságnak a „becsapottság”-érzete vonalán haladva szemlélte az életet, és moralista jellegű ítéletet mondott róla. Ez a moralizmus, amely írói magatartását jellemzi, a fiatalság életének a jelenségeiben a feltűnő immoralizmust fedezi fel, amelyet az író ennek a fiatalságnak tudatosan vállalt magatartásaként interpretál. A központi egyéniség „makrósorsa”, még inkább ennek a sorsnak a cinikus vállalása, az apró társadalmi és erkölcsi csínyek sorozata, amelyekből regénye összetevődik, a társadalmi-etikai konvenciók és megszokások elleni merénylet is. A regénynyelv kiabáló közhelyszerűsége, állandósult szófordulatai, hőseinek argója, a mű „döglött mondatai”, ahogyan Weöres Sándor minősítette őket, a mű összhangját biztosították. Ez a regény egyben az értelmes célok és feladatok után kiáltó nemzedék vallomása is.

A szemlélődésnek e körében született meg *A szenvedélyek tanfolyama* című regénye (1969), amely kevesebb művészi és eszmei meggyőződéssel példázza a „makrósors” egyik változatát. Hőse itt is az élet célját keresi, mert úgy érzi, hogy az életet hasznosabb módon lehetne felhasználni, mint ahogy valójában felhasználja. Az írónak a társadalmi mozgások iránti érzékenysége is itt érvényesül, s felfogja a hatvanas évek végén világszerte kirobbant ifjúsági mozgalmak hozzánk érkezett hullámain is. Magyar nyelven megjelent harmadik regénye, az *Áttüntetések* (1984) is nemzedéki regény: fiatal emberek és fiatal nők története. Kezdődik az 1930-as évek második felében, egyik tetőzési pontja 1941, amikor a hős és Olga szerelme lobog és ég el, majd az 1968-as jelszavak lázában tesznek próbát, eredménytelenül, forradalmi vágyukat valósítják meg drámájuk előadásával, de a drámát leveszik a bemutató előtt a műsorról, amely végül „celluloidtörténelemként” realizálódik: a nemzedék megcsinálja a filmet önmagáról, egy nemzedék „eltűnt utópiájáról”, amely azt célozta, hogy a „szocializmus kimondott nemmel fejlődik”, és arról a tapasztalatról, amely abban összegeződik, hogy „minden hűtlen lett” eszményeihez és önmagához. A film forgatása képezi a regénycselekmény keretét, és a színészek az „azonosulás emlékét” formázzák. Az írói elképzelések a melodramatikus megoldásokat hozták előtérbe, s ezért válik a regény valójában „lamentációvá a szerelemről”. Kritikusa, Bányai János úgy látja, hogy az *Egy makró emlékirataival* és az *Áttüntetések*

sekkel az *Echart gyűrűje* (1989) alkotja Végel László újvidéki trilógiáját, amelyben mind a három regénynek közös tulajdonsága, hogy jól látható az írónak a „világ megértésére való szenvedélyes törekvése”, melyben az *Echart gyűrűje* a „körkörös/misztikus” ismétlődés, az örök visszatérés érzésének kivetítése. Legújabb műve *A nagy Közép-Kelet-Európai Lakoma bevonul a Pikareszk Regénybe* (1998) az író meghatározása szerint „beszély a pikareszk regényről”, s úgy, hogy a „Lakoma a Regény siratóéneke”, amelyben az író azt hirdeti meg, hogy a „valóság nem egyéb, mint egy hatalmas klinika, melyben életre-halálra megy a játék”, illetve egy másik meghatározása szerint a „Monumentális Lakoma viszonylagossá tette a Múltat, a Jelent és a Jövendőt: direkt a korszellembé invitálja a Népet”. A korszellem pedig a konferenciázást élteti: a főhős, Povazsán úr ebbe hal bele. Ahogyan Franz Kafka *Per* című regényében mindenütt a városban bírósági tárgyalások folynak, Végel László regényében megállás nélkül folyik a konferenciázás lakomája, amelyen a szavak felett ülnek tort értelmiségiek. „A nagy Lakomának mondott konferenciának, a konferencia »nyelvének«, a konferenciázó beszédmódnak a regénye Végel László új könyve, amelyben sokkal erőteljesebben vannak jelen a profetikus gúny és szarkazmus, meg a karikatúra jelei, mint a regény hagyományos jegyei; ezért mondható valóban »beszélynek«” (Bányai János).

Tanulmányt, esszét szívesen publikált írói kezdetei óta. A *vers kihívása* (1975) című kötete után *Ábrahám kése* (1988) címen gyűjtötte össze „színházi esszéit”, amelyeknek központi kérdése a Faust-téma és a nagy kezdőbetűs Történelem. Ennek bibliai megszemélyesítése az az Isten, aki a kést Ábrahám kezébe adta: „Ma egy dolog kegyetlenebb Ábrahám Istenénél – írja a kötet címadó esszéjében –: a Történelem. Kegyetlenebb, mert nem nyújt semmilyen bizonyosságot. Nem válaszol az egyén kérdéseire, kételyeire, töprengéseire. Csak a vak, a dogmatikus szellem kap tőle gyors válaszokat. Mégis, egyes korszakokban az emberiség végeláthatatlan sorokban menetel Mórijjá hegyére, és bizonyosságot tesz hitéről. Hajlandó feláldozni biztonságát, sőt még a tapasztalaton alapuló jogos kételkedést is, hogy hallhassa a Haladás hangját.” Kiteszik írásából az is, hogy Ljubiša Ristić az ő szemében a posztmodern kor rendezőideálja. Esszéinek 1992-ben *Lemondás és megmaradás* címen megjelent gyűjteménye után 1995-ben jelent meg az *Egy makró emlékiratai* mellett a legjelentősebb műve *Wittgenstein szövéskéje* címen, amely 1991–1992-es események esszénaplója. Megrendítő dokumentuma ez egy zűrzavaros és ellentmondásokkal, s mi több: veszélyekkel teli két esztendőnek. Nevezhető lenne háborús naplónak is, benne az intim magántörténetben reflektálódik a kor eszmevilága. Választott műfaja az írónak test- és lélekközelségben mutatja lelkiállapotát, de a világ állását is, ahogyan az Újvidék–Budapest reláció látni és láttatni engedi. S szövege egy helyén megadja szellemi léte koordinátáit is a következő vallomásában: „Vágyaim ellenére a szintézis disszidense lettem. A hontalanok közt lokálpatrióta vagyok, a lokálpatrióták között hontalan. A liberálisok között elmerülök a kisebbségi kozmoszban, a nemzeti messiások között

individualizmusomat védem. Balkán és Közép-Európa határmezsgyéjén napról napra megtapasztalom az újabban különösen felmagasztosult fogalmak, mint például a hazafiság, a nemzeti önértelmezés színét és fonákját.” Nincs még írónk, aki ennyire tudatosan és pontosan határozta volna meg egy vajdasági magyar értelmiségi és alkotó embernek nem csupán közérzetét, hanem tudatállapotát is. Meghatározza tehát a kisebbségi szellem vonásait is, mondván: „A kisebbségi szellem kívülről veszélyeztetett, belül gyakran áporodott.” Az esszénapló címét pedig a következő kitétele magyarázza: „Magányom határát anyanyelvem határa jelöli ki. Pesten régi barátokkal találkozom, és valamit magyarázunk egymásnak. De mégis úgy érzem magam, mint Wittgenstein szövéje, aki azt hiszi, hogy szöveget sző, annak ellenére, hogy szövéskéje üres, pusztán azért, mert olyan mozdulatokat tesz, mintha szőne. Csak ez a közös bennünk, a hiábavalónak tűnő mozdulatok.”

Tézisdrámái a *Judit* című kötetében (1989) olvashatók, Jugoszlávia több színháza pedig bemutatta őket.

A hatvanas évek második felében bontakozott ki Végel László novellaírói munkássága. Ezt tükrözi *Szitkozódunk, de szemüinkből könnyek hullanak* című kötete (1969), s vált immár egy lezárult korszak szépirodalmi dokumentumává.

VARGA ZOLTÁN

A nemzedéki mozgalmaktól függetlenül alakuló írói pályák közül Varga Zoltáné (1936–2000) egyike a legjelentősebbeknek: legrangosabb prózaíróink közé tartozik.

Pályája egyenletes, s mintha mentesült volna a kezdő írókra oly jellemző tétova kísérletezések kényszere alól, hiszen amikor megszólalt, írósa érettségével, kiforrottságával, autentikus írói világával és megformált elbeszélő stílusával keltett feltűnést.

Az induló Varga Zoltán nagy élménye a magány volt, ennek ihletében fordult az emberek élete felé, és alakította ki nemcsak művészi világgképét, hanem a világgal kapcsolatos elkötelezett álláspontját is. Elsősorban azonban nem az foglalkoztatta, ami az emberekkel történik, hanem ami tudatukban lejátszódik. Első ars poeticáját is ennek szellemében fogalmazta meg *A kötél táncos* című pályakezdő kötetében (1963): „Magányosnak lenni annyit jelent, mint arccal az emberek felé fordulni, mindaz iránt érdeklődni, ami velük történik. És még inkább az iránt, ami bennük lejátszódik, hiszen az utóbbi a lényeg, a többi csak külső vetület.” Egész eddigi művészetének ez a felismerés áll a tengelyében, s nem pusztán a művek eszmei oldalán figyelhető meg nyoma, hanem az írói módszer jellegében, irányultságában és az elemző novellának abban a formájában is, amelyet íróilag meghódított. Első négy kötet novellájának a fentebbi általános jegyeken kívül jellemzője még, hogy az emberi lélek kritikus pillanatait igyekszik megragadni, azt a

pontot az ember életében, amelyet „siralomházi kegyelemnek” nevezhetünk: a hős a halál közvetlen közelébe érkezett, de még van lehetősége a visszapillantásra, s ebből következően az életnek a teljessége is felsejlik egy imaginárius síkon. Az egy pontra irányuló írói figyelem következménye többek között az is, hogy az elbeszélések tere sötét színpadra emlékeztet: egy szál reflektor fényében, a látás egészen kis sugarú körében jelenik meg a hős, hogy a halál előtti pillanatban megpróbálja élete értelmét megfejteni. Nemcsak *A kötél táncos* novelláira jellemző ez az írói szándék. *Kirándulás* című kötete (1965) például még egyértelműbben s a részletek még nagyobb gazdagságával példázza az írói világlátás Varga Zoltánt jellemző karakterét, míg *Várószoba* című könyve (1968) a kezdeti elemző törekvéseket allegorizálással felváltó írói szándéknak a bizonyossága; *Eláll az eső* című kötetével (1971) a mitologikus felé is elindította figyelmét, ahogy a *Nátán* című elbeszélés mintegy előlegezte is. Történeti-mitologikus világokba ragadnak ugyanis az író *Hallgatás* című, 1978-as kötetének elbeszélései, amelyek közül az egyik Ó-Egyiptom, a másik a hanyatló, már csak a provinciákban vegetáló Róma, a harmadik pedig az inkvizíció máglyái bevilágította Spanyolország történelmi „közegét” idézi meg. Ilyen történelmi kulisszák között élnek a „nem lehet tovább” gondolatához érkezett hősök, és már siettetik végzetük beteljesedését. A testük még ellenszegül a pusztulás gondolatának, gondolkodásuk azonban már nemcsak tudomásul vette, hanem meg is kívánta a halált. Ilyen helyzetben várja az egyiptomi „szentségtörő”, hogy Ozirisz ítélőszéke elé kerüljön, ezt érzi a római Claudius Valerius, mielőtt a fürdőkádban felvágná ereit, és Don Hernando ezért provokálja szüntelenül a halált, amelyet egyházi felettesei csak elodáztak, hallgatásra kényszerítve az „eretnek” papot. Stílus kísérletek ezek a novellák, amelyek közül a *Hallgatás* remekmű. A „képzeletben szólás” nagyelbeszélése ez: a főhős szobafogságban, hallgatásra ítélt pergeti gondolatfilmjét, mondja a belső monológnak egy szerencsésen megtalált formájában véleményét helyzetéről. A „beszédes hallgatás” ez, aminek következtében a monológ végül is a dialógus benyomását váltja ki, párbeszédet folytat a hős önmagával, múltjával, inkvizítorával, szolgálójával, szeretőjével és kémjével. Varga Zoltán hőse akkor igazán önmaga, amikor olyan módon hallgat, hogy a kételynek, a dacnak, a reménytelenségnek, a csalódottságnak a sikolyait üvölti a hallgatás, hogy elérkezzen ahhoz a ponthoz, ahol már lehetetlenség a némaság. Ez pedig maga a vég: ami addig csak bűn volt, váddá változik. Sötét tónusú könyve ez az írónak, a halál nyomasztóan van jelen benne.

Varga Zoltán novellái alapvetően meditatív típusúak. Ilyenné teszi őket az író elbeszélő módszerének gondolataira élezett jellege, még inkább a monológnak adott hangsúlyozottabb szerep. A monológ majdnem minden novellájában megjelenik: ebben a formában szól a hős a vágyott másik emberhez. Ez az elbeszélő forma Varga Zoltán művészetében igen alkalmasnak bizonyult, hogy a megtörtént események kutatásának a lehetőségét biztosítsa, hiszen az író szívesen foglalkozik a már

megtörtént események okainak kutatásával, figyeli azt az utat, amelyen hősei eljutnak a „nem lehet tovább” gondolatának a felismeréséig, vétük tudatosodásáig, addig a holtpontra, amelyen már csak a halál tudja átlendíteni őket. Az elbeszélések fordulópontján tehát változik az eseménymenet sebessége is. A meditatív, lassú sodrású és elemző részt egy gyorsabb menetű, eseményes váltja fel. Mindez pedig arra figyelmeztet, hogy Varga Zoltán részint az angol példák nyomán a maga nagynovellatípusát alakította ki, amely az előadásnak egy kényelmesebb, kanyargósabb és tágabb lehetőségét biztosítja, részint pedig a fantasztikus-irreális novellát (és regényt) műveli.

A fantasztikus-irreális, majd allegorikus és mitologikus jellegű novellák eluralkodása azonban nem vall figyelme irányának változásáról. Ezekben is az élet kritikus pillanatait ragadja meg, ám hangsúlyosabb a „reálisnak” és „irreálisnak” a helycseréje: ezekben a művekben a realitás rendszerint a látszat alakjában jelenik meg, az irrealitás pedig a valóságos szerepét kapja, jelezve, hogy az írótól nem idegen a „valóságos valótlanság” viszonylatának kutatási és ábrázolási szándéka sem, közeledve ahhoz a világhoz, amelynek Franz Kafka az irodalmi klasszikusa. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy az elbeszélések mikrorészletei mind tárgyiasabb jelleget öltenek, a cselekményesség is teret kap, nem függetlenül a regényírói tapasztalatoktól. Erről a *Tücsök a hangyabolyban* című 1980-as kötetének az 1970-es években írott allegorikus elbeszélései is vallanak. Válogatott elbeszéléseinek kötete *Leszámolás* címmel 1987-ben jelent meg. Huszonöt esztendő elbeszéléseiből ad keresztmetszetet, elsősorban a cselekményesnek nevezhetőek között válogatva. „Varga Zoltán alakjai gyakran egészen szabálytalan, a mindennapi élettől távol eső figurák – írja róluk Herceg János. – A világ is, amelyben élnek, meghatározhatatlan, dimenziótlan és morbid, s a rendkívül éles logika, amely a témát végigkíséri a képtelenségig, mintha még sivárabbá tenné az amúgy is üres és vigasztalan játékteret.”

Varga Zoltán első regényírói lépéseit a parabolisztikus ábrázolás, a fantasztikum lehetőségeinek kutatása segítségével tette. *A méregkeverő* című regénye (1966) korszerű tudományos-fantasztikus, tehát modern akcióregény, amelynek gondolati gazdagsága messze túlmutat a regény alapszintjén, hiszen mind a zsarnokság természetrajzának a lehetősége, mind pedig a tudomány és a hatalom viszonylatai – ellentéteikben és összefonódottságukban – megjelennek ebben a műben. *A méregkeverő*, még inkább *Életveszély* című regénye (1970) azonban azt is mutatja, hogy Varga Zoltán „cselekményes” regényeivel írói tudatossággal ellenpontozza novellavilága elmélkedő-elemző vonulatát. Ez a regény is parabolisztikus, s mintha a vajdasági *A kastélyt* alkotta volna meg, utópisztikus vonásokkal is gazdagítva a parabolát. *Szökés* című regénye viszont (folytatásokban jelent meg a *Híd* 1972-es évfolyamában, kötetben pedig két terjedelmesebb elbeszéléssel együtt 1990-ben) sajátos és jelentős szintéziskísérlete az írónak. A novellákból már ismert eszmei-művészi szándék ihletében tett kísérletet a társadalmi regény meghódítására, egy kisváros

embervegetációjának cselekményesen meditatív rajzában. 1992-ben jelent meg könyv alakban *Indiánregény* című kötete, amely az egyetemes kisebbségi lét kérdéseit tárgyalja az indiánparabola műfajában, tehát célzatosan, mert olvasói is érzékelik, nem az indiánok nagy törzsének tragikus történetéről van szó, hanem a vajdasági magyarságról. Kritikusa a következőkben foglalta össze a regény eszmemenetét: „A modok-indiánok kisszámú törzse harcol a megmaradásért – lakonikusan így lehetne összefoglalni Varga Zoltán regényének cselekményét” (P. Nagy István). Tudják, harcuk eleve reménytelen, győzelemre nem számíthatnak, éppen ezért főnökük, Kintpuas tárgyalni akar a fehérekkel, de a két népdialógusa egyenlőtlen feltételek között folyhat. Kintpuas a börtönben hallgatásba burkolózik, akárcsak Varga Zoltán egyik legjelentősebb művében, a hallgatás itt is a vélemény nyilvánítás formája. Regényének témáját, mint jelzi is, a szerző Dee Brown *A vadnyugat története indián szemmel* című könyvében találta.

Kritikusi-tanulmányírói munkássága az 1975-ös *Periszkóp* című kötete után az 1980-as években ért delelőjére. 1984-ben *Búcsú az utópiától* címmel jelent meg tanulmánykötete. A szépíró szemlélődik a kötetbe foglalt esszéikben az emberről, az emberi életéről, az ünnepről és a hétköznapokról, fontos olvasmányainak kommentárjaiként, olyan módon, hogy a kommentár az elmélkedésnek egyik, Varga Zoltánt jellemző formájává vált. *A Későn okosan?* tanulmányai 1989-ben kritikák és magasrendű recenziók Páskándi Géza, Határ Győző, Örkény István, Spiró György, Galgóczi Erzsébet, Kardos G. György, de például D. H. Lawrence, Günter Grass regényeiről, Pilinszky János könyvéről is. Avatott műhelytanulmányok ezek – a szépírói tapasztalat fényében vizsgálja író kortársai műveit.

Az indiánproblematikát fejleszti tovább a *Farkasok és filozófusok* című 1994-es tanulmánykötetében, amelynek minden írása a kisebbségi kérdés valamelyik vonatkozásának van szentelve, hiszen bennük a vajdasági magyarság ún. sorskérdéseit vizsgálja az elmúlt tíz esztendő eseményeinek a tükrében, középpontjában az értelmiség szerepének elemzésével és a vajdasági magyar értelmiség bírálatával, elsősorban a *Léphetünk-e még?* című 1990-es, és a *Lépések után* című 1994-es tanulmányában. Egyik, a tájékozódása szempontjából fontos tézise, hogy az uralkodó rend a „belül felgyülemelő problémákat kifelé való megoldásával” véli feloldani, tehát kielezi a nemzetiségi és nemzeti kérdést, majd ilyen megfigyelésekből kiindulva jut a vajdasági magyarság történetének felrajzolásához, érzékelve árnyalati különbségeket is a bácskai és a bánáti magyarok identitástudatának jellege között: „Vajdaság két részének magyarsága nem egészen egyformán élte meg az átvonuló háborút és annak következményeit, valamint az ezt követő forradalmi változásokat.” Az új Jugoszlávia történetéről szólva azt vázolja fel, hogyan alakult ki „egy sajátos jugoszláviai magyar »elit« értelmiségi réteg is újságírókból, írókból, képzőművészekből, egyetemi és főiskolai tanárokból; egész sora az egzisztenciáknak, amely kulturális önellátásunk szükségleteit elégíti

ki, s belőlük is merítve létalapját – képességei és lehetősége szerint téve eleget küldetésének”. Ha a kezdeteknél Varga Zoltán szerint a Tájékoztató Iroda határozatainak a következményei állnak, az utolsó évtizedekben ez az értelmiség történelmi vakságában már nem vesz „sokszor észre sok mindent, ami körülöttünk történik”, „vagy talán »alattunk« immár”. Ebben az összefüggésben érinti a „mindenáron való avantgárd formabontásától üzelve, egyfajta esztétizmusba” torkolló irodalmi törekvéseket. Mindennek végeredményét pedig abban látta, hogy: „Miközben »fent« bővül és gazdagodik az intézményrendszer, »lent« az alapok olvadnak el s válnak, lassan elvékonyodva, egyre ingatagabbá. Hogy a »fenti« jogok mindinkább formálisabbá lesznek, látszatjogokká válnak.” Varga Zoltán ennek kontextusában az irodalomnak „figyelmet felkeltő szerepét” hangsúlyozza, s ennek elmaradását nehezményezi. Emlegeti tehát az „írástudónak” nemcsak a fokozatos értékvesztését, de „árulóvá válását” is.

Önéletrajzának folytatásokban megjelent részletei a kisebbségi sors epikusán analitikus történetét ígérik.

Színműírói munkásságának dokumentuma *A tanítvány* (1985) című drámakötete, amely négy színművét tartalmazza.

GOBBY FEHÉR GYULA

Írói csoportosulásoktól függetlenül alakult Gobby Fehér Gyula (1943) próza- és drámaírói tevékenysége is.

Írói munkásságának első szakaszában az elidegenült világ látványa kötötte le figyelmét, s ez szabta meg művészetének jellegét, befolyásolta novellaformáját, első regénykísérletét, és előcsalta nála is a próza Franz Kafka nevéhez fűződő sajátosságainak elemeit. Ezek jellemzik *Elrontott csodák* című kötetének (1965) novelláit, s nem kis mértékben befolyásolták *Kenyér* című regénye megalkotásában is (1966). Ezekben a novellákban elmosódtak a valóság részleteinek a határai, a realitások mesés, illetve rettenetes, kísérteties jellegükkel vannak jelen, hősei a szürreálisnak azokon a területein mozognak, amelyek ugyan nem veszítették el a valóságos tájra emlékeztető vonásaikat, mégsem érvényesülnek bennük „földi” törvények, mintha egy parabolisztikus sivatag vándoraiként léteznének. Szemmel láthatóan az író a fantasztikum realitását ostromolja, ám az elidegenült világ mesekönyveként novellái többek, mint pusztán a képzelet játécai: az élet reflektálódik s ezeregyéjszakai alakot ölt bennünk. Erős társadalmi és általánosan emberi elkötelezettsége ihletében írta *Kenyér* című regényét, hirdelve, hogy szívvel kell keresni az emberi élet értelmét. A *Kenyér*nek is, akár csak *A verseny végén* című művének (1969) kisember a hőse, akiben önmaga elleni elfojtott düh ég, aki gyáva, meghúzódó, kudarcok áldozata. „Eszembe jutottak balsikereim – mondja a *Kenyér* főhőse –, és az, amit tulajdonképpen mindig is tudtam, hogy akárhol és bármilyen körülmények között is éltem, ha bűnbak kellett,

vagy ha valakit meg kellett büntetni, akkor az éppen én voltam... Rengeteg sérelem és bántás zúgott a fejemben, és szinte töményen éltem át az évek folyamán bennem összegyűlt keserűséget, egyszerre szenvedve minden seb miatt.” A *verseny végén* fiatalemberének is ezek a problémái, azonban nem fantasztikus keretben, hanem konkrét társadalmi közegben jelennek meg. Jelleg nélküli embert rajzol Gobby Fehér Gyula ebben a regényében, aki a vágyak és a valóság ellentmondásai közepette szüntelenül vereséget szenved, mert bármennyire is kezébe szeretné venni sorsa irányítását, minden kísérlete csődbe jut, vereséget szenved, és szüntelenül azokba az életcsapdába esik, amelyeket el akart kerülni. Eszmei indítékai között jelentős szerepet kapnak a morálisak, stílusában, írói gondolkodásában pedig egyfajta „újrealista” prózával kísérletezik, hogy egyszerre ábrázolhassa az emberi élet társadalmi, erkölcsi és érzelmi vetületeit.

A *Szent bolond* című történelmi regénye 1976-ban jelent meg, s ez mindmáig legjelentősebb alkotása. Patakozó mesélőkedv, felszabadult előadásmód, a „csodásnak” és a reálisan történelminek megtalált aránya, a stilizáltságnak és a naturalisnak szerencsés ötvözete jellemzi. Ilyen módon mondja el, mi történt 1818–1819-ben a Szent Miska fellépte nyomán támadt parasztmozgalmak során. Minthogy azonban a XIX. század második évtizedében, a napóleoni háborúk lezajlása után, nem volt már törvényszerű, hogy a társadalmi elégedetlenség vallásos álarcot öltön, s ha öltött, eleve sikertelenségre volt ítélve, az író történeti anyagához csodás-ironikus felfogással közeledhetett. Tehette ezt annál is inkább, mert hőse, a Szent Miskának becézett Frankovics Mihály huszonhat esztendőös kupuszinai szücsmester, nem volt igazán lázadó: megülte ugyan a zombori börtönt, életét azonban a pozsonyi kolostor kapusaként fejezte be. Nem egy új Dózsa György volt, bár parasztserege ott nyomult mögötte. Az ironikus felfogás tehát lehetővé tette, hogy az író a megszállott szentsége és világa társadalmi elvárásainak szorításában vergődő, a maga testiségének a bilincseitől szabadulni nem tudó hősről beszéljen. Figyelemre méltó a regény embervilága is, miközben Ferenc császártól a bácskai sárba süppedt kunyhóig az „egész világot”, a kor társadalmának teljes keresztmetszetét is megrajzolja, gazdasági-politikai válságaival és emberi drámáival egyetemben. *Testek és álmok* (1984) című regénye a műfaj követelményeit alig tiszteli, az író emberi portrék mozaikkockáiból komponálta életképét, miközben a hétköznapi történetek sorát alkotta meg.

Novelláinak testes gyűjteménye *Másokat hívó hang* címmel 1979-ben jelent meg. Megtervezett, az író novelláírásának változatait jól tükröző kötet ez. Oknyomozó, „igaz” történeteket ír, éppen ezért nem is kivételes egyéniségekről beszél, hanem a feltűnően hétköznapiakról, akik „valós” mivoltukban válnak hőssé. Megfigyelhető, hogy a novellákban a kegyetlenség motívuma gyakran van jelen: megvernek, megaláznak embereket és agyonütnek állatokat. Így szűnik meg az élet közömbösségének a látszata, és az átlagos élet mintegy önmaga fölé emelkedve búvik ki hétköznapi mivoltának köntöséből. Novelláinak új kötete az

Armánd gróf halála és más történetek (1986). Jókedvű, ironikus hangvételű novellák gyűjteménye, a bonyodalmak, amelyekben a novellahősök küzdenek, az író derűre fakasztják, s az olvasót írói fölénytel tájékoztatja ezekről, főképpen amikor a szerelmi élet jeleneteit idézi fel. *Tekergők* című 1996-os novelláskönyve az író erényeit szinte teljességükben felidézi. A helyi színek megtalálásának a biztossága, ahogyan a kötet elbeszéléseiben a zömmel még mindig magyarok lakta külváros, az újvidéki Telep embervegetációját ábrázolja, s válik e novellákban is a kis emberi egzisztenciák írójává. Esendő, ravaszkodó, az élet buktatóit kicselezni igyekvő, de jobb életkörülmények közé mégsem jutó hősök ők, mert másképpen nem lennének a Telep lakói, miként kritikusa, Bence Erika megállapítja, a hősökkel az „élet csak történik, míg maguk csak tehetetlen szemlélői az eseményeknek, nem tudnak vagy nem akarnak fordítani sorsuk lefolyása módján”. Mintha mindegyik novella hőse Tersánszky Józsi Jenő hőseinek távoli és szomorúbb szívű rokona lenne. „Egy letisztult hangú, kiforrott stílusú író teremt szövegvilágot, szerkeszt novellát a *Tekergők*ben, amelynek huszonhat darabja egy regény fejezeteiként kezelhető. A Telep regényének fejezeteiként” (Bence Erika).

Drámái részint az abszurd dráma, részint pedig az expresszionista történelmi tragédia, illetve a manapság kedvelt dokumentumdráma műfaját képviselik. Ilyen *Az ellenállás fényei* (1981) című műve. Drámakötete a *Vallatás* (1989).

BÖNDÖR PÁL

A modernista költői konvenciók követőjeként tette meg első lépéseit a költészetben Böndör Pál (1947). Művelte a tipopoézist, *Eső lesz* című kötetében (1970) pedig a szürrealista kifejezésbeli örökségre támaszkodott. Előbbre *Karszt* című 1974-es kötetében lépett, amelyet a kritika is elismerően fogadott, a költő klasszicizáló szándékát hangsúlyozva. „Különös és megint némileg hagyományos, de nagyon fontos körülmény, hogy ezt az erősen tudatos, fegyelmezett és szigorú versírást nem intellektuális (kulturális), hanem közvetlen élmények táplálják. A tenger, a mediterráneum, a karszt élménye ... Ez az erős és közvetlen élmény nem jelenik meg – vagy csak ritkán – közvetlen formában” (Bányai János). De emlegették a Böndör-verseken átvonuló finom idegességet, a belső remegést, a visszafojtott izgatottságot is mint olyan tényezőket, amelyek hozzájárulnak a kifejezés feszességének a benyomásához. Más módon is keresi ezt, például a japán költészet kedvelt versformáinak alkalmazásával. *Karszt* című kötetében haikut találunk, a *Vérkép* című 1978-as kötetében pedig egy ciklus waka vers van. Az ugyancsak 1978-ban megjelent *Pesme–Verse*k című kétnyelvű kötetének utószavában Utasi Csaba antipoezisznek minősíti Böndör Pál költészetét, többek között azért is, mert úgy találja, hogy a költő verseiben mintegy megtisztítja a terepet a költői munka számára. Nyilván ezért vonzódik mind a rövid, tömörséget igénylő

formákhoz, mind pedig a karsztképzethez. A kritika a *Karszt* című versét ars poeticájának tartja.

*Eső veri a sziklákat; mállik
a betűkről az ékezet. Sehol
egy fűszálat. Kőházak A táj
nem ismeri a súlytalan díszeket.*

*Tőmondatokban beszél a szél.
Kavicsként a szó
a szikláknak. Jelzők nélkül
visszhangzik odébb a világnak.*

A költészet erejébe vetett s még a romantikától örökölt hit ebben a költészetben is problematikussá vált, következésképpen a költői létezés is. Az „*Ich bin ein Dichter...*” című vers sóhaja ezt fejezi ki:

*Leírtam a szót: – szék
És nem volt min ülnöm.
Aláírtam magam
szép nagy betűkkel.*

Következő köteteiben ennek a költészetben lévő valóságnak a problémáját többször is megfogalmazza majd. A *krupié kiosztja önmagát* című kötetéhez (1986) előbb ezt írja: „Hiába mászol fel a fára aligha álcázhatod magad gyümölcsnek” (*Mindent összekever a költői szabadság*), majd egy másik versében ezt: „Alakíthatnám kifli alakúra a versem akkor sem ehetnéd meg reggelire” (*Kifli*).

Az élet és irodalom örök egymásba kapcsolódó kérdései foglalkoztatják verseskönyvről verseskönyvre haladtában Böndör Pált. Szemlélődik és ihletődik tehát a versírás, a költészet, a vers világában, és otthonosan jegyzőkönyvezi a hétköznapi jelenségeit és jelentéktelenségeit. Elbeszélő költeményt ír e kérdésről *Végeposz* (1982) címmel, hogy felmérje, a teljesség elérhető-e még a hétköznapi körülményei közepette, s Petőfi *Az apostolának* olyan típusú újraköltését végzi el, mint amilyent maga Petőfi csinált, amikor a hősi eposz ellenében megírja *A helység kalapácsát*. Böndör Pál Szilvesztere végeposz hőse lesz: a városban dolgozik, munka után 22 kilométert utazik lakóhelyére, miután a „11-es számú peron mögötti kioszkban megveszi az autóbusszjegyet, a visszajáró aprópénzt számolatlanul zsebre vágja”. Otthon ismerősével beül a sarki kocsmába, délután alszik és álmodik. Egy másik alkalommal elmegy az újvidéki Városi stadionba, ahol a Vojvodina a Crvena zvezdával mérkőzik. De talányos közlekedési baleset hőse is (vétkese vagy áldozata) – mind annak bizonyságaként, hogy az emberi élet epizódjai nem versebe illők, s nem lehet más a végeposz immár, mint lírai impressziók eposza. Az ilyen típusú eposzban a wakának is helye van.

*Írtam egy wakát:
Tükörképed lám
hullámszik, de nem folyik
el a vízzel, jaj!
Homlokod mögött a hal
agyvelődbe harap, jaj!*

Helye van a József Attila-versre való apellálásnak is:

*Kertben korhadt fák.
Kopognak a K betűk
Szilveszter! – íme a vers
és ez már a második sora?
A valóság hiteles másolata.*

De a helyi balladák nevezetes kezdősora is versébe kerül.

Jégverés (1985) című kötete annak a költői fordulatnak a jeladása, amely a *Végepsz* írásával következett be. A vers vállalásának a kötete ez, s a kritika észleli formáinak gazdagodását, klasszicizálódása egy új szakaszának kezdetét és a rímmel, sőt kínrímmel való barátkozását is. A vers hatalmára ismerő költő mondja például, hogy a vers a költő életét is képes cenzúrázni (*A hajszárító bura*). Mindezzel együtt járt a „személyes hang eluralkodása: az egyes szám első személyű megnyilatkozások megsokasodása” (Toldi Éva). A hétköznapi lét poézise szólalhat majd meg a narratív jellegű versekben, amelyek *A krupié kiosztja önmagát* (1986) és *A gázló* (1989) című kötetében találhatók. „Megtörténtem” – írja le jellegzetes igéjét, hogy a „mindennapok dramaturgiáját” és koreográfiáját fogalmazza például arról, hogy az első emeleten kialszik a fény (*A kispolgár tapogatódik a sötétben*), hogy a kisgyerek korán kelő *Orcáin a nap reggelfénye langall...*”), hogy kertészkedik (*Hogyan gazdálkodom*), hogy kölcsönadta a konyhaasztalt (*Terülj asztalkám!*), hogy meghallgatja a híreket (*Hírek*).

A legjelentősebb költeményei rendre a versről szólnak. A *Bábel tornya* címűben ott a két jellemző sor:

*És mintha minden csak idézet lenne
– az ember akkor minek is beszélne? –*

Azután a *Hendikep* című, s egy négysorososa:

*Versem pontosan az
mikor az anya pofon üti gyermekét.
Más benne a szavam mint amit mondok.
Ez lehetne az egyik válaszom.*

(Formula)

S egy sor a *Miért ír az író* című költeményből Radnóti modorában:
„– Fáradt már ez a tél. Ideges hím itt matatok csak.” E költői tervbe jól illenek a wakák, a szonettek és az elégiák is – Böndör Pál jellemző műformái.

Két újabb kötete, az 1993-ban megjelent *Tegnap egyszerűbb volt* című s az 1989–1991 között született verseket tartalmazó, majd 1997-ben megjelent *Eleai tanítvány* című „válogatott és új verseket” magában foglaló kötete Böndör Pál „korszakot teremtő költészetének” (Bányai János) meggyőző bizonyúsága, s ezeket a költői sugallat szerint is együtt kell olvasni. Költészetének talán legtisztábban megszerkesztett és csengő áriákban előadott költeményei ezek, s a lírai létállapotok és élethelyzetek narrációjának aranyfüstje futja csak be verseinek tiszta térségeit. Az eleai metafizikusok vajdasági magyar tanítványa, aki azt tartja legméltóbb költői feladatának, hogy leleplezze az érzékeinkkel felfogott látszatokat, az értelem megismerő hatalmát dicsérje, a változtathatlanság gondolatát elfogadva szemlélődjön maga körül, és mérlegelje önnön tetteit és gondolatait, és ilyen módon léte fölé emelkedve írja verseit. Joggal emlékeztet kritikusa, Toldi Éva, *A gázlóban* megfogalmazott tapasztalatára:

*Ősztöneim visszafogva
az eszemmel tanulok félni.*

Menekülésre biztatja az őszi kert látványa is, hiszen háború van, s megírja Babits Mihállyal folytatva dialógusát a *Háborús anthológiák, 1993* című versét a nagy költőtárs hasonló című, csak dátumában az 1916-os évet jelölő versével, és kimondja:

*A megrendülés lett hiánycikk:
itt s most a némaság hiányzik.*

Közben felsóhajt: „– akhájok nincsenek ma már” (*Honfoglalás*), de a gyönyörnek még versszakot szentel:

*Amikor a gyönyör már szinte fáj
ha az az édes perc sehogy se múlna! –
darázs mutatta be a szilvafán
– a kihaladt szem volt a puha vulva –
gyenge testünk hogyan agonizál-
na a túlélrett szerelembe fúlva.
S hogy megfúlt in Baccho et Venere
itt megtekinthető a teteme.*

(Mákszem tökféj)

Nemcsak ebben az idézetben, a költészetét jól bemutató alábbi részletében is azt bizonyítja, hogy neki is „húnyt mestere Arany János” – akárcsak Babits Mihálynak:

*Élettér? A növénytetű
eszi. A bolha át-átugrál.
Kelta homály. Görög derű.
Az aranygyapjú. Vagy a szent grál?
Temerin. Memphis Tennessee.
Az aranytál az aranytál –
de egy tölgyfa is megteszi*

*és pár keserű anapesztus Aranynál.
(Memphis, Tennessee)*

Ebihalak címen ifjúsági regényt írt (1987), gyermekverskötete pedig az *Örökhatbé* (1992).

JUHÁSZ ERZSÉBET

Juhász Erzsébet (1947–1998) előbb egy novelláskötettel, majd egy regénnyel bizonyította tehetségét. Novelláit, amelyek a *Fényben fénybe, sötétben sötétbe* című gyűjteményben jelentek meg 1975-ben, a narráció makulátlanságára való törekvés jellemezte, az életet egy háttérben maradó, diszkrétnek nevezhető intellektus figyelme és elemzése. Nem mutat sem hideg közömbösséget, sem zavaró bizalmaskodást hősei és élethelyzeteik iránt, s értékesebb novelláiban felül tud kerekedni az íráskísérletekkel járó zavarokkal is. Joggal „leírásgyakorlatoknak” minősíti írásait. *Homorítás* című regénye (1980) impresszionisztikus emlékregegy, amelynek fejezeteit a hősök „képzettársításos monológjai” képezik. A kritika a vajdasági magyar polgárság középrétege életének „hiteles emberi dokumentumát” (Varga István) látta ebben a „meggyőző írói eszközzel előadott” regényben. A *Gyöngyhalászok* (1984) novellái ennek az úgynevezett bácskai középosztálynak, valójában e polgárság kisembereinek az életét rajzolják, így nem csupán „csoporképet” fest, hanem rétegeképet is egy világról, amelynek „áporodott lakásaiban” „pislákoló kis álmokat” szönek a hősök, mert az élet mintha csak „furcsa álom” lenne. „Mintha fura álom lettünk volna mi mindannyian – olvassuk a *Keresztül-kasul* című novellában –: Neorcics nagymama és Miklós éppúgy, mint apa, anya s te meg én. Mintha csak egy álom számonkérhetetlen helyszínén és idejében csupán. Hát nem furcsa? Mint akik addig-addig száguldottak keresztül-kasul, míg végre eltaláltak oda, ahol minden testükre szabott és pontosan a személyükre méretezett már. Ahol nem e világi könnyedségű lebegésben nem is lehetne történni már, csak lenni, esendő esetlegességben, lenni, s eltűnni majd nyomtalanul. Egyszer és mindenkorra megtörténhetetlenül úgyis.” Kitészik tehát, hogy az író pontosan érzékeli a valóság és valóságosság viszonyának melankóliáját, amelyben hol a merengés, hol az ironia színei csillannak meg. Az is jellemző, hogy Juhász Erzsébet szépirói világán a *család* képzetköre

az abroncs, hiszen irodalomtörténeti regénye, a *Műkedvelők* (1985) is „családi” regény: a főhőst mindannyiunk nagyapjának mondja, hiszen az Szenteleky Kornél alteregója.

A regény szorosan vett történeti magja Sztantits Aurél élettörténete, az íróorvosé, aki intenzíven éli meg élete utolsó éveinek eseményeit a tüdőbajosok korai haláláig, háta mögött a pécsi és pesti megélt életével a Zombor–Szabadka–Bácsgödrös (Szivác) háromszögben, amikor az Új Hang szerkesztője is, Póth Erzsébettel (valóságos név!) az oldalán, „itt az Ákácok alatt”. Az író bőven él a valóságos és a misztifikált élettények kisebb-nagyobb horderejű szenzációival, közben azonban az írói vidékélmény elemzését is elvégzi, stílusosan, mert főhőse is ezzel az élménnyel és valósággal vívja regénybeli és irodalomtörténeti csatáját a „helyi színek” elméletének megfogalmazásával, pontosabban azzal, amit Juhász Erzsébet a „honi táj csempeségének” nevez a regényében. „Néhány évvel később, ugyanazon az úton, csak a Márton-hegyi szanatórium felé haladva, azon tűnődött nagyapánk, hogy micsoda olthatatlan szomj kínozza éveken át, hogy minél messzebbre utazzon innen, észre sem véve sokáig, hogy talán nincs is még egy olyan tenyérynyi szűk hely, ahol a távolságok oly beláthatatlanok volnának, mint itt, az Ákácok alatt – olvashatjuk –; fél napot vesz igénybe, míg az ember Szabadkáról eljut Zomborba, Becskerekéről Ószivádra, nem beszélve arról a jóval göröngyösebb, akár csillagtávolságnyra is mondható útról lélektől lélekig.”

1988-ban kezdte írni novella-esszéit a gyönyörű Énekes Krisztináról, akinek „sehova, senkire se néző tekintete, mint meleg barna bársony, s egész alakja oly légies, hogy olykor tán nem is lépkedett, csak végigsuhant az utcákon, mint könnyű, kora őszi szellő”, még inkább pedig az imaginárius-valóságos kisváros embereinek életéről, abban a *családról*, amely az író legtöbb művének a színtere, a *mi*-közlés grammatikai jelentésével egyetemben, mintha egy emlékiratregény felé akarná Juhász Erzsébet az elbeszélését közelíteni. E novellái *Senki sehohol soha* címmel 1992-ben jelentek meg.

Juhász Erzsébet műfaja az 1990-es években az esszé, a feljegyzés, a glossza műfajának hosszabb-rövidebb változata. Az *Állomáskeresés* című 1993-ban megjelent könyvében az irodalom elvi kérdéseiről, a modern magyar irodalom jeles képviselőiről, köztük elsősorban Krasznahorkai Lászlóról: a jugoszláviai magyar irodalom szempontjából jelentősnek tartott írókról (Herceg János, Tolnai Ottó, Brasnyó István, Danyi Magdolna) és magyar irodalmi olvasmányai kapcsán támadt gondolatairól szól, míg az ugyancsak 1993-as keltezésű *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)* című heti reflexiói már az irodalompolitikusról valának, *Úttalan utaim* címen 1998-ban pedig főképpen virtuális utazásairól ad számot *Útleírások a Vajdaságból* alcím alatt. Az irodalom világába benyomulnak látása szerint a nem irodalmi hétköznapiak, az olvasás éjszakai csendes perceibe fegyverropogás tolakszik, és hősiezen vallja Esterházy Péterrel, hogy a „haza legjobb meghatározása a könyvtár”, és hiába volt „belsőleg számára e vakmeleg hetekben (ti. amikor »Szaraje-

vó volt folyamatban») az alapvető tény, hogy néhány könyv elolvasásával és gondos kijegyzelésével foglalkozott”. Ám nem tér ki az irodalompolitikai kihívások elől, elsősorban az *Esti följegyzések* és az *Úttalan utaim* kitételeiben, amelyek közül a leglényegesebb a Domonkos Istvánnak címzett *Skatulya Mihály (posztumusz) levele a szerzőhöz* című írásában a felismerése: „Gondoltad-e valaha is, hogy sehova valósinak lenni annyi, mint vajdaságinak lenni?” Erre a meghatározására kell mutatni, amikor a Vajdaság és a sérült nemzettudat, s kettő összefüggésében Közép-Európa kérdései felett töpreng. Közép-Európával kapcsolatban azt szögezi le, hogy a Vajdaság „egyetlen orientációja csak Közép-Európa lehet”, ahol is a szerző interpretációjában e térségen élő minden nép nemzettudata sérült, és egy Sartre-parafrazist ír le: „Itt tengődünk valamennyien az egymásnak feszülés gyilkos poklában. A sartre-i egzisztencialista tétel, miszerint a pokol: a másik ember, kelet-közép-európai változatban: a másik nemzet. Nincs más megoldásunk, mint a remény, hogy e pokolból egyszer kikecmereghetünk.” Egy erdélyi nemzetpolitikustól, Szilágyi N. Sándortól kölcsönzött műszóval a fentiekből következően a vajdasági magyarság nemzettudatát fókuszált nemzettudatként határozza meg. Azért fókuszált, írja, mert az itteni magyarság nem kompakt egységben él, hanem szétszórtan, más etnikumokkal együtt. Juhász Erzsébet is szembenéz azzal a váddal, hogy a „vajdasági magyarság elsorvadt nemzettudatáért egyesek az itteni magyar irodalmat és írókat teszik felelőssé”. Kimondatlanul a *Symposion*-örökségre mutatnak, mert nem írtak közérthetően. „Mély meggyőződésem – írja Juhász Erzsébet hogy a vajdasági magyarság az *Új Symposion* színrelépése előtt se olvasta szaporábban a vajdasági magyar írókat, mint tette azt utóbb. S arról sem vagyok meggyőződve, hogy épp a szépirodalmi igényű művek kizárólagos feladata lett volna itt bármikor is nemzettudatunk ébrentartása és fejlesztése. Az irodalmi műnek egyetlen igazi küldetése van, az, hogy a maga öntörvényű szabályai szerint magasabb esztétikai színvonalat érjen el.”

Terjedelmesebb, irodalomtörténeti-kritikai jellegű tanulmányai 1996-ban jelentek meg *Tükörképek labirintusa* című, „tanulmányok a közép-európai irodalmak köréből” megjelölést kapott kötetében. A már jelzett Közép-Európa-élménynek irodalomtörténeti oknyomozó kifejtését ígéri ez a könyv, és olyan szépirodalmi alkotásokat tárgyal a szerző választott szemszögéből, amelynek a közép-európai térségben, közelebbről az Osztrák–Magyar Monarchia területén élő népek életét ábrázolják. Ebben a képzetkörben van a Habsburg-mítosz is, mint a Monarchia-modell központi helyét kitöltő történelmi jelenség: „E Monarchia-modellt sajátos válságmodellnek tekintem – írja *A Monarchia-modell mint irodalmi modell Közép-Európa irodalmaiban* című tanulmányában. – Olyan műveket választottam elemzésre, amelyekben meghatározó jelentőségű a bennük megfogalmazódó életérzés és világlátás, valamint a szereplők életsorsa alakulása szempontjából az érvényben lévő értékek rendszerének megingása vagy felbomlása. Mindenekelőtt ez az a körülmény, amely válságot szül és válsághangulatot ébreszt, s mint ilyen, so-

hasem függetleníthető egészen a történelmi és társadalmi-politikai körülményektől.” Elsősorban Krúdy Gyula és Miroslav Krleža műveiben nyomoz, értelmezésének bizonyosságát bennük vélte megtalálni.

Kötetének másik nagy részében a közép-európai groteszk megjelenési formáit figyeli – a Monarchia-modell történetiségének ellenében most a nemrégén megjelent művekben: Danilo Kiš, Mészöly Miklós, Esterházy Péter, de Czesław Miłosz, Dominik Tatarka, Stanisław Vincenz könyveiben is, egységes vezérfonalat a groteszk meglétében jelölve ki. A kritika szerint Danilo Kiš és Mészöly Miklós művei „reprezentálják a legmeggyőzőbb módon a groteszknak azt a közép-európai irodalmi variánsát, mely nem az abszurd és a katasztrofizmus felé vezet, hanem a megértésben rejlő halvány remény felé” (Bányai János). A szerző azt tartotta vizsgálendő feladatának, „hogyan milyen jellegzetességekkel rendelkezik a közép-európaiság mint történelmi képződmény”. A múltja a Monarchia-legenda, a jelene a groteszk látásmód az irodalomban.

DUDÁS KÁROLY

Dudás Károly (1947) írói világa mind élesebb fényben látszik. 1977-ben *Szakadó* című riportkönyvével mutatkozott be, majd 1980-ban *Jártatás* című, „próza” minősítést kapott kötetével nyomósította irodalmi jelenlétét. Dudás Károly riportjai élességükkel tűnnek ki, és a riporteri igény emeli az esztétikailag is mérlegelhető alkotások szintjére őket. Helyzetképek, emberi sorsok, kitűnően meglátott élethelyzetek és markáns vonásokkal rajzolt tájképek jelennek meg mind a műfaji szempontból szabályos riportjaiban, mind pedig a novella műfaji határterületeivel érintkező „próza”-jában. Fő érdeklődési területe a periférikus, az isten háta mögötti világ települései és emberei kínálta tapasztalatok feltérképezése valóságfeltáró, szociografikus megközelítéssel.

A regényíró is ezt a világot járta be a *Ketrecbál* című regényében (1983). Magó Gellért hatvanéves dél-amerikai illetőségű brazil állampolgár sok év után két hétre visszatér szülőföldjére, a közép-bácskai Brazíliába, ahol éppen a Tanyaszínház vándortruppja vendégszerepel Weöres Sándor *Holdbéli csónakos* című színművével, a plakátok pedig szombat estére ketrecbálat hirdetnek. A főhős utazása két síkon játszódik le: a vidék jelenében s a hős és szülőföldje múltjának a síkján. Az író lehangoló panorámát fest a hős szeme elé: „földből kimeredező tanyaromok, repedezett bőrű fehér falak a végtelen kékségben, bevert ablakú iskolaépület maradványai a szántóföld-tengerben”. A regény látomásképpel zárul:

„Magó Gellért a dűlőút mellett állt, vállán fekete bőrtáskája, deréktől lefelé eltakarja a kukoricaszár, nem tudni, föllépni készül a halottaskocsira vagy most szállt le róla; a komédiások úgy távolodnak, mintha nem csupán a faluból, de a világból szándékoznának kivonulni, akár Magó Gellért rezervátum felé tartó indiánjai, *valamennyiünket fenyeget,*

hogy egy szép napon elragadják tőlünk vadászmezőinket, gondolja elnehezülő fejjel, s behumja a szemét: fölégetett tarlót lát, amelyen kitáguló orrlukú, csatakos lovat járat mérhetetlen türelemmel egy félmeztelenre vetkőzött legény.”

A szociográfus leíró erejét lehet dicsérni, hiszen a kritika megállapította, hogy régebbi riportjait is felhasználta írás közben. A pontosan leírt tájképeket váltják fel az emlékezések melodramatikus jelenetei, amelyek ilyen módon a regény esztétikai harmóniáját bontják meg. Ifjúsági regénye *A gyalogtörök* (1987), amelyben az író a *Ketrecbál* jónak hitt megoldásait újra felhasználta, így a záróképben is, amikor a főhős a tanya égése idején ezt látja: „A remegő ködfüggönyön keresztül látta, hogy a megbillent farú, fenékhez kövesedett fehér hajó felszedi a horgonyt, elkezd távolodni a parttól, mind parányibbá és valószerűtlenebbé válik, míg csak egészen semmivé nem foszlik.” Újabb novelláinak, kisprózájának gyűjteménye a *Királytemetés* című kötete (1996), amelyben az utóbbi években ritkán jelentkező író narrációjának ismert erényei látszanak.

BOGNÁR ANTAL

Az 1960-as évek második felében lépett fel Bognár Antal (1951) a novella műfaji szokásait nem követő prózával, első kötete pedig *Textília* címmel 1976-ban jelent meg. Fő témája már kezdetben is a gyermekkor, amelynek képzelt eseményei és megtört valóságai érdeklik. A *Textília* szövegei, miként a kritika megállapította, bizonytalanságot keltenek: „valójában nincsenek is hagyományos értelemben vett hősei ezeknek az írásoknak, egyetlen utalással, vonatkozással sem nyújtanak jelenetmeghatározó információkat, s nevük sincs a szövegek »szereplőinek«. Névtelenek sorakoznak egymás után, közöttük a határvonalak eltűnnek, egybemosódnak, s így az egész könyvnek – egy-két írás kivételével – egyetlen, formátlan hőse van: a »tulajdonságok nélküli ember« egy változata” (Bányai János). Meggyőző Bognár Antal első kötetének nyelvi ereje. A kritika „nyelvi tisztaságát, fémes ragyogását” dicsérte. A létszemlélet e körében született meg *Esélyek könyve* című regénye (1983), amely a következő mondatokkal kezdődik, annak bizonyosságaként, hogy a hős problematikus személyisége az író elsőrendű élménye:

„Ismerték-e P. J.-t? Ismertétek, ismerted-e P. J.-t?”

Ahányszor ez a némító kérdés valaki hiányát jelentő, arcátlanul, vérforralóan *közönséges* múlt idejében, ebben a feltételes vagy félmúltban egy ideig elhangzott akkoriban a sóvárszabadjai technikum sárga épületében és környékén, a kérdező vizslató s a kérdezett vagy kérdezettek rebbenő arcán mindannyiszor egyforma hűvösséggel suhant át a visszavonhatatlanság árnya. Mert nem is kérdés volt ez így, hanem lecsapó állítás: az illető ismerhetősége, elevenkénti befogadásának lehetősége bárki által, elveszett.”

Ki volt P. J. – kérdezi, és kérdezik a regény hősei is. P. J. „téli szünetben nyugdíjas nagynénje kültelki házában ... kevésbé tisztázható körülmények között életét vesztette”. Amikor meghalt, a villamosipari technikum első osztályos tanulója volt. Árva gyerek – anyjától elszakították, apja, a szobafestő, keresztül-kasul bejárta az országot, végigutazta Európát, végül Ausztráliában kötött ki, így hát nagynénje gondjaira volt bízva. Pál Joci ellenben már a diplomavizsgán bukik meg, de még mindig nosztalgikusan várja az apját, és titkos álma, hogy apjával éljen együtt. Ha előbb Magyarországon és Ausztriában a csencselők világába visz az író, most Pál Jocival Nyugat-Németországba utazhat, a jugoszláv vendégmunkások közé, majd Belgrádba, ahol a hős egyetemre jár. Majd a hős újabb reinkarnálódása következik, s kitetszik, hogy az író Virginia Woolf *Orlandójának* a létmatricáját alkalmazta, tehát „más-más életpályát konstruál az ipse mögé” – „alternatív életvariációkat” sorakoztatva fel.

Az *Eligazodni* (1984) című műve kapcsán a kritika a „bonyolult írói szemléletet” nehezményezi. A katonai szolgálatát teljesítő hős az „emlékezés fehér síkjain” bolyong. Legnagyobb becsvággal írott műve az *Álmok a halálban* (1986), amelynek külön időszerűségét a Halley-üstökös újbóli érkezése adta meg, apropója pedig az üstökös apokaliptikus képzelete, mert a pusztulás, a kataklizma csillagának tudják az emberek. Regényfelfogása itt Madách nevezetes *Tragédiájának* történeti színeit idézi. „Történelmi álregénynek” minősíti az író, és a kritikus szerint a „történelmi helyzetrajzokban, illetve különböző korokat megmutató érzésmintákban a történelem reális képeit kapjuk” (Varga Zoltán). A kerettörténet az írói spekuláció eredménye: B. Kiss Mihály regényt készül írni a Halley-üstökössel kapcsolatosan, de a kézirat megsemmisül, így a fellépő „szerző” regényt ír. Itt is Bognár Antal nyelvi-stilisztikai eszköztárát, külön archaizáló készségét dicséri a kritika. Az 1990-es évektől Magyarországon folytatja írói munkáját.

APRÓ ISTVÁN

A felkészült író biztosságával lépett fel az 1980-as évek derekán Apró István (1960), s találta meg nyomban a kisregényben fő kifejezési formáját, a történelemben (a Tisza-vidék történetében) pedig epikai anyagát. Két kisregénye a *Küldetés* című kötetében (1988), a *Járhatatlan út* és a címadó *Küldetés*, történelmi regény. Az első XVI. századi időszíntéren játszódik: Monos Bálint Ferenc-rendi szerzetes próbálja a török-dúlások zaklatta emberek életét a Tisza mentén újraszervezni. 1533-ban hét éves kisfiúként menekült el a tájról, amikor az „puszta országgá” változott, és 33 évvel később (a 33 év a főhős krisztusi életkorát is jelöli, s mintegy küldetésének a jele is) érkezik vissza azzal az elszántsággal, hogy „segíteni fog, amennyire erejéből telik, ha élő lélekre talál a tájon”. A lét egy szinte elátkozott szigete ez az elvadult település, hiszen nincsenek talán még annyira földhözragadt emberek, mint amilyenek a hős

egykori szülőfaluja helyén élnek, mert „neki kell őket megtanítania mindarra, amit elődeik még nagyon is jól tudtak, s tudnak a maiak is más lópvidéki falvakban”. De hiába, mert ismét feltűnik a török, ismét lemészárolják a népet, és a küzdelemben elesik Monos Bálint is: „Embertelen küszködésük hiábavalóságán kívül már csak az önpusztító düh jutott el tudatáig, és botját vadul lóbálva, elkeseredett üvöltéssel rontott neki az első lovasnak, aki megjelent a parton.” Valójában Monos Bálint tudatregénye ez a mű, „nem hagy neki nyugtot sem a múlt, sem a jövő”: a múlt, amelyben ott a pusztulás és ott a sérelem, amely a kolostorban érte, és a jövő, amely semmi jót nem ígért. „A világban semmi sem változik – gondolja Monos Bálint –, mindig ugyanazok a kérges sorsok ismétlődnek.” Mindig voltak, vannak és lesznek üldözők és üldözöttek, s reprodukálódnak a szerepek is, Monos Bálinté is, akire az embereket megváltani akaró feladat vár.

A *Küldetés* hőse a XVIII. században ugyanezt a feladatot kapja a békeszerzés formájában. Rákóczi Ferenc követe ő, aki a béke ügyében kel útra a fejedelem megbízásából, s közben ismét a legyilkolt emberek, a felperzselt falvak, a pusztá világa látványa van a szeme előtt. A *Küldetés* is monológ valójában, tudatregény, a halálra készülő hős pergeti le „hihetetlen látomásként” életének döntő eseményét, és azokban nézi önmagát, az „üveges szemű, rongyos, kormos megszállottat”. Apró Istvánt a helyi történelem vad színei érdeklik, s válik ebben a szemléletben Bácska a „pokol földi tartományává”. Az író a pusztulás látványától nem tud szabadulni ebben a művében sem, ám nagyjelenete mégis szerelemmel telített: Forgách Krisztina kisasszony megmutatja „testének szűzi tájait” a kamasz hős szemének, s ez a jelenet „erősebb és meggyőzőbb minden víziónál” (Herceg János).

Prófétatrilógiájának harmadik része a *Három folyó* című regénye (1989), amely a századelő immár ugyancsak történelmi időszakát idézi meg, középpontjában hőseivel, Pusztai Péterrel, aki a századvég agrárszocialista mozgalmaival találkozik (akkoriban Ada erős központja volt ezeknek a mozgalmaknak!), és így, ebben az eszmei közegben válik a regény a „közösségi akarások, pontosabban: a közösség akarásának, a közös létforma elemien emberi vágyának ismételt, újból és újból bekövetkező történelmi kudarcairól szóló parabolájává” (Bosnyák István). Így kerül Pusztai Péter a hősöknek a Monos Bálinttal kezdődő sorába, harmadik apostolként. Apró István a *Három folyó* írásakor nagy és nehéz írói feladatra vállalkozott, amikor a gondolkodó, a misztikum határáig elmerészkedő, a társadalmi elvárásokat szinte szektás vallásossággal kiegyenlítő parasztember tudatát és sorsát vizsgálta, s benne azt látta, aki tanulatlan volt ugyan, de a „legmagasabb csúcsokat ostromolta”.

Ez az Apró-mű keretes regény. A kerettörténet hőse pedig T. B. Tihamér (Tiszabácskunszentjásrévi Bódog Tihamér), az ifjú regényíró, akinek kezébe kerülnek Pusztai Péter egykori feljegyzései és „nem mindennapi könyvei”, és ezek nyomán írja meg regényét, amely a Tisza, a Körös és a Piave partján játszódik. T. B. Tihamér a hőse a *Regénybrikett*

című regényének is (1993). Történelmi idő most már alig van, mai történetet mond el benne az író: TBT, illetve TB Tihamér felnőtté válásának éveiről, a sorsdöntő másfél évtizedről, benne az 1970-es évekkel, azok eseményes ismertetőjegyeivel foglalkozik. A kisregény utolsó „brikettkockájában”-fejezetében ki is szélesíti a kört, mondván, hogy „foghíjas nemzedéke gondolati »eszmei« éréséről” is szó van, lesz tehát ezért a *Regénybrikett* nemzedéki regénnyé, az író eddigi legjelentősebb, felszabadult narrációval megalkotott művévé. Műfaja szerint tizenkét részből álló kisregény, az író szerint egy halom „valamiféle csirizzel és némi erőszakos nyomással összepréselt (regény)brikettkocka”, „alapanyaguk és kötőanyaguk kockánként azonos... mert ettől lesz a végtermék... regénybrikett”. Nem hagy kétséget afelől sem, hogy az ő TBT-je az a fiatal író, aki Pusztai Péter feljegyzéseit tanulmányozta, és elgondolta a *Három folyó* című regényt. Így Joyce-ra is asszociáló „ifjúkori önarckép” ez az Apró-regény, amelyben már nem az elégikus pátosz az uralkodó jegy, hanem a derús irónia, a vibráló szellemesség. Évek óta Magyarországon él.

SYMPOSITION-NEMZEDÉK KÉT ANTOLÓGIA KÖZÖTT

Nagyjából azonos szemléletbeli hitvallást hirdető költők egy köre is jelen van a jugoszláviai magyar költészetben, amelyhez azokat soroljuk, akiknek első nemzedéke még nem szerepelt az 1968-as *Hol ó hol* című antológiában, legfiatalabbja pedig már ott van az 1987-es *Teleírt világ* lapjain, s már első köteteik is elkészültek. Az *Új Symposion*nak többen is szerkesztői, elannyira, hogy sorsuk és pályájuk is összefonódott a folyóirat sorsával az 1980-as évek első felében, politikai konfrontációk következtében. Ki- és megtagadottak, félreállítottak és félreállók, s ez mind nyomot hagyott költészetünkön. Közöttük a legmarkánsabb Sziveri János.

Csorba Béla (1950) költészete *Stratégia* (1980) című kötetének megjelenése után, az 1980-as években bontakozott ki. Első kötetében a bizonytalan útkeresés a szembeötlő, de már itt is beszél annak a költői körnek a versnyelvét, amelyhez tartozónak vallja magát:

*Más-ságok ellen
szegezni e restelkedő író-
Niát kítágult, skarlát mellel...*

(Interlúdium)

Ő is hirdeti, hogy a vers nem vers, hanem „rohadt dadogás” (*Dadogás*). Mélységes pesszimizmus bujkál a verssorok között, s egy olyan nihilizmus, amely a lét holtponthelyzetének érzékeléséből ered. Korai verseinek egyik legjobbjában, a *Herr Martinovics* címűben írja:

*dohányvágógép cséplőgép államszerkezet
szabadkőműves kopóság
nem érdekes
micsoda plánum akár magunkcsalása
meddő jövőidőbéliség*

A *Rögeszmélet* című kötetében (1989) elhatalmasodó „obszcenikus-
ekszkrementisztikus” képvilágnak (ennek a prófétája ő – állítja) is ez a
forrásvidéke. A felismerés mélyén ott van ugyan az utópia hiányának a
tudata – a költő a létezés fölöttébb problematikus voltát hirdeti, hogy a
„lét fausti víziójából” semmi sem maradt:

*érik a kukorica,
érik a gané,
éretten potyognak halottaink
Beszántandók a gabona alá...
(Akhilleusz pajzsa)*

S ha első kötetében így kérdezett: „Temerin? Zanzibár? Frankfurt?”
(*Elégia*), most az „Éljen Vác és Požarevac” kiáltás zeng a légben (*Akhilleusz
pajzsa*). Mindebből következően jellemzi a *Heába* című háromsorosa:

*Élni, volni.
Hát mi így fog(t)unk
történiülni?*

A „ketrec-lét” költői következményei reflektálódnak mind nyelvi-
erőszak-játékaiban, mind a Yorick-szerep eszmei vállalásában. Gyermek-
eknek szánt verseskönyve a *Tücsökmadarak a hóban* (1984). Vannak
néprajzi tárgyú művei és irodalompolitikai-politikai célzatú publicisztikai
kötetei, valamint dokumentumgyűjteménye.

Fenyvesi Ottó (1954) első kötetét az *Ezüstpatkányok áttetsző selyem-
zónákon* címmel 1978-ban jelentette meg, s az ő költészetében is az
1980-as években fedezzük fel a teltséget, s ahogyan a kritika írta a *Kollap-
szus* (1988) című kötetével kapcsolatban, a költő a saját szavai szerint „ki-
hullatta tejfogait” immár. „Nyoma sincs itt már a szépség közvetlen kere-
sésének. Minden cserép, rom, hétköznapi tárgyak, eszközök, jelenségek
halmaza, melyek nem valamely gondolat vagy eszme vezérfonala mentén
állnak össze műegésszé, hanem a kollázstechnika törvényszerűségei
szerint” (Utasi Csaba). Feltűnő ez úgynevezett hosszú énekeiben, amelyek
József Attila elégiaformájában a „sétáló verset” formázzák. Költői iram
vitte felsorolások ezek, a századvégi dadaizmus jó példáiként:

*itt vagyunk, lassan jó reggelt lesz, ó jesz, jesz,
mindenki majd az időről beszél, csak mi nem,
kihullunk a cérnásdobozból, ülök királykék nadrágomban.*

*OUT OF THE BLUE, csöpög a békazöld takony joyce ULYSSES-éből,
megüt a guta, megüt a takony, még ez se ment be,
nincs itt már játék, csak időhúzás, megyek, kinyitom
a véécajtót, és már megint szomorú vagyok*

(Halló, Pannónia)

Fenyvesi Ottó is megfogalmazza nemzedékének azt a felfogását, hogy útjaik a jövő felé valójában nincsenek, illetve hogy megközelíthetetlen az a jövő: „messze a világmegváltás, hahó, hahó” – kiáltja, s valóban jó érzéssel tölti el ez a felismerés, s többször is leszögezi az alapvető tapasztalatot, nevezetesen, hogy „a labda pályán kívül” van, ami azt is jelzi, hogy a kort „ostromállapotos” jellegében látja, és hirdeti a kisémmizettséget:

*srácok valami gyanús
a lovas szobor mögül kapkodják a lócitromokat
(Ostromállapot keresztfonállal)*

Költészetének sarkpontjait a „helyi színek” burkolják. „Felsőpörve a Duna utcai alkonyat” – mondja, s még ugyanabban a versben (*Halló, Pannónia*) kijelenti: „felhúzom pannónia térdzokniját”. Koráról szóló költői megállapításai az igazán meggyőzőek:

*sebjak vers légy kifutópálya
légy URSUS traktor
főnök azért semmit sem értek
meddig tart az idej tél
meddig még POLONIA és mikor más
napról napra mélyebbre szállnak közép-kelet-európa liftjei
(Ostromállapot keresztfonállal)*

Ő is József Attila versfordulataira apelláló költő, akárcsak nemzedékének majd mindegyike, és ő is fonákjára fordítja a már szentesített versmondásokat: „VERS, LÉGY GYÁRKÉMÉNY!!!”, illetve „VERS, LÉGY SZENNYEZETT!!! VERS, LÉGY FIZIKAI MUNKA...” (*Via negatíva*). Ugyanebben a szellemben és észjárással írja a következő mondatot is: „Hazátlan zöldben legelő nyájak egyesüljete.” Sajátos versépítkezés az övé, s a versben helyet kapnak a világ természetes részletei is a kollázstechnika törvényei szerint – a közlés és meghökkentés szándékai szerint. Újabb írásai Magyarországon születtek.

E költői kör legfiatalabbjai között Bozsik Péter (1963) a legmarkánsabb, akinek *Visszakézből* című kötete (1989) máris jellemző költői atitúdról tanúskodik. Magát Sziveri János tanítványának nevezi, „meghatározottál, mint Flaubert Maupassant-t” (*Koma!*) – írta, de költői körének József Attila- és Petri György-tiszteletében is osztozik. Nem epigonjuk

azonban, álláspontjainak eredeti vonásai vannak, melyek a költői köznyelv konvenciói mögül sejlének fel:

*azóta arcomba ásta magát a félelem
mint lövészárkba a katonák
szememben riadtta tompult a fény
ifjúságom megkopasztották
igen próbálok találni én is
tán még keresek is*

(Próbáltam találni)

Felesel a bibliai „vagyok, aki vagyok” állítással, amikor így kezdi a versét: „leszek aki leszek” (*Verseid olvasva*). Feltűnő, hogy milyen nagymértékű a költővel és dolgával való foglalkozása. Ő a *költő* lehetőségeit mérlegeli, s nevezi a költőt „a kétségbeesés lepraarcú mágusá”-nak, „a haza megbélyegzett akrobatájá”-nak, „a szabadság hazuggá koronázott angyalá”-nak (*Gomolygó világ*). A vers ebben a felfogásban a „korszellem didergése” (*Egy trafikszoba hangjai*). Bozsik Péter is a kilátástalanság énekesének tudja magát, és érvényes sorokban vall erről:

*...fölköttem vonat síkít,
talpam alól talaj szakad.
Szeles gödör lett otthonom.*

(Vagyok nem vagyok)

„Töredékes szabad verseket” (Csapó Julianna) és tört, be nem fejezett, a mondatot abbahagyó verseket találni Bozsik Péter kötetében, azért, hogy a költő tragikumát hangsúlyozhassa a kifejezés csődjének, lehetetlenségének az érzékeltetésével. Magyarországra költözött, ahol az *Ex Symposion* felelős szerkesztője.

Nem elég markánsan, de Varga Szilveszter (1959) is „a harmónia végleges elvesztésének bizonyosságával” (Toldi Éva) írja verseit, és nosztalgiáit fejezi ki az *Angyalcomb* című kötetében (1989), amelyben éppen a kötet címadó verse a legjellemzőbb erős helyi színeivel, naturalista rajzolataival, amelyek szociográfiai értékűek is. Áldoz a költői maníroknak vagánykodás közben, hogy általános érvénnyel fejezze ki a felismerést: „az idilli képben elvetélt szeptember ül: a táj kötőféke” (*Bácska*). Magyarországon él.

SZIVERI JÁNOS

„Alighanem annak az ének a szabad asszociáció ezek, mely a nirvána állapotában van, és a Zen felső fokán lesz úrrá a médiumon” (Vajda Gábor). Ilyen jellemzéssel fogadta a kritika Sziveri János (1954–1990) *Szabad gyakorlatok* (1977) című első kötetét, s idézte versmonda-

tát: „Érzékenységem: a lebegés iróniája” (*Emberi hang*). Második kötet, a *Hidegpróba* (1981) a világról valló költői kinyilatkoztatások kötete, melyben sok a szertelen kép, s van költői telitalálat is egy hasonlatban, egy versszakban: „Úgy élek, akár Hölderlin hattyúhasonlata...” – mondja a *Miféle anyagok* című költeményében. Költői öntudatát is ilyen módon nyilvánította ki:

...*Most*
már vagyok, mert tudom:
lenni, nem hasonlítani akarok.
(Átváltozások)

És viszi el a gondolatot a végkövetkeztetésekig:

– *Azt sem tudom, kinek,*
nemhogy tudnám, minek vagyok.
(Uo.)

Kétarcú világ, kettősségek, ellentétpárok a költői világban, hogy majd a költői alakulásának további állomásaként a költői én és a világ nézzen egymással farkasszemet. „Örökös ősi harc” folyik Sziveri János költészetében az 1970-es évek második felében a szembenállásokban – a kemény és lágy képezetétől a van már és nincs már képzetéig, hogy ráismerjen Janus Pannoniusban, a nagy reneszánsz költő nevében ugyancsak a kettősségre. Janust idézi, hogy majd a *Dia-dalok* című kötetében kinyilatkoztassa:

pannóniai vagyok, és János
harminc éves, s csak költő...
(Társastervezés)

A nyers világ éppen úgy csak egy versszaknyi résen tör be a versbe, mint ahogy a rímek is csak egyszer szólalnak meg sajátos módon: „...Az éltető szeletek, akár a fekete, fodros buggyanós levelek alatt. Mint a teremtmény akarát. Akár repedt kenyéren a dér Hullik lassan már a vér...” (*Világunk keletkezése*).

A költő ihletének munkáját a *Dia-dalok* című kötetében (1987) a rímek kezdeményezéseire bízta, miközben az ellentéteket a kifejezés konfliktusaiban lelta meg. Enjambement-jai nem csupán mondattörések, hanem igen gyakran szótörések is, leggyakrabban az értelem és a rím játékainak kedvéért, amelyekhez a zárójelek is odasorolhatók. A kötet címtől kezdve a szavak hangalakjával való értelmi-hangzós játékokon át a zárójelek „ollójával” vágott szavakig a kifejezés a pusztulás és a pusztítás képzeit rögzíti. Szókettőzések és hármas szerkezetek sorakoznak (dal-dúl; töröm-tűröm; gőz-gáz-gaz), s képlet értékű a következő három sor:

felér egy falazással
(:falatozással) (:felezéssel)
(:lefölözéssel)
(Ballada a [fel]építményről)

A költő az „ígérkező rímek” ösztönzéseinek nem tud ellenállni, de ezeket a versbeli jelenségeket a kritika a költő magányosságérzésével, a kizártság és a kimaradottság, a sértettség állapotával is kapcsolatba hozza. „Rímei csattognak és helyenként bántóan primitívek, kiszámíthatóak (noha szándékosan azok): egyszerűek – ám pontosan szerkesztettek lát-szólagos esetlegességükben is – a strófái” (Zalán Tibor). A kritika egyértelműen mutat Villonra, József Attilára, Petri Györgyre, s mi ideírjuk Domonkos István nevét is, amikor Sziveri János „vágáns” költői magatartásának a karakterét akarjuk jellemezni. A modern ágrólszakadtság balladáját írta meg a *Keserű só* és a *Was ist das* című költeményében. Máskor elégiákban panaszolja fel sérelmeit. A *Dia-dalok* és a későbbi kötetek új versei valóban mind „napra kész tiltakozójegyzék, elhatároló nyilatkozat, hadüzenet” (Zalán Tibor) is. Ismételten a költő világhelyzetét próbálja megfogalmazni:

a „költő” tisztálkodik
és van hogy van
a költő ürit és fenemód megkönnyebbül
és változtatja leshelyét...
(A költő tisztálkodik)

A *Szájbarágás* budapesti kiadású kötete (1988), amelyben régi versei vannak zömmel; az ugyancsak budapesti kiadású *Mi szél hozott?* című kötete (1989) tartalmaz új verseket, köztük egy szonettciklust is *Parázna idők* címmel. A költő a létezés haláltudatának bizonyosságával nézi immár a világot. Posztumusz kötete, a *Bábel* (Bp., 1990) megerősíti a költői arckép már kirajzolt vonásait. Felerősödött a keserű kiábrándultság hangja, amikor a költészetben is meginog hite:

Az érdekek kérgén árvulok,
csupán ennyire vittem.
S midőn ezt írtam már
a költészetben sem hittem.
(Irtás)

Élesebb a kritikája („Pannóniában szemétdomb a hegy” – *Pók-álom*), és illúziótlanabb, amikor önléte távlatait méri fel:

Lékelt ladikként haladok,
s hullá evez a habban.
(A Kos jegyében)

Utolsó versei az emberről beszélnek. Megírja a *Bábel* című elemi erejű beszámolóját a test és a lélek vívódó tapasztalatairól (Thomka Beáta). A búcsúversek pedig a Radnóti Miklós halálba menetelését rögzítő *razglednicákra* emlékeztetnek, de ki kell hallani a versekből az életből kilépni készülődő hangját is:

*És Három Király – mint kő a vesébe –
a semmiből belép a betlehemi mesébe.
Túl a kialvatlan égen
nem hat a narkózis. Végem.*
(Foggal, körömmel)

A következő decemberi vers:

*Hajnali félnégy fölélbredek:
Isten nem akarja álmodom...
kerek holdjával üzen,
téli ablakon bevilágol.*

eszélős napok, évek jönnek,
hallom most már örökre-ében:
holtak helyett sétálgatok
az ezredvégi fényben.
(Örökre-ében. 1989. XII. 14.)

Majd az utolsó, a *Zavar* című íródik meg:

*Elődbe járulnék már, de nem tudlak még
egészen megnevezni Hangod mintha hersegne...
Vagy csak a gyertya krémje?
Valakit elszólítottak belőlem –*
(1990. január vége)

A *Bábel* című verseskönyve 1990-ben, a *Magánterület* című kötete 1991-ben, tehát már halála után jelent meg.

DANYI MAGDOLNA

Danyi Magdolna (1950) a tiszta lírai világkép költője, aki *Sötétiszta* című első kötetében (1975) „Fegyelmezetten – Ezeregyéjszaka kincsét” váltotta aprópénzre (0). Az epigrammát tudatosan és intellektuális szenvedéllyel vállaló költő, aki képvilágát az üveg- és égképzetekből építi szívesen. Amikor az élet karakterét akarja jellemezni, akkor is:

*bevérzett gyerekkézzel
vak üvegen kaparásznak*
(Az élet dicsérete)

A kritikus az *Egy vakmerő felszolgálólány mondta a bölcseknek* című versében találta meg a költőnő eszmélkedésének alapvető jegyeit, nevezvén azt „szerepdalnak” (Utasi Csaba). „A vers ... a fecsegő felszín és a hallgató mély, az alpári bölcsesség és a szomjú, betelni nem tudó eszmélkedés, a fantáziátlanság és a szárnyalni kívánó képzelet ellentéteit villantja föl, egyúttal pedig meggyőzően érzékelteti a költői tájékozódás irányát is.” Az „irány” az érző tudat tájai felé mutat, s lesznek újabb, a *Rigóleszen* című kötetében (1988) olvasható versei az eszmélet költeményei, s a lírai én a világ fölé emelkedik, tiszta régiókban jár a képzelete, ami a képszerűségben érhető tetten egészen közvetlenül, mint vállalt mestereinél, Füst Milánál, József Attilánál is tapasztalható, legyen szó természetről vagy emberi érzelemről:

*A televény majd betakar,
ha fázol, mint gombát
az avar, s nem reszket
a mag a hó alatt.*

*Mert tart a lét,
mindegyre még,
és fölemel.*

(Töredék)

Nem véletlenül a zengő és feszes, a klasszikus versmondathoz arra a változatára talált, amelyet Füst Milán költészete szentesített, mindenekelőtt létverseinek írása közben. Egyszerre vall költői eszményeiről és önmagáról az *Egy igaz művészhez* című költeményében, mert a költő világhelyzetét akarja a lét térképén kijelölni:

*Hát tanúskodj értünk, kik már csak hallgatni tudunk,
s nem vágyjuk a Mississippit sem látni halálunk után,
mert kihalt belőlünk a vágy, s indulatunk sincs elég,
tört sereg... S mégsem fordíthatsz hátat nekünk, te nem!
Védj meg bennünket a századok előtt.*

„Klasszikus örömökről”, nemcsak hétköznapi bánatokról tud Danyi Magdolna a jugoszláviai magyar líra ritka megnyilatkozásaiként. Az egyetemességet és a konkrétat is ennek szellemében éli és írja meg. Ezt dicséri a kritika: „A végső, létbeli otthontalanság tudatában vonakodik ugyan a közéleti vagy épp politikai célzatú verselés ezerszer elátkozott, megtapsolt és díjazott felszínességétől, ez azonban véletlenül sem azt jelenti, mintha megrekedt volna az egyedi szenvedés rondabugyrainál” (Utasi Csaba).

Ebben a kötetében a versek zöme az eszmélet ihletkörében fogant, s látható volt, amint a lírai én a világ fölé emelkedik. Már egyértelművé vált, hogy zengő, a pattanásig feszült, klasszikusnak mondható versmondásokat vetett papírra a költő. A *Palicsi versek* című kötetében (1995) olvasható verseiben, összesen hét hosszú énekében, amelyek rendre mind létversek, ott mutatják, ahova 1988-ban jutott, s ott is a magasabb régiókban jár, miközben lírájában felfedezésszámba menő újdonságként megszerzi magának a Vajdaságot, ennek térségein pedig legszűkebb értelemben vett szülőföldjét – Palicsot, amit verseskönyvének címe is jelez, s ilyen módon mintegy lokalizálja képzetének „járását”, elutasítva egyúttal a „helyi színek” elfogadásának a gyanúját is, mondván: a „helyi szín nem egyenlő a couleur locale-lal” (*Jajongj csak, halálraítélt*). Ő a vajdasági ég alatt egyetemes emberi fájdalmakat és nyomorúságokat él meg akkor is, amikor a szabadkai Caffé Tiffanyban történeteket beszél el, amikor a kukázó szegényeket látja, vagy a vajdasági magyarságért fohászkodik, de akkor is, amikor azt írja, hogy „csak látvány és csak látomás: szorong a szívben a világ”. Létállapota „háborús verseket” írat vele, s a háborús években az ittnék és a mostnak a lírai következményeit veszi számba.

Új inspirációk, hivatkozási pontok vannak ezekben a versekben. Radnóti Miklósi és Nemes Nagy Ágnesé, akivel lírai párbeszédbe kezdett három „levélféléjének” megírásával, hiszen a magyar költőasszony halálában is „meghallgatója” palicsi sorstársa panaszaiknak. De Vörösmarty Mihályra is apellál egyik nagy erejű vershelyzetében:

*Én éltem ott! Az nem lehet,
hogy üresbe fut a képzelet*

(Nosztalgia)

Megírja első istenes versét is a kötetnyitó *Istenkereső* című költeményében. Legjellemzőbb sorai közül pedig idézhető a következő:

*akár az ifjú asztalosmesterek
bérelt műhelyükben, kiknek minden vágya
a jó anyag s a szerszám hozzá,
s terv nélkül nyúlnak a szálkás deszkák után,
úgy vagyunk mi ezzel az egésszel,
amit úgy általában életnek mondanak
Nincs rá szavunk.*

(Jajongj csak, halálraítélt!)

Irodalomtörténeti munkássága is számottevő.

BALÁZS ATTILA

Szinte egy csapásra írói rangot szerzett Balázs Attila (1955) *Cuniculus* című 1979-ben megjelent regényével. Irodalmunk kisszámú kísérleti regényei közé tartozik ez a „nyúl”-regény, amely egyszerre egy volt gyermekemlékeinek képeskönyve (vannak képszövegek is a regényben) és gunyoros fricskákkal tarkított életrajz. Ugyanígy a „nyúl” a nagypapa nyúltenyészetéből való példány, de jelkép is. A főképpen az amerikai irodalomban divatos undergroundregények rokona ez a Balázs Attila-regény.

És a többi is, amelyekben a nyelvi lelemény hétköznapiasításában, egyúttal markáns intellektuális utalásrendszer kiépítésében látszik példaképeit követni, miközben a maga „újvidéki”-”ÚJ-VIDÉK”-i és „vajdasági” világának autentikus, modern naturalista elbeszélő képét teremti meg. „Loló nem Léda, ami meg emlékeidhez fűződik a legtermészetesebben, hogy Ady-kényszerképzeted kissé triviális lapszushoz vezetett volt: a Cuniculus-Kolumbusszal kapcsolatban említetted könyvedben egy helyen, hogy a bennszülöttek batárokon szelték a vizet – Ady is határokon száguldozik a hatalmas vizeken, a busz üvegén túl meg csendben porlad a táj.” Így ír a *Világ, én ma felébredtem!* (1982) című „kronologikus füzérében”, de számtalan példáját találjuk a *Szerelem, szerelem* (1985) című, a „vásott kölykök” világát megjelenítő kisregényében. A „megjelenítési vágy” diákregegye ez, s benne a groteszk iránti vonzódása is teret nyer, mind a nyelvi tűzijátékokban, mind a helyzetekben. A női test ékes leírásában pedig József Attilával kél versenyre: „Éva már nem létező hímenje, régen elveszített szüzessége, testének melege, toladó tekintetem görcsöve alatt a táguló hüvely forró radiátor-bordázata, halálprecízen működő nyálmirigyei, méhének egyszer majd új életet magába fogadó diadalkapuja, méhürege, petefészkei, petevezetékei, rögzítő szalagjai, templomhajója és rejtett freskói – az egész csodálatos és bonyolult szerkezet, tőlünk 2000 tengeri mérföldre levő elérhetetlen szigetén...” A *Szemelvények a Féderes Manó emlékirataiból* című regénye (1986) fikatív-valóságos családregegye, amelyben az életszálak egyszerre sokfelé vezetnek, és naturális kuszáltságukban egy család legalább négy nemzedékének életét rögzítik. Ugyanakkor az író az előző műveit is időszerűsíti: apellál mind a *Cuniculus*-ra, hiszen a „Nagy Nyulat” emlegeti, mind a *Világ, én ma felébredtem!*-re, amikor mintegy beidézi a címet („Reggel, amikor fokozatosan, lépésről lépésre visszatért tagjaimba az élet, hogy vidáman felkiálthassak: világ, én ma...”). Ez is többek között biznysága annak a kritikusai megfigyelte jelenségnek, hogy ambiciózus regényében tovább írja megkezdett élménykörét, és érettebben fejezi ki jellegzetes szemléletmódját. „Balázs Attila immár tudatos infantilizmusának új lehetőségei a tapasztalat és a kis közösségek, az utca, a városrész stb. mítoszteremtő fantáziájának ötvözése, amelynek »anyagát« hajlékony regénynyelven, stílusának finomuló humorával, mértéktartó szó- és mondatjátékokkal szólaltatja meg” (Thomka Beáta). Feltűnően kiérlelték a regény történelmi epizódjai, amelyekben Krausz Gáspár pályáivrajzának

ürügyén a családi legenda születik meg – a „minden eshetőségre kész családi krónikás” elbeszélésében. Egy-egy leírása (a tél például a regény első részében), egy-egy kitűnő, sokjelentésű szójáték („LES FLEURS DU MAL-DOROR”), egy kérdés („Vajon a bálnák szűk torka dalra fakad-e néha?”) vagy a pszichoanalitikus szeánsz groteszkje a regény utolsó részleteiben kiemelkedő szöveghelye Balázs Attila regényének, s ezek közé tartoznak még azok a szövegek történeti rétegehez tartozó részek, amelyek egy modern pikareszk regény jellegét mutatják, jelezve, hogy Balázs Attila egész regényfelfogása milyen műfaji hagyományra vezethető vissza. A *Ki tette a macskát a postaládába?* (1989) „tudományos elbeszélést” és hangjátékot egyaránt tartalmaz. E kötet kapcsán a kritika arra mutatott rá, hogy a szerző itt „további anyagot gyűjt az írásaiban szétszórt elképesztő bestiárium számára, amelynek rendszeres bővülése prózájának egyik legállandóbb sajátossága” (Tóth Zsolt). Ugyancsak joggal említik az író „angyali szemtelenségeit” és „kaján grimaszait”, amikor a hagyományos irodalomfelfogásról esik szó. Újabb művei Magyarországon jelennek meg, ahol él.

TISZA MENTIEK

A Tisza mentén sajátos írói élményvilágok megszólaltatói élnek, vagy onnan származnak: Tari István, Szügyi Zoltán, Cs. Simon István, Sinkovits Péter, Kalapáti Ferenc, Beszédes István, Beder István. Tari István és Beder István munkássága külön fejezetet igényel már.

Szügyi Zoltán (1953) is a Tisza mentinek nevezhető költői körnek a tagja. Az első kötete az 1970-es években jelenik meg, így a *Hangosan és csendesen* (1977) és az *Ég a föld* (1980) című kötete után egy lepedőkönyv, a *Két part között két folyó* (1982) című – egy kiábrándult lírai attitűd megnyilatkozásaként:

*A szomorúfűz erezete alatt
ülök a parton, és a filozófus után
így jegyzetelek:*

*sósan csobog az éj,
mellettem keserű dél lobog,
savanyú árnyat vet a reggel,
hüvelyébe dugom csípős estém.*

Ő az, aki verslevelezőlapok kiadásával kísérletezett. Újabb verseskönyve *Erdő és más versek* címmel (1985) jelent meg. Az 1990-es években Magyarországra költözött.

A kritika Cs. Simon Istvánt (1942) a „spontán lírai költő ritkaság-számba menő mintaképének” nevezi irodalmunkban. S nem alaptalanul, ha arra gondolunk, hogy a költői spekulációktól távol tartja magát, és

amikor verset ír, elsősorban ösztöneire és érzelmeire hagyatkozik, s ebben az elveszett szülőföld élménye játssza az ihlető szerepet. Első verseskönyve (*Utak keresztje* címmel 1971-ben jelent meg, a második kötetének, *Ahogy a vadkörtefa* (1980), már címe is a költői magatartást jelképezi. Nincsen drámaiság híján, s jellemző lehet, hogy a tragikus felhangokat tájköltészete szólaltatja meg a legtisztábban és a legmeggyőzőbben. Világa jól körülhatárolt, és neve is van: Terján – az egykori uradalmi dohánykertészek ma már felszámolt, apró települése Csókától nem messze. *Varasodás* (1992) című verseskönyvében sem lépett ki eredendő élményeinek ebből a köréből, tovább kísértik a pusztulás képei. Így ugratja ki a *Teher* című versében a rímelő „gyomok, romok” szavakat is. A pusztulás ellenében gyermekkorának boldog idejét idézi meg:

*A terjáni réten
mindig zöld a fű
A terjáni réten
mezítlábas gyermekkorom
szalad...*

(A terjáni réten)

A múlt szebb volt az élet gazdagabb változatai miatt, s erről a múlt-ról, az egykor virágzó, majd nyomtalanul elpusztult, illetve romokban heverő településekről írja líraian hiteles verseit. Szülőföldje, Terján látványa kiapadhatatlan ihletője, s nem véletlen, hogy a vajdasági magyarság egyik jelképévé tudta avatni. Prózában *Szülőfalum, Terján* (1994) című könyvében vallott róla hatásosan. Méltatója, Brasnyó István írta: „Cs. Simon István könyvében még a tulajdon érzékeivel tapasztalt világról szól, egy faluról, amelynek hasonmásai százsámra pusztultak el évszázadaink során; az újraépítés lehetősége nélkül, kilátástalanul veszték: és ezt még a legnagyobb jóindulattal sem nevezhetnénk a történelem eróziójának.” Maga a költő azt nyilatkozta, „olyan sok körülötte a rom, hogy valószínű, még sokáig nem tudja kiírni magából az enyészetet”. Valójában az élet és halál mezsgyéjén jár a *Virulsz-e még, szülőföldem* című 1997-es könyvében, amelyben Csókáról vall. Lírai jegyzeteit *Sóvirág* címen adta ki 1993-ban, az észak-bánáti világ szociográfiává vált lírai megidézését, lírai pasztellképek sorát készítve. *Lehasadt ág* című 1995-ös gyűjteményében lírai fogantatású jegyzetei mellett néhány riport dúsítja az Észak-Bánát népéről rajzolt képét. *Sziromeső* címmel gyermekverskötete, Andruskó Károly illusztrációival pedig *Romok* címen versei jelentek meg 1998-ban.

Sinkovits Péter (1946) is a *Térzene* című 1971-es antológiában lépett fel, majd *Drótsövénnyel* címmel jelent meg kötete (1976), *hogy Mélyrepülés* című kötetében (1983) villantsa fel költői színeit, amelyben a képalkotó ötletnek van a legnagyobb szerepe:

*sulykolni a létet
az elmerülésig*

*elmerülni a létbe
a sulykolásig*

Újabban a hosszú ének a kedvelt és esztétikai mércével mérhető kifejezési formája. Költői álláspontjának markáns megfogalmazása aforizmaszerűen így hangzik: „Ne szólítsd meg a költőt, ha a valóság és az irracionális között kifeszített kötélén sétál: menekül vagy menekít” (*Létfejtő*). Újabb kötete a *Határsáv* című 1993-ban.

Kalapáti Ferenc (1959) az ún. hosszú vers formáját kedveli *Óriásfelirat* (1984) című kötetében, melyben a hétköznapi epikus szenzációi kapnak lírai keretet, közben egy, a szürrealistákra emlékeztető fekete humor tónusait is versbe viszi a szó- és rímjátékokkal egyetemben:

*oly kórban éltem én e
hol hatnak (hétnek) az értelmére
csak úgy mert kell igen nem vitás
mert kaparni mert hol viszketett
ahelyett hogy fényezte volna a vikszeket
efféle rímkönnyedséggel
s számít-e hogyha kín
éljen vivát...
(„»Hangzavart«? – Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz!”)*

Az 1990-es években Magyarországra költözött.

E költői körben van Beszédes István (1961) is, akinek a tájélmény éppen úgy verse ihletője, mint a szerepjátszást kívánó formavilág. A kritika főképpen „középkori hangulatú szerepjátékait” dicsérte, amelyeknek a példáját a *Dzsem herceg itáliai utazása* című versciklusában találta meg. Verseskönyve a *Kívánja-e a pirosat?* (1988), amelyet egy évtizednyi hallgatás és ritkán jelentkezés után az *Égvizi séta, déli tükrök* című 1997-es kötete követ, melyben lírai érzékenységének főképpen tájképszerű versrészletei tűnnek ki:

*Lehült az őszi avar, elázott – keskeny
ösvény vezet a parkon át: rideg csa-
tornapartra lejárók*

*Itt már felesleges a
jelbeszéd: ilyen áttetsző nem volt még soha
rohadó zöld vizében az árok.*

(Bárkák és csónakok helyett)

BEDER ISTVÁN

Egy korai ifjúságiregény-kísérlet után íróként az 1980-as években tűnt fel Beder István (1932). A *Kecsketemplom* (1983) után a *Nagyböjt Abbáziában* (1987) és a *Város a Baranka partján* (1989) című regénye következett. A Forum Könyvkiadó regénypályázatainak talán legsikeresebb írója. Legnagyobb ambícióval kétségtelenül a *Kecsketemplom* című regényét írta, benne a leleplezni akaró írói tendencia is igen erőteljesen van jelen, a világhoz való feltűnő kötődéseivel egyetemben: annak egy tényérnyi darabjában lelte meg regényeinek éltető talaját. A kritika hőseivel kapcsolatban állapította meg: „A fiatal mérnökre elsősorban azért van szüksége Beder Istvánnak, hogy végigkalauzolhassa az olvasót a monostori mindennapok infernóján, s csak másodsorban azért, hogy az »utazás« tapasztalatát hősén átszűrve kínálja fel” (Utasi Csaba). Nem konvencionális az embervilága-”embertenyészete”: a kritikus sorakoztatja is a valóban érdekes alakjait Stefánia bárónőtől a volt sztálinistáig. Zenta világa reflektálódik a *Nagyböjt Abbáziában* című regényben, a hős, Bóka Imre vallomásaiban. Zentáról indul a péklegény az első világháború előtti években a nagyvilágba, míg a *Város a Baranka partján* hősnője Réti Borbála szakácsnő, akinek élete regényét költi meg Beder István, hogy mind jobban kitűnjék, az ő regényírói ambíciói a tájtörténet-széi, akinek érdeklődési körében ott vannak huszadik századi történelmünk eseményei. Önéletrajzi jellegű a *Szomjúság földje*, míg az 1998-ban megjelent *Töviskoszorú* című regényének színhelye Dél-Bánát egyik települése, amelynek a regényben Lakóca a neve, ott szemben Smederevóval. Családi történetet mesél a háborús évekről s az azokra következő esztendőkről, de sorsmagyarázatokért az I. világháború végéhez is visszanyúl. Szól regénye a Jókai Mór regényeinek szellemében alkotott „igaz” hőseiről: Bali Károly halászlóról, Kövesdi Marikáról, feleségéről és fiukról, Ákosról, aki a szegedi gimnáziumból tér haza a háború végén. Bonyolult cselekményű, kis epizódokból formált a mű, amelyben az író mindentudásának is nagy szerepe van, s figyelme a kor történetének minden, a falu és hősei életében tükröződő eseményére kiterjed, elannyira, hogy a feleség Kövesdi Marikával megjárja a németországi táborokat is. Olyan eseményeket épített regényébe, amelyekről eddig nagyon ritkán esett szó irodalmunk szépirodalmi alkotásaiban.

TARI ISTVÁN

Tari István (1953) írói kibontakozása a nyolcvanas években játszódott le, noha már 1971-ben szerepelt a *Térszene* című zentai költőket megszólalató kötetben, majd *Térszene a majomszigeten* (1979) című könyve jelent meg. Magát elsődlegesen költőnek tartja, legjelentősebb írása azonban szociográfia, s mi több, azok a költeményei az erőteljesek, amelyek szociográfiai ihletésűek. Az *Ellenfényben* című 1982-es kötetében a próza-

versek mellett a *Terep című* ciklusának költeményei a figyelemre méltóak. A *Szárhegedűk* című prózaversében fogalmazta meg meggyőző módon, esztétikai hitellel szűkebb világának létélményét: „Szürkületkor kásás lesz a levegő, egészen pórusos, mint egy roppant fotográfia, és a zsiros földeken titkos tüzek lobbannak. Savanykás-keserű füst lazítja a tájat, fűszerezi csípősre a leereszkedő ködöt.

Újból egész testünkkel érezzük azt, ami kimondhatatlan. Jó szagú lesz tőle a ruhánk: nyers, férfias szagú, hisz naponta elkallódó méltóságunkat nyerjük vissza ebben a savanykás-keserű sercegesben, melynek lángjai a láthatárig merészkednek.

Az ég alját nyalogatják. De az ég alja nem nyílik meg előttük, csak lép egyet, úgy tűnik, felénk.”

Létmetaforáját pedig a szappangyökéreképpen látja meg, míg verski-fejezése az 1980-as években mindinkább a vers-paradoxon felé közelít, mintha az epigrammatikus gondolkodás jellemezné, miként *Önarckép* című kétsorosában mutatta:

*közétek járt szórakozni
padlásra föl sóhajtozni*

A *Tépőzár* (1987) és az *Elmulatott jövő* (1990) című verseskötetei után az 1990-es évek első felében a zárt formák közül a szonettet kívánja meg, és négy szonettkoszorúval lépett fel a *Fegyvertűz* című 1995-ös kötetében. Gesztusára a magyar költészet örökségében talált: amikor minden pusztulásnak indult körülötte, s dült a háború, ő a rend és a szigorú zártság, a szabályozott és szabályos teljesség formapáncéljában lépett fel. Dicséri hát a szonettet:

*A szonettek föléledő paraszak;
velük szövetezem a gonosz ellen,
őket lelkesítem illatos ággal,
reszketve közeliükbe heveredem.*

*Biztonságot a bizonytalanságban
birs almaillatú zenéjük jelent;
(Tűzkeresztység, 12. szonett)*

A háború van jelen már a szonettkoszorúk képvilágában, s ezeknek képeivel találkozni költeményei legtöbbszörében is az 1990-es években. A háború szól a természeti képben:

*Kavarognak, örvénylenek a magok,
szélbe kibomló ejtőernyőcskével
a túlélés frontkatonái szállnak –
(Tűzkeresztység, 1. szonett)*

Vallja és hirdeti, hogy a háborús évek lerongyolódásának is van haszna a sok szenvedés ellenében is: „a lét valós arcát mutatja” (*Ragyog a válság, 1. szonett*).

Amikor ezeket a szonettkoszorúkat írta, Tari István már markáns közéleti, politikus költő, irodalmunkban ennek az irányzatnak legjelentősebb képviselője, amit legújabb *Napszél* című 1998-as kötetének a versei félreérthetetlenül dokumentálnak. Ars poeticaként fogalmazta meg a költőről és a költészet feladatáról a véleményét:

*Mert nem ártatlan az, ki szavakat
piszkál, rakosgat, ír a hatalom
ellen, csürrhét lázít! Ördöglakat
a vers, titkos fegyvert rejtő alom,
pokolgépeket leplező kacat,
dinamittal zsúfolt múlt, sírhalom...
Mely, ha robban, évekig zakatol
tőle a szív – s lángolva száll a toll.*
(Lángolva száll)

Költői önmagáról pedig így ír:

*Már a hidegháborús nyereszkedés
idején is a szőnyeg alá söpört
nyomor krónikásaként fürkészttem
az indokolatlan hetykeségtől,
a mellébeszéléstől túláradó,
kipirult ábrázatokat.*
(A reménység előcsahosaként)

Élményvilágában „leokádott föld a térkép” (*Belep a gőz*), a „nem létező ország” a börtöne (*Golyót fog*), s az ősz is háborús képekbe öltözik:

*Terepszínű
gúnyát gyárt a vénasszonyok
nyara: katonaszökevény
az ősz – diót
roppant lába.*
(Golyót fog)

Pokolsaras disztichon című versében az ősz „véres markú”, a „hűvös rohamkések” tükrök (*Nézi magát a vétek*). Sajátos helyét pedig a naspolya jelképezi:

*Ne duzzogj, Szívem, nézd a naspolyát!
A későn érők, télben duzzadók,
nemzedékünknek jelképét, mely árva*

*vénülőnek reményt hozó barát,
fogatlannak cuppanós, barna csók.
Majdcsak megszűnik e harctéri lárma.
(Nézd a naspolyát!)*

Homokba kapaszkodva (1985) címen karcolatait, naplójegyzeteit, riportjait, novelláit gyűjtötte össze. Lírai veretű próza ez, még a *Homokba kapaszkodva* című terjedelmesebb szociográfiáját is ez jellemzi. A Deliblati-homokpuszta leírása a jugoszláviai magyar próza szociográfiai irányultságú vonulatának egyik legjelentősebb alkotása. Benne egy különleges világ embereiről, flórájáról beszél. Embereiről, akiknek zöme odatelepült magyar nemzetiségű, és növényeiről ott a homokvilágban, valamint a kámfor-, a sikkár- és szappangyökér és a boróka gyűjtéséről. Gyermekverskötete a *Boglya* (1993).

MAGÁNYOSOK

Vannak fiatal írók, akiket jószerével nem lehet a kialakult írói csoportosulások vagy csoportosítások egyikébe sem sorolni – vagy esztétikai törekvéseik, vagy személyi vonzódásaik zárják ki a társak közötti szemléltetésüket.

P. Nagy István (1961) 1978-ban lépett fel, első kötete az *Alkalmatlan évszak* (1985), majd a *Köralagút* (1989). Tudatos költőként üdvözölte a kritika. Nem szertelenségekkel igyekezett „modern” költő lenni, fiatal költőtársaihoz viszonyítva inkább formaőrző, mintsem formaromboló. „Biztonságos, érzelmesség nélküli, közhelymentes metaforikus versnyelvet alakított ki, s azt belülről próbálja változtatni, úgy, hogy egyrészt a metaforák jelentéshalmazódására épít, másrészt a köznyelvi kijelentések felé mozdul, így a szavak helyzeti energiája aktivizálódik, s a szerkesztés tudatosságára tevődik a hangsúly” (Toldi Éva). Élményvilága a faluból a városba igyekvő emberé, a biztonságból a létbizonytalanság felé haladó ember szomorúságát fogalmazza. Az elégiaforma vonzza, amelyben a mély lélegzetvétel, a szárnyalni kész versdallam, a lírai sóhaj előlengése is lehetséges:

*Egész nap esett. Csillogott a kövezet. Előtte égettünk.
Égett a gaz. Láttam túlon a füstös falat, anyám
mondta, égetni kell, a szél mindent összekavart,
a februári égen kirajzolódtak a fák, légpárnába
merült a füst. A kései nap a háztető mögé
biccent, elkenődött valahol...*

(Közbeeső történet)

Második kötetében az *irodalom* élménye az elsődleges ihletője, a rövidebb, epigrammatikus kifejezési módokkal kísérletezik, s három sorban sikerül definiálnia a lírai énjét:

*Mily védtelen vagyok
mily sebezhető.
Körülem érdes a levegő.
(Körön kívül)*

Az 1990-es években Magyarországra költözött.

Vesztég Ferenc (1946) első verseskötete a *Réják* (1976). Az *Egyirányú levelek és egyéb leletek* (1984) egyedi költői megnyilatkozásokból formált verseskötet – rokontalan, nehezen rokonítható költő műve. Rimbaud, Kafka, Eliot, Thomas Mann „leveleit várja” a versben, s „tragikus konfliktusokat” emleget a kiábrándultság erős légkörében:

*lejárt már a farsangok idillje
még véletlenül se lehet
költőileg
szólni holmi civilizálatlan
rejtett ingerek kielégítésére
(Várom udvarias levelét
Thomas Mann)*

Guelmino Sándor (1945–1997) költőként a szokásosnál később, érett fejjel szólalt meg, első verseskötete, a *Szerelmes mise* 1989-ben jelent meg. A kritikus a „jugoszláviai magyar irodalom nagy meglepetéseként” üdvözölte (Herceg János): „Mert varázslat az egész kötet, ahogy itt egy szerelmi vallomást bújtatott el a költő, teljes misét celebrálva hozzá, egyrészt a szenvedély szentségétől hajtva, másrészt önmaga elől is szemérmesen menekülve, úgyhogy esztelen merészség és gyatra félelem elválaszthatatlanul fut egymással a forma kiteljesedése felé. Mert egészen rafinált forma ez a liturgia verbi, amelyben Isten alakja helyett az asszony jelenik meg.” Kitűnő költői leleménnyel építi költői mondanivalóját a mise szerkezeti vázára, hogy ilyen módon ötvözhesse a „szent” formát a „profán” érzellemmel, ahogyan azt a középkori ájtatosság oly spontán módon tette. Most a költő rafinált művészi eljárással közeledik az érzelmek ősbibliai megjelenési formájához, írja a szerelem liturgiáját s mutatja meg költészeti formatárát, bizonyítja versnyelvének árnyalhatóságát. A *Lamentáció az élőkért* (1991) jellegzetesen posztmodern alkotás: az idézetek felhasználásának poétikai tárát is megtaláljuk a szövegekben, hiszen a mű első része a *Korán* szúráinak parafrázisaiból való, míg a második rész nagy hányada a *Bibliára* támaszkodik, abban Jeremiás próféta textusaira. A költő sikeresen találta meg a prófétai, a műfajához illő lamentáló hangot, hiszen alap gondolata szerint: „Elvadt, megtépett, hideg planétánkon, szorítsunk, szorítsunk helyet az

Életnek!” Hogy érzékeny képvilágú költő Guelmino Sándor, azt más versei is bizonyítják, így a következő részlet is:

*Most jó.
Sebeit a tavasz lágyan kitakarta.
Májusi dombtetőn száradnak göncei:
gyolcsvirágok lenge bodzaággal –
röpülnek a szélben;
füvek zenéje szól.
Lila görcsbe rándul amott az orgona;
mintha kései fagy tövét szorítaná;
a megnyíló égben vékony sikolymadár –
kiáltó szédülés –,
rájuk nem omlik a roppant szimfónia.*
(Korai hangverseny)

Sajátos alkotása *A nebuló könyve* című ifjúsági regénye (1983). Magyarországra költözése után könyve már nem jelent meg.

Majoros Sándor (1956) novellavilágának többrétűségét, alakokban és élethelyzetekben gazdag voltát dicsérte a kritika (Csapó Julianna *A visszhangkísérelt* (1989) című novelláskönyvének megjelenésekor, s joggal emlékeztet arra, hogy a fiatal író a jugoszláviai magyar prózahagyományból indul ki, de Csáth Géza novellisztikáját is említeni lehet, amikor a lelki élet iránti fogékonyságát méltatják. Magyarországon él, akárcsak a kitűnő fiatal novellista, Szathmári István (1954), aki a költői próza művelőjeként lépett fel *Az Andok felé* című bemutatkozó kötetében (1988), amikor „lírai helyzetképeket” ír. Lírai fogantatású az *Álmok és életek* című kötete is (1992), amely a Forum regénypályázatára íródott. Hősei a „valóság és képzelet, álom és ébrenlét határán élnek, minduntalan a múlt eseményeit idézik” (Toldi Éva). Felismerte tehetsége természetét és a novellaformában kifejezési lehetőségét, amit újabb, már Magyarországon megjelent kötetei bizonyítanak, s jelzik, hogy egy tematikailag és érzelmileg Szabadkához kötődő távozott, aki magának az elutazásnak a drámáját is megélte és megírta, mint a még Szabadkán megjelent *Ünnepnapok* (1995) című novelláskönyvének írásai példázzák.

A Zágrábban élő Kalapis Rókus (1958) egyetlen, *Kis keleti nők nincsenek* című kötetével (1990) jegyezte magát prózánk történetébe.

BORDÁS GYÖZŐ

Az 1990-es évek igazi nyeresége Bordás Győző (1948) regényeinek megjelenése volt.

Évtizedek óta jelen van irodalmi életünkben publicisztikai írásaival és szerkesztői munkásságával a Forum Könyvkiadóban és a *Híd* szerkesztőségében. Amikor előbb folytatásokban a *Hídban*, majd könyv alakban is megjelent *Fűzfasíp* című regénye (1992), a reveláció erejével hatott, és a kritika egyöntetűen az erőteljes, autentikus világot ábrázolni tudó szépíróként üdvözölte. Az írónak ugyanis sikerült a művészregény keretében nemcsak a művelődéstörténeti anyagot megmozdítania, hanem sikerült neki életmód- és életvitelregényt is írni, olyan módon, hogy a magánsorsok a közéletben „fejlődnek” egy dátumok szerint is meghatározható időszakban – 1910. augusztus 22-e és 1914. június 28-a között. Ha a művészregényt említjük, akkor jól kivehetően a Pichler József név mögött a jeles verbászi festőművész és fotográfus Pechán Józsefre ismerünk, de feltaláljuk Maléter alakjában Molter Károlyt, a majdani neves erdélyi író, aki Verbászról Marosvásárhelyre költözött. Egy város regényévé, Verbásznak a regényévé a mű központi hőse, Sauer Jakab, a földrajznak és a természetrajznak kísérletező és kezdeményező gimnáziumi tanára révén lesz. Ennek a városnak a perifériáján bukkannak fel a valószínűleg művelődési tényekre mutató nevek: Kármán Józsefé, aki a babonákról írt könyvet; a mozitulajdonos és filmet forgató Bosnyák Ernő; a repülő Szárits Jánosé és a híres madarászé, Schenk Jakabé. Közben az olvasó az értelmiségi lét vidéki nyomorúságát és nagyságát szemléltetheti, miközben felhangzik a fűzfasíp gyenge hangja is, hogy a líra is jelen legyen a regényben: „Kicsi, igénytelen, talán nem is lehet hangszernek nevezni, de érdekes... mert nem hallatszik messzire, nem olyan az, mint a hajósíp... hanem nekünk való, a lelkünk szólal meg általa. S főleg a bánat jön ki belőle.” Közben két szálon fut a cselekményes regényben a történet – Sauer Jakabén és Pichler Józsefén, s mint kritikusa, Toldi Éva írta, „körjük szövődik a kisváros egész világa, amiből a kor tablója rajzolódik ki: szerelmekből, bálókból, botrányokból, mendemondákból tevődik össze a vidéki élet”. S a városban ott a nevezetes Ferenc-csatorna és az ugyancsak impozáns cukorgyár.

A *Fűzfasíp* folytatásának *Csukódó zsilipek* a jelképeségtől sem mentes címe (1995). Az impériumváltás traumáit is rögzíti az 1923 szeptemberéig tartó időszakot ábrázoló regény, attól a naptól kezdve, amikor az emberek „kezdték megszokni városkájuk új hangzású nevét”. A regénybeli narrátor Pichler József gimnazista fia, akinek „fejlődésregényében” a felnőtté válás is az olvasó szeme előtt játszódik le. Felbolydult a világ, s nemcsak a kamaszkodó fiú lelkében van zűrzavar, a város felnőtt hősei is dilemmákkal néznek szembe. Pichler József például a kivándorlás lehetőségét latolgatja. S mintegy a művész vásznáról lép a regénybe a bolond Wili, akinek Pichler készítette arcképét a szerző így írja le: „A kopaszra nyírt fejet glória övezte. Tekintete pedig a végtelenbe meredt.

A végtelenbe, ahol valami történik. A végtelenbe, ahol valami tragikus történik, ahol rombolnak, gyilkolnak, vér folyik, áldozatok hullanak, ahol fölgyulladnak a kazlak, a házak, az ólak, az utcásorok, ég a város. És szöknek az emberek, hanyatt-homlok menekülnek, futnak el a bizonytalanságba, hontalanságba, el valahova.” A jövő sejtelme üzen 1923 szeptemberében Bordás Győző regényében. Hogy egy más s háború előttitől különböző világ látványa van a szerző szeme előtt, azt kitűnő érzékkel valóban regényíróhoz méltó módon, esztétikai érvénnyel bizonyítja. Nem szólamaiban, hanem apró tényeiben, a szavakban, a mondatokban, a tárgyakban, a problémákban testesíti meg ezeket az új életet jelentő képeket.

Üvegház (1997) cím alá gyűjtötte az elmúlt majd egy évtizedben írott esszéit, riportjait, cikkeit a *Magyar Szó* és a *Híd* hasábjairól. Ezekben a rövidebb írásokban megtalálta az oly kívánatos és áldásos összhangot az egyéni élmény és az általánosabb érvényű közügy között, miközben az intim közlésnek szerez érvényt. Írásain az élet hitelesítő pecsétje van, beszéljen kedves íróiról és művészeiről, így Bárányi Károlyról, a két Pechánról, a műgyűjtő Nagy Ferencről, Déry Tiborról, Sáfrány Imréről, Hanga Andrásról, Bela Duranciról, Danilo Kišről, Mladen Leskovacról, Vujsics Sztojánról vagy Fehér Ferencről, idézzen szépírói eszközökkel más találkozásokat, és szólaljon meg több ízben is „könyvügyekben”.

ÚJ ÍGÉRETEK ÉS EGY ÚJ NEMZEDÉK

Hogy egy új nemzedék készülődik az irodalmi életbe lépni, a Toldi Éva szerkesztette két, megjelent írásaik alapján már nevet szerzett írók antológiája bizonyította. A *Teleírt világ* (1987) a fiatal költőket, A *varázsszobor* (1990) a fiatal prózaírókat mutatta be, s mint lenni szokott, az antológiában szereplők nem mindegyike maradt az írói pályáján, vagy nem itt-hon folytatta irodalmi pályafutását.

Az akkor jelentkezett költők közül Bata János, Beszédes István, Géber László és az időközben Magyarországra távozott Bozsik Péter, Ladányi István (1963) ír ma is. Bata Jánosnak (1963) pedig megjelent *Korom* című kötete 1990-ben, benne az eredeti költemények mellett osztrák költők verseinek fordításaival, Géber Lászlónak (1959) *Szöveg szalonna* címen jelent meg 1994-ben kötete. Bata János a leghalkabb hangon szóló költője a vajdasági magyar irodalomnak, olyan költő, akiről a kritika azt állapította meg, hogy nem lázadó, hanem elszenvedő természet, s idézték sorait: „add, hogy néha sírni tudjak”, méltóan a mélyen érző, önfeltárulkozó költő magatartásához. Bata Jánosnak 1994-ben „vers és próza”-kötete jelent meg *És vannak még szavak* címmel. Géber László a kezdeti bizonytalankodások után rátalált autentikus költői hangjára, amely a patthelyzetbe jutott létezését hirdeti, és legjellemzőbb nagyobb terjedelmű verseiben áradó költészete szabadult fel:

...*Gőzölgő mocsárból bújik elő a vidék.*
Kamenicai padlás szobámból bámulom: az ott Újvidék.
De ne gondoljátok, hogy ez a széles nagy ég
– mintha mi sem történt volna – úgy hirtelen, akár a lámpa, kiég.
Készenlétben vagyok, mint egy darab lekváros kenyér,
Egypár falat, s már semmi sincs, csak a vers-ég.
(Jó szöveg szalonna)

„Lírai énje – olvassuk a kritikában – a bonyolult világban szemlélődik, annak jelzéseit igyekszik felfogni, hogy végül ugyancsak szerény egyszerűséggel vallhassa meg: »semmit se értek« (*Ahogy a nagy madarak*), »nem értem a teleírt világot«.”

Bogdán József (1956) a kilencvenes évek elején fellépő költők közül sajátos téma- és gondolatvilágával tűnik ki. Első kötete *Ablakok* címen Verbicán, a költő kiadásában jelent meg 1989-ben. Kitér a versekből, hogy a modern vallási áhítat konfliktusoktól sem mentes kifejezésének keresi a hangot, amit az 1992-ben megjelent *Billegések* című kötete erősít fel, s ír nem egy „zilált papi imát” akkor is, azóta is. De a közélet hangjai is verseibe olvadnak:

Köd van. Akárha a szív izmos
falába ütköznék visszadob
a táj koszorúér szürkület.
(Infarctus cordis)

A harmadik, *Szívzörejek* című 1994-es kötete utáni költészetében találkozik ihlető erővel a világgal, amelynek papi szolgája Észak-Bánát magyarjai között:

Kezem csúsztatom kabátzsebembe,
rozsdás szentelő moco rog benne.
Add a Bibliát, viharvertet,
– egy özvegyasszony mérget keverget.
Kérded, mi újság Egyházaskéren.
Egyházaskéren ... egy ház, majd egy sem.
(A kérdezőnek, dr. Burány Bélának)

És megszólaltatja a hiedelmek mélységéig hatolóan földiségét:

Az anyaföldből egy maroknyival
a koporsóra dobok. Rám rivall
egy fehér szikrázó menyecske.
Úgy zokog szegény, mintha nevetne.

„Az nehéz lesz neki, plébános úr!”
(Téli temetés)

Gyermekverskötete a *Szeder indája* (1998).

Papp Tibor (1970) is egy szinte észre nem vett költőként jelentkezett a Kishegyesen kiadott *Ego* című, vagy hetven példányban megjelent verseskötetével, hogy 1991-ben *Könnyv* címen már a fiatal írók Gemma elnevezésű könyvsorozatában jelenjen meg mindmáig utolsó kötete. Egyik nyilatkozatában azt vallotta, hogy a „haiku világára” épült a kötete, elannyira, hogy a szonett mintájára megalkotta a zenett-formát, amely a szonett és a haiku sajátos keveréke:

*Könnyeid bős szívem porát sárrá verik. Láplelkeim édes
tölgye derekamba török. Égi szentem arca egyre fogy.*

Szemednek ősi árja bemos az izzó sárba.

*Lelkem szárítná lángkacaj. Győzhetetlen szerelmes újra
elken, bár futnék előle ... Sajtot egünkre az éj fal.*

(Kiirtalak)

Versformákkal kísérletező költőként indult tehát, de újabb eredményeiről nem értesültünk.

Szabó Palócz Attila (1971) ugyancsak az 1990-es évek elején lépett fel *Résnyire nyitva* (1993) című, a Gemma-sorozatban megjelent kötetével. Megértő kritikusa a költő hagyta résen bepillantva ezt látja: „Egy íróasztal, rajta klasszikus költőmesterek, verstani kézikönyvek s a fölénk hajló ifjú költő” (Harkai Vass Éva). De a költőnek még hiányoznak a formai ismeretek mellé az élménybeliek, s ezért merül fel az eklektikuság minősítése költészetének jellemzőjeként. 1995-ben *A meztelen Télapó* című verses monodrámája jelent meg „szamizdat” megjelöléssel. Gyermekverskötete *Fityisz* címmel jelent meg (1996).

Jódal Kálmán (1967) egyetlen kötete a *Bakancs és fal* (1994) című, amely kisprózákat és hangjátékokat tartalmaz, amelyek nem a hagyományos műfajok szabályait követik. Az alternatív művészetek híve.

Az esszé Utasi Csilla és Pizsár Ágnes munkássága képviseli. Pizsár Ágnes (1962) *Kisesszék* címen 1994-ben jelentette meg gyűjteményét, amelynek írásai egyként szólnak Tolnai Ottóról és Danilo Kišről, Nadas Péterről és Thomka Beátáról. Utasi Csilla (1966) *A fekete hold* című kötetébe gyűjtötte össze tanulmányait, kritikáinak szövegét 1994-ben, közülük a klasszikus magyar irodalomról (Berzsenyi Dánielről, Kosztolányi Dezsőről, Weöres Sándorról, Mészöly Miklósról) szólók az értékesek. Sikeresen alkalmazza a kommunikációs elmélet tapasztalatait.

A fiatalok irodalmi törekvései szervezeti formákat is kerestek: az elmúlt évtizedben több folyóirat-alapítási kísérlet is történt. Az első 1990-ben, amikor Hamad Abdel Latif megalapította a *Másik* című rövid életű folyóiratát. „Feladatunk – olvassuk a *Levél az olvasóhoz* című bevezetőben – az újraértékelés és újrafogalmazás, ami valamennyi művészeti ágra vonatkozik, hiszen lapunk nem irodalom-, hanem művelődésközpontú.” 1991-ben indult meg az újvidéki egyetem Magyar Tanszékén az *Új Vidéki Műhely*, mint az Újvidéki Műhely Polgárok Egyesületének kiadványa, amelyben nemcsak az egyetemi hallgatók, hanem az új irodalmi törekvések más képviselői is helyet kaptak. A megszűnt *Új Symposion Sympo-*

sion néven mint a „Symposion Polgárok Egyesülete az Asociacija Apostrof keretein belül” megjelent folyóiratként támad fel 1994-ben, s válik egy egész öntudatos nemzedék folyóiratává, azokévé, akiknek a nevét rendre ott találni az új kezdeményezők között, hiszen 1996-ban Kishegyesen az ottani, 1985-ben megjelent *Mozaik* folytatásaként megjelent a *Táltos* című „civilizációs folyóirat”, helyi támogatással. Ennek az írói körnek a vezéregyéniségei Horváth György (1972), aki Szerbhorváth György néven jegyzi írásait és Virág Gábor (1973), aki újabban leginkább Aaron Blumm néven publikál. Rajtuk kívül Mirnics Gyula (1978), Pressburger Csaba (1976), Szakmány György nevét jegyzi meg az olvasó, míg a *Táltos*ból a már felsoroltakon kívül a szerkesztő Sáfrány Attiláét (1969). Főképpen a *Symposion* polemikus karakterű publicisztikai írásai emelkednek ki senkit nem kímélő bírálatokkal az *Új Symposion* egykori kritikai hagyományainak örököséiként. Illúzióikat veszítette nemzedék üzen a szövegekben, ahogyan a *Táltos* I. évfolyama 2. számának fedőlapján olvasni:

*elsuhant félelem-illatunk
egy gyász sikoltása
mint arcunkon megpihenő homok,
sivatagból vált semmivé
nincs több forma,
mégis támadástól rettegve
tekintjük e szöveget
itt állunk ok nélkül
itt állunk minden nélkül
(a kör bezár)*
(Egy szóhoz kettő kell)

A muzslai Sziveri János Művészeti Színpad immár három ízben (1995, 1996, 1997) adta ki *Bábel* esszépályázatának díjazott szövegeit *Bábel esszépályázat* címmel, amelyeknek zöme ugyanazokat a kifejezésbeli ismérveket mutatja, mint a szerzők folyóiratban megjelent közleményei, a legújabb magyar írókhoz is kapcsolódó szövegekben a rendezettségnek új felfogásával, csapongó képzelettel, a közvetlenség hétköznapiságon való inszisztálásával. Kritikusuk Virág Gábor és Horváth György írásaival kapcsolatban írta: „Mindketten stílusuk újdonságával fordulnak szembe az előző korosztályok beszédmódjával. Horváth irodalmi közírásának hetyke hangja és Virág történeteinek ad absurdumig vitt polgárpukkasztó attitűdje egy töről fakad: robbanásszerűen bebizonyítani a bevett irodalmi szokások tarthatatlanságát” (Piszár Ágnes). *Dombosi történetek* című 1998-as kötetük szerzői Aaron Blumm (akinek ifjú Virág Gábor aláírással *Istenfélőház* címen már 1989-ben megjelent „3 tucat verse”), Szerbhorváth György és Mirnics Gyula. E kötetben java prózajukat adták közre, s Mirnics Gyula sem méltatlan társa Virág Gábornak és Horváth Györgynek.

Kevésbé radikális a Kanizsán 1996-ban alapított *Orbis* című magyar és szerb nyelvű folyóirat, amelynek magyar főszerkesztője Túri Gábor, aki a „céhen kívüli” írókat akarja folyóirata köré gyűjteni az „érdekesség, műveltség és ízlés” kritériumai alapján.

Zentán irodalmi szerveződés az 1997-ben megalakult Térzene Kör Irodalmi Társaság, míg Ürményházán ugyancsak 1997-től működik a Csuka Zoltán Műfordítói Műhely.

LOVAS ILDIKÓ

A fiatal vajdasági magyar írók egyik legtehetségesebbike Lovas Ildikó (1967), aki első kötetével nemcsak a Szirmai-díjat érdemelte ki, hanem a kritika szinte egyöntetű elismerését is. Szerepelt már az 1990-es *A varázsszobor* című, a fiatal írókat felvonultató antológiában. Ennek utószavában Toldi Éva már pontos láttelepet ad Lovas Ildikó prózaművészetének jellemzőiről: szövegei líraiak, szemlélete középpontjában az érzelem áll, éppen ezért története az „emberi bensőben zajlanak”, aminek jól érzékelhető következménye, hogy a „valóság és képzelet, a külső és belső síkok állandóan egymásra csúsznak, egyszerre nyilvánulnak meg”. Ő nem a külvilágnak az emberre gyakorolt hatását, hanem az emberek „külvilágra projektált hatását” figyeli, a tárgyakkal érzelmi vibráció is vannak, és természetélménye is ezért kap sajátos színezetet, lírai tónust. „A helyenként erotikus töltésű írások szövetébe lágyan belefonódik az irónia is” – írja zárómondatában Toldi Éva. Első, *Kalamáris* című 1994-es kötetével kapcsolatban azt a tényt emlegetik fel, hogy Lovas Ildikó nem csupán Szabadkán él, és hogy ebből kifolyólag városiak az írásai, hanem a Város központi élménye a szerzőnek, és az irodalmunkból annyira hiányzó urbánus próza egyik lehetséges mai változatát teremti meg. Prózájának egyik fő sajátossága születik meg a Város-központú élményvilágból: a történet hiánya. A jószemű kritikus ezt megállapítva Lovas Ildikó következő mondatát emeli ki, és teszi az olvasó szemé elé: „Azt is mondhattam volna: történet. Csakhogy akkor a valóság-magra koncentrálnék, ami van is meg nincs is: olyan távoli, mint egy esemény, amely távolodik, de még nagyon is bennünk van.” Már a *Kalamáris* írásaiban is történéseket érzékelünk, de a klasszikus értelemben vett cselekményt hiába várjuk el novelláitól (munkái között csupán néhány anekdotikus formájú írást találunk), amelyekre inkább a próza műfaji megjelölés illik, s kitetszik, hogy Kosztolányi Dezső és Csáth Géza örökébe akar lépni. Azzal, hogy történészesztusokat ír novellába, mindenképpen, ami a nosztalgikus hang intonációját is elővarázsolja, azt a Várost írja, amely egykor igazi volt, de az írónő idejében, az 1990-es években már eltűnik – inkább emlékek a házak is, mint valóságos épületek. Lovas Ildikó novellisztikus „városjárásának” újabb dokumentuma *A másik történet* című 1995-ös prózakötete, amely azt mutatja, hogy a szerző megbizonyosodva választott világának ihlető voltáról és előadás-

módjának nem cselekményre építkező jellege megbízhatóságáról, bátran és következetesen járja be a Város tájait, és időz el egy-egy emberi alaknál: „Addig gyakoroltam, amíg, ha valamit kellett, történet nem jutott eszembe. Nem volt egyszerű feladat, hiszen annyi mondanivalóm volt sokszor, konkrét és dühös, hogy börtönnek éreztem a keretet. A történetét. Aztán, mire belefértem, beleprésem magam a fabula udvarába, kiment a fejemből, ami eredetileg írásra ösztökélt” (*Szabadkáról*). De számára minden a „megfigyelés tárgya”, a vágyak is például, ezért tudta felfedezni írásai hirdette felfogását a „mindenütt és sehol” elvében – „akként kell élni” vallja a narrátor az *Egy megtalált történet* című novellájában. 1996-ban *A szerelemről* címen kezdett egy hosszabb prózai szöveget közölni a *Híd* című folyóiratban.

VIZUÁLIS KÍSÉRLETEK

Gazdag hagyományok állnak a vizuális irodalmi kísérletek mögött a jugoszláviai magyar irodalomban is. Ács Károly már 1953 tavaszán írja *Örvény* című képversét, majd Pap József *A ház* című verse készül el. Az *Új Symposion* című folyóiratban 1964–1965-ben jelennek meg, majd elszaporodnak a grafikai és a kalligrafikus versmegoldások, hogy 1969-ben Böndör Pálnak megjelenjék *Tipopoézis* címmel a *Híd*ban egy kis kötetnyi ilyen jellegű verse, majd Fehér Kálmán ír tipokölteményeket, Tolnai Ottó vizuális poémákat alkot (1971-ben a *W* címűt), *Ars politica* címmel plakátot publikál, és ennek nyomai érzékelhetők *Rovarház* című regényén is. 1970-ben *Kép költemény képköltemény* című gyűjtemény jelent meg 12 költő és művész vizuális munkáiból. Megszületnek Bányai János és Thomka Beáta tanulmányaiban az első esztétikai jellemzése is ezeknek az irodalmi-képi kísérleteknek.

Igazi képviselője Szombathy Bálint (1950). 1969-ben *Szélmalomharc a Nappal* című képversével lépett fel, első kiadványai pedig az 1970-es években a vizuális kísérletezők kedves nyelvén, angolul szólalnak meg címükben, s ezek rendre „közösségi”, társszerzős alkotások is. *Szerelmesek és más idegenek* (1976), majd *Én is éltem* (1980) címmel jelenik meg verseskönyve. Az utóbbi textusainak a „szövegátminősítések” jelzöt adta, és keletkezésüket az 1974 és 1978 közötti esztendőkből jelöli meg. Éles szociográfiai villanatok ezek, pillanatfelvételek, hogy tetten érje azt a hétköznapi életet, amelyet vizuális kísérletei során is megörökíteni akart. Szó szerint is „konkrét költemények” ezek – esetek, búcsúlevelek, vallomások. Egyik „búcsúlevele” a következő:

„Nem akartam én ezt a harmadik –
remélem sikeres – öngyilkosságot sem,
de mi mást tehettem volna.
Tisztelettel J. Mária.”

Vizuális konkrét költeményeinek reprezentatív kötete, a *Poetry* című 1981-ben jelent meg. Poétikai példatára is ez a kötet: bevezetőjében beszél „fényképtechnikával rögzített talált költészeti alkotásokról”, „magatartás-költészeti alkotásokról”, kollázsokról, hangköltészetről. A kritika rokonszenvvel s megérteni igyekvéssel nézte ezeket a látványokat, s állította, hogy ezek többlete az irónia és a játékoság: „Az egyik képen látható málladozó falon már elhalványult szerb, német és magyar nyelvű felirat olvasható, betű szerint így: TARCS RENDET! Egy korszak s az azt alkotó mentalitásnak akaratlan sírfelirata ez; rendkívül sokatmondó. Ugyanilyen szellemesek azok a fényképek is, amelyek aláírása, a valóságos összefüggésektől tudatosan eltekintve, a jelszerűsége, a »verbo-vizuális részecskék keveredésére« figyelmeztet” (Vajda Gábor).

Szombathy Bálint nemcsak gyakorlati kísérletező, hanem elméleti írója is a vizuális költészetnek. *A konkrét költészet útjai* című tanulmánya 1977-ben jelent meg az *Új Symposion* mellékleteként. *Művészek és művészetek* címmel 1987-ben jelentek meg művészettörténeti írásai. Szól Malevics, Joseph Beuys és G. A. Cavellini művészetéről és a kiáltó ember ikonográfiájáról, valamint a küldeményművészetéről. Újabb képzőművészeti tanulmányai *Új idők, új művészet* című kötetében jelentek meg (1991). A Bosch+Bosch csoport egyik alapítója és egyik vezéregyénisége az 1970-es évek kezdetén.

Csernik Attila (1941) művészeti ténykedései is kötetet kaptak *Text* címmel (1985). „Csernik a »hatvannyolcas« nemzedék tagjaként ... bukkan fel... Alkotói habitusa 1970 táján vált határozottan azonosíthatóvá és sajátosan egyénivé; ekkor választja művészetének tartós témájaként az írott nyelvet, annak is legkisebb egységét, a betűt” (Szombathy Bálint). Könyvében főképpen „testírási akciói” láthatók.

Sebők Zoltán (1958) művészetkritikus a vizuális költészetnek is hazai elméletírója, és annak az ízlés- és szemléletmódnak a szószólója, amely e törekvéseknek is közege. *Médiumok és művészetek* (1982) című könyvében a modern művészetek „médiumairól”, realizációs formáiról a képregénytől a plakátművészetten át a küldeményművészetig beszél, jól igazodva el e kérdések nemzetközi jelenségei között. Elkészítette *Az új művészet fogalomtára 1945-től napjainkig* (1987) címen kislexikonát az e művészeti törekvésekkel kapcsolatos tudnivalóknak, hangsúlyozva, hogy 1945-től „több művészeti irányzat, stílus és program született, mint előtte összesen”. Felfogása szerint „»képzeleti kísérletek« sorozata” korunk művészete. Ezt hirdeti a *Mítosz és művészet között* (1988) című könyve is. Az 1990-es években Magyarországra költözött. A megnyilatkozások e körébe sorolható Bicskei Zoltán (1958) első könyve, a szerző és könyvének meghatározása szerint „rajzos füzet”, a ... *Kanizsára* ... című (1990), amelybe szülőföldjéhez fűződő emlékeit, gondolatait és flórájának rajzait gyűjtötte.

MAGYAR ÍRÓK SZLOVÉNIÁBAN

Az 1960-as évek végén, különösképpen pedig az 1970-es években a szlovéniai, murántúli magyar nyelvű könyvkiadás örvendetes fellendülésének lehettünk szemtanúi. Az adott szellemi igényeken túl a megjelent könyvekben a szlovéniai magyar irodalom megszületésének a ténye is mind kézenfekvőbb, hiszen e művek már arról tanúskodnak, hogy az irodalmi élet alapvető ismérvei is jelen vannak: az olvasóközönség, a folyamatos megjelenést többé-kevésbé biztosító kiadói intézmény, az írók, nemkülönben pedig az értékek elismertetéséhez, kiválasztásához szükséges kezdeti hajtóerők, amelyek végső fokon az irodalom irodalom voltát képesek biztosítani.

Az első jeladás Szunyogh Sándor, Szomi Pál és Varga József közös gyűjteménye, a *Tavaszwárás* volt 1972-ben. Ennek *A szlovéniai magyar irodalomról* című bevezetője az irodalmi tudat főbb csomópontjait vilantja fel abban a mondatban, amelyben az irodalmi élet „lassacskán kialakuló” folytonosságáról, sajátos öröksége felismeréséről, egyéni jellege megjelenéséről van szó. Az előszó megállapítja, hogy a szlovéniai magyar irodalom elszigeteltségben születik: „a szlovéniai magyarok élete ... nemcsak földrajzilag esik távol a vajdasági központtól, hanem művelődési örökség szempontjából is”, de távol van a magyarországi irodalmi élettől is. „Ez az irodalomszemlélet és igény nincs benne sem a vajdasági, sem a magyarországi irodalom sodrában...” Ebből pedig az előszó írja azt a következtetést vonja le, hogy ennek a születő irodalomnak a „modellje sok esetben régies, múlt századi vagy még korábbi”, és az irodalom szerepe szempontjából igyekszik megközelíteni a kérdést: „Funkcióját tekintve ez a költészet éppen olyan lényeges, mint a legmodernebb változat. Persze mindegyik a maga helyén és közegében. Itt és most, ebben a társadalmi környezetben, milióben a népköltészet modelljével operáló költészet hatásosabb, nagyobb szolgálatot végző, mint akár Weöres bravúros ultramodern, utolérhetetlen és világirodalmi színvonalú, de nagyon kevesektől követhető s egyedülálló költészete. Az itteni irodalom Vljajtól kezdve mostanáig nemcsak jellegében népköltészi, hanem funkciójában is...” A problémát az olvasóközönség „nyelvi szintjében” látja, s ebből vonja le következtetését, mely szerint „ebben a mézönyben az írónak-költőnek modus vivendit kell találnia önmaga tehetsége, igénye és olvasói adott állapota között”. A kritikai ellenvetéseket s ezek között elsősorban a provincializmus vádját éppen ezért visszautasítja. Ebből az állásfoglalásból szinte egyenesen következik, hogy a kritikai szemlélet inkább afirmatíván elfogadó, mint osztályozó és bíráló, s az irodalmi hagyomány iránti érdeklődés is csak első jeleit mutatja *A szlovéniai magyarok szemléje* című naptár közleményeiben. Ez az évente egyszer megjelenő naptár, valamint a Muraszombaton megjelenő *Népújság* című hetilap a tükre a szlovéniai magyar szellemi életnek, egyben megjelenési helye is a szépirodalomnak. Egy összefoglaló szerint a naptárnak érték-

teremtő és értékelkaroló törekvései érdemelnek külön figyelmet (Bence Lajos), hiszen mind hagyományfeltáró, mind az aktuális irodalmi termést közlő szerepe kétségtelen volt. Jelentős fordulat a szlovéniai magyar irodalmi alakulástörténetben 1985 decemberében a *Népújtság* irodalmi, társadalmi, művészeti, kritikai és művelődési mellékletének megjelenése *Muratáj* címen. Az *Előszó helyett* című bevezető programírás: „Legyen a Muratáj vidékünk művelődési tükre, irodalmi munkásságunk szöcsöve és alkotó tevékenységünk szigorú porondja, ahol kritikai csatákban izzik a toll és érik az agy. A Muratáj helyet ad mindenkinek, aki őszinte alkotói láztól égve minőségiesen alkot, és ki mer állni saját igazáért... Célja az, hogy hidat építsen a szlovén és a magyar irodalom között, és feltárja a Népújtság olvasói előtt a magyar és a szlovén költészet gyöngyszemeit, de legtöbb helyet az eredeti nemzetiségi irodalmi munkának ad” (Szúnyogh Sándor).

Az első számban megszólalt minden szlovéniai magyar író – nagyobb számban a költők, már terjedelmi okok miatt is. A mellékletjelleg 1988-ban szűnt meg, s ugyancsak *Muratáj* címmel folyóiratként realizálódott. Benne Bence Lajos *Milyen irodalmat szeretnénk?* címmel a Szlovéniában formálódó magyar irodalmi élet kérdéseit, alakulási zavarait vizsgálja, mondván, hogy a kibontakozó vitákban nézetek ütköznek a létjogosultságnak, a demokratizálódásnak, a kritikának, a provincializmusnak és az irodalom szerepének a kérdéseivel kapcsolatban. A szerző a következőképpen összegez: „Közhelynek számít, hogy a nemzetiségi író küldetést teljesít, ezért felelőssége az olvasó iránt is nagyobb. Nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy meg kell mutatni, mintegy tükröt tartva valóságunk s az ebből fakadó konfliktusok elé, a muravidéki magyar lét visszasságait. Tehát a valóságunk feltárásában, a sorskimondásban látjuk irodalmunk igazi lényegét, szerepét. Ezt a célt azonban ama »magas szintű« irodalom képes betölteni, a műkedvelő nem. Röviden: az irodalmat »gyönyörködtető« szerepén túlmutató volta teszi igazán fontosá. A muravidéki irodalom mindig is a provincializmus bélyegét fogja magán viselni, míg ezen nem képes túlnőni.”

Hogy az 1980-as években fordulat következett be a szlovéniai magyarok irodalmi életében, bizonyosága Bence Lajos kis irodalomtörténeti összefoglalása, amit a muraszombati Tanulmányi Könyvtárnak a szlovéniai magyar irodalmat bemutató kiállítása katalógusában találunk. A bibliográfia huszonnégy szerző adatait tartalmazza, közülük kilencnek könyve jelent meg. Sajátos karakterű antológiák is megjelentek *Sozvočje-Összhang* címmel: 1979-ben a magyarországi Vas és Zala megye költőivel együtt jelennek meg, 1981-ben karintiai szlovén költők a társaik, míg az 1989-es kötet „muravidéki szlovén és magyar költők” verseiből állt össze.

Ennek az irodalomnak közvetlen s élő hagyományát Vljaj Lajos (1904–1967) költészete képezi. A *Kalangyá*ban lépett fel tíz versével 1943-ban, a két letartóztatása közötti interregnumban, ugyanis a Murántúlt megszálló magyar hatóságok először 1941-ben, majd 1944-ben tartóztatják le és zárják börtönbe, illetve táborba. A háború után a *Híd* közölte

néhány versét. Vljaj Lajos Petőfi és a magyar népies líra vershagyományából indult, s bár érték modernebb, XX. századi hatások, sem érzéseinek költői felfogása, sem megfogalmazása terén lényeges módon nem távolodott el ettől a hagyománytól. A „családi kör” lírai megszólaltatása ez a költészet, s elsősorban szerelem- és szeretetérzését, valamint tájélményét énekelte meg. Földije, Miško Kranjec, a jeles szlovén író, a *Versek* című Vljaj-kötet bevezetőjében nem véletlenül jellemzi a következőképpen: „Egész költészete enyhe elmélkedéssel van átszőve, teljesen a természetnek áldozza magát, van benne valami régi »parasztos«, és ezért költeményei azt a benyomást keltik az olvasónál, mintha már mindezt hallotta volna valamikor. Tele van egyszerű gyermeki szeretettel anyja, apja és rokonai iránt, és sokszor nem lehet szabadulni attól a benyomástól, hogy gondosan őrizett emlékkönyvben lapozunk, amelybe Vljaj Lajos legintimebb verseit, gondolatait és kívánságait írta.”

Hibátlan, teljes értékű verset alig írt, költői villanataira egy-egy versszakban ismerünk:

*Itt jó nekem – bár lehetnék a völgy
Tündér-felléptű nyírfáján fagyöngy.
(A völgyben)*

Vagy:

*Alpok kölykei: szőlős dombok,
Tájain mélán elbolyongok.
Nappal, éjjel, hajnalban, este
Hazátlanul hazát keresve.
(Ősi dajka)*

Az ilyen részletek mutatják költői képzeletének határait, s arról a létélményről tájékoztatnak, amely a „szelíd intések” mélyén szorongott, s feltörni nem tudott. A megszállás alatt börtönben írt versei közül a *Körséta a foházudvaron* című, 1941 augusztusában keletkezett költeménye emelkedik ki:

*Örölgeti testünk sorsunk malma
De töretlen hitünk túlszárnyalja
És még arcunk sápad, szívünk sorvad
A remények intnek: holnap, holnap...
Hajtom, hajtod, hajtja, hajtjuk, hajtjuk,
Míg a tiszta lisztet meg nem kapjuk...
Százszor törve, százszor felvidulva
Forog a rabkerék újra, újra.*

A Vljaj Lajos megtestesítette költői magatartásformát képviselik az 1970-es években magukról jelt adó írók-költők is. Szúnyogh (illetve Szúnyogh) Sándort (1942–1998) romantikus lobogás és termékenység jel-

lemzi, a magánélet hangulatai a közvetlenségben megélt világ következtében nála könnyen és gyorsan verssé válnak, s a költői én is szinte felolvad a magánemberiben. Ily módon a „vershez vezető körútja” is igen rövid:

*Nekilódulok a versnek
feltűröm ingujjam
és kivetkőzöm
sötét hétköznapjaimból.
Lábra állok,
arccal a szélnek
vitorlázok
az ezernyi buktatást
kínáló habokon.
(Vers)*

Önálló, 1975-ben megjelent *Halicanumi üzenet* című kötete mutatja eddig legteljesebben útját, amely a modern költői lehetőségek felismerése és megkívánása felé viszi. Ez látszik az Ernest Ruzičcsal készített kétnyelvű, szlovén–magyar, *Naj–Leg* című kötetén is (1980). A *Hóvágó* (1985) című kötetében romantikus költői lelkisége romantikus képvilágát mutatja be. A megszépített múlt és a tragikusra hangolt jelen látszik verseiben:

*Őket siratom
kik ezeréves tölgyek
árnyékában tudtak pihenni,
kik becsülték a kalászt
s lábuk nyomán nefelejcs nyílt.
(Sirató)*

Biztosabb, amikor képi tömörségre kényszeríti választott formája, mint a „muravidéki haikuk” kis ciklusában is:

*Téli jégcsapok
kopjaraktár,
jégbefagyott hajnalok.*

Virágköszöntő címen 1987-ben gyermekversei jelentek meg. Válogatott verseinek kötete *Halicanumi rapszódia* címmel jelent meg 1991-ben.

Varga József (1930) is szorosan tapad az intimisztikus, romantikus múlt századbeli vershagyományhoz, s a Vljaj Lajos mutatta példát követi mind tájverseiben, mind közéleti költészetében. Ars poeticaszerűen énekl:

*Bennem a Muravidék
dús szépsége díszlik
Verseimben Muravidék
nép-kacaja izzik...*

*Verseimben Örökember
örök életet él
Verseimben él az ember
él még...
és remél*

(Verseim)

Költeményeinek gyűjteménye a *Pásztortűzek* (1979) és az *Élni* (1983), *Sorvadó népem* címmel pedig elbeszéléskötete jelent meg (1990). „Írásaim zöme valóban hagyományosnak mondható és könnyen érthető és régies formákat ölel – mondta a szerző egy nyilatkozatában. – Az írások zömében a tartalom a múlthoz kötődik. Régi gyermekkori emlékek, a falu és a benne élő embereknek, életmódjuknak, szokásaiknak és történeteiknek »bemutatása«.” Sikerült gyermekversei *Naphívogató* címmel jelentek meg (1975).

Szomi Pál (1936–1989) novellistaként mutatkozott be a *Tavaszwárás* című antológiában, a novelláiban a magyar népies elbeszéléshagyomány követője. *Ószirózsa* (1977), *Szeretni kell* (1984) és *Húzd rá, cigány* (1987) című kötetei jelentek meg.

Megkülönböztetett figyelmet érdemel Báti Zsuzsa (1938) költészete. Vajdaságból 1963-ban költözött a Murántúlra, költészete pedig az 1970-es években lombosodott ki. 1979-ben két kötete is megjelent: a *Kettőnk évszakai* Muraszombaton, az *Útravaló* pedig Újvidéken. Válságköltészet az, amit ír, s egy krízisérzés szólal meg verseiben, ebből veszi vizsgálat alá nem csupán a szerelemérzést, hanem az egész történelmi múltat, visszapergetve azt egészen a finnugor őshaza képéig:

*szeretném hinni
de nem hihetem
tudom akkor is az voltam
alakcsere csupán
de az voltam
ez a keserű
ez a ráncos
ez a magáért élni nem tudó
ez a finnugor valaki*

Egyetemes csalódottságérzés a költői hajtóereje: „hitt a megváltásban”, de „lépre csalta a ratio”, ebből vonja le hát „figyelmeztetését”:

*Aki viharos égben jár
villámra készüljön
aki életben jár
halálra készüljön.*

A szlovéniai költők között nyelvi kultúrájával, stílusérzékével tűnik ki, és kifejezésbeli fegyelme is figyelemre méltó.

A szlovéniai magyar költők között autentikus és nyelvi szempontból is igényes egyéniség Bence Lajos (1956). Első verseskönyve *Szíves szív-telen* címmel 1981-ben jelent meg. A kritika formaművészetét és tudatosságát dicsérte, és megállapította, hogy a költő a lírai önelvűség vállalása felé hajlik. Teljesebb benyomást kap az olvasó Bence Lajos költői világról a *Látletet* című kötetében (1989). Meggyőző első versfóhásza is a *Sorok között* című versének mellékdalában:

*Nekem is add meg
boldogabb énekem
engedve szabad folyást
a szónak, csapongva bár
mint vad folyón a csónak
ha kinyitva minden zsilip
és retesz, ne fojtsd meg
csírájában versem
önvédelmi reflex!*

Megfigyelhető azonban, hogy a romantikus költőeszményt is ápolja, amikor a világról akar beszélni, közben kacérkodik a vizuális költészet hozta betűmegoldásokkal is:

*hajó süllyedőben
megLÉkelve:
emLÉkelve
(Repedések, m-lékek)*

Említeni kell a neves képzőművész, Gábor Zoltán (1922) *Postagalamb* címmel 1982-ben kiadott huszonnégy „levelét” a művészet kérdéseiről Gálics Istvánnak címezve. Ápolt stílus, esztétikai kultúra jellemzi a művésznak ezeket a szépirodalmiasított vallomásait tájról, életről, a művészet kérdéseiről. Különös vállalkozásként említjük, hogy a *Naptár* 1989-es kötetében Edgar Allan Poe *A holló* című nagy és magyarra sokszor fordított költeményének tolmácsolását adta közre. *Ápisz nyomában* címmel (1990) írástörténeti tanulmánya jelent meg.

Szlovénia 1991-ben kivált Jugoszláviából, ebből következően az 1990-es években a Szlovéniában élő magyar írók és az ott született magyar irodalom már nem sorolható a „jugoszláviai magyar irodalom” fogalomkörébe.

A „DRÁVASZÖGI MŰHELY”

Drávaszögi Műhely címmel először 1982-ben a Horvátországi Magyarok Szövetsége 4. évkönyvében léptek fel az odaválási magyar íróemberrek: Kontra Ferenc, Vörös Endre, Lábadi Károly, Loboda Gábor, Pataky András, a következő évben Csörgits József, ám kitartó alkotónak csupán Csörgits József és Kontra Ferenc bizonyult.

Csörgits József (1948) ösztönös világú költő, olyan, aki képalkotásában szertelen, illogikus és erőteljes is egyszerre, aki „költői módon” nemcsak akar, de gyakran költ is, mint írja: „Emlékek, hagyjatok költeni...” (*Hol vannak*). Nem idegenkedik az érzések pátoszos megfogalmazásától sem:

*Ugye, kibírtatok baranyai szőlősdombok?
Ti létért markolászó tőkék,
melyek alól éjjelente
elszökött a lész...*

(Ismét szőlőtőkék)

Öngyilkos halak (1983) és *Napló a fejfáig* (1989) címmel jelent meg verseskönyve Eszéken, a *Magyar Képes Újság* kiadásában. A recenzens Herceg János a „tájhangulat eredeti kifejezését” méltányolta Csörgits József verseiben, a tájét, amelyet a költő érzései szerint belengi a pusztulás, mint a *Baranya* című versében is:

*Itt a legmélyebb a csönd,
e népek találkozájának
háromszögében
ahol a lankás domboldalról
lecsurgó múlt emléke
viaskodik a mával.*

Lelkiségét „gyepümentalitásnak” nevezi, de mondhatta volna országúton levésnek is költői helyzetét. Közvetlenül fogalmaz, s közvetlen képeket fest. Ezért lesz több verse valójában naplótöredék, ha nem is hordozza ezt a megjelölést címében, mint ahogyan a *Nyári naplótöredék '89* című verse mutatja, amelyből való a következő pár sor:

*A napi-politika által
megerőszakolt énemből
kihalt a szép szó,
mint az idegenbe férjhez menő lányból a nóta.*

Ebben a versben írja, hogy a mi Közép-Európánk bizony „alig-szelőztetett”, és futotta ihletéből a „kihalni-meghalni” igekötős igék egymással való szembeállítására is. Ilyen élményeit összegezi az 1991-es *Mintha tenyérral csapnék a fénybe* című verseskönyve.

Horvátország 1991-ben kivált Jugoszlávia állami kereteiből, következésképpen a Horvátországban élő, illetve horvátországi illetékességű magyar írók és munkájuk nyomán keletkező magyar irodalom már nem tartozik a „jugoszláviai magyar irodalom” fogalmába.

KONTRA FERENC

Baranyából települt Újvidékre Kontra Ferenc (1958), és azóta a *Magyar Szó* munkatársa. Első kötete *Jelenések* címen 1984-ben Eszéken jelent meg, a következő azonban már Újvidéken lát napvilágot, ahol évek óta él. Szertelen képhalmozás jellemezte korai költészetét, éppen ezért a mérsékletre kényszerítő apró versparadoxonai a figyelemre méltóak, így a *Kert* című is:

*Kinyílni
és
elhervadni
egyaránt
szenve-
dés.*

Újabb, *Fehér tükrök* című kötetéből (1986) pedig nem a „szóhalma-
zok divatjának” hódoló versei, hanem prózaversei kerülnek előtérbe,
amelyekben a képzelet fegyelmezettebb munkája érvényesül. A baranyai
táj élménye is fogva tartja, mi több, legerősebb képeit éppen ebben az
élményben találja meg. Költői ihletéről lényeges vallomást tett *A hiány-
zó tájkereszt* című 1988-as szövegében:

„Miközben éppen a Drávaszög ösvényeit rovom versben és prózában,
azon gondolkodom, meddig kúsznak búvópatakként a gyökerek a föld
alatt, hol és mikor törnek váratlanul újra felszínre, nomen est omen, de
ez engem már nem fog megteveszteni.”

Kontra Ferencet is a baranyai táj és ember lírai szociográfiája fog-
lalkoztatja. Így a *Drávaszögi kereszték* című 1988-as regényében, amely
jelentős sikert aratott. A kritika benne „egy konkrét tájegység közösségi
létérzésének és tájmítoszáinak alkotói megragadását” látta. Joggal vette
számba már az első kritika is a „lazán összefonódó, füzérszerűen egysé-
gesülő epiko-lírikus cselekmény” alapelemeit. Baranyai életmozaik ez a
nem szabályos kisregény: csárdai tömegverekedés tömeghalállal, szé-
gyenbe esett parasztlány öngyilkossága, koraszülött gyereket világra ho-
zó anya szertartása, női falubolond, feleséggyilkosság, a jeges Dunába
fulladó részeg – egy-egy mozaikkockája a műnek. Életképek és velük
rokon részletek füzére a regény, hiszen a kollektív érzések és tapasza-
latok regénye is ez a mű. Nem nehéz ezért a Baranyába szerelmes író-
t látni az egyes szám első személyű narrátorban, akivel együtt van az élet
mélyrétegeiben. A kritika szerint az író szülőföldjének önmítoszatát írta
meg (Bosnyák István), éppen ezért jogos az a vélemény is, hogy a „*Drá-
vaszögi kereszték* nem annyira regény, hanem egy lehetséges baranyai ké-
peskönyv” (Utasi Csaba).

Termékeny évtizedét vezette be novelláinak gyűjteménye, a *Nagy a
sátán birodalma* (1991), amelynek fő ereje az írónak a valóságismeretéből
következő, esztétikai minőséget is jelentő szépírói többlete, az, hogy

a szó legszorosabb értelmében tud elbeszélni. De leplezetlen az érdeklődése, amellyel a tárgyi világhoz, az élet részleteihez, apró mozzanataihoz közeledik, miközben lírai attitűdje is megmutatja magát, amikor a II. világháború végén lejátszódó történeteit mondja el, s teszi azt beleérzően, érzelmi hitelességgel. Az ebben az élménykörben talált történeteket mondja el az *Ősök jussán* (1993) című novelláskötetében, amelyről egyik kritikusa (Vajda Gábor) azt írta, hogy „aligha jelent meg kétségbeesettebb, sötétebb hangulatú könyv a vajdasági magyar irodalomban”. Családja megfogyatkozásában a baranyai magyarság pusztulásának jelképét látta meg, és ezt az élményét avatta esztétikai minőséggé. Ilyen „üzeneteket” hordoz Kecskeméten az ugyancsak 1993-ban megjelent *Holtak országa* című novellaválogatása is. „Kétmondatnyi imádságban akarom elmondani, hogy nem tudják, mit cselekszenek azok, akik templomokat gyűjtanak fel – írja e kötet egyik, Felgyűjtött templomaim című vallomásos prózaszövegében –, gyűlöletük olyan tárgyi emlékeket is felperzsel, melyeket a két világégés sem érintett, kétmondatnyi imádságba befér az egész családom, apai ágról reformátusok, anyai részről katolikusok voltak az őseim, a maguk templomába jártak, és sohasem bántották egymást a hitük miatt.”

Az *Úgy törnek el* (1995) „kisprózái” után a *Gyilkosság a joghurt miatt* (1998) című kötete mutatja eddig a legmeggyőzőbben Kontra Ferenc novellaírói tehetségét és a novella műfajával való gazdálkodását anélkül, hogy abbahagyta volna emlékvilágának a kutatását és érzelmi feltérképezését, hiszen kötete első ciklusának novellái is gyermekkora világából származó témákat tartalmaznak, míg a harmadik ciklusban a „felőtt”, azaz a tárgyi világról, tehát mai világunkról beszél az elbeszélések narrátora, emberek pedig mintha nem kaptak volna bennük jelentősebb szerepet. Elsősorban az apának a világ fölé magasodó alakját érzékeljük, azét, aki zordabb, mint az apaalakok szoktak lenni. A narrátor viszonylatait elemzi, és mintha életének korai szakaszait tenné vizsgálata tárgyává. Élessé válik az írások személyes jellege, míg a „világ” mintha kifakult, s egészen „mesés” körvonalakat öltött volna. „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy békétlen ország – olvashatjuk egyik írásában –, meggyűjtották mind a négy sarkánál, és elkezdett befelé égni.” Újdonsága e kötete írásainak elbeszélőmódja. Nem szabályos történeteket, inkább jelentéseket, pontos történeteket, életképeket, modern anekdotákat ír. Ebben a könyvében olvasható *Határsár* című drámai szövege is. Kontra Ferenc *Kalendárium* címen „gyermekkori történeteket” jelentetett meg 1993-ban, 1996-ban pedig *A halász fia* című meseregényét írta meg.

NÉPI ÖNÉLETÍRÓK

Új műfaji jelensége a jugoszláviai magyar irodalomnak a népi önéletrajzírók szövegeinek megjelenése. Az életrajznak ez a naiv változata a művészi célt maga elé nem tűző emberek megnyilatkozása, az immár az írásbeliség körében megvalósult folklóralkotás, bár legtöbbször a művészi önéletrajzírókhoz hasonló ösztönzések is közrejátszanak abban, hogy az önéletíró tollat ragad. A jugoszláviai magyar naiv, illetve népi önéletírók is, miként annyi társuk Közép- és Kelet-Európában, a paraszti életmódnak aránylag csorbítatlan formái között éltek és élnek, az életformával kapcsolatos tanúságtételük éppen ezért dokumentumértékű, s nem véletlen, hogy vagy folklorista vagy falujáró író fedezte fel őket, és hozott hírt létezésükről.

A műfajt avató közlemény Németh Istváné, aki 1972 novemberében a szenttamási Morel András kockás füzetéből-önéletrajzából (*Élet Rajz. Munkásmozgalmi Élet. Egy küzdelmes élet*) közöl bő szemelvényeket. „E cím alatt kezdődik egy lázadó szegényember küzdelmekkel és megpróbáltatásokkal teli életének leírása. Minthogy egy különös, sajátágos kordokumentum – írja a publikáló Németh István –, alig igazítottam rajta valamit, de semmit a lényegen.” Morel András 1902-ben Kishegyesen született, 10–11 évesen már szolgálni állt, később Szenttamásra költözött. Sok helyen dolgozott, volt pályamunkás a vasútnál, tanyákon cseléd, téglagyárban napszámos. Huszonöt éves korában cikket ír a *Szervezett Munkásba*, ami politikai állásfoglalásának a jele is volt. 1976 februárjában halt meg.

A könyvnyi terjedelmű munka a jugoszláviai magyar irodalomban azonban Zabosné Geleta Piroska (1910–1989) *Így zajlott az életem* című önéletrajza, amely 1983-ban könyv alakban is megjelent. A szerzője nem hagyományos paraszti sorban élt Horgoson, de közemberi mivolta miatt mégis a naiv alkotók közé kell sorolni, hiszen ő is emlékezik még a szóbeli előadás törvényszerűségeire, de már nem annak bűvkörében írja életének történetét, ebből következően „nem magának a szövegnek epikai hitele az elsődleges bennük, hanem a szöveg hordozta események” (Jung Károly). A szöveget sajtó alá rendező Burány Béla szerint Zabosné Geleta Piroska írását vonzóvá az átélt élet igazsága teszi, az író őszintesége és a hétköznapok egyszerű emberének „izgalmas” nyelve, amelyen asszonysorsát elmondta.

Tóth Bubora István (1899–1992) Topolyán élt, és 1977-ben írta meg *Emlékezéseim* cím alatt önéletrajzát: „Részben unalomból, részben szórakozásból, kíváncsiságból megkísérlem leírni az életem, a családi és körülötte történt eseményeket, amennyire megmaradtak az emlékezetemben – írta bevezetőjében. – Igyekszem majd történelmi hűséggel írni, amit írok, mert lehet, hogy az lesz benne a legérdekesebb. Ha valaki más is elolvassa írásomat, az vegye úgy, hogy én nem vagyok művésze az írásnak. Ha valami stílusbeli fogyatékossgot talál benne, nézze el, mert csak egyszerű ember írta.” A lét mélyrétegéből hozott üzenetet, a bács-

kai uradalmak cselédszobájából, amelyben négy család lakott, élt, ivott, szeretett, és meggyőző, ahogy elmondja, milyen „irtózatossá volt a cselédember nélkülözése”. Történetei meggyőzőek, bölcselkedésre készítők a tragikus színezetűek, mosolyra fakasztók a derűsebbek. Előadásának nem csevegő bája, hanem racionális ereje van, és miközben elmesélte életét, vizsgálódásainak eredményeit vetette papírra. Ő is nyíltságra és őszinteségre törekedett, mint ahogyan naiv önéletrajzírói társai rendre. Egy bácskai Veres Péter gondolkodásbeli mentalitása látszik reprodukálni az ő aránylag nagy terjedelmű munkájában, amelynek jelentős részletei a *Híd* 1988-as évfolyamában jelentek meg.

Bálint József (1899) önéletrása (*Híd*, 1990), miként ismertetője, Németh István megállapította, a „közismert paraszti önéletrírásoknál is sok tekintetben puritánabb, egyszerűbb”, s mi több, a „lélek alig-alig nyílik meg benne”, főképpen hogy az írója csak a külső körülményekről ad számot. Ellenben ki kell emelnünk földműves-öntudatát, amely önértékről alkotott felfogásában is tükröződik. Telecskán telt élete, nagyszülei a Csóka melletti Terjánhól költöztek Bácskába, és lettek ők is Telecska község alapítói. Ő is az uradalmak mélyvilágából érkezett, de telecskai életüket is kemény élettörvények szabályozták. Lajos Mihály (1914) is uradalmi béreslakásban született, így valóban amikor önéletrajzát írta, „elmondta küzdelmes életét” (*Híd*, 1991) egészen a sofőréletig. Erős Istvánné Kovács Teréz (1912–1994) is megírta „életének történetét” (*Híd*, 1988–1989), amely tele van szegénységgel, nélkülözéssel. „Igaz történetemet szeretném leírni. Se iskolám, se segítő kéz nincs mellettem. Csak az óra ketyegése tudatja velem az idő múlását. A múlt örömei és árnyai kísérek nagy magányomban, és ez a magány adta a tollat a kezembe. Nem hajtott senki, hogy írjak, írok a magam jószántából, mások okulására.” Ő is az 1970-es években kezdte önéletrajzát írni, akárcsak a többiek, akiknek nyomtatásban is megjelent munkájuk. Vojlovicai (hertelendyfalvi) székely asszony vall életéről. Az ő előadásmódja színes, fordulatos, kitetszik, hogy a szóbeliség világában él még, s hogy kitűnő mesemondó forgatja a tollat, akinek hat meséje ott van Penavin Olga *Jugoszláviai magyar népmesék* című kiadványában is, anyja pedig, a nevezetes Kovács Júlia az egyik legjelentősebb jugoszláviai magyar folklórközlő, mese- és nótafa, következésképpen családi öröksége is a szépen szólás. Mellár Lajos (1914) önéletrajza, amely folytatásokban jelent meg a *Híd* című folyóiratban 1996-ban és 1997-ben, nem „szabályos” paraszti önéletrajz, legalább írója foglalkozása szerint nem, mert mesterséget tanult, nyomdász lett, életmódja is városivá vált. Hiteles emberi sorsa miatt bír puritán előadásában önéletrajza érdekl. Felesége családját az újvidéki razzia során ölték meg, a magáé 1944-ben Csúrogon volt halálos veszélyben. Ő megjárta a Goli otok poklát. Önéletrajzának címe: *Csúrogon születtem*.

Kánaáni történetek címen Németh István öt paraszti önéletrajzot adott ki: Vass Istvánét (1911), Lajos Mihályét (1914), Morel Andrásét (1902), Dezső Antalét (1903) és Bálint Józsefét (1899). Németh István

szerint „ezek a néhány elemít végzett emberek bámulatos tömörséggel, lényegre törően, minden szavukkal, mondatukkal a kopár valóságra támaszkodva írták meg »életük történetét«. Hiszen nem is támaszkodhat-
tak másra ... csak a saját megélt, megszenvedett életükre”.

AZ ÚTIRAJZ

Az útirajz irodalmunk mostoha műfaja volt, s részben ma is az. A két világháború közötti két évtizedben egyedül Szenteleky Kornél vállalta ezt a műfajt, és szorgalmasan írta útleveleit, amelyeket műveinek sajtó alá rendezője, Herceg János, *Útitarisznya* cím alatt foglalt kötetbe (1944). Ezek a Szenteleky-írások lírai hangvételükkel tűnnek ki, s azzal a jellegzetességgel, hogy szerzőjük nem felfedezni akarta a világot, hanem a megélteteket lírai jegyzetekben rögzíteni; még inkább látszik az az indíték, amely vonatra ültette: az itthoni élet vélt sivársága ellen keresett gyógyírt a léleknek, és a testnek több napfényt, tisztább levegőt. Nem Vértesi Károly útirajzainak vonalán halad tehát, hanem a maga érzékeny lelki iránytűje vezet. „Egy kulturális passzív vidékről indult Európába, de ő maga mégsem volt elég vidéki, hogy fenntartás nélkül adta volna oda magát a csodálatnak” – írta jellemzőként róla Herceg János.

Kezdeményezésének azonban sokáig nem akadt folytatója, és csak évtizedek múltán kerülnek az olvasó asztalára a szétszórtan megjelent útirajzokból készült kötetek Sáfrány Imre és Várady Tibor tollából, míg Tolnai Ottó útinaplói, melyek szenzibilitásukkal és asszociációs gazdagságukkal tűnnek ki, még mindig folyóiratainkban olvashatók csupán.

Sáfrány Imre (1928–1980) jeles festőművésznünk útinaplói a műfaj szabálytalanabb, kötetlenebb, esszéisztikusan impresszionista és reflexív változatát képviselik. Egy vándorlelkiség indul útnak – előbb Párizsba, hogy pótolja, mit hite szerint egészen ifjúkorában, a világhabzsolás nagy mámorainak idején megtagadott tőle a sors, azután a hazai tájakra is, a szűkebb szülőföldről Dalmáciáig és Crna Goráig. Érzelmi indítékai a legerősebbek tehát, különösen a *Várnak az apostolok* (1971) két párizsi naplójának tanúságai szerint, ám az is kétségtelenné válik, hogy az útnak indító ösztönzések időközben változásokon esnek át: Sáfrány, aki 1954-ben úgy ült vonatra, ahogy egykoron Adyék, a húszas években pedig Szenteleky, mikor a „szent ámulások városába” indultak, ott egyszerre, mint azok is, már nemcsak a művészek Mekkáját látja, hanem az életet idehaza. Frappánsan fogalmazza ezt meg: „Csütörtök: el kellett jönnöm Párizsba, hogy Bácskát lássam. Egészen új színben látom. Várom a március végét, hogy hazamehessek...” Vagy: „Úgy érzem, hogyha hazamegyek, nemcsak nézni tudom az otthoni világot, de látni is.” Nem véletlen, hogy nem a Párizsról rögzített információi az érdekesek a könyvben, amelyben az 1954-es napló sorait szembeesíti az 1970-es utazás újabb, amazzal szüntelenül ellenőrzött élményeivel, hanem a naplóíró egyéni-

ség, egy meg nem írt regény hőse, nemkülönben a szöveg árasztotta szépirodalmiság: ezért foghatjuk fel művét naplóregénynek is. Ez a szépirodalmiság érzékelhető *Menetelés* című kötete (1972) útirajzaiban is. Ez biztosítja a témák változatosságát is a szemlélet, az írói megmunkálás és közlés egységében, hiszen olaszországi, izraeli és erdélyi utazásokkal párhuzamosan olvashatunk itt dalmáciai és Crna Gora-i naplót, s naplóformában ír képzőművészeti tanulmányt is. E kötet írásai közül kiemelkedik a *Feri nyomában* című olaszországi napló és a *Nagyapáti Kukac Péter nyomában* című írás – a művész élete, műve és konkrét világa hármasságának a csillagképe alatt. Ilyen természetű köteteit jól egészíti ki a *Jegenyegambit* (1986) című posztumusz könyve, benne a kötet címét adó párizsi napló, valamint a gyógyulást kereső művész gyógyfürdői naplója.

Várady Tibor (1940) szépirodalmi kísérletek után ugyancsak a naplóban lelte meg legértelmesebb kifejezési formáját. *Vagy nem maga az élet a legjobb időtöltés?* című könyve (1971) a szerző megjelölése szerint úti-esszék gyűjteménye, két év amerikai és egy hónapos hollandiai tartózkodás tapasztalatainak összegezése.

Az útirajz műfajába tartozik Gajdos Tibor *Hét szűk esztendő* című, már említett könyve is. Molnár Mária (1943) *Szobalány voltam Londonban* című könyve (1978) nem szabályos útirajz a műfaj hagyományos fel fogása értelmében, hanem szociografikus élménybeszámoló mindenekelőtt. Indiai útinaplója *A baniana árnyékában* (1997).

Vankó Gergely (1948) a jugoszláviai magyar útirajz-irodalomba *Napot görgető dzsungelek* című 1983-ban s ugyanilyen címen 1997-ben megjelent indiai útinaplójával írta be a nevét. „Szívében a nagyvilággal” járta a Távols-Keletet 1981-ben és 1982-ben. Az is kitetszik, hogy költő kelt útra, akit a keleti filozófiák vonzanak. Két kötet versében is nyomát találjuk ennek az életszemléletnek. A *Vakok ideje* (1981) című kötetben is a „buddhológus költőt” látjuk, akárcsak az *Őrhely a teljességben* (1986) címűben. Az elsőben a *Tibeti halottaskönyv* versei, a másodikban az indiai utazás verses impressziói a figyelmet keltőek. Tud többek között a szabad képzettársítások különös kegyelmi állapotáról:

*Egy olyan régiójába érkeztem
a képzettársításnak,
ahol már mindegy,
hogyan szól s beszél-e az ember
vagy hallgat és mérlegel csupán...*
(Halottégetés 7.)

Bizonyos, hogy külön és egyedi jelensége Vankó Gergely a jugoszláviai magyar irodalomnak.

IRODALMI TÁRSULATOK

Az irodalmi társulatok legtöbbje az 1918 előtti majd száz esztendőben alakult, illetve működött. Hosszú élet azonban egyiknek sem adott meg.

Az első 1840. szeptember 18-án alakult Szabadkán Nemzeti Nyelven Munkálkodó Társulat néven. Herceg János szerint mai szemmel nézve inkább önképzőkör volt az, amit lelkes szabadkai értelmiségiek alapítottak, de a tagok szabadelvűek voltak, és az „irodalom művelését tűzték célul maguk elé”. Ugyancsak Herceg János minősíti „megkésett szabadkai jakobinus társulatnak”, mint amilyen 1832-ben volt a zentai Nemzeti Olvasó Társaság.

Történetéről a releváns adatokat a társulat egyik tagjának, id. Váli Bélának a *Bácska* 1881. július 12-ei számában Pájó álnév alatt írott emlékezései tartalmazzák. Ezek szerint az alapító tagok a következők voltak: Szárics Jenő, Simony Mihály, Antunovics József, Karvázy Zsiga, Meznerits József, Varga János, Sárcevecs Ambrus, Prokopcsányi Tivadar, Hoffmann Ferenc, Zárits György és Winkler N. Ők voltak a társulat „résztvevői”, akik havonta két forintot fizettek. Kötelezettségük volt havonta legalább egy eredeti művet benyújtani, amit azután bíráló ítelt meg. „Három hónaponként tartatott az úgynevezett évnegyedes gyűlés – írja a visszaemlékező melyre minden tag egy nagyobb művet tartozott készíteni. Így évnegyedes gyűlések alkalmával nem ritkán hívtak vendégek, főbb városi urak jelenlétében lefolyt évnegyed alatt elbírált és elfogadott művek közül a jobban kiemelték felolvastattak és a társulat »Évkönyvé«-be vezették be...” A társulat állandó jegyzője, az *Évkönyv* vezetője Meznerits József, a „vice Petőfi”. A tagok munkássága sokoldalú volt: „Politikai cikkek, széptani elméletek, szerelmi és bordalok, ódák, szatírák, epigramma, aphorizma, adoma, rejtvények, új szavak, beszély és regény volt rendszeren a felolvasás sorozatában.” Az emlékező azt is közölte, hogy a társulat „összes iratai feltalálhatók a szabadkai Nemzeti Casino könyvtárában”. Az irodalmi társaság ugyanis nem volt hosszú életű, 1842-ben már a Nemzeti Kaszinóval tárgyalnak az egyesülésről, s az csakhamar be is következik, utána *Olvasókör* név alatt próbál tovább élni. Kolozsi Tibor szerint 1846 után *Baráti Körként* emlegették. A társulat tagjai közül Antunovics József és Sárcevecs Ambrus-Ambrozije Šarčević neve élt tovább. Antunovics József lehet az az Antunovics, akit Jókai Mór emleget *A tengerszemű hölgy* című regényének ötödik fejezetében, a „régí gardába” sorolt Vörösmarty, Jósika, Frankenburg, Garay, Egressy Gábor, Bernát Gáspár és Adorján Gáspár társaságában, ő, s nem testvére, Antunovics Mátyás, aki majd kanonok lesz, és politikával foglalkozik, József volt az ígéretes szépíró. Sárcevecs Ambrus a bunyevác nemzeti ébredés élharcosává lett, aki majd bunyevác programot ír. A társulat tagjainak intellektuális lehetőségeit azonban Szárics Jenő 1848-ban megjelent *Lélektan az agytani rendszer nyomán* című könyvében lehet érzékeltetni legjobban. Az olvasóhoz intézett „szózatában” közli,

hogy fő forrása „Combeé György munkája” volt, de mégis „saját révén bocsájtja keresztül saját modorában”, s írja: „Ha vannak tévedéseim, ki azokról meggyőző, azt abban mesteremnek fogom ismerni. Rossz akaratú embernek nem ajánlom a darázs fészekbe nyúlást. A szavakban nagy hiányt éreztem, mert nyelvünkben a lelkületi minőségeket kifejező szavak eddigelé tág és határozatlan értelműek, a szó gyártásra pedig csekély hivatásom van, s így erre az egyre nézve elnézést kérek.” Magányosságáról panaszkodik, mert mint írja, „tudnotok kell, hogy ezen két év alatt (ti. 1844 és 1846 között), amíg e munkával foglalatostkodtam, egyetlenegy emberre sem akadtam, kit szakmányom érdekelt, ki az elrejtett igazságok fölött szeret búvárkodni, és kivel e tárgyul társaloghattam volna, ki állításaim boncolásával új védokokra és új gondolatokra ébresztett volna, úgy erre jövendőben sincs reményem míg csak művem közzé nem teendem”. Nem a becsülés, a gúny az osztályrésze, a különcnek az jár ki – sugallja.

1878. január 20-án tartotta alapító gyűlését a Szabadkai Irodalmi Kör Cziglányi Béla ad hoc elnök vezetésével, amikor is, a Balogh Ármin vezette jegyzőkönyv szerint, az „előadó Milkó Izidor az alapszabályokat szakaszonként felolvassa, s azok némi jelentéktelenebb módosításokkal változatlanul elfogadtattak s a kormányhoz helybenhagyás végett felterjesztendőknél határozottak”. A kör tiszteletbeli elnökévé nyomban Jámbor Pált (Hiadort) választották meg. A társaság működésének célját az alapszabályzat így fogalmazta meg: „Céljai: az irodalmi munkásságok, az egzakt tudományok kivételével s a politika teljes kizárásával felébresztési, élénkítési, s általán a magyar irodalom érdekeit lehetőleg előmozdítani.” Eszközei pedig: a „tagképességi feltételek megállapítása s szigorú alkalmazása”, a „tagsági élet fűszerezése, irodalmi ünnepélyek s felolvasások rendezése”, valamint a „szépirodalom terén a sajtó útján való működés minél szélesebb körben”. A kör tagjai azok lehettek, akik Szabadkán, illetve a közigazgatásilag Szabadkához tartozó településeken laktak. Az alapszabályokból az is kitetszik, hogy elsősorban a „működő tagok” írásainak elbírálása volt a munka fő formája. „A bizottságok minden hó első s harmadik vasárnapján kapják a bírálati anyagot, s minden hó első s harmadik szombatján tartoznak a műveket s az indokolt bírálatot a jegyzőkönyvvel együtt a kör titkárához beadni.” A társasági üléseken a művek felolvasása és a bírálatok ismertetése történt. Hogy milyen eredménnyel, s egyáltalán működött-e a Szabadkai Irodalmi Kör, e pillanatban nem lehet megmondani.

Nem hagyott sok nyomot a Zomborban 1893. november 25-én megalakult Tóth Kálmán Kör sem. Káich Katalin kutatásai szerint 1878 nyarán kezdett csírázni a gondolat, hogy alakuljon irodalmi társaság, amely arra lenne hivatott, hogy a szellemi műveltséget magasabb szintre segítse emelkedni, hiszen, mint egy 1871-es számvetés mutatja, Bács-Bodrog megyében tizenhét író élt. Két évtized múlt el azonban, míg a gondolat testet öltött. Négy szakosztálya volt: irodalmi, dalos, zenei és műkedvelő. A kör elnöke Dömötör Pál lett, a választmányi tagok száma pedig

tizenkettő. Első felhívásuk a célokat magyarázta: „Városunk színe-java összeállt, hogy egy egyletet teremtsen, mely a nemzeti szellemű és nyelvű műveltség terjesztése által a társadalom intelligensebb rétegei között állandó kapcsot teremtsen, s ezáltal a társasélet elevenségét, a társas érintkezés műveltségét, elősegítse. Tehát egy oly egylet alapításáról van szó, amilyennel más, Zomborhoz hasonló nagyságú városok már régen rendelkeznek.”

A kör első ülése 1894. június 10-én volt, és a Bácska vezércikkben üdvözölte: „A zombori és megyei társas élet egy idő óta látott egy társadalmi tényezőt, mely fejlődésnek indult. Örömmel látta közönségünk, örömmel látta annál is inkább, ezt érezte, hogy e nagy megyében szükség van oly tényezőre, amely az egész megye és központjának, Zombor városának intelligenciáját egyesíti... Hátra van, hogy irodalmi szempontból is érvényesítse hazánkban őt illető szerepét... E nagy és hatalmas megyének központjában, Zomborban, összpontosítani azt, amit irodalmilag, művészileg e megye produkálni hivatva van.” Arra a kérdésre azonban, amit Dömötör Pál önmagának feltett, nevezetesen, hogy „micsoda célja lehet itt egy szűk, központi irodalmat teremteni, az országos, a hatalmas központi irodalom mellett”, felelni nem tudott. S valóban, 1896-ban már alig adott jelt magáról a Tóth Kálmán Kör. Pár esztendő múltán pedig már rossz hírért említik csupán.

Az irodalmi társaság alapításának szándéka 1903 tavaszán fogalmazódott meg ismét, amikor Dudás Gyula javasolja, hogy a Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat irodalmi osztállyal bővüljön. De miként maga Dudás Gyula írta, az „ügy szavazás alá kerülván, éppen a jelen levő szépirodalmárok (Kozma, Gozsdú) segítségével sikerült indítványát megbuktatni”. Egy esztendővel később a *Bácska* 1904. március 1-jei számában terjedelmes írás (T. Z. – talán Topits Zoltán tollából) foglalkozik egy irodalmi egyesület kérdésével: „Ne mosolyogjunk azon, hogy ismét akarunk valamit, ismét kezdeményezünk valamit! Hanem hallgassuk meg az akarókat, és ajándékozzuk meg bizalmunkkal. Az eszme benne van e szókban: irodalmi egyesület! Fölösleges azt bővebben tagolni, mert nem akarnak a kezdeményezők egyebet, mint egyesíteni az összes bácskai írókat, és közös erővel, közös lelkesedéssel követni azt a célt, mely e nemzet nyelvi nagyságát tűzte ki végpontjául.” Majd így folytatódik a buzdító írás: „Bácsmegeye és e város tollforgatói az ideális értelemben vett tollforgató polgárainak szól a sorakozásra hívó, mert övék a feladat e megye kultúráját arra az eszményi magaslatra emelni, amelyenél e nemzetnek kulturális nagysága kezdődik.” A cikkíró tudni vélte a társasági munka célját is: „Az irodalmi kör maga fogja megválasztani tagjait, ami rangot fog jelenteni, s az egyedüli képesítő csak a tehetség lesz!” Ebből következik, hogy a körnek első és legfontosabb joga a bírálat lesz, s szigora által tönkre fog menni a csekély fajsúlyú tehetség, viszont magasra emelkedni az igazi! Rang, politikai vagy társadalmi állás, mint eddig sehol, úgy itt sem fog tekintetbe jönni.”

Az irodalmi társaságot „akaró” most is Dudás Gyula, aki Muhoray álnév alatt a *Bácska* 1904. március 25-ei számában teszi meg indítványát *Bácskai írók egyesülete – Vértesi Károly úrnak szíves üdvözlét* – címmel. Úgy tetszik, Dudás Gyula most magánkezdeményezésként gondolja sikerre vinni az elgondolást, hiszen előbb, „hivatalos” vonalon nem sikerült neki eredményt elérni. Nyílt felhívással fordult tehát Vértesi Károlyhoz, aki Zomborban a „kultúrtörekvések egyik legagilisabb s legméltóbb bajnoka”, hogy az „egyesület szervezése végett a számottevő megyei írókat hívja össze értekezletre”. S nyomban sorolja is a neveket. Többek között említi Gozsdu Elek, Dömötör Pál, Baloghy Ernő, Pataj Sándor, Prokopy Imre, Kosztics Lázár zombori írókat, rajtuk kívül pedig a „megyei származású vagy a megyében lakó írók” közül Tóth Bélát (Budapest), Scossa Dezsőt (Szeged), Milkó Izidort (Szabadka), Hadzsics Antalt (Újvidék), Rohonyi Gyulát (Budapest), Molnár Gyulát (Budapest), Szászy Istvánt (Óbecse), Gubitza Kálmánt (Monostorszeg), Érdújhelyi Menyhértet (Zenta), Thim Józsefet (Apatin), Cziráky Gyulát (Gombos), Iványi Istvánt (Szabadka), Tábori Róbertet (Budapest). Dudás Gyula a cikkében a társulati eszme rövid történetét is előadja. Már a Tóth Kálmán Kör megalakulása idején is – írja – „egy komoly írói együletet óhajtott volna megalakulni látni”, s ezt akkor egy cikkben elő is adta. Majd Grosschmid Gáborral a Történelmi Társulatban szerettek volna irodalmi szakosztályt létrehozni. Cikkeztek is erről, s 1898-ban állami, valamint megyei segílyt is kaptak, tervük azonban akkor dugába dőlt, mint ahogyan 1903-ban is.

Vértesi Károly 1904. április 1-jén írja meg *Válasz Muhoray nyílt levelére* címmel feleletét, és Dudás Gyula terjedelmesebb listájáról huszonhét író hívat meg: „ezen az úton szíveskedjenek irodájában (Apolló utca 48) április 7-én csütörtökön 5 órakor előértekezletre megjelenni és tanácskozni egy bácskai irodalmi kör megalakítása tárgyában”. „Most már ne térjünk ki – írta Vértesi Károly –, tegyünk, akarjunk is tenni. Köszönöm a cikkírónak, hogy megkönnyítette a kezdet nehézségeit.”

Opponáló is nyomban jelentkezett Szászy István személyében. Elismeri ugyan, hogy van értelme az ilyen társulásnak is:

„A lokálpatriotizmusnak megvan a maga létjogosultsága irodalmi téren is. Meg vagyok róla győződve, hogy Bács megye írói irodalmi körre alakulva nagy eredményeket érhetnének el, mert hiszen vármegyénk – az ő sajtóságos népességi viszonyainál fogva – elegendő alapot adna az itteni íróknak ahhoz, hogy műveik bizonyos sajátos bélyeget vagy jobban mondva zamatot hordozván magukon, érdeklődést keltsenek azok körében, akik az irodalmi kör statisztái volnának, vagyis hallgatóközönségét képeznék!”

Szászy István inkább a szegedi Dugonics Társaságba sorakozna be. „Ne alakítsunk mi külön irodalmi kört, hanem mozgassuk meg a szegedi Dugonics Társaság kínai falát, s indítsunk mozgalmat arra nézve, hogy az a kör ne csupán Szeged városának és annak környékének, hanem Dél-magyarországnak első irodalmi társasága is legyen.” Kihaszználja az al-

kalmat arra is, hogy pálcát törjön a pesti kozmopolita-internacionalista irodalmi irányok felett. A közönség pedig, mert az „irodalmi működést is nem érdeme szerint méltányolja, hanem azon körülménynek megfelelőleg, vajon az illető író fővárosi-e vagy vidéki”, ezt a nemzetietlennek nevezett irodalmat pártfogolja.

Az irodalmi társulat megalakulását a *Bácska* 1905. szeptember 12-én vezércikkben üdvözölte, és közölte *A Bács-Bodrog megyei irodalmi társaság alapszabályait* az alakuló közgyűlés eseményeinek ismertetésével együtt. A meghívott hatvankilenc író közül mindössze tizennyolcan jelentek meg. Az elnök Vértesi Károly, a titkár Pataj Sándor lett. Az alapszabály 12 cikkelyt tartalmazott. Kimondja, hogy a társaság neve: Bács-Bodrog Megyei Irodalmi Társaság. Székhelye Zombor. A célját a következőkben határozza meg: „Bács-Bodrog vármegye és városai szellemi életének emelése, a nemzeti közművelődés elősegítése, egy tisztán irodalmi jellegű társaságnak a magyar irodalom művelésére és pártolása és a magyar társas élet fejlesztésére irányuló működése által.” A társaság tagja az lehetett, aki a „magyar nemzeti irodalom művelése által érdemeket szerzett”.

A társaság végérvényesen 1906. június 24-én alakult meg, s legnagyobb érdemeként a Rákóczi-szoborbizottság létrehozását említik, míg 1907-ben egy közművelődési ház ügyét pártfogolják. Prokopy Imre 1943-ban így summázta a társaság munkáját a Pataj Sándor szerkesztésében 1912-ben megjelent *Évkönyv* alapján: „1906-tól 1912-ig 18 felolvasó ülést rendezett, ebből 15-öt Zomborban, 3-at pedig – vándorgyűlés rendszeresítésével – Bácsban, Szabadkán és Bezdánban. Az *Évkönyv* tanúsága szerint a társaság tagjai az egyes felolvasóüléseken nemcsak szép-irodalmi dolgozatokkal: elbeszélésekkel, versekkel, műfordításokkal és esztétikai értekezésekkel, hanem bácskai vonatkozású történelmi és társadalomtudományi tanulmányokkal meg útirajzokkal is szerepeltek.”

A két világháború között az első kezdeményezést Becskereken látjuk. Ahogy az első folyóiratokat is Becsereken adták ki 1918 után, az első irodalmi társaság megalapítását is ott kezdeményezték. 1923. január elején már alakulóban volt a társaság, amely „Ady Endre, a halhatatlan költő nevével ékesíti zászlaját”, és az „irodalmon kívül a zene- és a színházkultúrát kívánja előmozdítani”. Káich Katalin írja a társaság történetéről: „A Torontál az újonnan alakult egyesület tisztikarának névsorát tette közzé, s röviden vázolta a társaság programját, amely szerint az egyesület a »haladást, a modernséget írta föl zászlajára anélkül, hogy lerombolná azt a régit, amit helyesnek, jónak talál megismerni«. A *Bács-megyei Napló* részleteket közölt dr. Várady Imrének, a Bánsági Magyar Közművelődési Egyesület elnökének megnyitó beszédéből, valamint Farkas Geizának, az Ady Társaság megválasztott elnökének programbeszédéből.”

Farkas Geiza szerint a társaságnak „az a célja, hogy megismertesse a lánglelkű Adyt a közönséggel, tömörítse a vajdasági írókat és alkotóművészeket az egyesület keretében, és munkára serkentsen őket”. Várady

Imre elvárásai egészen konkrétak: „A megváltozott politikai viszonyok folytán a magyar kultúra elvesztette régebbi központját, és az utódállamokban, Erdélyben, Szlovenszkóban és a Vajdaságban magára maradt. Az a célunk, hogy pótoljuk az elveszett központot. Ady Endre neve a legalkalmasabb erre a célra, az ő nevének varázsa alatt az új egyesület a vajdasági magyar kultúra központjává fog válni.”

Az Ady Társaság felolvasóülései 1923–1924-ben hangzottak el. 1923 márciusában Ady Endre-émlékünnepélyt tartottak, áprilisban a vajdasági aktivisták (Arató Endre, Csuka Zoltán, Földes Sándor, Ember Zoltán, Aranyműves Lajos) szerepelnek, decemberben Nagy Andor mondja el visszaemlékezéseit Ady Endrére, 1924 februárjában Csokonaira emlékeztek, majd a következő hónapokban Stern Lázár a világteremtés mondáiról, Farkas Geiza a holtak és az élők közötti kapcsolatokról beszélt, Szenteleky Kornél pedig *A jövőendő kulturális és művészeti problémái* címen tartott előadást. Bemutatkozott az Ady Társaság Műkedvelő Színháza is.

Nem kapott működési engedélyt a Szabadkán alapított Vajdasági Magyar Irodalmi Társaság 1924 márciusában. A belügyminiszterhez a beadványt Szántó Róbert írta alá 1924. március 5-én, a városi hatóságok az elutasítást ajánló véleményüket 1925. február 11-én fogalmazták meg: „A Vajdasági Magyar Irodalmi Társaság alapítói eddigi magatartásukkal és munkájukkal bizonyították, hogy az állam és berendezései iránt ellenséges indulatokkal viseltetnek, mint ahogy később be is bizonyosodott. Ennek volt az eredménye letartóztatásuk a rendőrség részéről, mert az Ébredő Magyarok szervezetével tartottak fenn kapcsolatokat.” Ennek a véleménynek alapján a belügyminiszter az 1925. március 14-ei keltezéssel a társaság alapszabályait nem hagyta jóvá. A meg nem született társaság körül vita is támadt. Dettre János írta *Irodalmi Társaság* című tárcájában a *Bácsmezei Napló* 1924. március 16-ai számában: „Hogy ki az orvos, azt tudom. Aki tagja az orvosi kamarának. Hogy ki a jó író, azt is tudom. Csak azt nem tudom, hogy ki az író. De most megalakul a Vajdasági Magyar Írók Irodalmi Társasága, s akkor ennek a kérdésnek eldöntése sem lesz nehéz. Aki a Társaság tagja lesz, az író, aki nem lesz tagja, az nem író...” Dettre János ellenvetése a következő: „Az utódállamokban felpeszsdülő magyar irodalom mindenütt kritika és tekintély után sóvárog. Ha a tagság nem jelent elismerést, ha a választás nem kritika, s a Társaság nem tekintély, akkor az Irodalmi Társaság egyik legfőbb irodalompolitikai kötelességét hártja el magától.” A dillettánsoktól óvna Dettre János a társaságot, s elmegy gondolkodásában addig a paradoxonig, amely szerint „nem az íróknak lesz rá szükségük (ti. a társaságra), hanem a nem író íróknak”, s azért, mert ilyen módon lesz egy olyan fórum, „mely őket íróvá üti”. Valójában az irodalmi társaságnak az lenne a feladata a jeles közíró szerint, hogy „irodalmi ízlésre neveljen, irodalmi közvéleményt teremtsen”.

Az írók nem vették le napirendről a társaság megteremtésének a gondolatát, noha a gyanakvó államhatalom nemet mondott. 1928 őszén

Becsen a becsei Népkör fennállásának hatvanadik évfordulóján rendezett irodalmi találkozón, a Becsei Helikonon ismét szóba került a Vajdasági Magyar Irodalmi Társaság ügye, illetve az a Szenteleky Kornél hirdette gondolat, hogy egy, a magyar és szerb kultúrközeledést szolgáló és Vitkovics Mihály nevét viselő társaságot kellene alapítani, mondván, „ez a társaság irányítaná a két nép szellemi termékeinek kicserélését, a fordítások megjelentetését, illetve kiadását, közös kultúrestek szervezését stb.”

Újabb fejezete kezdődött az 1930-as évek elején a társaságalapítási törekvések történetének. A *Reggeli Újság* 1933. március 5-én arról adott hírt, hogy „katolikus magyar írószövetség alakul Szlovenszkóban”. A *Kalangya* 1933. évi 6. számában Gyöngyösi Dezső a már tervekben létező vajdasági társaságra gondolva írta meg ismertetését az 1840-es szabadkai társaság történetéről. „Sok szó esett az utóbbi időben egy vajdasági magyar irodalmi társulat, helyesebben a vajdasági magyar írók társaságának a megalakulásáról – kezdi írását Gyöngyösi Dezső. – Örvendetes fejlődési fokát mutatja a délszlávországi magyar irodalomnak, hogy a terv komolyan szóba kerülhetett, s hogy a megvalósítás előtt sem látunk leküzdhetetlen akadályokat. Sőt, minden remény megvan nemcsak a jugoszláviai magyar írók társaságának megalakulására, hanem arra is, hogy ez a társaság – a benne részt vevő írók számának nagyságából, de még inkább azok egy részének az ország határain túl is elismert kiváló írói kvalitásainál fogva – komoly alkotómunkát fog végezni úgy az irodalom, mint az írók erkölcsi és anyagi érdekeinek megvédése és felkarolása körül.” Neve is volt már Gyöngyösi Dezső szövege szerint: Délszlávországi Magyar Írók Társasága. A megalakulás folyamatában azonban változott a név, s nyilván változtak az alapítók is. A kezdeményezésben ismét Becskerek, most a Magyar Közművelődési Egyesület járt elől. 1933. szeptember 17-én ugyanis arról jelenik meg hír a magyar lapokban, hogy az Egylet választmányi ülése elhatározta, az év október 22-én (a végső dátum október 29-e lesz) közgyűlést tartanak, s annak keretében megalakítják a „Szenteleky Kornél Írók Társaságát”. Októberre az is konkretizálódik, hogy Szenteleky Társaságnak fogják nevezni majd a társaságot. A megalakulás módjára vonatkozóan a következőket olvashatjuk: „A megalakulás módja az, hogy a Magyar Közművelődési Egyesület tizenöt írot hív meg, ez a tizenöt alapító tag pedig további tíz írot választ meg a vajdasági írók sorából, úgy, hogy a társaság taglétszáma huszonöt lesz.” A meghívott alapító tagok voltak: Ambrus Balázs, Arányi Jenő, Borsodi Lajos, Börcsök Erzsébet, Cziráky Imre, dr. Farkas Geiza, F. Galambos Margit, P. Gergely Boriska, Havas Emil, Havas Károly, Kristály István, Magister, Munk Artúr, Radó Imre és Szirmai Károly. Végül a meghívott tizenöt író nem tíz, hanem tizenöt írot választott meg, így a Szenteleky Társaságnak harminc tagja volt, a már felsoroltakon kívül a következők: Draskóczy Ede, Adorján András, Czakó Tibor, Dudás Kálmán, Herceg János, Kende Ferenc, Lucia, Markovics Mihály, Sziráky Dénes Sándor, Timár Ferenc, Csuka János, Darvas Gábor, Ara-

nyadi György, Krausz László. Két tiszteletbeli tagot is megválasztottak dr. Brayer Lajos, a „kisebbségi újságírók doyenje” és dr. Stern Lázár személyében. Feltűnő, hogy a baloldalon állók közül egy író sem szerepel a névsorokban. Borsodi Lajosnak a *Kalangya* 1933. decemberi számában megjelent írása (*A Szenteleky-társaság megalakulása*) szerint azonban akkor is még alakulóban volt, „még nem nyerte el végső formáját, de jogosult a remény, hogy világszemléleti különbségeken, irodalompolitikai eltéréseken túl testvéri kézfogásban egyesülnek majd a társaság kezein belül a magyar írás hiteles munkásai”. Ugyancsak Borsodi Lajos írta a következőket is: „A Szenteleky-társaság célkitűzéseit lehetetlen volna néhány rideg szakasz parancsszavába foglalni. A társaságnak ott kell lennie mindenütt, ahol csak a kisebbségi irodalom életjelt ad magáról: új tehetségek ajánrozásánál, a magyar írás tiszta, egyenletes Veszta-tűzének ápolásánál, a szerb-horvát irodalommal való értékcserelési akciónál és mindenütt, ahol csak szíveken és elméken át a magyar Géniusz szót kér. Csak ezzel a mindenre kiterjedő gondos, lelkiismeretes és célt látó munkával valósíthatja meg a Szenteleky-társaság a magyar kisebbség szellemi életének magasrendűségét, időálló jellegét és fároszi hivatását.” A társaság megtartotta tehát alakuló gyűlését, tartott egy felolvasóülést 1934. február 25-én. Draskóczy Ede megnyitója *Bizonyítás egyszerű utakon* címmel „elnöki székfoglalója” volt. „Egyáltalában szükség van-e itt nálunk irodalomra? – tette fel első mondatában a kérdést, majd folytatta: – Ez a kérdés pedig: szükség van-e itt irodalomra, azt jelenti, hogy ha nem volna irodalom, maradna-e itt valaki szomjasan, éhesen, didergőn, kifosztottan, megraboltnan, emelkedő szárnyak és szikrázó ékkövek nélkül, isteni élvezetek és olimpuszi nektár híján. Milyen furcsa volna kérdezni: hát szükség van-e az erdőkre, a mezőkre, a vizekre, szükség van-e a bágyadt holdra, a csillagok fényére, a nap sugarára, van-e az életre.” Előadásának folytatásában az irodalom és a nyelv kapcsolódásait veszi számba, mondván, hogy az irodalom eszköze a nyelv, a nyelv pedig „nemzeti kincs”, méghozzá a „nemzet sorsával és elrendeltetésével fejlődött kincs”. Ebből következteti ki, hogy az irodalom azért is kell, mert „éppen a nemzet egyik legnagyobb kincsét szolgálja”, a nyelvet. Ám mint mondja, „csupán a nyelv használata az irodalmat nyilván nem teszi nemzetivé”: „Az irodalom csak annyiban nemzeti, amennyiben elfogadja talajául és gyökérül azokat az erőket, amelyek a népet közös lelkiületűvé alakítják ki, ha abban a kollektív lélemben gyökerezik, amelynek nemzetalkotó ereje van... Az igazi irodalomnak ebben a talajban kell gyökereznie, mert különben nem is alkothat igazat. A nemzet lelke minden egyesnek a lelke, és az alkotó lélek nem cserélheti ki lényegét, hanem éppen e különös lelken keresztül teremthet csak és alkothat. Csak a nemzeti lélek hordozói lehetnek valóban eredeti és őserékű alkotók, mert ebből a kollektív lélekből, tehát az életből nyerik erejüket. Ez azt jelenti, hogy az irodalom a legszentebb hagyományok őrzője.” Mindebből pedig Draskóczy Ede azt következteti ki, hogy a nyelvi-irodalmi hagyomány jelenti a szigorú parancsot a haladásra,

„mert lényegében hordotta a belső szükségességet az eddig való növekedés iramára is”, s meghatározását adja az ilyen módon értett haladás fogalmának: „A haladás nem egyéb, mint a nemzet lelkének beillesztése a mindenkori viszonyokba. Az irodalom tehát nemcsak azért kell, mert a hagyományok őrzője, de mert a fejlődés frontján is mindenütt az irodalom harcol az első sorban. Az irodalom tehát a nemzet kollektív lelkének kifejezője és fejlesztője.”

Az előadás zárórészében, mintegy az elméleti alapvetés után, szót ejt a jugoszláviai magyar irodalom kérdéséről is. Leszögezi, hogy az irodalom a „mi életünk bizonyágtevője, írott betűje, melyen keresztül hitet teszünk életünk mellett”. Majd a következőket mondja:

„Most már mi kérdezzük, szükség van-e irodalomra?”

Úgy hisszük, csak a felfokozott szellemi élet, az alkotó lelkek biztos fejlődésének lehetősége, a teremtő szellemek feltételeinek biztosítása, az irodalom életműködésének lehetővé tétele, csak ez lehet az a légkör, amelyben majd fölvált bennünket az utódok tökéletesebb és várva várt tábora.

Mert adott ez a föld nagy embereket kultúránk egészének. Nem szikadt ez a föld, sem gizzgazzal átkozott szikes talaj, van benne erő, tehetőségeket pazarló hatalom.

De eddig nem maradtak itt nálunk, mert magába szívta őket a központosított kultúra.

Azért, hogy a törzsmagyarságtól külön élünk, ez a föld továbbra is ad tehetségeket, de hogy azok el ne kallódjanak, hogy magukra találjanak, hogy a bennük rejlő ígéretekhez képest fel is nőjenek – ahhoz az irodalom megművelt földjének kell őket várnia.

Mi ezek nélkül az eljövendők nélkül nem lehetünk meg, nem lehetünk egészek, nélkülük nem lehet meg öntudatunk teljes fénye és magabízásunk csorbátlan ereje...

Hinni kell életünkben, és vallani kell ezt a hitet. És ma ezt az életet, mint a kiélés egyedüli formáját az irodalom jelenti.”

Az előadó szerint az irodalomnak azért van külön jelentősége a jugoszláviai magyarság életében, mert benne „nemzetiségünk és vallásunk nem esik egybe”, így a vallás nem képes a „kisebbségi problémák összességét” a maga hatáskörében megoldani és képviselni, általában „alkotmányos kereteket adni neki”. Ezért játszhat fontos szerepet a Szentleky Kornél Társaság is.

Az 1934. február 25-én tartott nyilvános társasági ülésén székfoglaló előadásként Adorján András két versét, Borsodi Lajos *Ünnep este* című novelláját olvasta fel, míg Lucia (dr. Török Béláné) a maga székfoglaló szövegét Móra Ferenc emlékének szentelte *Egy szál virág a Búzamezők Énekesének emlékére* címmel. Ám mielőtt szélesebb körű munkásságot fejthetett volna ki, „az anyaegyesülettel együtt megszűnt” – miként azt 1937-ben Draskóczy Ede mondta. Nyilván ezzel kapcsolatban emlegette Prokopy Imre 1943-ban a „belgrádi vétót”, ami lehetetlenné tette a társaság működését.

Az újabb próbálkozásra 1937-ben került sor. Németh Ferenc szerint 1937 nyarán Gergely Boriska törökkanizsai otthonában volt egy írói összejövetel, amelyen felmerült a „jugoszláviai magyar írók Helikonja megalakításának” a gondolata. Ott Borsodi Lajost bízták meg, hogy „ősz elején tetszés szerinti helyen és időben újra összehívja a jugoszláviai magyar írókat, és konkrét javaslatot terjesszen elő a Szenteleky Irodalmi Társaság új szervezésére vagy egy új irodalmi társaság alapítására nézve, és terjessze elő annak részletes munkatervét is”. A törökkanizsai megbeszélésen több író is részt vett, így Börcsök Erzsébet, Márton Andor, Borsodi Lajos, Kelemen János, Sziráky Dénes Sándor, Magister (Kiss Vilmos), Havas Károly, Gál László, Markovich (Majtényi) Mihály, Illés Sándor. Az összejövetelről szóló tudósítás egy, addig inkább csak a lap-pangó ellentétet is felszínre hozott. Márton Andor ezt így fogalmazta meg: „Már most az a kérdés, hogy ki legyen a szervező, az irányt mutató testület. Itt disztingválunk kell Bácska és Bánát között, mert a kettőt egy kalap alá vennünk nem lehet.”

A kezdeményezés azonban igen gyorsan Bácskába tevődött át: az 1937. augusztus 21-én Szivácon Szenteleky Kornél halálának negyedik évfordulóján összegyűlt írók veszik át a szervezés körüli gondokat, és abban egyeztek meg, hogy az új társaság alakuló közgyűlését Újvidéken tartják meg. A szeptemberi értekezletre hatvan meghívót küldtek szét, s jellemző az érdeklődésre, negyvenketten a meghívottak közül meg is jelentek, heten pedig „szerencsekívánatukkal kísérve írásban jelentették be csatlakozásukat”. Az újsághír szerint az egybehívók nevében Kende Ferenc köszöntötte a megjelenteket, s azt hangoztatta, hogy „tudatában van, nem a hívó szónak, hanem az ügy magasztosságának köszönhető, hogy ilyen szép számban jelentek meg” az írók. A célkitűzéseket Draskóczy Ede ismertette, s ez az ismertetés jelent meg *Összefogás* címmel a *Kalanga* 1937. októberi számában. Az előadó jelezte, hogy nem politikai szervezetről van szó, hanem egy „független és önálló, egyedül a magyar kultúrát szolgáló testületről”, és szellemes fordulattal mondta: „Most, amikor az egész magyarságra fontos és elhatározó lépést kívánunk tenni, tanácsba idézem azt a férfiút, aki az elhivatottak közül talán csak egyedül nem kapott ide meghívót: idézem Szenteleky Kornélt. Önélküle ez a tanács nem lehet sem teljes, sem egész. Nem lehet egész, mert mindenkor széthulló részek voltunk csupán, ha az ő nevének és lényének összefogó ereje nem örködött fölöttünk, s nem egyesített néven nem nevezett, földi alkotmányt nem nyert eszmei csapattá. De nélküle nem is lehet teljes, mert kitölteni csak a lélek tud, és Szenteleky Kornél lelke kell, hogy kitölthessék rajtunk, ha teljessé akarunk lenni drága ügyünk jó végzése érdekében.” Draskóczy Ede szövegének két tétele érdemelt már akkor is külön figyelmet. Az egyik egészen Szenteleky Kornél szellemében fogalmazódott meg:

„Ez az országrész, amelyen élünk, oly sokszor lett martaléka a történelem és természet pusztító elemeinek. A tatár elpusztította, a török fölégette, a Duna és Tisza sokszor mocsarassá éktelenítette, úgyhogy so-

hasem lehetett a kultúra zavartalan és igazi fészke. S akkor is, midőn békés és rendezett napok virradtak reá, csak a termő föld lett anélkül, hogy egyszermind teremtő föld is lett volna.

A kultúra növényét, amely itt nőni akart, elégették a történelem tűzvésezi, elnyelték az idők földrengései, és a békés időkben elnyomták a buja haszonnövények...”

A másik tétele az előbbiből következik:

„Mi nem a magunk sebeivel dicsekszünk lázári siránkozással, csak a történelem siralmas leltárát panaszoljuk.

Mert a mi munkánk itt nem a folytatás kényelmes kötelessége, hanem az előlőről kezdés keserves vergődése.

Ebben a küzdelemben hihetetlen nagy erőnk egyetlen hagyományunk: Szenteleky Kornél.”

A társaság tagságát Draskóczy Ede véleménye szerint a „jugoszláviai magyar művészek egyeteme alkossa meg, s így a legmagasabb magyar kultúrának befelé és kifelé méltó képviselője, de egyben annak ellenőrzője, irányítója, ébren tartója, terjesztője, de főképpen harcos csapata legyen”. Az összefogást hangoztatta, mondván, hogy „félre kell tennünk minden személyi érdeket, meglévő vagy vélt sérelmet, gyűlölködést vagy ellenszenvet, mert a magyar nép életének igen fontos fejezetéhez értünk”. S azt is kijelentette, hogy a társaság megalakítására összegyűltek feladata „alkotmányt adni szellemi életünknek”.

Az elképzelések szerint a társaságnak öt szakosztálya lett volna, írói, újságírói, zenei, képzőművészeti és színházi. A szakosztályok joga a tagok kijelölése és felvételre ajánlása, míg kiküldötteik a választmány kiegészítő és tanácsadó szervét alkotnák. Nyomban vezetőséget is választottak. Az elnök Draskóczy Ede, az alelnök Cziráky Imre, a főtítkárn Kende Ferenc, a titkárn Salamon Frigyes lett. A választmány tagjai pedig Andrée Dezső, Borsodi Lajos, Havas Károly, Szegedi Emil, Szirmai Károly és Vető György (Kristály István). A *Híd* 1937. októberi számában Latak István ismertette a Társaság tagsági díjait is, mondván, a „rendes tagsági díj havi 5 dinár, a pártoló tag havi 10, alapító egyszer s mindenkorra 5000 vagy évi 1000 dinárt fizet”. Ugyanő megjegyezte a következőket is: „Az ideiglenes vezetőség nagy hátránya, hogy az alakuló gyűlésen tekintélyes számban megjelent fiatal és haladó szellemű erőket a régi szokáshoz híven nem vonták be a társaság vezetőségébe ... Reméljük, hogy az alapszabályok jóváhagyása után megválasztandó rendes vezetőség kiküszöböli ezt a jelentős mulasztást.”

Harmadízben 1943-ban Zomborban alakult meg a Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság, mint írták, a „néhai Szenteleky Kornél emlékére”. Előbb egy előkészítő bizottság foglalkozott a Társaság alapításának kérdésével, amelynek Prokopy Imre volt az elnöke, aki már a Bács-Bodrog Vármegyei Irodalmi Társaság megalakulásakor is tevékenykedett. Nem véletlenül mondja tehát a Szenteleky Társaság alakuló közgyűlésén, hogy a „mi Társaságunknak is ezen a nyomon (ti. az 1906-os társaság nyomán) kell haladnia, csak még nagyobb lendülettel és felkészültséggel”.

gel, a kereteket tágítva, a megváltozott viszonyok hozta új feladatokat vállalva és az itt élő többi nemzetiségek felé a megbékülést, a kölcsönös megértést és a sorsközösség követelte együttműködés szükségességét hirdetve”.

A társaságra váró „különleges feladatok közül” Prokopy Imre első helyen Szenteleky Kornél életrajzának megírását, majd a „Délvidék Kazinczy”-jának emlékét ápolandó összes műveinek kiadását említette, s esetleg egy Zomborban felállítandó szobráról beszélt. Majd így folytatta a feladatok számbavételét: „De vállalnunk kell Szenteleky szellemében azt a feladatot is, hogy az itteni és a szerbiai szerbség irodalmát és sajtóját állandóan figyelemmel kísérjük, és a szerb, valamint az itteni német, bunyevác-sokác és tót nemzetiség jelentősebb irodalmi termékét megfelelő műfordításokkal vagy legalábbis a *Kalangyában* és a napilapokban közlendő cikkek révén a magyar közönséggel megismertessük.” Beszélt azután a történetírói feladatokról és a szociológiai vizsgálatok szükségességéről is.

A polemikus hang most sem hiányzott. Prokopy Imrének arra a tételére, amely szerint „nincs külön és jellegzetes délvidéki magyar szellem”, Herceg János, a *Kalangya* szerkesztője válaszolt: „Tagadom, hogy ennek a vidéknek nincsen egyéni s minden más magyar tájtól elütő jellegzetessége. A mi Bácskánk legalább olyan gazdag, színes, mint Erdély, csak az írók kell megkeresnünk, aki itt találja meg a tájjal harmonikus hangját, akinek lesz annyi igénye, mint Ramuz-nek, hogy ne kívánjon se gazdagságot, se tekintélyt, sem elismerést, csak híven és bátran kifejezze mindazt, amit lát, érez és elképzel.”

Herceg János nem örül az *Irodalmunk és annak pártfogói* című írása szerint annak, hogy a Szenteleky Társaság inkább a politikusok, semmint az írók társasága. „A Szenteleky Társaság összetétele a tekintély alapján áll, s a tekintélyt kétségtelenül nem az írók jelentik. De meg kell mondanom, hogy az író nélkül nem volna társaság, s a tekintélynek másutt kellene magát mutogatnia. A mi programunk tehát merőben más, mint a társaságé.”

A társaság tiszteletbeli elnöke Herczeg Ferenc volt, az egyik társelnöke Szirmai Károly, a főtítkárnak Cziráky Imre, az ügyvezető titkárnak Csuka Zoltán, a jegyzők Illés Sándor és Muhi János, a számvevőbizottságban pedig ott volt Fekete Lajos. A társaság folyóiratává lett *Kalangya* szerkesztője továbbra is Herceg János maradt. Az alakuló közgyűlésen 40 rendes és 18 tiszteletbeli tagot választottak meg.

A Szenteleky Társaság létezésének legmaradandóbb dokumentumai a védjeggyel megjelent kiadványok: *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Budapest–Zombor, 1943; Majtényi Mihály: *Császár csatornája*, Zombor, 1943; Lévay Endre: *Dél kapujában*, év és hely nélkül. A Társaság 1943 nyarán Palicson háromnapos nyári táborozást szervezett, ahol Majtényi Mihály, Prokopy Imre, Cziráky Imre, Lévay Endre, Szirmai Károly, Dudás Kálmán és Herceg János tartott előadást a regiona-

lizmus kérdéseiről, decemberben pedig Újvidéken rendezett irodalmi estet. Tagjai bejárták a Székelyföldet, és szerepeltek Szegezen is.

1951 nyarán Zomborban egy irodalmi megbeszélésen határozták el, hogy Magyar Irodalmi Társaságot kell alapítani. Ezt valósította meg 1952. január 5-én és 6-án a második irodalmi találkozó Újvidéken, amikor kimondta a társaság megalapítását, s azt is, hogy „mint a Magyar Kultúrtaács önálló osztálya” működik majd. Célja, miként a megalakulásról szóló közlemény kimondta, a „magyar irodalom ügyének elővittele, az itt élő magyar írók tömörítése, munkájuk elősegítése, valamint az irodalmi kapcsolatok ápolása a testvérnépekkel”. A társaság elnöke Majtényi Mihály, alelnöke Gál László, titkára Ács Károly, pénztárosa Sulhóf József lett. A Magyar Irodalmi Társaság a rendes tagok és tagjelöltek státusát alapította meg, és 41 rendes, valamint 27 jelöltet választottak meg.

Első rendezvénye a társaságnak egy Újvidéken szervezett Ady-est volt, majd azt vizsgálták a tagok, hogy „vajon fellelhető-e a dekadens irányzat jelenségei a vajdasági magyar irodalomban és művészetben”. Az ilyen típusú ideológiai elemzések természetesen a negyvenes évek második felére jellemző módon és annak fogalmi tárával egy akkor már meghaladott eszmei állapotot konzerváltak, hiába bizonygatták a felszólalók, hogy „ezt a vitát most kellett megrendezni, mert most ért meg a hatása annak, hogy megszabadultunk a szovjet-orosz irodalom merevségeitől és a napi politika irodalmi visszatükrözésétől is, és felszabadultan bontakozhat ki írásainkban mindaz, ami az író művészetén át elénk tárja az életet”. Emlegettek kispolgári jelenségeket, az elvszerű bírálat szükségességét, a tükrözést, a világnézeti követelmény fogalmát, majd a *Híd* kérdése került a társaság tagsága elé, mert a *Híd* immár „sem az íróknak, sem az olvasóknak nem kell”. Az 1953-as közgyűlésen Majtényi Mihály tartott beszámolót a „*Teremteni új nemzedéket...*” gondolatának égisze alatt. Legfontosabb mondanivalója a következő mondatokban lelhető fel:

„Itt vagyunk tehát – mondom – az alkotás felelősségével. A vajdasági magyar irodalom – természetesen – nem akarja a lelkeket egyedül a maga műveinek kisajátítani. Nevetséges lenne ilyen monopóliumra jogot váltani. A világirodalom egész gazdagságát, a magyar irodalom egész gazdagságát, testvérnépeink irodalmának a gazdagságát nemhogy elzárni – hanem eljuttatni az olvasóhoz: ez a cél. Ez azonban a kulturális tevékenység egy másik feladata. Ebben a vajdasági magyar író szerepe a fordítás, tolmácsolás, propaganda, a harc a kiadványokért – mi most itt szoroson a magunk alkotásairól beszélünk. Bizonyos fokig ebben a kulturális egészben nekünk – ha minőségünknel fogva nem is lesz soha első helyünk, s még mennyiségben sem – helyzetünknel fogva teret kell nyernünk. Helyzetünknel fogva, mondom, mert a mi tájunkon s a mi eszméinknek mi vagyunk a legközvetlenebb kivetítői...”

Egy év múlva azonban a szabadkai írótalálkozón ugyancsak Majtényi Mihály mondta, mintegy véghangjaként az irodalmi társulatnak: „Kicsit át kell lépni a Rubicont, először ... az Irodalmi Társaságot felrázni

álmából, és megfelelő helyére tenni – vitafórummá irodalmi kérdésekben – anélkül, hogy erre túl sok időt vesztegettünk volna...”

Irodalmi társaságaink története itt ért véget.

FOLKLORISTÁK ÉS NÉPÉLETÍRÓK

A népelet iránti érdeklődés nem kerülte el a magyar nép életét azon a területeken sem, amelyek 1918 után Jugoszláviához kerültek. A reformkorban Hoblik Márton (1791–1845) a *Tudománytárban* 1834-ben *Parasztlakodalmi szokások Verőcze vármegye három s Szerém egy magyar falvaiban* címen adja ki népleíró munkáját. A szlavóniai magyarok lakta falvak nyelve és élete iránt érdeklődik a kutatás a XIX. század második felében is. Szarvas Gábor 1874-ben figyeli meg a „drávaelvi magyar falukat”, és 1876-ban jelenteti meg a szlavóniai magyar tájszólásról dolgozatát, majd nyomában Balassa József folytatja a nyelvjárási tanulmányokat, és közöl adatokat az élet egyéb jelenségeiről is. 1911-ben Garay Ákos (1866–1952) a *Szlavóniai régi magyar faluk* című tanulmányában néprajzi szempontból is jelentős leírását adta a szlavóniai magyar népeletnek, ugyanő készített értékes fényképsorozatot emberekről, viseletről, építkezésről.

Ugyancsak a reformkorban kezdődött a Bácska és Bánát magyarjai iránti néprajzi jellegű érdeklődés. A tudománytörténet ezt így mutatja be: „Erdélyi János gyűjtői között található a dalokat beküldő muzslai Mayor István és a nagybecskereki Bárány Ágoston, valamint Karácsonyi Antal, aki torontáli népdalokkal és Remelley Gusztáv, aki Pétervárad környéki »néplegendával« gyarapította a gyűjteményt, Ipolyi Arnold Törökkanizsáról kapott adatokat Magyar mitológiájához. Kiss Áron, a máig legterjedelmesebb magyar gyermekjáték-gyűjtemény szerkesztője munkája előszavában külai, óbecsei, bajsai, padói és csáktornyai munkatársainak mondott köszönetet” (Kósa László). Kéziratban maradt azonban Zsidó Domokos Pancsován szolgáló vámellenőr Hertelendyfalván (Vojlovicán) 1887. január 15-e és február 16-a között lejegyzett nyolc népmeséje, amelyet az akkor frissen, 1882-ben telepített csángó magyarok körében gyűjtött. A köztudatba sem kerültek ezek a mesék, mert Berze Nagy János hagyatékából csak 1961-ben adták ki Pécssett *Régi magyar népmesék* cím alatt. A lejegyző megőrizte hét mesemondójának nevét is, köztük Kovács Mártonét, aki a kitűnő nótafa, Kovács Juli néni (1886–1967) férje, és a mesefa és önéletíró Erős Teréz édesapja volt, miként erről Penavin Olga tudósít.

A XIX. század második felében jelennek meg az első néprajzi jellegű és érdekű kiadványok is. Margalits Ede (1849–1940) 1877-ben *Bácskai közmondások és szólásmondások* címen ad ki egy kis kötetet, Révész Hugó (1873–?) állatorvos pedig 1892-ben *Bácskai dalok, mesék* címen Szabadkán jelentetett meg könyvet, amely egy akkoriban divatos közízlést tükrözött, de az általa néprománcoknak nevezett szövegek között

helyi balladákat találni, ami azt látszik bizonyítani, hogy e műfaj akkoriban fordult termőre a Bácskában is. Egyik szövege így kezdődik:

*Átkozott a militicsi tó alja,
Ott történt a Galus Samu halála*

A balladahőst Borbás Annus miatt verte agyon Lezsák Jóska. Egy másik azt mondja el, hogy 1887-ben a Simonyék szérűjében a cséplőgép dobjába esett Peszterkó Maris. Népdalai között is természetesen akad érdemes:

*Jaj, de nehéz szeretőre találni,
Tövis közül rozsmaringot gyomlálni*

Feljegyzett XX. század szentesítette dalokat is, így a Szegény vagyok, szegénynek születtem..., illetve a Tiszán túl, Dunán túl, van egy juhász falkástul... kezdetűt. Figyelmet érdemlőek mesefeljegyzései, s az a tény is, hogy Révész Hugó hallott „énekelt mesét” is. A verbászi Kármán József (1825–1915) pedig Zomborban adta ki 1877-ben *A babonáról Kardos tanító és Mihály gazda* című kötetét, s benne számos helyi hiedelmet ismertetett, noha könyve a babonáság ellen íródott, s egy, a jeles napok szokásnapját is beépítette didaktikus veretű szövegébe. A garabonciás diákról szóló hiedelmet például a következőképpen adja elő:

„Mihály gazda: Hát, kedves komám uram, mi az a garabonciás diák?

Kardos tanító: Mindjárt megmondom. Még ezelőtt mintegy 50–60 esztendővel azon diákok felől, akik némileg rongyos köpönyegben valami házhoz egy kis enivalóért befordultak, azt hitték, hogy az ilyenek garabonciás diákok, akiknek hatalmok s erejük van szélvészt támasztani; s ha az ember nekik enivalót nem ad, ez esetben szélvészt támasztanak is. Ennélfogva rendesen szívesen adtak a garabonciás diákoknak enni s inni valót.

Mihály gazda: Pedig ugye, kedves szomszéd uram, ilyen garabonciás diákok nem is voltak?

Kardos tanító: Persze nem...”

A századforduló legjelentősebb gyűjtője kétségtelenül a szegedi Kálmány Lajos, aki Észak- és Közép-Bánát magyarul falvaiban, így Gyálán, Rábén, Majdánon, Oroszlámoson, Törökkanizsán, Egyházaskéren-Verbicán, Monostoron, Lőrincfalván-Terjánon, Tiszaszentmiklóson, Jázován, Padén, Tiszahegyesen és Kisorozsban, Csókán, Szajánban, azután Törökbecsén, Eleméren, Tordán, Magyarszentmihályon gyűjtött, és a feljegyzett szövegeket nagy kiadványaiban, a *Koszorúk az Alföld vad virágaiból I–III*. (Arad, 1877–1878), a *Szeged népe I–III* (Arad és Szeged, 1881–1882, 1892) publikálta. Ezek őrzik a bánáti magyarság egykori életének a legteljesebb szellemi képét, hiszen Kálmány Lajos nemcsak szenttelen gyűjtője volt a népköltészetnek, hanem a nép életének szenvedélyes megfigyelője, ügyének pártfogója is. A szajániak „vérfagyraló sanyarú helyzetét” a következőképpen írta le:

„Ezektől házaik, ingóságai, mindennemű terményeik elárvereztetnek és elvételnek (gabonaneműik már elvételtek – kocsi, ló, eke, borona, szarvasmarhájuk pedig most naponkint folytatólag árvereztetnek, dohányaik lefoglaltatott, házaikból pedig kibecsültetnek). 170 család van eddig már az örökülhetésből kizárva és hontalan, földönfutóvá téve ... Szaján és Vilmatéren öröklés, ügyvéd, végrehajtó, árverés, végrehajtás, kibecsülés és az adósságnak mindenüktől való megfosztása vannak napirenden...”

Verbicán-Egyházaskéren ő fedezte fel Borbély Mihályt, akitől egy kötetre való mesét jegyzett le és adott ki a *Hagyományok Borbély Mihály mondása után* címmel (é. n. [1941]). Könyve előszavában röviden szolt mesemondójáról is:

„Nyelvhagyományait gyűjtögetve, 1913. évi január hó végén Egyházaskéren oly mesemondóra találtam, ki képes volt egész héten keresztül újabb és újabb használható adatokat mondani. A hét végén, mielőtt a falut elhagytam volna – mert elhalaszthatatlan dolgokra hívták emberemet azt kérdeztem tőle, hogy ha máskor, mikor már elvégezte a sürgős dolgát, eljövök, tud-e még újakat mesélni? A kívánt feleletet kaptam: hogy még sok mesét tud. Ekkor már húsznál több hagyományt lejegyeztem tőle... Borbély Mihály még nemrég a legjobb mesemondók közé tartozott; ma már napi gondok foglalkoztatják elméjét, nem a mesék. Róla sem fog ártani néhány sort idejegyezni. Iskolába járt ugyan egy kis ideig, akkor is szavai szerint tanítója a jószágok körül foglalkoztatta, s így olvasni sem tanult meg ... Született 1882. évben Beodrán, Temesközben, s a szomszéd Kisbikács-, Nagybikács-, Aladár-, Kerektómajorokban nevelkedett. Mikor már arra való volt, kiskanász, juhászbojtár foglalkozása volt. Meséi jó részét Kerektón Horgosról került öreg juhásztól tanulta, mi beszédjén meg is látszik, mert mikor a mesélésbe belemelegszik, a bácskai nyelvjárás nyomai fel-feltűnedeznek... Az arcsi pusztán: Simonyban tartózkodása alatt megházasodott, ma mint napszámos él Egyházaskéren, hol kevés földet is – amennyivel bír – árendálgat s keveset vett is már örökáron.” Borbély Mihály 1953-ban halt meg Verbicán.

Borbély Mihály meséinek új kiadása *Pingált szobák* címmel Újvidéken jelent meg 1976-ban, Katona Imre gondozásában, amely tartalmazza Borbély Mihály gyermekeinek a meséit is Beszédes Valéria gyűjtésében.

Bánáti népköltészeti szövegeket gyűjtött és tett közzé Haraszti (Hantz) Gyula (1858–1921) becskerei tanárkodása idején. A Bácskában és a Muravidéken Bellosics Bálint (1867–1916) főképpen a népelet tárgyi dokumentumait gyűjtötte és figyelte, s vallotta, hogy a néprajz tudomány feladata nem lehet egyéb, mint az összegyűjtött néphagyományoknak organikus egészé, a népies felfogás fejlődéstörténetévé összealkotása, „s az a vitathatatlan igazság, hogy e néphagyományok világát járó ethnographusok (tehát munkásságom szerény ösvényén magam is) mindig történeti földet taposunk”. 1907-ben jelent meg *Útmutató néprajzi tárgyak gyűjtésére* című műve Zomborban a Bács-Bodrog Vármegyei

Történelmi Társulat kiadásában. Ő írta a *Magyarország vármegyéi és városai* című sorozat Bács-Bodrog vármegyéről szóló kötetében a bácskai magyar és bunyevác népről szóló fejezetet. Az I. világháború végével záruló történelmi-művelődési korszakot, miként Kósa László megjegyzi, „Bartók Béla 40 Horgoson lejegyzett dala zárja, melyek közül nem egy népzenei monográfiák és dalfüzetek útján széles körben ismertté vált.”

A két világháború közötti időszakban sem volt szervezett néprajzi kutatómunka, most már a Vajdaságban. Az előtörténet eredményei feledésbe merültek a népélettel kapcsolatban is, és Szenteleky Kornél panaszszoja mutatta – érzelmileg mindenképpen – az állapotokat: „Erdélyben – írta Szenteleky Kornél – már ezer esztendő óta mesélnek az emberek Csaba királyfiról, Szent Lászlóról, Görög Ilonáról. Majd nagy és színes történelmi alakok vonulnak el a századok lángoló horizontján, és mögöttük fölzeng a mese, a dal, mint susogó sejtelmes erdőzúgás. De ki mesélt volna valaha ezen a tájon. Íme a környezet hatása az emberek eszmevilágára.”

Ösztönzések nyomaira természetesen ekkor is rábukkanhatunk. A *Bácsmezei Napló* egy 1927-es tudósításából az derül ki, hogy akkor a népélet még produktív volt, nemcsak reprodukálta a népköltészetet, hanem alakította és szülte is a népdalokat. Az amerikai dalokról volt szó ebben a tudósításban, azokról, amelyek a húszas években nagy lendületet vett bánáti kivándorlások korában keletkeztek, illetve formálódtak. A cikk a következőképpen fejeződik be: „Ezeket a dalokat éneklük most a Bánátban a szegény magyarok, akiknek sem itt nem jó, sem odakint, Brazíliában. Van még egy egész sora a hasonló tárgyú népdaloknak, amelyek a vergődő, hányódó magyar lélek panaszait, szenvedéseit adják vissza könnyezettető egyszerűséggel és szépséggel. Ha majdan valaki meg akarja festeni a mostani kor képét, el ne feledje összeírni azokat a népdalokat, amelyeket a bánáti nép énekelt az Úr 1927. esztendejében.” Ugyancsak a *Bácsmezei Napló* adott ki egy kis füzetet *Magyar népdalok gyűjteménye* címmel az 1929-re szóló Petőfi-naptár mellékleteként.

Az érdeklődés élénkülése az 1930-as években következett be. A *Híd* falukutató-szociográfiai cikksorozatában faluleírásokat jelentet meg Törökkanizsáról, Temerinről, Feketicsről, Bajmokról, Moravicáról, Szenttamásról, Moholról, Topolyáról, Felsőhegyről, Telecskáról, Magyarcsernyéről és Muzsláról, míg a *Kalangya* inkább a folklórkutatókat szólaltatta meg, így Batta Péter (1881–1946), aki 1934-ben értekezik a néprajzi gyűjtésről, egy néprajzi múzeum tervét melengeti, de ír a játékdalokról, a rokkáról, a felkelő napos oromfalakról is. A háborús években Muhi János (1913–1969) volt tevékeny, akinek *Mesélő múlt* címmel 1979-ben Szabadkán jelent meg helytörténeti írásainak egy gyűjteménye, valamint a Zentára került jó nevű magyarországi folklorista, Banó István, aki Zentán népszokásokat gyűjtött és adott ki, felfedezte Molnár G. Károlyt, a zentai mesemondót, akit a *Kalangyában* 1943-ban mutatott be. Ebben az írásában találjuk a következőket is:

„Ki tartja fenn a mesét? A közösség-e vagy a mesemondók? Mind a kettő: a közösség, amely érdeklődik iránta, szereti és meghallgatja, és a mesélő, akinek megvan az istenadta képessége, hogy a hallott, másoktól tanult meséket élvezhető szép formában tudja elmondani. Hol található meg ma az a közönség, amelyből a mesemondók és mesehallgatók kikerülnek? A paraszti életformából még teljesen ki nem vetkőzött legszegényebb népréteg körében. Kedves, öreg mesemondónk, Molnár G. Károly bácsi is közülük való. Az Alsó-Tisza-parton él egy kis házikóban, amit maga épített az első világháború után ... 1875-ben született, szülei szegény földművesek voltak. Ő maga is napszámos, és kosárkötőként kereste kenyerét, és most, öreg napjaiban is a kosárkötésből él.” Két meséje még a *Kalangyában*, egy a *Híd* 1949-es évfolyamában jelent meg.

A *Kalangya* hozzájárult a szlavóniai magyarság újra felfedezéséhez is 1940–1941-ben. Ott jelent meg a magyarországi Bartha Katalin tanulmánya *Szlavóniai babonák, babonás történetek és cselekmények* címmel 1940-ben, amelynek bevezetőjében ez áll: „Amikor először indultam el hozzájuk, úgy éreztem magam, mint egy ismeretlen földrész első kutatója. Bizonyra vettem, hogy elszigetelt helyzetükben ősrégi népi hagyományokat őrizgetnek, sőt titokban – a Kalevalára gondolva – azt is reméltem, hogy ismeretlen kincseik között talán még naiv eposzuk nyomaira is rábukkanok. Ez a reményem természetesen nem vált valóra, de nyelvük és költészetük tárházának egyéb értékei bőségesen kárpótoltak ezért a csalódásért.”

Kiss Lajos (1900–1982) a *Kalangyában A szlavóniai sziget-magyarság ősi zenéje* címen értekezett 1941-ben, és azt bizonyította, hogy „nálunk is vannak folklór szempontjából igen értékes területek, amelyek elszigeteltségük folytán kevésbé lévén kiteve városi kultúrhatásoknak, sok érdekes és értékes dallamot megőriztek és átmentettek az ősi zenestílusból”. Nagyarányú gyűjtőmunkája vette kezdetét az 1930-as évek végén tehát, amelynek első gyümölcse már 1943-ban beért, amikor *108 magyar népdal (Délvidéki daloskönyv)* című kiadványa megjelent. A következő évtizedekben módszeresen gyűjtötte és adta ki elsősorban a szlavóniai magyar zenei folklór anyagát és elemzését, felismerve a szlavóniai magyar virrasztóénekek zenetörténeti jelentőségét. *Horgosi népdalok* című könyve Zentán, 1974-ben jelent meg, posztumusz kiadványokként pedig Újvidéken Bodor Anikó gondozásában *Gombos és Doroszló népzeneje* 1982-ben, *Az aldunai székelkek népdalai* 1984-ben, *A szlavóniai sziget-magyarság népdalai I.* pedig 1990-ben. „Kiss Lajosnak az e területen végzett gyűjtőmunkája nélkül – olvassuk Tari Lujza méltatásában – nemcsak pótolhatatlan értékű dalokról, zenékről nem lenne ma már tudomásunk, hanem egy jelentős terület zenei dialektusáról is lényegesen kevesebbet tudnánk.” Gyűjteményének arányait mutatja, hogy az 335 lemezoldalnyi jugoszláviai magyar zenét jelent.

A háború után a népélet és a magyarság folklórja iránt az érdeklődésnek az 1940-es évek végén látjuk első jeleit. A *Híd*, mint jeleztük már, Molnár G. Károly *Szerencsés Ferkó* című népmeséjét közli Ács Jó-

zsef rajzaival, s ugyanez a mese egy másik vajdasági magyar mese társaságában megjelenik a *Magyar népmesék* című gyűjteményben is (Újvidék, 1949).

Az úttörés munkájára majdnem egy időben ketten is vállalkoztak: Penavin Olga és Bóna Júlia. Bóna Júlia (1928) 1950-ben a tiszai halászéletről írt, egyszerre engedelmeskedve szépirodalmi ösztönzéseknek és folklorista kíváncsiságnak. Hangulatot festett, halász hőseit beszélgeti, anekdotát jegyez le, mesét mondat egyik hősnőjével, azután a halászszerszámokat mutatja be. Később több tanulmányban foglalkozott a szlavóniai magyarság költészetével, lakodalmi szokásaival, de értekezett a doroszlói fityuláról vagy a délszláv hősének fordításairól is. 1953-ban *A magyar néprajzi gyűjtő-kutatómunka kérdése nálunk, 1949-től 1953-ig* címmel közöl programértekezést: „A néprajz a maga teljességében kell hogy vizsgálja az életet, a maga határain belül természetesen és a maga módszereivel. Az etnosz fejlődését és alakulását, nemcsak múltját, de jelenét is, mégpedig azért, hogy rájöhhessen egy-egy népcsoport fejlődésében, alakulásában érvényesülő törvényszerűségekre.” Bóna Júlia kutatói pályája sajnálatos módon korán megszakadt.

Penavin Olga (1916–2001) első néprajzi írása 1950-ben jelent meg *Szlavóniai sziget-magyarság* cím alatt, s nyomban programot is megfogalmazott: „Tulajdonképpen munkánk az lenne, hogy bejárva a magyarlakta falvakat, felgyűjtenénk a még létező, de már pusztulásra ítélt népi kincseket, termékeket, tehát: épület, ruha, eszköz, foglalkozás, tánc, ének, mese stb. gyűjtésére. Lenne anyag bőven mit gyűjteni, csak el kellene már kezdenünk.” S valóban, az elkövetkező években jár Szalatornyan, Horgoson, Vojlovicán, majd Baranyát és a Murántúlt kutatja. Népnyelvi vizsgálatokat végez – elkészíti a *Jugoszláviai Muravidék magyar tájnyelvi atlaszát* (Budapest, 1966), *A jugoszláviai Baranya magyar tájnyelvi atlaszát* (Újvidék, 1969), megírja könyvét *A szerémségi magyar szigetek nyelve* címen (Budapest, 1972), majd a *Horvátországi (szlavóniai) magyar nyelvjárási atlaszt* (Újvidék, 1984), végül *A jugoszláviai Bánát magyar nyelvjárási atlaszát* (Kanizsa, 1995) készíti el. Az 1960-as évek második felében már intenzíven gyűjti a földrajzi neveket, majd 1975-től folyamatosan publikálja a földrajzi nevek adattárait (1975-ben Bácsstopolya és környéke; 1976-ban Szabadka és környéke; 1979-ben Ada és környéke; 1980-ban Zenta és környéke; 1981-ben Szenttamás, 1982-ben Temerin földrajzi neveiről adja közre adatait Matijevis Lajos segítségével). Nagy vállalkozása volt a *Szlavóniai (kórógyi) szótár* elkészítése (Újvidék, I. 1965; II. 1975; III. 1978), amely a szlavóniai magyar népélet lexikona is. A szlavóniai népélet iránti érdeklődése tartós és termékeny volt. *Szlavóniai hétköznapok* címen (Újvidék, 1973) az e világ életéről szóló irodalom antológiáját készítette el, majd *Kórógyi (szlavóniai) népballadák, balladás történetek, balladás dalok* (Újvidék, 1976) címen publikálta gyűjtését, végül *A nagycsaládszervezet Szlavóniában (Kórógyon)* (Újvidék, 1981) című könyvében foglalja össze harminc év kutatásainak eredményeit, s adja elő a részletközlések után szintetikusán,

monografikus igénnyel ismereteit, bemutatva, hogyan létezett, működött a nagycsalád vérségi alapon szervezett kisüzeme, amelyet a leírások nyomán akár paraszthitbizománynak is minősíteni lehetne. A szöveg-folklor szempontjából a legjelentősebb a *Jugoszláviai magyar népmesék* című nagy gyűjteménye, amely először egy kötetben, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* XVI. köteteként jelent meg (Budapest, 1971), majd egy újabb kötettel bővebb kiadása 1984-ben került az olvasók elé. Az előszó szerint az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén „folyó népnyelvi kutatásnak másodlagos terméke a mesegyűjtemény”. Majd a következő információt olvassuk: „A gyűjtést ... Jugoszlávia-szerte végeztük. Ez azt jelenti, megszólal a gyűjteményben egész Jugoszlávia ötszázezernél több magyarsága, Baranya-Dravasög, Vojlovica, Muravidék, Szlavónia népe a maga sajátos nyelvén. Ugyanakkor a mesékben ott van kibonthatóan a környező népek hatása is, hisz ez a vidék valóban arról nevezetes, hogy békésen megférnek egymás mellett a különféle népek és nemzetiségek. Életük, közös mindennapjuk a mesékben is visszatükröződik. Ennek kibogozása is a mesekutatóra vár.” E mesékből *Szélördög* címen (Újvidék–Budapest, 1971) népszerű, gyermekeknek szánt átiratokból készült egy kötet. Kiadta a *Jugoszláviai magyar diakrón népmesegyűjteményt* (I., Újvidék, 1993; II., 1995). Az első kötetben a legkorábbi publikált meséktől 1978-ig megjelentekig tartalmazza a már megjelent meséket, míg a másodikban az addig közöletlen mesék olvashatók, zömmel a maga és munkatársai gyűjtésében. Penavin Olga megírta *Népi kalendárium* (Újvidék, 1988) címen az „esztendő néprajzát a jugoszláviai magyarság körében”. *Néprajzi tanulmányok* címen tanulmánykötete jelent meg (Újvidék, 1983).

Hogy az 1950-es évek legelején volt kupuszinai falukutatás is, azt G. Czimmer Anna (1906–1967) *Adatok Kupuszina néprajzához* című, a *Híd*-ban megjelent posztumusz tanulmánya jelzi: „A kupuszinai falukutatás során 1951 januárjában a betegségek népies gyógykezelésére vonatkozó adatok gyűjtését vállaltam magamra. Kutatásom anyaga részint és nagyobb részben a tárgyi néprajz körébe tartozik ... Fenti kitűzött célomra vonatkozóan sok és érdekes anyagot találtam, és azonkívül feljegyeztem egyéb néprajzi anyagot is, amelyet alkalomadtán megfigyelhettem vagy beszélgetés alkalmával tudomásomra jutott, bár kitűzött szemponttommal nem függött össze.” A terjedelmes tanulmányt akár egy falumonográfiaként is olvasni lehet. Megjelent tanulmányainak zöme a babonákkal és ráolvasásokkal foglalkozik.

Az 1950-es években Zentán fellendült folklorisztikai kutatásokról Kósa László tudománytörténeti áttekintésében a következőket írta: „Banó István néhány éves zentai tartózkodása a kezdete annak a folyamatnak, amelynek folytatásaként Zenta folklorjáról és népszokásairól ma többet tudunk, mint a többi bácskai helységről.” A folklor zentai kutatóközösségének Tripolsky Géza (1926–2002) és Burány Béla (1931) a középponti egyénisége.

A népköltészeti gyűjtő- és elemzőmunkában a fordulópontot az 1962-es év hozta, amikor Burány Béla *Zentavidéki népballadák* című kis kötete Zentán megjelent. A gyűjtő információja erről az úttörő kiadványról a következő: „Az itt közölt balladacsokor 20 teljes vagy töredékes balladát tartalmaz, amelyeknek lejegyzési helye Zenta és közeli környéke (Felsőhegy, Csóka). Hogy melyek közülük a Zenta-vidéki eredetűek, teljes bizonyossággal a Piszár Paliról szóló balladán kívül nehéz lenne megállapítani.” Ebből a megjegyzésből fejlesztette ki talán legfontosabb, a balladakeletkezés embersorsközegét felfedő tanulmányát 1971-ben az *Emberok, sorsok, balladák (Két zentai népballada nyomában)* címen. Mottója költői ihlettel mutatja kutatói ösztönzéseinek forrását: „Itt éltek. A világnak pont ezen a táján, mit otthonunknak mondunk, s amit annak mondott apánk, annak apja s annak az apja, s amit szeretnénk, ha annak mondana fiunk s annak fia is.

Száz éve sincs. Vagy alig múlt ötven. Fejük körül balladát szült az esemény, melynek izgalmát ma is őrzi a dal, s pontos tethelyét az emlékezet.

Sorsuk felett tűnődve áll meg a tudomány szolgálatát kereső toll, s elidőz felettük egy hümmögéskorán kicsit hosszabb ideig a válaszokat kereső gondolat.”

E témakörbe tartozik még a műballada és a ponyvaballada kérdését, valamint a cséplőgéphez esett lány (Farkas Julcsa) balladájának zentai eredetét bizonyító tanulmánya. Felkutatott egy regösének-töredéket, figyelte a betlehemezést, a disznótorban szokásban volt kántálást, s a maga felismeréseit fűzte középkori eredetűnek tudott erotikus mesékhez, közölve például, hogy Zenta vidékén is őrzi a népi emlékezet a „szentpáli szajhák” képét. Kutatásainak egy gyűjteménye *Emberok, sorsok, balladák (Így éltünk Dél-Pannóniában)* címen jelent meg 1991-ben, amelynek folytatása az *Emberok, sorsok, katonák* című kötete 1993-ban. Ez a kötete embersors-szociográfiákat tartalmaz. *Szakad a part!* (1998) címen könyvet írt a vajdasági magyarság „kórélettanáról”.

Első gyűjteményét 1973-ban követte az ugyancsak Zentán megjelent *Hej, széna, széna* címmel 120 vajdasági magyar gyermekjátékdal közreadása, majd 1987-ben Újvidéken jelent meg *Nádsípot fújtam!* címmel a „vajdasági magyar népi mondókák és játékok apró gyermekeknek”. Az 1980-as években figyelme az erotikus mesék, anekdoták, történetek gyűjtésére összpontosult. A *Szomjas a vakló* (Újvidék, 1984) című kötetében hatvanhat, a *Piros a tromf* (Budapest, 1988) címűben hetvenhét és *A legkisebb királylány kívánsága* (Budapest, 1990) címűben nyolcvannyolc erotikus vajdasági népmesét adott ki.

A zentai gyűjtői kör kollektív alkotása a *Száraz kútgém, üres válú* című kötet (Zenta, 1966), amelyben Burány Béla, Fábri Jenő és Tripolszky Géza juhásznóta-, betyárdal- és balladagyűjtése jelent meg, akárcsak a *Két szívárvány koszorúzza az eget* (Zenta, 1969) címűben is 142 népdal ugyanezeketől a gyűjtőktől, míg a Bodor Gézával négyre nőtt gyűjtőközösség *Rukkolnak a szép zentai legények* (Zenta, 1972) címűben

99 katonadalt adott ki. A zentai kör legjelentősebb kiadványa a *Hallották-e híret?* (Újvidék, 1977) című pásztordal-, rabének- és balladagyűjtemény Burány Béla, Bodor Anikó, Tripolszky Géza és Bodor Géza gyűjtésében. Bodor Anikó (1941) *Tiszából a Dunába folyik a víz* (Zenta, 1978) címen egy népdalvetélkedő dalait adta ki. Bodor Anikó legnagyobb vállalkozása több kötetre tervezett népidallam-kiadványa, amelynek első kötete *Vajdasági magyar népdalok* címen jelent meg (Újvidék, 1997) és a közölt kétszáz dallamban feltárul vidékeink népi énekes kultúrája. Bevezetőjében a vajdasági magyar népdalok jellemző sajátosságait sorolta fel, megállapítva, hogy „Vajdaság magyarságának népdalkincsében az alföldi népzenei nyelvjárás az uralkodó”, de vannak falvak, amelyek dunántúli népzenei dialektusban énekelnek, míg az al-dunai székelyek zenei anyanyelve az erdélyi dialektus.

Tripolsky Géza érdeklődése is többirányú: ott van a zentai gyűjtő-vállalkozásokban gyűjtőként és több ízben is kiadóként vagy szerkesztőként. Vizsgált balladaszövegeket, gyűjt a Tisza mentén szólásokat és szó-láshasonlatokat, feljegyez farsangi szokásokat, leírja a disznótort éppen úgy, mint a keresztjáró napokat. Bemutatta a Zenta-vidéki népéletet Móra István „írásai tükrében”, és a hagyományos juhászat legjobb jugoszláviai magyar folklórszakértőjévé vált. Ilyen jellegű tanulmányai olvashatók a „*Nem bánom, hogy juhásznak születtem*” című kötetében (Újvidék, 1992). Kötete előszavában megrajzolta gyűjtői pályájának állomásait. Kezdte balladagyűjtéssel, folytatta a népdalok felvételezésével és lejegyzésével, majd a pásztorvilág kötötte le a figyelmét. Erről írta: „A pásztorembnél való gyűjtés kétféle terepen folyik: a nyáj mellett és otthon. A teljesség elve azt kívánja, hogy mind a kettőt alkalmazzuk. Az előbbi tavasztól őszig tart, az utóbbi a téli hónapokban, amikor a nyáj és őrzője beszorul... Magam ezt a kettős módszert tartom leg- alaposabbnak és leggazdaságosabbnak.” Nevezetes juhászok családo- kat írt le – a csókai Banka Mihályét és az oromhegyesi Balázs Józsefét. 1993-ban *Munkák, ünnepek, népszokások: a Tisza-vidék néprajzához és folklórához* címen jelent meg kötete, amely a folklorista Tripolsky Géza legjelentősebb munkája. Zenta népe életének szentelte a *Város, folyó, emberek* című kötetét (1998). Az évek folyamán megjelent cikkeit a szerző Zenta-szeretete teszi egységessé, szóljon írása a város történelméről vagy a zentai kocsmákról, a paraszti munkáról vagy a halászatról, főképp- en pedig a „zentai emberről”, akinek természetrajzát anekdotikus portrékban vázolta.

„Zentai” műfajjá vált a népi anekdota Tőke István (1921–1983) gyűj- tése nyomán a *Mosolygó Tisza mente* című kötetében (Újvidék, 1983), mintegy annak bizonyágaként, hogy olyan közösségben, amelyben a né- pi költészet és a népi hagyományvilág él, a prózai műfajok is életerősek. A kritikus a gyűjtemény arányait dicsérte: „Nos, Tőke István könyve is valóságos tárháza a rendkívül jellemző mozdulatokkal, tettekkel, kiszólá- sokkal felvillantott és rögzített alakoknak. Emberileg, szociológiailag, törté- netileg hiteles anyagból megformált mintái egy világnak, amelynek a való-

ságát, ízeit, napi realitásait e minták gyakran érzékelhetőbbé teszik, mint sok nagy apparátussal megírt szociográfiai tanulmány” (Szelei István).

Népzeneik gyűjtője és népszerűsítője Király Ernő (1919), aki évtizedeken át az Újvidéki Rádió szerkesztője volt. Dalfüzetei, népzenei felvételei és hanglemezei szélesebb körökben is népszerűsítették a jugoszláviai magyarság népi dallamait. Ő fedezte fel a Ludasi-tó népi világának zenei emlékeit, s járta be a Szerémséget is. Első kiadványa *Magyar népdalok* címmel Újvidéken, 1962-ben jelent meg, majd az 1960-as években sorra jelentek meg füzetei, 1972-ben *Gyöngykaláris I–IV.* című gyűjteménye jelent meg. Terjedelmes tanulmányban írta le a citerát. *Reflexiók* címmel Pándi Oszkár és Bicskei Zoltán szerkesztett egy munkásságát reprezentáló kiadványt 1998-ban.

Tragikus hirtelenséggel szakadt meg a Hungarológiai Intézet folkloristájának, az ígéretes költőnek, Tóth Ferencnek a pályája. Első néprajzi tárgyú könyvének anyagát gyűjtve, miként a cím is mondja, Kálmány Lajos nyomában jár (*Kálmány Lajos nyomában.* Újvidék, 1975) Észak-Bánát magyarul falvaiban a „változásvizsgálat céljával” mentorával, Katona Imrével, azt figyelve, hogy a folklórszövegek (konkrétan a balladák) továbbélésük során milyen változásokon mentek át funkciójukban, szerkezetükben, terjedelmükben a Kálmány-gyűjtések óta eltelt 60–90 év során. Már posztumusz kiadványként került az olvasók kezébe a *Topolya és környéke népballadái* (Újvidék, 1981), amely valójában egy munkaközösség (Borús Rózsa, Tomik Erika, Vass Éva, Kónya Sándor, Tóth Ferenc) munkájának eredménye.

Az 1970-es évek derekán a folklórgyűjtések kiadása nagyobb lendületet vett: mind a Hungarológiai Intézet, mind a Forum Könyvkiadó gyakrabban vállalkozott ilyen típusú könyvek kiadására. Így jelent meg Kovács Ilona–Matijevics Lajos *Gombosi népballadák* (Újvidék, 1975) című gyűjteménye, benne a Fekete Rác Péter című ballada, amelynek történeti becse kétségtelen. Borús Rózsa (1930) *Topolya népszokásai* (Újvidék, 1981) címen írta le szülővárosa szokásrendszerét, legújabb kötete: *Bácskai lakodalmak* (Topolya, 1998), Székely Mária (1941) pedig *Föld, föld...* címen (Apatin, 1989) adta ki gyűjtését a „Dunatáj magyarságának szellemi néprajzi hagyományáról”.

Csorba Béla *Temerini néphagyományok* című könyvében (Újvidék, 1988) egyetlen település népeletének mindenre kiterjedő módon tárgyi és szellemi kultúráját vizsgálja egy néprajzi monográfia igényével. A temerini népeletet figyeli és adatait gyűjti a *Még azt mondják, Temerinben...* (Kanizsa, 1997) című könyvében is. Feltárta Temerin lakóinak származási helyét, a nép jeles napokhoz fűződő szokásait, köztük a „kutyajáró napét” is, s főképpen a Temerin népi ünnepéhez, az Illés-naphoz fűződő szokásokat. Könyvének nagyobb hányadában a hiedelmekkel, a mondákkal, a mesékkel foglalkozik, s közben kitekint az összehasonlító folklórtudomány területére is a *Lenore Bihar vezér földjén* című tanulmányában, a egyes nyelvű folklórszövegeket mutatja be, s felkutatja a folklorizálódott Petőfi-versek helyi változatait is.

Beszédes Valéria (1951) Borbély Mihály meséinek új kiadása során felmerült munkálatokban vett részt, s *Jávorfácska* (Szabadka, 1978) címen szajáni népmesegyűjteményét adta ki. 1991-ben *A ház* címen gyűjtötte össze a lakóház szókinsztét, amelyben jelentős folklóranyag is található, ilyen módon a népi építészettel és a népélettel kapcsolatos ismeretek kis enciklopédiáját készítette el. *Az emberek és otthonok* (Szabadka, 1994) című könyvének néprajzi tanulmányai között kiemelkednek a népi műemlékekről szóló részletek. 1995-ben *Örökségünk* címen „kis magyar bácskai néprajzának” első, 1998-ban második kötete jelent meg. Nem szokványos néprajzi kalauz a műve, már azzal sem, hogy a népélet részleteit felvonultatva az általa tárgyalt életjelenségek szintézissé állnak össze, mert a birtokában lévő mikrotények és élettapasztalatok mindig egymással kapcsolatban és egymást kiegészítve kerültek könyveibe. Tudatos, amikor figyelmét mindenekelőtt Bácskára s egyes területi egységeire, főképpen Szabadkára összpontosította. Nem mulasztja el például megjegyezni, hogy a középkorban a kaszát, évszázadokkal később az arató- illetve cséplőgépet Szabadkán kezdték alkalmazni 1851-ben. *Az Örökségünk* második kötetében az emberélet fordulójának néprajzával foglalkozik, a mesterségek művelőiről és a halászatról ír, valamint a betyárvilág bácskai emlékeiről szól.

Silling István (1950) először kupuszinai népballadákat adott ki *Ismeretlen anyám* (Újvidék, 1989) címmel, majd 1992-ben *Kupuszinai tájszótára* jelent meg. Ekkor azonban figyelmét már tartósan a népi archaikus imádságok kutatása kötötte le, és e folklórműfaj legsikeresebb gyűjtője és legismertebb szakértője lett. 1992-ben *Boldogasszony ablakában* címen adott ki népi imádságokat és ráolvasásokat Kupuszináról; 1995-ben *Kínján esék esete* címen vajdasági archaikus népi imádságokat gyűjtött kötetbe, majd 1997-ben *Kakasok szólnak, Máriát kiáltanak* címen adalékait teszi közzé a „vajdasági magyar archaikus népi imádságok variálódási vizsgálatához”. Gyűjtésével kapcsolatban már 1992-ben a következőképpen vélekedett: „Népünk legszebb imádságai hangzanak fel újra; azok, amelyeket elfelejtettnek hittünk, felfedezhetetlennek véltünk. Meg kell őket tanulnunk ... Le kell őket jegyeznünk.” Silling István nem csupán a gyűjtő feladatait vállalta, hanem értelmezésük, tipológizálásuk, szövegvizsgálásuk munkáját is kötetekbe vezetésükben, a *Templomok, szentek, imádságok* című 1994-es könyvében, valamint folyóiratközlésekben. Tanulmányt írt a népi imádságokban megjelenő személyekről (*Vajdasági archaikus népi imádságok alakjai*); az egyéni imarepertoárról (*Apokrif szövegek kapcsolatai egyéni imarepertoárban*); a népi imádságok délszláv párhuzamairól (*Magyar és délszláv népi imádságok párhuzamai*), s mintegy megalapozta a magyar népi imádságszövegek hazai filológiáját, miközben a laikus vallási társulatok szociokulturális vonatkozásait is vizsgálta. A művelődéstörténész a zombori levéltár őrizte gazdag, a magyar nyelvű művelődés szempontjából fontos részleteket tárt fel *Örökségünk nyomában* (Újvidék–Tóthfalu, 1995) és a *Tegnap és ma* (Újvidék, 1998) című kötetében, és érdeklődésének sokirányúságát mutatta

fel, hiszen nyomon követi egy kupuszinai népballada születését, szokásokkal kapcsolatos adatokat tesz közzé, a népi nyelvben és kultúrában a palóc elemeket mutatja ki, de demográfiai tartalmú tanulmányokat is végez Kupuszina történetével kapcsolatban.

Kovács Endre (1936) Doroszló néprajzi írója. Hitvilágát *Doroszló hiedelemvilága* (Újvidék, 1982) című monográfiájában írta le, és méltán hívta fel munkájára a közfigyelmet tényanyagának gazdagságával, megállapításainak megfontoltságával. Vallotta: „A hiedelem világa az, ami a leghívebben tükrözi a falusi életközösség problémáit, ellentmondásait. Árnyoldala ez a tisztának képzelt falusi életnek, amelyet a felületes szemlélő észre sem vesz, pedig nélküle megmagyarázni a még élő népszokások és falusi viselkedésmód némely megnyilvánulását nem lehet.” *Bölcsőtől a koporsóig* címmel (Újvidék, 1988) az emberélet nagy fordulóival kapcsolatos doroszlói szokásokat gyűjtötte össze és írta le. Újabban a néphagyománynak olyan részleteit kutatja, amelyek általában kimaradnak a leírásokból, így többek között a falusi szegényházakról, a házaló kisiparosokról, a szalmazsákról, a falusi ebek sorsáról, a palozsnáról, a birsalmáról, a gyalogos közlekedésről, a kenderfüzekről. Jelentős monográfiát írt *Földművelés egy bácskai magyar faluban* (Budapest–Újvidék, 1993) címen, és könyvet szentelt a népi állattartásnak *Doroszló népi juhászata* címen (Újvidék, 1995). Helytörténeti jegyzeteit *Doroszló népessége* címen 1995-ben adta ki. A székelykevei magyarok vallási hagyományát Botka József (1931) gyűjtötte össze a *Karácsony* (Kikinda, 1983) című könyvében. Kitetszik a fentebbi adatokból, hogy a gyűjtők nagyobbik hányada jellegzetesen szülőhelycentrikus: szülőfalujuk, városuk határából nem lépnek ki.

A jeles napok közül a betlehemesjáték-hagyománynak szentelt könyvet Papp György (1941), s nemcsak a betlehemezés koreográfiáját írta le szakszerűen, hanem szöveghagyományát is összegyűjtötte.

A baranyai magyar népélet vizsgálatára Lábadi Károly (1950) és felesége, Kedves Klára vállalkozott Katona Imre hathatós segítségével. Publikációikból kitetszik, hogy módszeresen gyűjtötték és dolgozták fel a baranyai magyar folklórt, mert mint közölték, „távolabbi célunk Drávaszög néprajzi monográfiájának megírása”. Majd ezt írják: „Drávaszög népi műveltsége a közeli Szlavóniával, a távolibb Sárközzel és Ormánsággal rokon, de e négy víz menti táj közül éppen vidékünkéről tudunk a legkevesebbet.” Lábadi Károly és Katona Imre együttes munkájának az eredménye az *Erdők, mezők, vadligetek* (1980), amely a drávaszögi magyar népballadákat tartalmazza. Ugyancsak kettejük munkája a *Szedem szép rózsámat* (Újvidék, 1986) is, amely népi mondókákat, verseket, dalokat tartalmaz a Drávaszögből és Szlavóniából, jellegzetes csoportosításban adva közre a gyermekkor költészetét, a verses illem- és ételzabályokat, az ünnepi köszöntőket, a legény- és leányélet dalait a szerelmes daloktól a mulatónótáig, de kiterjedt a gyűjtők figyelme a tréfás dalokra, a panasz- és átokdalokra, a foglalkozások dalaira, a sirató- és virrasztóénekekre, valamint a bujdosóénekekre és betyárdalokra is.

Lábadai Károly gyűjtötte össze a drávaszögi találókat *Hold letette, nap felkapta* címmel (Eszék, 1982) és a proverbiumokat *Ahogy rakod tüzed* címmel (Eszék, 1986). Ambiciózus munkája a *Kopácsi vízi élet* (Újvidék, 1987) című monográfiája. „E munka is azt kísérli meg – írja a szerző –, hogy bepillantást nyújtson egy falu, az időközben »szárazra vetődött« Kopács és az őt máig körülölelő csodálatos természeti környezet kapcsolatában a természetből való élés, a halászás, zsákmányolás ma már csak emlékekben élő formáiba.” Lábadiné Kedves Klára (1949) a népi játékok gyűjtője *Barkócafoszorú* (Eszék, 1984) és *Gyinyget-gyöngyöt asszonyának* (Eszék, 1989) című könyveiben. Figyelemre méltó volt a *Magyar Képes Újságban* Lábadai Károly *Képes néprajzi ábécé* című sorozata, amelyből kiindulva már Magyarországra költözése után elkészítette a Drávaszög magyarságának nagyarányú enciklopédiáját *Drávaszögi ábécé (Néprajzi folklór és tájlexikon)* címen (Eszék–Budapest, 1996).

A néprajz sajátos szakterülete a népi időjósással kapcsolatos hiedelmek, a nép meteorológiai ismereteinek tanulmányozása. Sinkovits Ferenc (1933–1996) egyetlen falu, Csantavér népi időjósági tudományát gyűjtötte össze *Bácskai magyar időjósítás* (Újvidék, 1997) című könyvében.

Az 1970-es években jelent meg a Forum Könyvkiadó *Hagyományaink* című sorozatában Borbély Mihály meséin és Burány Béla már említett gyűjtésén kívül *Sárkányölő ikertestvérek* címmel Katona Imre kopácsi népmesegyűjtése (Újvidék, 1972) és *Tíz, tíz, tiszta víz* címmel Matijevis Lajos népimondóka-kötete (Újvidék, 1976).

Két néprajzi kalauz is megjelent: Pénovátz Antalé (1935) *Vajdasági magyar néprajzi kalauz* és Bosnyák Istváné *Jugoszláviai magyar népköltészet kalauz* (Újvidék, 1991) címen. Pénovátz Antal munkájának előszavában célját megfogalmazva azt emeli ki, hogy a vajdasági magyarság idetelepülésének vázlatos története, megtelepedésük körülményei mellett „arra is megpróbál rávilágítani, hogy a magukkal hozott és itt kiegészült, átférmálódott hagyományokból, szokás- és hiedelemvilágból mi az, amivel még (legalább az emlékezés szintjén) ma is találkozhatunk”, továbbá „rá szeretne mutatni, hogy mi az, ami általánosan érvényes, ami a vajdasági magyaroknál itt is, ott is megtalálható, vagy megtalálható volt”. Ezt a kalauzt elsősorban az jellemzi, hogy sokkal nagyobb figyelmet szentelt – mondjuk így: az életforma néprajzának, s kevesebb teret kapott a szájhagyomány költészete, a népszokások és hiedelmek leírása. A népszokásokat nem a jeles napok rendje, hanem az évszakok egymásutánja szerint tárgyalta. Bosnyák István kalauza a népköltészetben kívánja az olvasót eligazítani abból a kérdésfeltevéseiből indulva ki, hogy „parttalan-e a népköltészet”? A könyv elméleti alapvetésében számba veszi a területi, a történelmi-időbeli, az etnikai, nemzeti-nemzetiségi, nyelvi, a kollektív vagy nem hivatásos és az individuális vagy hivatalos jelleg, a szóbeliség és írásbeliség, valamint a folklóresztétikai „parttalanság” problémáját. Szemléletére jellemző lehet alábbi tétele: „Zárjuk hát tételünket magunk is egy metaforikus hipotézissel. A jugoszláviai magyar népköltészet eddig közreadott kiadványait lapozgatva nyilván egyetlen topolyai, laskói vagy muraszombati

költőnk, írónk sem ragadtatná magát a nevezetes Kemény Zsigmond-i gesztusra, mondván, egész életművüket odaadnák egyetlen topolyai népbalлада, laskói népdal vagy muraszombati népmese szépségéért... De ugyanakkor aligha akadna egyetlen bácskai, drávaszögi vagy muraközi irodalomkritikusunk is, aki saját szűkebb régiójának eddig publikált népköltészeti anyagában ne találna, a legszigorúbb kritikaigénnyel is, igazi irodalmi gyöngyszemeket...”

Bosnyák István népköltészeti kalauzának felét a jugoszláviai magyar népköltészet kutatásának válogatott bibliográfiája teszi ki.

Több tanulmánygyűjtemény is dokumentálja a jugoszláviai magyar folklórkutatás eredményeit. *Jugoszláviai magyar népköltészet I.* Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Bosnyák István (Újvidék, 1988); *Jugoszláviai magyar népköltészet II.* Válogatta, szerkesztette, az előszót és a jegyzeteket írta Bosnyák István (Újvidék, 1989); *Jugoszláviai magyar népköltészet III.* Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Bosnyák István (Újvidék, 1995); *Jugoszláviai magyar folklór.* Válogatta, szerkesztette, az utószót írta és az irodalomjegyzéket összeállította Jung Károly (Újvidék, 1983). A *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek*, illetve a *Hungarológiai Közleményeknek* több olyan száma jelent meg, amelyek elsősorban a folklórkutatás körébe tartozó tanulmányokat tartalmaznak, ezek a jugoszláviai magyar folklórkutatás részeredményeinek gazdag tárházát képezik. Újabban folklórral kapcsolatos különszámot jelentetett meg az *Üzenet* (1997-ben a népi vallásosságról, 1998-ban a telepítésekről, népesedésről, migrációkról), a *Létiünk* (1995-ben a népi vallásosságról, 1996-ban a népi gyermekjáték-kutatások eredményeiről, 1997-ben a kézművességről) és az *Új Symposion* című folyóirat (1992-ben több folklórtémáról).

E témakörbe soroljuk az utóbbi években örvendetesen megszaporodott falumonográfiákat. A két világháború között a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* című sorozatban jelent meg a *Városok ... falvak ...* két kötete, amely „néprajzi és történelmi vázlatokat” tartalmazott. Az előszó szerint a „Jugoszláviai Magyar Újság cikkpályázatának terméséből jött létre ez a könyv”, és az írásoknak, mint megállapítottuk, „monográfiai adalékokat tartalmazó rovattal sikerült a zszurnalisztikai és kutatástörténeti szempontokat összeegyeztetni”. Az első falutörténetet Herresbacher Dénes adta ki *Szaján története* címmel (Szabadka, 1926), majd megjelenik Moravica története Dévay Lajos összeállításában (*Nagy idők sodrában. A sztáramoravica református keresztyény egyház és község története.* Szabadka, 1936) és Székelykeve története Szabadka Gyula összeállításában (*Skorenovac története.* Kovin, 1936), valamint *A debelyácsi református keresztyén egyház emlékkönyve* (kiadta a debelyácsi református hitközség, 1938), amely ugyancsak tartalmaz történeti adatokat is. A háború után, nyilván nem véletlenül a „néprajzi falvaknak” is minősíthető községek falutörténete jelent meg, s általában is az érdeklődésre a történelem felé fordulás a jellemző. Id. Berecz Sándor megírta az aracsi bencés apátság történetét *Pusztatemplom* cím alatt (Temerin, 1971), megjelent a külai

Szent György egyházközség jubileumi évkönyve a falu életére vonatkozó adatokkal: *Két évszázad emléke* (Kúla, 1971), Moravica falumonográfiájának megírását is egy közlőny megjelentetése sürgette: *Moravica monográfiája* (Moravica, Közlöny 1. 1976 és 2. 1977). Falumonográfia a *Boroszló (Egy bácskai falu élete, é. n., 1977)*, *Gombos (Bogojevo) (Írások egy nyugat-bácskai falu jelenéről és múltjáról.* (Kiadja az Arany János Művelődési Egyesület, Gombos, 1978), a *Horgos 1772–1978.* (Borsos György, Dobos János, Jelovac Mária, Konc Albert, Papp György összeállítása. Horgos, 1978). Ambícióval készült Torda monográfiája: Dobai József: *Torda krónikája* (I. Torda, 1982, II. Torda, 1990, Torda, III. 1998), a szlovéniai magyar falutörténet első példája a Varga Sándor–Pozsonc Mária–Pivar Ella: *Hosszúfalu, Hódos és Lendvahegy múltja és jelene* (Lendva, 1982), majd az *Ürményháza–Jermenovci múltjának és jelenének rövid vázlat*a (Az adatokat gyűjtötte és a szöveget írta Fehér Lajos, Ürményháza, 1984) és a *Bácsföldvár (Bačko Gradište) (Adalékok a monográfiához.* Bácsföldvár, 1986). A készülő kanizsai monográfia első jele volt Szekeres László: *Kanizsa múltja a régészeti leletek fényében* (Kanizsa, 1986), füzetnyi terjedelemben készült Pacsér kétnyelvű történeti vázlat: *Pačir-Pacsér* (A magyar szöveget írta és a mellékleteket válogatta dr. Pénovácz Antal, Pacsér, 1988), a szlovéniai Kerčsmár Rózsa munkája a *Domonkosfa krónikája* (Lendva, 1990), részletekbe menően dolgozott Karl Miklós: *A dülütak szorgos népe (Adalékok Muzslya százéves történetéhez 1890–1990,* Muzslya–Újvidék, 1990). Fehér Lajos írta meg *Tornyos múltja és jelene – Tornjoš prošlost i sadašnjost* (Senta, 1990), című falutörténeti áttekintését; jelen volt Kanizsa monográfiája előkészítésénél (*Dokumentumok, források Kanizsa monográfiájához.* Szerkesztette és az előszót írta dr. Papp György, Kanizsa, 1991). Megjelent a múlt században készült, de kéziratban maradt Szabadka-monográfia: Dudás Ödön: *Szabadka város története* (Szabadka, 1991). Szociográfiai elemekben gazdag Dudás Antal festőművész szülőföld-monográfiája: *Szülőfalum századjai. Adalékok Kupuszina alapításához és telepítéséhez* (Szabadka, 1992), ugyancsak ambiciózus vállalkozás Tanók Józsefé: *Emlékörző. Nova Crnja–Magyarcsernye 200 éves. Adalékok a falu történetéhez.* (I. 1992, II. 1995, III. 1997. Nova Crnja–Magyarcsernye). Újabb dokumentumkiadvány készült Kanizsa monográfiájához: *Kanizsa kilencszáz éves. Dokumentumok és források a kilenc évszázados Kanizsáról.* A forrásokat válogatta és bevezetővel ellátta Dobos János és Papp György. *Üzenet* (Szabadka, 1993. 9–10.). Az egyháztörténeti kiadványok elszaporodását jelzi több kiadvány is az 1990-es években: Ökrész Károly: *A temerini plébánia története* (Újvidék, 1993), Erős Lajos: *Adalékok a zrenjanini–nagybecskerei Egyházmegye történetéhez* (Kisorosz, 1993), *A debelyácsai (torontálvásárhelyi) református egyház gyökerei, 200 éves múltja és jelene* (Szerkesztette és részben írta Csete-Szemesi István. Budapest, 1994), Kocsis Antal-Sárvári V. Zsuzsa: „*Gunarasban templom lesz...*” (*Adatok a gunarasi egyházközség életéből,* Újvidék, 1995), *Beszélő múltunk* (Szerkesztették Kiss Iván Anna, Nagygyörgy Zoltán, Palatinus István,

Táborosi Imre. Horgos, 1995), Pénovázt Antal: *Jászkunsági református magyarok Bácskában* (Pacsér, 1996), *Képek az ürményházai római katolikus plébánia életéből* (szerkesztette Erős Lajos. Ürményháza, 1997), *A megtartó egyház (A feketicsi református gyülekezet történetéből)*. Írták Ágoston Sándor, Hodosy Imre, Kiss Antal, Margit István, Póth Lajos, Sárközi Ferenc, Stanyó Tóth Gizella, Szabó Lajos), Cseh Mária: *Tanyákra épült templom* (Tóthfalu, 1997 [Oromról]). Sokkal kevesebb a világi történelmet bemutató kiadvány: Dr. Balla Ferenc: *Bezdán története a kezdetektől 1914-ig* (Bezdán, 1993), Mojzes Antal: *Bajmok művelődési krónikája* (Újvidék, I., 1992, II., 1993), Maronka János–Virág Gábor: *Kishegyes 225 éves* (Szemelvények a falu történetéből. *Üzenet* [Szabadka], 1994. 5–6.). Az egyetlen tudományos igényű munka a *Kanizsa monográfiája* (I. történeti rész. Az őskortól 1848-ig. Kanizsa, 1995). *Falu a hármashatáron (Rábé 740 éve)*. Összeállította Bogdán József és Molnár Rózsa, Zenta, 1996), Sztánics Ferenc: *Ott szeretnék erdő lenni, ahol kihajtottam* (I. A falu története. Kisorosz, 1997). Ide kell sorolni Cs. Simon István két, már leírt könyvét is Csókáról és Terjánról. Képes településmonográfiát alkotott Klamár Zoltán: *Örökségünk (Kanizsai képeskönyv)*. Kanizsa, 1996). Helyismereti bibliográfia-tervezetet készített Geró Ibolya és Hajnal Jenő *Magyar helyismereti kutatások a Vajdaságban* címmel (Zenta, 1996).

Néprajzi érdekűek a parasztság rétegszókincsét vizsgáló tanulmányok és szótárak. Az elsőt Pénovázt Antal jelentette meg *A pacseri földművelés és állattartás szótára* (Újvidék, 1975) címmel, majd két évtized múltán elkészül Markovics Radmila munkája, *A kishegyesi földművelés és állattartás szókincse* (Újvidék, 1991), Turi Márta *A Kanizsa környéki tanyavilág földművelésének szókincse* (Újvidék, 1991) és Beszédes Valéria *A ház* (Szabadka, 1991) című munkája, amely a vajdasági magyaroknak a házzal kapcsolatos fogalomköréit veszi számba.

A KÖNYVKIADÁS ÉVTIZEDEI

A könyvkiadás irodalomtörténeti értékű és jelentőségű szerepet játszott a múltban is a jugoszláviai magyar irodalomban: alakulástörténetére kiható, karakterét alapvetően befolyásoló és az írói pályákat meg szabó volt – mind a kezdeti próbálkozások idején, mind pedig 1957 óta, amikor a Forum Könyvkiadó Újvidéken megalakult.

Irodalmunk történetének első húsz–huszonöt esztendejében a szellemi és az anyagi erőkből legfeljebb egy-egy könyvsorozat megjelentetésére futotta. A szabadkai Minerva Rt. 1924-ben Milkó Izidor írásainak hatkötetes kiadását realizálta, s olyan módon, hogy a gyomai Kner Nyomdával dolgoztatott, de amikor 1932-ben Szenteleky Kornél össze számolja, hány könyvet is adott ki a Minerva tíz esztendő alatt, a már említett hat Milkó-köteten kívül mindössze négy művet talált. Az 1930-as évek elején a Jugoszláviai Magyar Könyvtár és a Kalangya Könyvtár

ígért évente tíz, illetve négy könyvet, ami a Közművelődési Közösség könyvkiadási akciójának, az egyesület Könyvközössége munkájának vég-eredménye lett volna. Az igényt Szenteleky Kornél hirdette és képviselte, akkor is, amikor a Kalangya Könyvtárban „tisztá irodalmi értékű könyveket” akart közzétenni, de akkor is, amikor a Jugoszláviai Magyar Könyvtár első köteteiként Börcsök Erzsébet „érdekes, eleven, ha mindjárt kissé asszonyos regényét” és Veljko Petrović „magyar tárgyú és vajdasági novelláit” javasolja kiadásra Kende Ferencnek írott levelében. Az évtized végén a *Híd* indítja meg füzetsorozatát *Híd Könyvtár* címmel, ám a megjelent nyolc füzet mutatja, mennyire nem állt arányban az anyagi alap a szellemi lehetőségekkel és igényekkel, hiszen a rendelkezésre álló tőke csak füzetek kiadását tette lehetővé. A háborús években ugyanakkor Szenteleky Kornél válogatott műveinek öt kis kötete jelent meg. Nem állítható természetesen, hogy könyvkiadói vállalkozások ne lettek volna a már említettekén kívül, voltak kísérletek a könyvterjesztés megszervezésére is a Könyvbarátok Társasága elgondolásával. De Radó Imre és Munk Artúr úgynevezett sikerkönyveit a budapesti Pantheon Kiadó, Herceg János *Tó mellett város* című regényét az ugyancsak budapesti Dante Kiadó, Szenteleky Kornél *Isola Bella* című regényét pedig az Erdélyi Szépmíves Céh adta ki Kolozsvárott.

A háború utáni első tíz esztendő is a keresés jellemzi. Az 1947-ben megjelent *Téglák, barázdák* című antológia előszava büszkén mondta: „Új könyvet kap az olvasó, új könyv díszíti a kirakatokat. Itt készült nálunk. Magyar könyv, a mi talajunkból fakadt, a mieink írták, mirőlunk szól, mi adtuk ki, mi vesszük szeretettel kezünkbe, nézegetjük, forgatjuk, mint szülők a régen várt, első gyereket.” Kiadója a *Híd* volt. Azt is jelezte a kötet, hogy a *Jugoszláviai Magyar Írók* nevet kapott sorozat első könyve, ám 1949-ig, amíg létezett, mindössze kilenc kötet jelent meg ezzel a sorozatcímmel, azután új kiadók veszik át a magyar nyelvű könyvek kiadásának a feladatát a *Hídtől*, illetve a Vajdasági Magyar Kultúr-szövetségtől. Ezek között kétségtelenül a Testvériség-Egység Könyvkiadó játszotta a legnagyobb szerepet 1950 és 1953 között, hogy 1954-ben, főképpen pedig 1957-ben tevékenysége holtpontját érje el: 1957-ben jugoszláviai magyar íróknak alig jelent meg könyve. A rákövetkező esztendőben ugyanakkor egyszerre négy kiadó jelzése is felbukkant a kiadványokon: az újvidéki Testvériség-Egységé és a Progresé, a szabadkai Minerváé és a Rukovet című folyóiraté. Az igények, valamint a gátló körülmények egyaránt éreztetik hatásukat. Ez az évtized a magyar klasszikus irodalom megjelentetésének a tíz esztendeje – mind az 1952-ben indított *Kisregény-tár*, mind az 1955-ben kezdett *Olcsó Könyvtár*, valamint *A Toll Mesterei* című sorozat (egyetlen kötete 1954-ben jelent meg) ekkor jelent meg. A jugoszláviai magyar irodalmat szándékozott az olvasókhoz juttatni a Minerva Könyvtár 1954-ben (Kvazimodo: *Testamentum*), a *Jugoszláviai Magyar Irodalom* című sorozat 1956-ban (Major Nándor: *Udvarra nyílik az ablak*; Sebestyén Mátyás: *Zimi-zumi bál*) még a Testvériség-Egység

Kiadónál jelent meg, míg a Progres Kiadó 1959-ben indított sorozatot *Vidám Könyvtár* címmel (Bogdánfi Sándor: *Se füle, se farka*).

A Forum Könyvkiadó 1957-ben kezdte meg máig tartó tevékenységét, de csak 1959-ben mutatta meg kiadványainak gazdagsága, hogy a jugoszláviai magyar irodalom erős támaszt kapott, hiszen az elkövetkező évtizedekben a könyvek dandárja jelent meg, folyamatosan, biztos esztétikai célkitűzésekkel. Nagyarányú tevékenységével a Forum Könyvkiadó jelentős hatást gyakorolt a jugoszláviai magyar irodalom általános helyzetére, az alkotói munkára, az író és olvasó kapcsolatának alakulására. Az első évek után a kritika joggal volt optimista, amikor azt jósolta, hogy az írókban felébred az írás igénye, a művészi gondolat túlnőheti egy-egy cikk, tárca, elbeszélés kereteit és kifejezési lehetőségeit, ami odahat, hogy a mondanivaló teljesértékűségét megőrizve az alkotás csorbíthatlan formájában kerülhet az olvasó szeme elé, tehát az író világhoz való viszonya maradéktalanabb, a mű kiadásával kapcsolatos problémáktól mentes kifejezést nyerhet.

Szembeötlő jelenség a Forum Könyvkiadó indulásának első éveiben, hogy nem elégedett meg a közvetítő szerepével, illetve a kézenfekvő technikai funkciókkal, hanem az irodalmi élet, a jugoszláviai magyar irodalom befolyásolásától sem zárkózott el. Ennek lehet minősíteni azt a könyvsorozatot, amely a kezdő írók első könyvét adta a nyilvánosság elé. 1959-ben három kis könyvet jelentetett meg Dóró Sándor, Gulyás József és Huszár Zoltán írásaiból, majd 1976-ban *Gemma Könyvek* cím alatt folytatta az 1959-ben kezdett, de akkor érdektelenség miatt abbamaradt sorozatot. Részben az 1963-ban indított *Symposion Könyvek* első kötetei is az elsőkönyveseké voltak, azoké, akiknek költészetfelfogása merőben más jellegű volt, mint azoké, akik 1959-ben jelentek meg. Az elmúlt évtizedekben a *Symposion Könyvek* karaktere változott meg a leggyökeresebben, s ez magyarázza, hogy immár több mint harminc évet érhetett meg e sorozat, közben az *Új Symposion Füzetek* címet vette fel, míg legújabbban csupán a *Symposion* megjelölés bukkan fel a fiatal irodalmi kiadványokon. A *Gemma Könyvek* ma is megjelennek: eddig szám szerint 34 kötete jelent meg. Értékmérőjük pedig az, hogy azok közül, akik első könyvüket megkapták, eljutnak-e az inkább sorsdöntő második, illetve harmadik kötetig – most már új és más sorozatokban, vagy sorozatokon kívül, ezért a *Gemma Könyveket* nem minősíteni, hanem visszaminősíteni lehet: az alkotók újabb könyvei adják meg az elsőnek az aranyfedezetét.

Az irodalmi-művészeti örökség kérdésének felvetése még lehetett individuális tett is akár, a kiadó kezdeményező szerepe nélkül azonban a hagyomány feltárása és megjelentetése elképzelhetetlen volt, legyen szó akár egy-egy műről csupán vagy gyűjteményes kötetekről és antológiákról. A Forum Könyvkiadó hagyományfeltáró munkát kezdeményező és támogató szerepe 1961-ben vette kezdetét Munk Artúr posztumusz regényének, a *Bácskai lakodalomnak* a kiadásával, azután Szenteleky Kornél írásainak két kötete jelent meg 1963-ban, majd 1964-ben egy *Híd*-antológia került a könyvpiacra. 1965-ben a Kosztolányi Dezső hagyaték-

kából kiemelt *Mostoha* című regénykézirat kiadására került sor, 1966-ban pedig egy kétkötetes Milkó Izidor-válogatás jelent meg. Ezeknek a kezdeményezéseknek nem volt igazi folytatásuk éveken át, irodalomtörténeti szempontok bevonása nélkül ugyanis a jugoszláviai magyar irodalom „irodalomtudatának” kialakulására-megformálására is szükség volt a további kiadói tevékenységhez. Az 1970-es években már egy ilyen típusú irodalomtörténeti összefoglalásra támaszkodhatott a kiadói elképzelés. Megérlelődhetett tehát az az elgondolás, amely a *Hagyományaink*, illetve a *Kövek* címet kapott könyvsorozat megtervezéséhez és megjelentetéséhez vezetett, azután új lendületet kapott a vagy már klasszikusnak számító, vagy az irodalmi örökség körébe sorolható művek újrakiadása (Börcsök Erzsébet, Debreczeni József), halott írók válogatott írásainak megjelentetése (Thurzó Lajos, Csépe Imre, Cseh Károly, Majtényi Mihály, Dóró Sándor), illetve olyan nagyobb terjedelmű válogatások publikálása, amelyek már az összegyűjtött művek fogalmának a határán állnak. Az első ilyen kiadványok még az 1960-as évek második felében jelentek meg (Herceg János: *Ég és föld*, 1967; Laták István: *Földi bodza*, 1967; Szirmai Károly: *Muzsikáló messzeség*, 1968), polgárjogot a könyvkiadói elképzelésekben azonban az 1970-es években kapott, amikor megjelent előbb egy Majtényi-válogatás (*Remények batárján* 1971-ben) és egy Gál-válogatás (*Rozsdás esték* címmel 1972-ben), hogy azután az alkotói kedvük teljében lévők műveinek összegyűjtése is elkezdődjön (Ács Károly, Fehér Ferenc, Zákány Antal, Szeli István, Urbán János, Koncz István, Pap József). Újabb fejlemény volt a jugoszláviai magyar irodalom jeles alkotói műveinek gyűjteményes kiadása, így a *Gál László Művei* című sorozat két kötete (*Sziklaévek*, 1983 és *A nagy utazás* 1986-ban), a *Sinkó Ervin Művei* cím alá sorolt kötetek 1987-től, a *B. Szabó György Művei* négy kötetben 1988 és 1990 között, a *Szirmai Károly Művei* sorozat első kötete 1990-ben, valamint a Herceg János művei közül az *Összegyűjtött elbeszélések* három kötete 1986-ban. A *Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár* című sorozat 1981-ben indult Majtényi Mihály és Munk Artúr regényeivel. E sorozat célját a kiadó a következőkben foglalta össze: „Jugoszláviai Magyar Regénykönyvtár című sorozatunkkal újra az olvasók kezébe kerülnek azok a művek, melyek az elmúlt évtizedekben láttak napvilágot, ma már azonban jó részük ritkaságnak számít. Visszatekintés ez a sorozat regényirodalmunk múltjára: tartalmazza a két világháború között, valamint a felszabadulás után megjelent alkotások legjavát.”

A *Hagyományaink* című sorozat elsősorban szépirodalmi jellegű szöveghagyományt tesz közzé terjedelmesebb utószó és jegyzetek kíséretében. Itt jelent meg a jugoszláviai magyar avantgárd irodalom szövegeinek gyűjteménye (*Márciusi zsoltár*, 1973), a vajdasági népies irodalom antológiája (*Föld és mag*, 1971), Sinkó Ervin háborús naplójának egy része (*Honfoglalás előtt*, 1976) és verseinek gyűjteménye (*Vándorbotom meg-megtorpan*, 1977), a *Vajdasági Írás* antológiája (*Ugart kell törnünk*, 1983), Szenteleky Kornél egybegyűjtött írásainak első, az 1914 és 1920

közötti időszakot felölelő kötete (*Egy fáradt szív szerelmei*, 1988); egybegyűjtött novellái és *Isola Bella* című regénye az 1923–1933 közötti időszakot felölelve *Nyári délelőtt* címen jelent meg (1993); egybegyűjtött versei és versfordításai, valamint lírai prózái az 1922 és 1933 közötti időszakból *Szerelem Rómában* címmel jelentek meg (1995). Ebben a sorozatban jelent meg Csáth Géza válogatott műveinek két kötete is (*Ismeretlen házban I–II.*, 1977). A jugoszláviai magyar folklór köréből megjelent a Katona Imre kopácsi népmeseegyűjtését tartalmazó kötet (*Sárkányölő ikertestvérek*, 1972), a szlavóniai magyar népelet történetét megörökítő írások gyűjteménye (*Szlavóniai hétköznapiak*, 1973), Borbély Mihály meséinek könyve (*Pingált szobák*, 1976), Matijevics Lajos népi-mondóka-kiadványa (*Tíz, tíz, tiszta víz*, 1976) és Burány Béla gyűjtésében népdalok, balladák, rabénekek (*Hallották-e hírét?*, 1977).

A *Kövek* című sorozat történelmi és művelődéstörténeti szövegeket adott az olvasók kezébe: egy antológiát a *Szervezett Munkás* című hetilap cikkeiből (*Munkásélet*, 1973), az egykori bácskai és bánáti magyar színházi élet dokumentumaiból Gerold László gyűjtésében (*Színházi életünk I.*, 1976), Hegedüs Antal gondozásában bácskai és bánáti jobbagyleveleket (1984), Újlak (Ilok) középkor végi városi státútumát és a Kapisztrán János csodatételeiről 1460-ban készült városi jegyzőkönyvet (*Népelet és jogalkotás a középkori Újlakon*, 1983), a Nagy Sándor ásatásainak eredményeit ismertető könyvet (*Dombó*, 1974), Takács Miklós munkáját Péterváradról (*A bélakúti/pétervárad-i ciszterci monostor*, 1989), valamint Szekeres László tanulmányát a hunokról (*A hunok és Attila*, 1985).

Az 1979-ben indult *Forum Kiskönyvtár* című sorozat is művelődéstörténeti érdekű tanulmányokat adott közre. Néprajzi jellegű volt Pénovácz Antal (*Vajdasági magyar néprajzi kalauz*, 1979) és Jung Károly (*Táltosok, ördögök, garabonciások*, 1985) című műve; régészeti vonatkozású Szekeres László (*Amit az idő eltemetett*, 1981) kötete, nyelvészeti érdekű volt Matijevics Lajos két műve (*Vizeknek szarváról*, 1982 és *Az utca nyelve*, 1979); Pálinkás József iskolatörténetet írt (*Walter magiszter-től a tudományegyetemig*, 1984), Balla Ferenc és Hegedüs Antal egészségügy-történetet (*Az egészség szolgálatában*, 1990), Hódi Sándor pedig lélektani-szociológiai tanulmányt tett közzé (*Táj és lélek*, 1989).

Hogy a kiadó érdeklődése jelenközpontú is, azt a kiadásában megjelent antológiák bizonyítják, amelyek előbb és túlnyomórészt a jelent és csak azután és kisebb mértékben a múlt örökségét kodifikálták. Példa erre *A vajdasági ég alatt* (1960), az *Irodalmunk kiskönyve* (1964), a *Kont-rapunkt* (1964), a *Hol ó hol* (1968), valamint a *Különös ajándék* (1975) és a *Gyökér és szárny* (1976). Ugyanebben az időben a *Híd* közöl versantológiát majdnem szabályosan négyévenként *Versek éve* címmel. Az első ilyen válogatás a *Híd* lapjain 1975-ben jelent meg. Majd a fiatal költők *Teleírt világ* (1987) és a fiatal prózáírók *A varázsszobor* (1990) című antológiája, és ide sorolható az *Ex évkönyv 1990* című kötet. Visszapillantó karakterű pedig az *El nem taposható csillagok* (1977 és 1979) és az *Ár ellen* (1981) című gyűjtemény, illetve az *Irodalmi hagyományaink* (1972 és

1973) és az *Idő, idő tavaszidő* (1971 és 1975) című, a jugoszláviai magyar népköltészetet bemutató antológia.

A jelenidejűség jellemzi a Forum Könyvkiadó irodalomkritikai-irodalomtörténeti-képzőművészeti kiadványainak sorát is. A kritikakötetek esetében kézenfekvő jelenség ez, de nem kevésbé bizonyító erejű adat, hogy a megjelent írói kismonográfiák zömmel kortársakról szólnak. Még inkább jellemző a szemlélet jelenidejűsége még az olyan kötetek esetében is, mint amilyen *Az Ady-vers időszerűsége* című (1977). A tanulmánykötetek sorozatba szerkesztésének szándékát látni a köteteket jelző ET (esszé, tanulmány) emblémában is, amely 1977 óta tűnik fel főképpen irodalommal foglalkozó tanulmányköteteken. Sorozatba szerveződtek a nyelvészeti füzetek és a képzőművészeti kismonográfiák is, míg a bibliográfiai kiadványok (Pató Imre és Csáky Sörös Piroska munkái) ilyen megjelölést nem kaptak.

Szabadkán 1968-ban vette kezdetét a rendszeres kiadói tevékenység az *Életjel Miniatűrök*, majd 1973-ban az *Életjel Könyvek* című sorozat köteteinek kiadásával. A beköszöntőt és igénybejelentést Lévay Endre végezte el lírai hangvétellű munkájában (*Új lélekindulás*, 1968). Ott olvashatók a következő célkitűzések: „Tíz esztendő szakadatlan munkája és a termés értékesítése körüli viaskodás érlelte meg bennünk a gondolatot, hogy az ember és szerep szerencsés találkozásából, az átélések hevéből időtállóknak vélt megnyilatkozásokat, távolabbra szóló üzeneteket piciny könyvecskék formájában közreadjuk szellemi mozgalmunk mai hívei és az utánunk fellépő nemzedékek számára.” Az *Életjel Miniatűrök* a szerkesztők célkitűzése szerint az élet „apró jeleit, írásba foglalt vallomásait, a tünésre ítélt, de továbbadásra érdemes gondolatokat” kívánja közreadni. Tehát rövid lélegzetű szövegeket tartalmaznak, közöttük írók, művészek életrajzait és önéletrajzait. Balázs G. Árpád (*Bolyongó paletta*, 1969), Bárányi Károly (*Ikarosz szárnyán*, 1970), Petrik Pál (*Múltam ösvényein*, 1989), Almási Gábor (*Szomortalan égaljról jöttem*, 1981) címmel írta meg önéletrajzát. Az írók közül Somogyi Pál (*Máglya*, 1971 és *Kiderült az ég*, 1979), Csuka Zoltán („*Mert vén Szabadka, áldalak...*”, 1971), Fekete Lajos (*A bujdosó visszanez*, 1971), Fehér Ferenc (*Szabadkai diákéveim*, 1972), valamint Garay Béla (*A kulisszák világában*, 1970) írták meg önéletrajzukat, illetve emlékezéseiket. Születnek művészeletrajzok is: Sáfrány Imre Vinkler Imréről (*Zsombékok*, 1968), Gajdos Tibor Hangya Andrásról (*A csillaghomlokú*, 1970) és Oláh Sándorról (*Kékfátyolos világ*, 1986), Baranyiné Markov Zlata Farkas Béláról (*Vergődés*, 1971), Burkus Valéria pedig Ferenczi Ibolya színésznőről (*Ibolya*, 1970) írt. Az irodalomtörténeti tárgyú tanulmányok is jelentős számú kiadványt képeznek. Dér Zoltán Csáth Gézáról (*Az árny zarándoka*, 1969), Kosztolányi Dezsőről (*Az első műhely*, 1970), valamint Toncs Gusztávról (*A tudós tanár*, 1972) írt, Kenyeres Kovács Márta pedig a Szabadkán egykor tevékenykedett zeneszerzők életét és munkásságát mérte fel (*Régi nóta, híres nóta...*, 1976), míg Brenner János Lifka Sándor munkásságát ismertette (*A kinematográfia úttörője*, 1982), Lévay Endre a szabadkai irodalmi élet 1930-as évekbeli formálódásáról értekezett (*Egy nemzedék elindul*,

1974), Kolozsi Tibor szabadkai folyóiratok és könyvek sorsát örökítette meg (*Őrtűz fényében*, 1969), Magyar László pedig „adalékaiban” a szabadkai levéltár, könyvtár, múzeum történetét mondta el (*Három kincsestár*, 1985), ugyancsak művelődéstörténeti érdekű Székely Tibor munkája Vojnits Oszkár életéről és munkásságáról (*A világjáró vadász*, 1980), valamint Vojnits Oszkár 1884-es utazásán készített naplójának kiadása (*Afrikai út*, 1985). Irodalomtörténeti-művelődéstörténeti szövegek is helyet kaptak tehát e sorozatban, így Iványi István önéletrajza (*Visszaemlékezéseim életem folyására*, 1974), Toncs Gusztáv és Loósz István pályamű-értékelései a szabadkai gimnáziumban (*Útravaló*, 1981), megjelent Kosztolányi Dezső leveleinek egy gyűjteménye Dér Zoltán gondozásában (*Negyvennégy levél*, 1972), valamint a Kosztolányi Dezsőhöz írott levelek kötete (*Levelek Kosztolányihoz 1907–1936*, 1985), Láng Árpád aktivista írásainak kiskönyve (*Idő és művészet*, 1972), valamint Kázmér Ernő levelei Szirmai Károlyhoz (*Levelek Szirmai Károlyhoz*, 1975), Andruskó Károly fametszetei is kötetet kaptak (*Csépe Imre emberkéi*, 1980). Az 1990-es években mindössze három kis kötet jelent meg: Németh Ferenc *Bittermann Károly és a szabadkai nyomdászat kezdetei*, valamint Brassai Zoltán *Az ösztönélet Csáth Géza novelláiban* címmel publikálta tanulmányát, mind a kettő 1994-es keltezésű. 1995-ben Sturc Béla *A Szabadka–horgosi-homokpuszta természetes flórájának ökonombotánikai értékei* című könyve jelent meg.

Szépirodalmi szövegek is megjelentek: Schwalb Miklós versei (*A szén*, 1971), Dési Ábel költeményei (*Kortársaim*, 1969), Lévy Andre monodrámája (*Félálom után*, 1969) és Balogh István két nyelven megjelent verse (*Szintarév–Sinatrev*, 1980). Forradalmárportrék pedig a munkásmozgalom alakjait örökítették meg Gajdos Tibor, Petkovics Kálmán, Urbán János, Balogh István, Kolozsi Tibor és Pató Imre tollából.

Az *Életjel Könyvek* sorozatában nagyobb terjedelmű munkák jelentek meg Kolozsi Tibor (*Szabadkai sajtó 1848–1919*, 1973), Pálincás József (*Szabadka népoktatása*, 1973), Lőrinc Péter (*Bácskai polgári politikai elemélet*, 1976), Györe Kornél (*Szabadka településképe*, 1976), Muhi János (*Mesélő múlt*, 1979), Bodrogvári Ferenc (*Pedagógia és elidegenedés*, 1980), Dudás Ödön (*Szabadka város története*, 1991) tollából – a történelem, művelődéstörténet tárgyköréből. Megjelent Dér Zoltán és Csordás Mihály kritikakötete 1979-ben illetve 1984-ben, Pató Imrének *A Hétről-Hétre repertórium*a (1984), Petkovics Kálmánnak pedig sajtótörténeti munkája (*A 7 Nap útja*, 1986). Az *Életjel Könyvek* legjelentősebb kötetei Csáth Géza (Csáth Géza: *Írások az élet jó és rossz dolgairól*, 1975; Csáth Géza–Havas Emil–Munk Artúr: *A repülő Vucsido*, 1978) és Kosztolányi Dezső (*A Kosztolányi család levelezéséből*, 1988) írásait és a róluk szóló tanulmányokat tartalmazza (Dér Zoltán: *Szülőföld és költője*, 1985; *Emlékkönyv Csáth Géza születésének századik évfordulójára*, 1987). Ezeket egészíti ki Somlyó Zoltán (*Szabadkai karnevál*, 1982), Lányi Sarolta (*Próbatétel*, 1982) és Dettre János (*Új partok felé*, 1979) írásainak gyűjteménye. A kiadói elképzelésekbe jól illettek a Szabadkán élő írók mun-

kái is: Csépe Imre (*Határdomb*, 1973; *Szorul a nap*, 1986), Laták István (*Vaskoszorú*, 1973), Lévy Endre (*Az utak ismeretlenjei*, 1981 és *Régi utak porában*, 1989), Urbán János (*Látomás a fennsíkon*, 1981), Kopeckzy László (Kópé: *Spenót a falon*, 1984 és *Kádár Kata* című parasztoratóriuma, 1997) kötetei, Szathmári István novellái (*Ünnepnapok*, 1995), Dudás Károly gyűjteménye (*Királytemetés*, 1996), Biacsi Dávid prózai írásai (*Adventi út*, 1996), Gulyás József verseskönyve (*Vers – 1980*, 1996). Megjelentek irodalomtörténeti tárgyú könyvek, így Fekete J. József bírálati (*Próbafüzet*, II. 1995), Vajda Gábor bírálati a vajdasági magyar költészetéről (*Lefojtottság*, 1996) és monográfiához közelítő tanulmánykötete Szenteleky Kornélról és művéről (*A muszáj-Herkules*, 1997), Bence Erika tanulmányai és kritikái (*Könyvkereskedés*, 1997), Barácius Zoltán színháztörténeti írásai (*Megkésett rekviem*, 1996) és Juhász Géza színháztörténeti tanulmányai (*Párhuzamok és kapcsolatok*, 1998), valamint Pataki László emlékezései (*Elmúlt bizony a régi szép idő...*, 1996); Magyar László kiadta Lányi Ernő életére vonatkozó dokumentumkötetét (*Lányi Ernő szabadkai évei*, 1996) és egy Milkó Izidorra vonatkozó dokumentumgyűjteményét (*Milkó Izidor és könyvtára*, 1997); megjelent népmesekötet (*Jávorfácska*. Fél száz szajáni népmese, 1978) és néprajzi összefoglalások Beszédes Valéria munkáiként (*Emberek és otthonok*, 1994), *Örökség*. Kis magyar bácskai néprajz, 1995 és *Örökség II.* Kis magyar bácskai néprajz, 1998), képzőművészeti monográfiája Gajdos Tibornak (*Szabadka képzőművészete*, 1995), társadalmi kérdéseket tárgyal Gubás Jenő könyve (*Értelmiségi vártán*, 1994), dr. Tóth Lajos (*Magyar nyelvű oktatás a Vajdaságban 1944-től napjainkig*) és Biacsi Antal műve (*Kis magyar demográfia*, 1994), természettudományi jellegű Sturc Béla munkája (*A Szabadka–horgosi-homokpuszta természetes flórája és megőrzésének kérdései*, 1997). Reprezentatív kiadvány az *Életjel évkönyvek* hat kötete (1967, 1972, 1978, 1983, 1988, 1994).

A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság *Kiskönyvtárának* első kötete, Györe Géza *Fehér Ferenc bibliográfia I.* 1991-ben jelent meg, és azóta minden évben a legkülönbözőbb szakterületekbe sorolhatóan jelennek meg grafikailag is jól felismerhető, a *Kiskönyvtár* elnevezéshez illő formátumú kiadványok Bosnyák István szerkesztésében. Eddig több mint 50 kötet jelent meg, köztük a néprajz, folklór, népköltészet köréből Tripolsky Géza könyvei („*Nem bánom, hogy juhásznak születtem*”. A Tisza-vidék néprajzához és folklórához, 1992 és *Munkák, ünnepek, népszokások*. A Tisza-vidék néprajzához és folklórához, 1993), Silling István munkái (*Templomok, szentek, imádságok*. Tanulmányok a vajdasági népi vallásosság tárgyköréből, 1994 és *Tegnap és ma*. Adalékok Nyugat-Bácska néprajzához, 1998), Kovács Endre *Doroszló népi juhászata*, 1995, Sinkovits Ferenc *Bácskai magyar időjósítás*, 1997; az irodalomtörténet tárgyköréből Thomka Beáta *Prózatörténeti vázlatok*. Vajdasági regények, novellák a két háború között, 1992, Fekete J. József munkái (*Próbafüzet*. Műbírálatok az 1980-as évek jugoszláviai magyar prózájáról, 1993 és *Széljegyzetek Szentkuthyhoz*, 1998), Bosnyák István könyvei: *Sinkóék* (1995),

Becskereki Szabó György (1996) és „*Lehetetlen*” kapcsolatok „*lehetetlen*” időkből (*Komparatistikai tanulmányok*, 1992), valamint Szimin Bosán Magda Gálék című *Gál László és Erzsébet kevéssé ismert élete* alcímet kapott munkája (1994). Az esszé és az irodalmi közírás témaköréből Juhász Erzsébet *Esti följegyzések (Egy évad a balkáni pokolból)*, 1993), Varga Zoltán *Farkasok és filozófusok* című esszé- és tanulmánygyűjteménye (1994), Piszár Ágnes *Kisesszék* (1994) és Utasi Csilla *A fekete hold* című esszékötete (1994), Csáky S. Piroska *Könyv, könyvtár, olvasó (Művelődéstörténeti tanulmányok)* című könyve (1997). Nyelvészeti érdekű Pataky András *Baranya titkokat rejtegető földrajzi nevei* (1992), Silling István *Kupuszinai tájszótár* (1992), Molnár Csikós László *Böngészések nyelvhasználatunk eszköztárában* című nyelvművelő írásai (1993), Farkas Zsuzsa *Nyelvörökkel nyelvörségen* című interjúkötete (1994); szépirodalmi jellegű Cs. Simon István *Varasodás* című verseskönyve, (1992), Bosnyák István *Kis éji Ady-breviárium* című parafrázisai, adaptációi, centói és centónéi (1993), Molnár Csikós Attila *Szóparázsnál* című tárcanovella-gyűjteménye, B. Foky István *Magyarkák* című ifjúsági regénye (1997), Vankó Gergely *Napot görgető dzsungelek* című indiai útinaplója (1977), Lábadi Károlynak Ács Gedeon életét és feljegyzéseit a XIX. századi drávaszögi népeletről tartalmazó kiadványa *Meg vagyok én búval rakva* címen (1992). Szociográfia Cs. Simon István *Sóvirág* című Észak-Bánáttal foglalkozó könyve, Burány Béla könyvei, az *Emberek, sorsok, balladák. Így éltünk Dél-Pannóniában* (1991) és *Emberek, sorsok, katonák. Így éltünk Dél-Pannóniában II.* alcímű könyve (1993), Gallusz László *Földéhség* című szociográfiai portrészorozata 1996-ban és *Az élet poklában (Bácskaiak vallomásai az oroszországi hadifogságból)* című kötete (1997), a történelmi publicisztika témakörébe sorolható Szloboda János *Zentán történt '44-ben* című könyve és Bosnyák István „balkáni” krónikájának két kötete (*Kis magyar balkáni krónika 1962-1997, I-II.* 1998), de megjelentek természettudományi érdekű könyvek Balla Ferenc és Ribár Béla tollából; társadalomtörténeti vonatkozású a *Hogyan tovább a háború után?* (1993) című gyűjteménye és a *Honosságunk első félezer éve* című millecentenáriumi tanulmánykötet (1996) és gyűjteménykötet *Bácskai népviseletek* (1994) címen. Helytörténeti érdekű Mojzes Antal *Bajmok művelődési krónikája I-II.* (1992 és 1993), s jogtudományi vonatkozású Bozóki Antal *Önpusztítás* című 1993-as könyve. Két kötet készült el *Hírünk a világban* címmel 1996-ban és 1998-ban.

Két erős egyházi kiadó is működik: Újvidéken az Agapé és Tóthfaluban a Logos Grafikai Műhely, és nem csupán egyházi jellegű könyveket jelentetnek meg, hanem szépirodalmi és történelmi érdekűeket is. Figyelemre méltó könyvek, köztük *Kanizsa monográfiája* jelent meg a kanizsai Cnesa Kiadó gondozásában, míg Zentán a Dudás Gyula Múzeum- és Levéltárbarátok Köre végez hasznos, főleg helytörténeti jellegű kiadói tevékenységet. Ugyancsak Zentán jelenik meg 1960-tól máig is a *Zentai Monográfia Füzetek* című sorozat, amelynek füzetei Zenta monográfiáját készítik elő.

A HÍD ÚJ ÉVTIZEDEI

A háború utáni *Híd* első öt évében elsősorban ideológiai folyóirat volt, és csak 1959-ben fogalmazódott meg az a követelmény, hogy a folyóiratnak elsősorban irodalmi jellegűvé kell válnia. Ezt a folyamatot tükrözték az egymást követő szerkesztőváltások is: Steinfeld Sándort 1948-ban Olajos Mihály váltotta fel, 1950-ben Ernyes György, majd Majtényi Mihály lesz a szerkesztő, s így az ő vezetésével vált a *Híd* irodalmi folyóirattá, amikor bátrabban tekintett ki a művészetek más területeire, mindenütt lehetővé téve az esztétikai szempontok érvényre jutását is.

Mozgásban volt a *Híd* munkatársainak tábora is! Lőrinc Péter és Láták István válságos éveiket élték, Debreczeni József ellenben akkoriban lesz a folyóirat szívesen látott munkatársa. Sinkó Ervin munkássága is akkor terebélyesedik ki a *Híd* hasábjain: a nevezetesen *Egy regény regénye* is a folyóiratban jelenik meg folytatásokban.

Jelentős fordulatot és eszmei vitákat hozott a *Híd* 1950. áprilisi számának megjelenése. Tizenöt fiatal író szövege jelent meg (a közlemények sorrendjében: Németh István, Fehér Ferenc, Petkovics Kálmán, Major Nándor, Juhász Géza, Borús Erzsébet, Poros Anna, Sárosi Károly, Hatala Zoltán, Bóna Júlia, Madarász András, Gellér Tibor, Tomán László, Bori Imre, Begovics Imre), és közülük többen azóta a jugoszláviai magyar irodalom legjelentősebb alkotói között vannak. A bevezetőt B. Szabó György írta *Az új nemzedék hangja* címmel, amelyben leszögezte, hogy „új hang szólalt meg, mely eddig ismeretlen volt, vagy elvértve jelentkezett felszabadulás utáni irodalmi életünkben”.

Érdekes kezdeményeket lehet megfigyelni az 1950-es években: Gál László megkezdte *Levél a Hídhöz* című sorozatát, és helyet kapott Herceg János szerkesztésében *Korunk* címmel a „noviszádi rádió irodalmi folyóiratának” anyagából is az érdemesnek ítélt közleményválogatás. Kötetlenebbé válnak a rovatok, ilyen módon megjelenik a *Kilátó*, az *Olvasás közben*, a *Feljegyzések*, az *Őrtűz fényénél*, a *Színház*, a *Zene*, a *Film*, a *Századok hídján*, a *Múlt és jelen*, a *Beköszöntő*, a *Nyelvészet*, a *Képzőművészet*, a *Könyvszemle* rovatcím, a folyóirat melléklete pedig a *Műkedvelő Színpad*.

A *Híd*-program is változik azokban az esztendőkből: előtérbe kerül az elszigeteltség, az elzárkózás problémája. Majtényi Mihály célul tűzte ki a „világirodalom egész gazdagságát, a magyar irodalom egész gazdagságát, testvérnépeink irodalmának gazdagságát... eljuttatni az olvasóhoz”, ezért az író szerepét a fordításban és tolmácsolásban jelölte ki. Herceg János ellenben az irodalmi közeledés egy másik irányának a kérdését vetette fel 1955-ben: „Közelebb jutni a többséghez, nagyobb és közvetlenebb részt vállalni országunk szellemi egységéből, ez minden vajdasági magyar író legszeb álma, s akik helyzetüket kívülről nézve az elszigetelődés veszélyéről beszélnek, nyitott kapukat döngetnek.” Ezt

bizonyítandó a *Híd* 1956-os számaiból *Most* címen egy antológiát jelentetett meg szerb nyelven.

Fordulatot jelentett be 1957 nyarán az új főszerkesztő, Major Nándor a *Tegnap, ma, holnap* című programírásában: „Lehet-e más feladata a folyóiratnak, mint a társadalmi fejlődést haladó szellemmel szolgálni, figyelemmel kíséreni azt, ami új, ami sürgeti a haladást... Írhat-e zászlajára más jelszót, mint ezt: támogatni irodalomban, a művészetekben a korszerű tartalom és korszerű forma egybehangelésére irányuló törekvéseket, s ezen a téren elért megvalósításokat tekinteni korunkhoz, a Hídhöz méltó írásoknak, műveknek.” Nem véletlen, hogy ekkor nyertek polgárjogot olyan műfajok is, mint a hangjáték, a kisregény, a napló, az útirajz, a feljegyzés, az emlékezés, az irodalomtörténeti esszé és tanulmány, valamint a szöveggözlés, ami a jugoszláviai magyar irodalom történeti tudatának, hagyományigényének ébredését is jelentette.

A folyóirat életének eseménytörténetileg is jelentős pillanata volt, amikor 1959-ben a Forum Lap- és Könyvkiadó (amely a *Híd* kiadója is akkor már) megalapítja a Híd-díjat:

„Irodalmunk biztató felfelé ívelése, könyvkiadásunk szembeötlő fejlődése már évekkel ezelőtt felvetette a gondolatot, hogy legjobb alkotásainkat egy tekintélyes irodalmi díjjal tüntessük ki, egyrészt elismerésül kiváló alkotások szerzőinek, másrészt serkentésül kiváló művek írására. Az irodalmi díj alapítása ügyében az első lépéseket a noviszádi rádió tette a múlt évben, majd hosszas tanácskozás után az elképzelések formát öltöttek, s íme, megjelenésének huszonötödik évfordulóját ünneplő folyóiratunk most kihirdeti a *Híd Irodalmi Díj* megalapítását.

Szebben talán nem is ünnepelheti negyedszázados fennállását egy folyóirat...”

Major Nándor után Pap József szerkeszti a *Hídat* (1963 és 1964 között), őt pedig Ács Károly követi 1965 és 1975 között, majd Bányai János lesz a főszerkesztő 1976 és 1984 között, azóta pedig Bori Imre a fő- és felelős szerkesztő. Az 1960-as évek első felében az esztétikai kívánalmakat a következőképpen fogalmazta meg a szerkesztőség: „Kritériumaink nem a hagyományos szép alapjaiból következnek, hanem ahhoz igazodnak, mennyire sikerül a műnek megközelítenie és kifejeznie ezt a totális valóságot, mennyire sikerül teljes, átfogó képet adni az egyénről és világról... Nyilvánvaló, hogy az ilyen törekvés formában is újként jelentkezik, ezért esztétikai kritériumunkat e téren nem tudtuk szabatosan, leegyszerűsítve, leszegényítve meghatározni; meggyőződésünk szerint helyességüket csak a későbbi értékelések tudnák majd eldönteni.” Megnövekedett szerepben az esszé, majd a tanulmányt látjuk, elannyira, hogy Bányai János megírhatta az „esszé dicséretét” is. Előtérbe kerülhetett tehát a magyar irodalom (múltja és jelene) kritikai megismerésének igénye, valamint az irodalom elméleti kérdéseinek tisztázására való mind nagyobb mérvű törekvés. A kritika szerepének újrafogalmazása is ekkor történt meg: „A kritika nem ismerhet személyt, csak művet: ezáltal tanulja meg a közönség a lelkes író tisztni, ezt azonban néhány elké-

nyezetetett író megbántásnak tartja. Nem lehet mindenik félnek eleget tenni, s itt a kedvezésnek nincs helye, literatúránk előmeneteléről van szó” (B. Szabó György).

Az úgynevezett „élő” magyar irodalom iránt kétirányúvá vált a *Híd* viszonyulása az 1960-as években. A már említett esszéisztikus-tanulmány-írói megközelítés, az interpretáció volt az egyik irány, a másik a szövegközlés. A Pap József szerkesztésében megjelenő *Híd* az első, januári számában Weöres Sándor verseit, a másodikban pedig Déry Tibor elbeszélését közölte. Rejtett értéket segített megismerni, mint amilyen Weöres Sándor *A vers születése* című doktori értekezésének megjelentése volt, és a modernnek tudott, de háttérbe szorított írókra hívta fel a figyelmet, többek között Mészöly Miklós, Mándy Iván, később Hernádi Gyula és Tandori Dezső munkáinak közlésével.

A *Híd* az 1960-as évek második felében és az 1970-es évek elején néhány említésre méltó kezdeményezésnek is helyt adott. 1968 márciusában szociológiai-szociográfiai pályázatot írt ki tanulmányok, helyzetjelentések, felmérések, naplók, riportok írására. Két értékes pályamű volt az eredmény: Biacsi Antal az öngyilkosságról írt társadalomkörtani tanulmányt, Gerold László pedig a magyartanárokról készített „pillanatfelvételt”. Mind a két mű külömmellékletként jelent meg a *Híd*-ban.

A külömmellékletek megjelentetését a szerkesztőség 1968-ban kezdte, és három esztendőn át a folyóirat egyik sajátos és érdekes közlésformája. Megjelentek versgyűjtemények (Tolnai Ottó, Domonkos István, Böndör Pál, Tandori Dezső), paródiák (Bogdánfi Sándor), népi anekdotagyűjtemény (Tőke István), hangjáték (Deák Ferenc), próza- és rajzkiadvány (Miro Glavurtić), politikai tanulmány (Varga László), antológiák (Végei Lászlóé, Bori Imréé, Kodolányi Gyuláé, Tamkó Sirató Károlyé) s egy *Petőfi idusán* címmel. Jeles íróknak számokat szentelt a folyóirat, így B. Szabó Györgynek, Szirmai Károlynak, Majtényi Mihálynak, Lőrinc Péternek, megjelent egy Lenin- és egy Lukács György-szám, de külön is foglalkozott a *Híd* a jugoszláviai magyar regényekkel, a jugoszláviai magyar esztétikai gondolkodás dokumentumaival, 1975-ben pedig a *Híd*-mozgalom képeskönyve jelent meg a folyóiratban. E korszak jellegzetességei között lehet megemlíteni, hogy megjelentek regények (Major Nándoré, Varga Zoltáné), versfüzerek, és feltűnést keltő hosszabb interjúk (a kérdező Hornyik Miklós volt) és drámaszövegek.

A kritikai viszonyulás felerősödését hirdette meg Bányai János, amikor 1976-ban átvette a folyóirat szerkesztését. Mind a jugoszláviai magyar irodalom, mind a „más magyar irodalmak termésének” a felmérését tartotta szükségesnek. „Az értékelésnek itt különösen fontos szerepe van – olvashatjuk a munkaprogramban. – Mert más magyar irodalmak értékeit hozza a mi irodalmunk érdeklődésének a körébe, ugyanakkor azonban ki is jelöli a mi irodalmunk viszonyulását ezekhez az értékekhez.” Az új szerkesztői elképzelésekben nagy teret kapott a képzőművészeti, zene-, film-, tévé- és színházkritika, azzal a felismeréssel együtt, hogy főképpen a képzőművészeti kritikát és a színházkritikát lehet és kell támogatni kritikai írások, tanulmá-

nyok közlésével. Így érthető a *Híd* érdeklődése Örkény István drámái iránt, és olyan szövegek közlésére került sor, mint Gerold László *Szivacstalaj, futóhomok...* című „színházesszéje”, amelyben Harag György Csehov-rendezéseivel foglalkozik. A tematikus gyűjtemények főképpen képzőművészeteket mutattak be, így Petrik Pál, Pechán József, Balázs G. Árpád, Hangya András, Vinkler Imre, Oláh Sándor, Glid Nándor, Baranyi Károly, Wanyek Tivadar, Maurits Ferenc, Baráth Ferenc, Szombathy Bálint munkásságát. Bela Duranci pedig a vajdasági szecesszió történeti áttekintését jelentette meg.

A legnagyobb teret és figyelmet természetesen a jugoszláviai magyar irodalom kapta az elmúlt két évtized során is, s ennek mintegy külön nyomtatékot ad a *Versek éve* címen készült költői antológia a *Híd*-ban (1976, 1978, 1984, 1988, 1992, 1995). Brasnyó István nyolc regénye került az olvasók elé a *Híd* számaiban (*Família, Hősáv, Gyöngyöm, virágom, Szokott-e ősz lenni Paraguayban?, Macula, Kész regény, Rokonság téli ágon, Ezerszáz*; Varga Zoltán a *Hallgatás* című művét adta közre a *Híd*-ban és önéletrajzának több részletét; megjelent Apró István „regénybrikettje”, Gion Nándor *Börtönről álmodom mostanában* című regényszövegének nagyobbik hányada; Németh István lírai naplója és a *Házioltár* című kötetét képező családtörténetének legtöbb részlete. Tanulmányok sorában tisztelgett a folyóirat Mikszáth Kálmán, Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Kassák Lajos, Füst Milán, Tersánszky Józsi Jenő, Déry Tibor és Weöres Sándor, valamint Hadrovics László évfordulóján, illetve haláluk alkalmából. Ilyen módon jegyezte a *Híd* Herceg János évfordulóit és halálát, Szenteleky Kornél és Szirmai Károly centenáriumát, Fehér Ferenc és Koncz István halálát, Veljko Petrović évfordulóját és Miroslav Krleža, Danilo Kiš és Vaskó Popa halálát, Vuk Karadžić emléke előtt *A juhász és a leány* című szerb népköltemény fordításaival tisztelgett. A képzőművész Balázs G. Árpádot, Nagyapáti Kukac Pétert, Ács Józsefet, Dobó Tihamért, Hangya Andrást idézte, és munkásságukat méltatta a folyóirat és *Képirás – írások a képről* címen képzőművészeti szám készült. Terjedelmesebb szövegközléssel jelölte a szerkesztőség az ötvenéves *Hídat*, a negyvenéves *Magyar Szót*, a II. világháború végét, Amerika felfedezésének évfordulóját, *Itt és most* címen négyes számban mérték fel a *Híd* szerzői a vajdasági magyarság állapotát. *Honfoglalók* címen különszám jelölte a honfoglalás 1100. évfordulóját, s ugyanígy a magyar szabadságharc 150. évfordulóját *1848* címen. Tematikus számai közül kiemelhető az Amerika-szám, a *Négy város* címen Szabadkáról, Zomborról, Újvidékről és Becskerekről írott szövegek, *A magyar irodalom 1995-ben* című kritikai szám és *A mai szerb irodalom kis tükre* című antológia. Az irodalomtörténeti érdekű vállalkozások között első hely illeti meg Csáth Géza naplójának megjelentetését 1988-ban, a *Híd* megjelentette a *Kalangya* 1935. 6., betiltott számának anyagát és Kosztolányi Dezső az önképzőkörben címmel a gimnáziumból való kizáratásának jegyzőkönyvét. A kolozsvári *Korunk* pedig 1997. 4. számában látta vendégül a *Hídat*.

Általában megállapítható, hogy a folyóirat mindmáig megőrizte vezető szerepét a jugoszláviai magyar irodalmi életben.

AZ ÜZENET

Szellemi életünk decentralizációs folyamatainak eredményeként 1971. szeptember elsején Szabadkán megindult az *Üzenet* című folyóirat, irodalmi lehetőségeinknek és irodalmi közéletünknek további gazdagodásaként.

Háttérét az az egy évtized óta erjedő igény adta, amely különösen Szabadkán volt észlelhető, ahol a *7 Nap* című hetilap, a szabadkai Népszínház és az *Életjel* című élőújság körül jelentős számú író és irodalombarát gyűlt össze, és szellemi „műhelyt” hozott létre, többek között Szabadka jelentős kulturális hagyományának az ösztönzésére is. A folyóirat szükségességére való ébredés folyamatában az *Életjel* jelentős szerepet játszott, s nem véletlen, hogy 1968-ban az *Életjel Miniatúrák* első füzeteként Lévy Endre *Új lélekindulás* című tanulmánya jelent meg, majd 1969-ben Kolozsi Tibor adta közre *Őrtűz fényében* című áttekintését a szabadkai folyóiratokról és könyvekről.

Az első szám bevezető írása is a „műhelygondolatot” hangsúlyozza: „Olyan körben, ahol a jólét kényelme, a közöny poshadt levegője vagy az öncélúság agresszivitása nem tartja féken az időben, térben, visszhangkeltésben szélesebb igényű cselekvési szándékot, műhelyt kell teremteni az alkotó számára, akár ír, akár vés, akár farag, vagy valami hajlékot épít az erő gyűjtéséhez és a termés megőrzéséhez...”

Céljaként hirdeti a folyóirat mozgalmi jellegét, szerkesztési elvként pedig az irodalmi irányzatok koegzisztenciáját tűzte maga elé: „Mindez megköveteli, hogy a lap vajdasági, sőt szélesebb nyelvtérületi jellegű irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat legyen, amely szellemi törekvéseiben nem szűkíti le munkálkodását kizárólagos esztétikai szempontokra, nem szegődik kizárólagosan egy irodalmi irányzat vagy elmélet szolgálatába, hanem szélesesen kitarja a kaput minden alkotó művész, tudós, közíró előtt, aki érdeklődéssel kíséri szellemi életünk sajátos hangú, szabadabb társulási formákat kereső törekvéseit...” A szerkesztőség a folyóirat mozgalmi jellegét abban látta, hogy segíti „az alkotómunka folyamatát ... egyszersmind az eszmék formálásának, közös dolgaink lelkiismeretes taglalásának is a fóruma lehessen...” Ezt a célt szolgálta az első számban meghirdetett novellapályázat, amely az íróktól „időt és helyet, azaz mai életünket tükröző” írásokat vár, s később, az itt megfogalmazott elképzelés válik „realizmuskoncepciójává”. Az *Üzenet* fokozatosan szakított Szabadka-központú szerkesztési elképzeléseivel, és kialakította állandó rovatait, amelyekhez ragaszkodott a tematikus számok kivételével. A szépirodalmi szövegeket általában a *Kézfogások* című rovat követte, amely fordításokat tartalmazott a délszláv népek irodalmaiból, majd *Örökség* címen a művelődéstörténeti hagyományokat közlő rovat következett, azután az *Alkotóműhely*, benne főképpen tanulmányokkal és az *Olvasónaplóval*, amely gyakran gazdag volt kritikai írásokban. 1991-ben, a húszéves folyóirat ünnepén Juhász Géza ezt írta: „Miközben az *Üzenet* vajdasági–jugoszláviai jelentőségű magyar folyó-

irattá nőtt fel, megtartotta szoros kapcsolatait a szülőfölddel, alapítójával és fenntartójával, Szabadka városával. Megkülönböztetett figyelemmel ápolja a város történelmi, régészeti, irodalmi, kulturális, zene- és képzőművészeti hagyományait serkentve az ilyen irányú kutatásokat s helyet adva azok eredményeinek.”

Az *Üzenet* emlékszámai tartós értékei a folyóiratnak. Ilyen készült Szenteleky Kornélról, Kosztolányi Dezsőről, Jámbor Pálról (Hiadorról) és három *Üzenet*-szám tisztelgett Csáth Géza munkássága előtt (1977, 1987, 1997) a Csáth-irodalmat gazdagító módon. 1991-ben pedig, az *Üzenet* megjelenésének huszadik évfordulóján, két kettős számban vonultatta fel a szerkesztőség nemcsak az állandó munkatársakat, hanem az egész vajdasági magyar irodalmat. 1998 tavaszán új szerkesztési felfogásban készülnek a folyóirat számai. Bibliográfiája is 1998-ban jelent meg.

IFJÚSÁGI IRODALOM

A gyermekeknek és az ifjúságnak szánt irodalmi termés áttekintését a két világháború közötti kevés számú mű számbavételével kell kezdenünk: a harmincas évek elején megindult intézményesített, de rövid életű könyvkiadás két, elsősorban fiataloknak írt könyvet is megjelentetett. Arányi Jenő regénye, *A szentendrei bíró* sorolható ide, mely a magyarok és szerbek közös harcát rajzolja a török ellen Mátyás király idejében, Gergely Boriska (1889–1943) pedig *Nagyokról – kicsinyeknek* cím alatt írt meséskönyvet. Kultúrhistoriai meséknek minősíti Gergely Boriska írásait a Jugoszláviai Magyar Könyvtár kiadója, joggal, hiszen a kultúra és az irodalom nagy egyéniségeiről és művekről „mesél”. A magyarok közül Kisfaludy Sándortól Ady Endréig írókat, képzőművészeket, világvándorokat vonultat fel, a szerb irodalomból mesét sző Branko Radčevićről, Zmajról, Đura Jakšićről és Vuk Karadžićről, a horvát irodalmat pedig August Šenoa képviseli.

A harmincas évekbeli kezdeményezéseknek jelentősebb folytatása azonban nem következett be, a nagyobb napilapok gyermekmellékletei, de még a Becskereken megjelenő *Ifjúság* és *Gyermekvilág* című lapok sem váltak melegágyaivá a gyermek- és ifjúsági irodalomnak. Kibontakozásának a kezdete csak az ötvenes évekre tehető, termésének gazdagságára és változatosságára pedig csak a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején figyelhetünk fel.

Valójában 1953-ban veszi kezdetét ifjúsági irodalmunk, s nyomban három olyan mű jelenik meg, amelyek az eredeti alkotói munkát ígérik ezen a területen. Debreczeni József *Az első félidő* című ifjúsági művét jelenteti meg, amely egy háború előtti regényének korszerűsített változata. Herceg János *Vas Ferkó, a vitéz kovács* címen ír történelmi mesét (új kiadása 1980-ban jelent meg, s az 1995-ös *Medvecukor* is tartalmazza, más gyermekekről szóló történeteivel egyetemben), Thurzó Lajos pedig *Tavaszi Jánoska elindul* című verses történetével szerepel. Nemzedékek

nőttek fel ezeken az első könyveken, amelyeket azonban csak 1956-ban követ újabb: Sebestyén Mátyás (1909) *Zimi-zumi bál* című verses mesekötete és Kovács Sztrikó Zoltán (1912–1985) ifjúságnak írott életrajzi regénye Nikola Tesláról. Az ötvenes évek termését Major Nándor *Krumplilovacskák* című, 1959-ben megjelent meséje és Kovács Sztrikó Zoltán *Fizi Karesi kalandjai* című könyve zárja.

Az ifjúsági és gyermekirodalomról kialakult hagyományos felfogás, amelynek szellemét az ötvenes években írott művek még tükrözték, a hatvanas évek folyamán szorult háttérbe, szoros összefüggésben a szerb és a horvát gyermek- és ifjúsági irodalommal, amelyben az ifjú olvasóknak szánt művek mindinkább a képzelet szabad játékaire, a szürrealista vers és próza eredményeire épültek. A gyermekkor képeinek lírikus megidézése került előtérbe.

Az alkotói válság feloldása Sulhóf József *Csöpi* című könyvével (1961) indult meg, amely még romantikus színezetű mese keretében idézi meg a népfelzabardító háború egy mozzanatát Vajdaságban. Németh István *Lepkelánc* című nagy sikert aratott könyve már nemcsak jelezte Németh István, az ifjúsági író útjának irányát, de megcsillantotta a gazdagodás lehetőségét is irodalmunk e területén. Újabb, gyermekeknek szánt novelláinak gyűjteménye a *Bühüm meg a Lotyogi* (1996) című. Művek sora születik az írói gyermek- és ifjúkor kínálta életanyagból. Németh István művein kívül ide sorolhatók Urbán János *Ajándék* című mesekönyve (1972), Deák Ferenc, Brasnyó István, Burány Nándor, Pintér Lajos könyvei, s azok a művek, amelyek a Forum ifjúsági regénypályázatára futottak be (Gion Nándor, Domonkos István, Fehér Kálmán, Tolnai Ottó). A gyermekkori és ifjúkori élményeket a háború és a népfelzabardító harcok eseményeivel átszövő törekvések figyelhetők meg Bogdánfi Sándor *Óriások* (1971) és Fehér Ferenc *A kőkecske titka* (1972) című művében.

Jelentkeztek olyan alkotók is, akik ifjúsági íróként váltak ismertekké. Elsősorban Mirnics Zsuzsa (1940) *Égig érő fák* című művével (1971) jelentkezett, majd *Ellopott csillagok* című regényét írta meg (1973), az *Órásköz 12-ben* (1979) a lányregények szokványos műfaji követelményeit meghaladó módon szól a kamaszkor érzelmi és gondolati viharában hanyódó ifjúság világáról, majd *Kapaszkodó* (1988) után a legkisebbeknek szóló történeteit gyűjtötte egybe *Mesevirág* (1998) című kötetébe. Burkus Valéria (1917) legjelentősebb alkotása *Irány a tenger* című regénye (1973). B. Foky István vidékeink történelmi múltjából vett regényekkel jelentkezett az ifjúságra gondolva. A fantasztikus irodalom körében készült Beder István *Tűzkorong* című műve (1966) és Kovács Sztrikó Zoltán *A lábfülesek bolygóján* című alkotása (1961). Jódal Rózsa (1939) *Gömblakók* címmel írt a hétköznapi életből kinövő jövőregényt (1988). 1993-ban *Jégvirágerdőben* címmel írt mesekönyvet. Kontra Ferenc *Kalendárium* (1993) és *A halász fiai* (1996) címmel tette közzé gyermekeknek szánt történeteit.

A gyermekeknek szóló verseskönyvek örvendetesebb elszaporodását az 1970-es évek derekán tapasztalhattuk. Fehér Ferenc még 1968-ban

gyűjtötte össze *Szeptemberi útravaló* cím alatt ilyen jellegű verseit. Az ő gyermeklírája még a vers hagyományosabb körében született, míg Brasnyó István *Égi laboda* című kötete (1971) már a líra szürrealista jegyeivel aratott sikert, mert Weöres Sándor *Bóbitájának* a példáját követte. Ezt a költési módot folytatta a *Kései csillag* (1973) és a *Holdfény* (1974), majd az *Álom* (1978) című kötetekben. A többi jelentősebb verseskötet is ezt az irányt képviseli alapjában véve, így Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* című két kiadást (1976 és 1980) megért kötete, Jung Károly *Bájolója* (1974), Szücs Imre (1935–1991) kötetei, a *Papírsárkány* (1974), a *Földig ér a felhő lába* (1980) és a *Kölyökkerülőben* (1988), Böndör Pál *Örökhatbé – Tablóképek a mostani, a valamikori és a leendő hatodikosoknak* című kötete (1992), Turi Gábor (1955) *Jó étvágyat, Kaja Pali!* (1983) című kötete. Új, gyerekeknek szánt verseskötéssel jelentkezett Tari István *Boglya* (1993), Takács Ilona (1937) *Fecskeringő* (1996), Szabó Palócz Attila *Fityisz* (1996), Bogdán József *Szeder indája* (1998) és Cs. Simon István *Sziromeső* (1998) című kötetével.

A *Híd* című folyóirat 1978-ban októberi számát a jugoszláviai magyar költők gyermekverseinek szentelte. Ez a válogatás *Messzike* címmel könyvben is megjelent. *Érik a mese* címmel a jugoszláviai magyar gyermekmeséknek egy kötete jelent meg 1981-ben.

DRÁMAIRODALMUNK

Irodalmunk legmostohább sorsú műfaja a dráma, termése is éppen ebből következően egyenetlen. Legfőbb jellemzői között kell tudnunk, hogy sokáig nagyjából könyvdrámák születtek, s hogy alig van olyan írónk, akinek munkássága a színházzal összefonódva alakult volna; ún. színházi szerzőnk, vagy olyan írónk, akinek fő kifejezési formája a dráma, nincs is.

A két világháború közötti húsz esztendőben írott drámák a színházi előadásnak a reménye nélkül születtek meg, kivéve Somogyi Pálnak a húszas években oly népszerű munkásszínházi gyökerező munkásságát – egyfelvonásosokat és *A díj* címmel egy nagyobb lélegzetű drámát írt –, a harmincas években pedig részben a népszínházi Czirák Imrét és Sulhóf Józsefet, valamint az operettek író és előadó Bencz Boldizsár tevékenységét és színházi produkcióját.

A drámai szöveg azonban nem hiányzott irodalmunkból ekkor sem. Sinkó Ervin verses drámája, *A máglya tövében*, *A fájdalom Isten* című verseskötetében jelent meg (1923), Szenteleky Kornél több egyfelvonásost és jelenetet írt, *A fény felgyúl és ellobog* című drámája pedig a húszas évek egyik legjelentősebb, dramaturgiai szempontból azonban sikertelen kísérlete (1929). Láng Árpád dadaista korszakának emléke az *Igen – Nem – Fehér – Fekete* című jelenete, a szociális irodalommá vált aktivizmusát pedig *Márius* című, kéziratban maradt, csak 1973-ban megjelent drámája mutatja. A harmincas évek egyetlen jelentősebb drámai kísér-

lete Radó Imre nevéhez fűződik. Vigjátéka *Áram* címmel jelent meg. Schwalb Miklós rádiódráma-kísérlete viszont már-már bizarr jelensége irodalmunknak. A harmincas évek elején írta, a rádiójátéknak is majdnem még a hőskorában, az előadás minden reménye nélkül.

Háború utáni drámatermésünk egyik része, a háború előttivel ellentétben, már színpadra került, s az első nekifutások is a színpad égisze alatt játszódtak le: a szabadkai Népszínház drámaigényét voltak hivatottak kielégíteni. Gál László jelenetei (*Rozi néni írni tanul; Jönnek a telepések*), Weigand József színművei (*Kéz a kézben*, 1949; *Ördögűzők*, 1950–51), Bogdánfi Sándor *Vass Pétere* (1951–52) irodalmunk szocialista realista szakaszának a termékei. Sulhóf József korszerű „népszínművei” (*Kidőlt a májusfa*, 1952–53; *A parasztkisasszony*, 1954–55; *Se eleje, se vége*, 1957–58) és Lippay Etelka (1920) színművei (*Boldogság részletre*, 1959–60; *Fő a nyugalom*, 1961–62; *Lesz, ami lesz*, 1968) az ötvenes években fokozatosan tért hódító szórakoztató, mondanivalóban a felszínesebb igényeket elégitették ki. Ebben az évtizedben játssza a szabadkai Népszínház Kvazimodo Braun István színműveit, amelyek az ún. polgári színjáték formai hagyományain épülő, de akkor időszerűnek hitt kérdéseket tárgyaló, jó dramaturgiai érzékkel készült alkotások (*A Magdics-ügy*, 1953–54; *Fizetővendég*, 1955–56; *Különös főpróba*, 1956–57; *A tóparti ház*, 1962–63; *Lukács evangéliuma*, 1965–66). Az ötvenes évek irodalmi szempontból legjelentősebb drámai szövegeit Sinkó Ervin írta. Az *Elítéltek* (1951) és a *Szörnyű szerencse* (1954–55-ös évad) című drámái polemikus drámai traktátusok, amelyek a Tájékoztató Iroda határozata nyomán támadt emberi konfliktusokat, akkor keletkezett drámai helyzeteket állítanak színpadra, az egyén és a történelem, az etika és a mozgalmi célok között támadt ellentmondások tragikumán épültek fel. Az ötvenes években fel-támadt drámaírói kedv szülte Majtényi Mihály *Harmadik ablak* című drámája (1957–58). Debreczeni József jugoszláv színpadokon is játszott drámái nem kerültek a Népszínház színpadára.

Drámairodalmunk, minthogy a „látható” színházzal nem talált érintkezési pontokat, a „láthatatlan” színház felé fordult. Az elmúlt húsz esztendőben jelentős számú rádiójáték született, melyeknek javát az *Álmok szirtjén* című gyűjtemény (1969) mutatta be (Bányai János, Majtényi Mihály, Gál László, Lévy Endre, Fehér Ferenc, Kopeczky László, Herceg János, Sulhóf József, Saffer Pál, Major Nándor, Deák Ferenc, Németh István hangjátékai), valamint az *Éva naplója* című gyermekhangjáték-gyűjtemény (1969) tartalmazza. Dér Zoltán *Tutajon* cím alá gyűjtötte szín- és hangjátékait 1991-ben.

Drámairodalmunk új, friss erejű, közönyt áttörő fellendülése a hatvanas évek második felében játszódtott le. Ennek kezdetét jelentette Deák Ferenc *Áfonyák* című verses parabolisztikus drámájának országos sikere, hiszen a drámaszöveg a Sterija-díjat érdemelte ki 1969-ben. Az ezt követő öt esztendőben színre került még néhány hazai szerző műve, a legjelentősebb azonban, hogy a drámaírói kedv felébredt, amihez az 1970-es drámapályázat is jelentős mértékben hozzájárult. Néhány jelen-

tős színmű született 1969 után. Majtényi Mihály első díjat nyert *A száműzött* című drámája, Tóth Ferenc *Jób* című verses tragédiája, Gobby Fehér Gyulának az elkötelezettséget drámai csomóponttá formáló *A budaiak szabadsága* című műve, Varga Zoltán mitologikus ihletésű drámaszövege, *A tanítvány* kötetben is megjelent, *Színművek* címmel (1971), Varga Zoltán újabb drámakötetének címe *A tanítvány* (1985). A drámák e sorához tartoznak Kopeczky László, Guelmino Sándor, Tolnai Ottó, Végel László, Németh István, Bogdánfi Sándor szövegei is, a vígjátékból a mitologikus játékig, az ún. polgári színműtől a középkori haláltáncjátékot idéző drámakísérletig a drámaműfaj változatainak irodalmunkban jelentkező példái.

A legmarkánsabb drámaírói egyéniséggé Deák Ferenc nőtte ki magát 1969 után. Színpadra kerültek *Áfonyák*, *Légszomj* és *Tor* című művei, sikeres rádiódramák szerzője (*Sánta quadrille*, *Vak trió*, *Interurbán*), filmre vették *Teher* című forgatókönyvét, és elkészültek *Parlag* és *Trófea*, valamint a *Határ* című filmjei. Színpadi drámáinak alapvető konfliktusait a mai falu kínálta életlátványokban leli a legszívesebben: a régi és az új termelési viszonyok harcának, a régi és a modern falu viselkedés- és gondolkodásformáinak az összeütközései kötik le figyelmét, a múlttal való leszámolás különféle formáinak a színpadra állításával. Legelvontabban *Légszomj* című drámájában bontakozik ki ez a probléma, leglátványosabban pedig *Parlag* című forgatókönyvében és *Teher* című filmdrámaszövegében. Hangjátékait is figyelembe véve tehát Deák drámáinak két köréről beszélhetünk: az *Áfonyákkal* kezdődő és a hangjátékokba torkolló „költői” drámavonulat az egyik, s az élet konkrét realitásait szemügyre vevő, valós társadalmi összeütközéseket ábrázoló, elsősorban a film felé törekvő szövegek sora pedig a másik kör, mely Deák Ferencnek a drámai helyzetek és jellemek iránti jó érzékét bizonyítja. Erre vall a drámaműfaj modern lehetőségeit és tapasztalatait felhasználó megoldássora, amelyben elfér mind a jelképes-expresszionista életmegidézés, mind a nyersebb tényközlő ábrázolás. Deák Ferenc drámaírói reneszánszát éli az 1990-es évek második felében, amikor 1997-ben a *Határtalanul*, 1998-ban pedig a *Fojtás* című drámája került színpadra.

Deák Ferenc drámáinak javát *Tor* című kötete tartalmazza (1972). *Árnyjáték* (1986) című kötete filmforgatókönyveinek gyűjteménye.

Jelentős Gobby Fehér Gyula drámatermése is: az abszurd dráma lazábban kezelt formai lehetőségeit alkalmazta egyfelvonásosaiban, melyek közül a *Statisztikusok* és *A kerítés* címűek emelkednek ki, s előadták a *Bűnös-e a Szél?* című monodramáját is, míg a két világháború közötti expresszionista történelmi dráma iskoláját mutatja *A budaiak szabadsága* és a *Vallatás* című drámája. Az utóbbi jellegzetes dokumentumdráma, Cseh Károly adatai forradalmár életét állítja színpadra. A *Duna menti Hollywood* a filmes Bosnyák Ernő életét dolgozza fel. Drámakötete *Vallatás* címmel jelent meg (1989). Kopeczky László elsősorban vígjátékíró, munkásságából az *Aida nem énekel*, a *Don Juan utolsó kalandja* és a *Színész és halál* címűek emelkednek ki. Drámát írt Bosnyák István

Nehéz honfoglalás, Pintér Lajos *Pogány tivornya*, Barácius Zoltán *Szombaton és vasárnap* cím alatt. Gion Nándor az *Ezen az oldalon* című könyvét dramatizálta. Külön ki kell emelnünk Tolnai Ottó *Végeladás* című drámáját (1978), amelyet mind a hazai, mind a magyarországi kritika jelentős színpadi alkotásnak minősített, s benne történelem- és emberképét méltányolta. *Bayer aszpirin* (1980) című monodrámáját Jancsó Miklós rendezte, 1985-ben adta elő az Újvidéki Színház *Briliáns* című monodrámáját, 1991-ben pedig a *Paripacitrom* című drámája került színpadra. Végel László drámai szövegeit is országszerte játszották.

MŰFORDÍTÁSUNK

A jugoszláviai magyar irodalom életének állandó jellegzetességei között az első helyek egyikén a délszláv népek irodalmának, kultúrájának a figyelése, magyarázata és tolmácsolása áll. Az ún. zombori műfordítói kör tevékenysége kínálja az első példát ebből a szempontból. Radikálisabb irányváltást hoz a magyar irodalomnak a hősdalköltészet iránti egyoldalú érdeklődésében a zomboriak tevékenysége, akik a múlt század szerb műköltészetére, elsősorban Zmaj Jovan Jovanović tevékenységére figyelnek fel és kezdik fordítani. Ezt a hagyományt folytatja a húszas években nemcsak a *Bazsalikom* című antológia megjelenítésével Szenteleky Kornél és Debreczeni József, hanem a korszak egész műfordítói tevékenységével irodalmunk általában is. 1924-ben elkészülnek az első Krleža- és Andrić-fordítások, a húszas évek elején fordítóink felfedezik a modern szerb és horvát költőket, a *Szervezett Munkás* Kosta Abrašević-verset szólaltat meg magyarul, a *Naplóban* Mikes Flóris a délszláv Hunyadi-énekekből fordít, és a szövegeket kapcsolattörténeti jellegű tanulmányokkal kíséri. A húszas évek végén Csuka Zoltán Nušić és Rastko Petrović prózáját fordítja, a *Vajdasági Írás* pedig felfedezi Veljko Petrovićot. A harmincas években a *Kalanga* és a *Híd* a műfordítás melegágya, nagyobb jelentőségű műfordítói vállalkozás azonban ebben az időszakban Jovan Dučić *Álmok városa* című kötetének megjelentetésén kívül nem volt. Az 1933-ban megindult Jugoszláviai Magyar Könyvtár első köteteként jelent meg Debreczeni József fordításában Dučić műve. Jelképet láttak e kötetben már a szerkesztők is, irodalmunkra valló gesztust, a műfordítás tényében pedig a békés együttélés egyik zálogát. „A kölcsönös megismeréstől kölcsönös megértést várunk, a kölcsönös megértéstől megbékülést és a lelkek őszinte összeolvadását. Meggyőződésem, hogy ha Európa népeinek egymásra utaltsága szükségszerű, úgy Közép-Európa népeié végzettszerű. Ha szellemi értékeink közreadásával az egymásra utaltság tudatának kiépítéséhez csak egy tétlával is hozzájárul a Jugoszláviai Magyar Könyvtár, úgy elérte célját...” S hogy éppen Dučić különben nem jelentős prózájára esett a választás, azt azzal magyarázhatjuk, hogy abban az időben a költő Jugoszlávia budapesti követe volt. Csuka Zoltán 1931-ben adta

ki Todor Manojlović *A centrifugális táncos* című négyfelvonásos misztériumának fordítását külön kötetben.

A háború utáni majd ötven esztendőben vált nagyarányúvá és sokszínűvé nálunk a műfordítás, a könyvkiadás intézményessé válása lehetővé tette, hogy terjedelmesebb prózakötetek és verseskönyvek is megjelenjenek, a műfordítás pedig a megbecsült és jelentős irodalmi tevékenység rangjára emelkedett. A rendszeressé vált fordítói munka és könyvkiadás jelentős számú kiadványban ismertette meg olvasóinkat a délszláv népek irodalmával; áttekinteni, számba venni a megjelent fordításokat ma még szinte lehetetlen. A könyv alakban megjelentek nyomán azonban jellegzetes érdeklődési irányokat figyelhetünk meg e korszak egyes szakaszaiban. A negyvenes évek második felében feltűnő a szlovén Ivan Cankar munkássága iránti érdeklődés, 1950–1951-ben Branislav Nušić drámái jelennek meg sorra, 1952-ben pedig elkészült az első Miroslav Krleža-kötet, a *Magyar királyi honvédnovellák* fordítása. De jellegzetes munkamegosztás is észlelhető: az újságok, folyóiratok elsősorban verseket és novellákat közölnek, a könyvkiadás pedig regényeket ad ki szívesen, megjelenteti a szerb és a horvát klasszikus próza majdnem minden jelentősebb alkotását, a hatvanas években pedig érdeklődése kiszélesedésével szlovén és macedón műveket is megszólaltat.

A műfordítói munka külön figyelmet érdemlő teljesítményei azonban mindenekelőtt a versekben mérhetők. A hatvanas évek termésében ilyenek is voltak. Elsőként Vasko Popa *Kéreg* című kétnyelvű verseskönyvének kiadását kell megemlítenünk (1963, Pap József szerkesztésében), mely egyúttal műfordítóink szemléje is volt. Ilyen vállalkozás Oskar Davičo verseinek kiadása (1969). Legnagyobb és legrangosabb vállalkozása irodalmunknak a *Napjaink éneke* két kötetének megjelenítése volt (I. 1965; II. 1967); majd kilencszáz oldalon adja időrendi és tematikus keresztmetszetét a délszláv népek modern, 1918-cal kezdődő költészetének. A modern magyar műfordítás elvei a délszláv költészet viszonylatában ebben a gyűjteményben valósultak meg a legteljesebben, s azt az elvet érvényesítette szinte egészében, amelyet Szenteleky Kornél hirdetett meg a *Bazsalikom* előszavában.

Műfordítóinknak a délszláv népek kultúrájára irányuló figyelme képezi e tevékenység egyik alapsajátosságát. A két világháború között Szenteleky Kornél még olasz és francia költőket is fordított, a háború utáni nemzedék azonban alig érdeklődik Európa népeinek költésze iránt: szórványos kísérletekről adhatnánk csak számot. Felerősödött azonban az érdeklődés különösen a szlovén irodalom iránt, elannyira, hogy az egyik szlovén kritikus a szlovén irodalom vajdasági „kapujáról” is beszélhetett.

Legtermékenyebb műfordítóink közül kiemelhetjük Bodrits Istvánt és Borbély Jánost, továbbá Herceg Jánost, aki jelentős számú prózakötetet szólaltatott meg magyar nyelven. A költők közül Ács Károly és Fehér Ferenc a legtevékenyebb és legrangosabb műfordítók.

Borbély János (1933) első fordításai az 1950-es években jelentek meg, az 1960-as években Ranko Marinković, Antonije Isaković, Mirko Božić, Antun Šoljan, majd Danilo Kiš és Aleksandar Tišma műveit fordítja. *Aranyhegyek birodalma* (1985) címen jelent meg egy válogatás prózafordításaiából. Legújabb fordítása Dragan Velikić *Északi fal* című regénye a *Híd* 1996–1997-es évfolyamában.

Ács Károly realizálta a *Napjaink éneke* című nagy terjedelmű, páratlan antológiát; *Ének füstje, füst éneke* című kötetében pedig legjelentősebb műfordításait komponálta eredeti költeményeivel egységes köteté. Legmarkánsabb, a nehéz költői feladatokat vállaló, termékenységevel is jelentős egyénisége műfordítás-irodalmunknak Ács Károly. A formahűség, a vers tartalmi és formai összetevői teljes átmentésének elvét neki sikerül leginkább megvalósítania. Néhány igazi műfordítói bravúrja is van. Ilyen Miloš Crnjanski *Stražilovo* című versének átköltése, melyet kritikájában Herceg János kongeniálisnak nevezett. Több, a költői próza körébe tartozó mű megszólaltatásán kívül Miroslav Krleža verseinek javát is átültette, s a *Napjaink éneke* jelentős részét is ő fordította le. *Kiásott kard* címmel az 1945 és 1984 között készült műfordításaiából jelentet meg válogatást 1985-ben. A délszláv költészet nagy versei Ács Károly tolmácsolásában éppen olyan hibátlanul, esztétikai csorbíthatatlansággal és teljességgel zengenek, mint az eredetiek. 1987-ben Vasko Popa *A kis doboz* című versciklusát fordította le.

Fehér Ferenc *Felhőjáték* cím alatt versgyűjteményt szerkesztett (1963), majd *A madár árnyéka* címmel 1978-ban műfordításainak testes kötetét adta ki. Ebben a szerb, a horvát, a szlovén és a macedón költészetten kívül megszólaltatta a Jugoszláviában élő szlovák, román, albán, ruszin és olasz nemzetiség költészetét is. „Barátság, égalji közösség, történelmi együttélésből fakadó megismerési és megismertetési szándék, továbbá ezeknek az irodalmaknak a belső ismerete biztatott és vezérelt fordítói munkásságom során.” Ezt vallotta a költő fordítói munkásságáról. Fontosak azok az írásai is, amelyekben fordításait magyarázva a műfordítás elvi és gyakorlati kérdéseit igyekezett tisztázni.

Brasnyó István néhány nagyszabású fordítással írta be nevét műfordítás-irodalmunk történetébe. Milorad Pavić *Kazár szótárát* 1987-ben, Mirko Kovač *Égbéli jegyepár* című novelláskönyvét 1990-ben tolmácsolta. Költői teljesítmény Marko Ristić *Turpitude* című nagy szürrealista poémájának 1987-ben megjelent fordítása.

Szép műfordítói teljesítmény Túri Gáboré, aki 1988-ban fordította Ivan Goran Kovačić *Lángok és rózsák* című kaj-horvát nyelven írott versciklusát; az *Orbis* című folyóirat 1996–1997-es számaiban pedig Miloš Crnjanski *Ithaka-kommentárok* című, verset és prózát egyaránt tartalmazó munkáját tolmácsolta, s kiadott egy kötetet Jovan Jovanović Zmaj verseinek magyar fordításaiból.

Zömmel műfordítóink együttes alkotása Tin Ujević válogatott verseinek *Szelek játéka* (1981) című köteté és Jovan Jovanović Zmaj *Hol megálltam...* címmel megjelent versválogatásának magyar nyelvű kiadása

(1983). Ilyen nagy vállalkozása műfordítás-irodalmunknak Slavko Mihačić és Stevan Raičković válogatott verseinek magyar nyelvű kötete *Atlantisz* (1987), illetve *Kővé vált altatódal* (1989) címmel. Ezeket a köteteket Ács Károly gondozta. Műfordítás-elméleti szempontból is jelentős *A juhász és leány* című délszláv népi költemény tizenhét jugoszláviai magyar költő fordítását tartalmazó kötete (1987). 1991-ben ugyanilyen módon tisztelgett tizenöt jugoszláviai magyar költő Vasko Popa költői szelleme előtt az *Ohola greška* című versének tomácsolásával a *Híd*ban.

1993-ban kollektív műfordítói munkaként jelentek meg Miloš Crnjanski versei *Ithaka* címen (1993) Ács Károly gondozásában. 1997-ben pedig Stevan Raičković két nyelvű verseskönyve jelent meg *Tisa–Tisza* címmel. A magyar szövegek Fehér Ferenc fordításában olvashatók.

SZELI ISTVÁN

Szeli István (1921) kezdetben az irodalomelmélet kérdései iránt érdeklődött, majd a magyar irodalom, a jugoszláviai magyar irodalom és a délszláv–magyar irodalmi kapcsolatok történetének a kérdései foglalkoztatják. Első tudományos munkájában (*Hajnóczy és a délszlávok*, 1965) már az eszmetörténészt látjuk, hiszen művét alcímében „kortörténeti tanulmánynak” minősíti, és vele kedves korszakába, a felvilágosodás korába lépett, amelyet a romantika korának elemzése követ. Modern korunk hajnala ez az időszak – mondja, – a felvilágosodás rügyeit a romantika bimbójának hasadása követi, s az adott korszak konkrétumain túl elsősorban a szellemi mozgások természete érdekl. Az „ideológiai szférák” érzékeny elemzője, és könyvének Hajnóczy-portréja mutatja, milyen mélyen tudott e korszak szellemi televényébe hatolni, s milyen sok vonást tudott felfedezni hőse szellemi arcán. Hajnóczy-könyve doktori értekezése is volt, s érthető módon kellő teret szentelt Hajnóczy József és a magyar felvilágosodás délszláv kapcsolatainak, hiszen létezett egy szerb és horvát jakobinus mozgalom is.

Kézenfekvő volt, hogy vizsgálódásaiban a Hajnóczy-értekezés kezdete csapásokon indulva haladjon tovább. Ami érdekl, az az irodalomtörténeti-eszmetörténeti összevetés és összehasonlítás, a komparatiztika, s ilyen természetű tapasztalatait *Komparatiztikai számvetés és tanulmányok* című tanulmányában összegezi. Már az első nagy, a magyar és a szerb, illetve a horvát felvilágosodást összevető tanulmányában megállapította: „Az európai művelődéstörténet talán mindmáig legnemzetközibb szellemi áramlatának sajátosan nemzetivé válása, a nemzeti erők felszabadulása törvényszerűen következik be a polgári átalakulás útjára lépő európai népeknél, noha ez a jelenség nem mindenütt azonos formák között ölt testet, s nem mindig ugyanabban az időben lép fel.”

A felvilágosodás korának vizsgálataiból a nyelvkérdés elemzésével lép át a romantikakutatások problémákban ugyancsak gazdag területére. Nem véletlenül idézte Dositej Obradovićnak a mondatát arról, hogy

„törvény és vallás változhatnak, de a faj és nyelv soha”. A nyelvkérdéssel való azonosulása teszi azt, hogy a romantika eszmetörténetében bűvárkodva elsősorban a nyelvszemlélet sorsát figyeli akkor is, későbbi időszakokban is, egészen máig. Herder utókoráról szólva és a magyar és a szerb romantika párhuzamos vizsgálatát végző tudóst ez érdekli. A nyelv–állam–nemzet fogalomhármasa a romantika korában került szorosra együvé, s mint Szeli István írja, „tudnunk kell, hogy a romantika gondolkodásának előterében többé nem az állam, hanem a nemzet áll”, s hogy Herder ennek a nyelvszemléletnek és nyelvi állapotnak a hirdetője. „A lényeg tehát az – írja Szeli István –, hogy Herder a nyelvről, annak szerepéről és jogairól szólva nem az állam (az állami érdek), hanem a nemzet (a nemzeti élet) szempontjait hangsúlyozza. Tanítását azonban – mint ahogyan a Biblia óta minden nagy tanítást – az érdekeltek kisajátították, s a maguk felfogása szerint értelmezték.” Ez a pár mondat Szeli István munkái egy csokrának is a foglalata lehetne, hiszen Herder „utókorának” vizsgálata a magyar és szerb irodalomban éppen úgy adva van ezekben a mondatokban, mint a jugoszláviai magyarság nyelvhasználata jelenségeit számba vevő dolgozatai – kezdve az 1960-as években írott cikkeitől a *Nyelviünk, kultúránk, nyelvi kultúránk* (1997) című kötetének nyelvi kérdéseket vizsgáló írásaiig.

A komparatiztikai eszmetörténet szép példáit találjuk Szeli István munkáiban. A gyakorlati példák sorát kínálják bibliográfiájának tételei akkor is, amikor Mita Popović, Borislav Jankulov, Hadrovics László, Sava Babić munkásságát vizsgálja, s amikor monográfiaigényű tanulmányában *Az ember tragédiája* délszláv recepcióját tárja fel *A Tragédia délszláv képe* című, filológiai eredményekben gazdag tanulmányában. Ez a filológiai munkája éppen úgy az *Utak egymás felé* (1969) című kötetében jelent meg, mint *A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásai* című tanulmánya is. 1986-ban jelent meg (szerb nyelven is) *Székács József és műve* című terjedelmes tanulmánya abból az alkalomból, hogy százötven évvel ezelőtt, 1836-ban jelent meg Székács József *Szerb népdalok és hősrégék* című fordításkötete, amelyben ugyancsak Herder szellemujjának a nyomát fedezte fel a magyar romantika szellemi közegében. E kismonográfiának is beillő Székács-tanulmányára támaszkodva írta meg akadémiai székfoglalóját 1988-ban ugyancsak Székács József: *Szerb népdalok és hősrégék* címen. *Nemzeti irodalom – nemzetiségi irodalom* című tanulmánykötetének (1974) legjelentősebb írásai a jugoszláviai magyar irodalom elvi kérdéseivel, elsősorban a nemzetiségi irodalom problematikájával foglalkoznak, s zömmel eszmei kérdéseket tárgyal a *Történet történelem* (1981) című könyve írásában, *A magyar kultúra útjai Jugoszláviában* (Bp., 1983), nemkülönben *Az erózió ellen* (1986) című tanulmánykötetében, amelynek legjelentősebb írása a Herder utóéletéről szóló. *A peremkultúra élettana* (1993) című kötete tudósi pályájának legjelentősebb tanulmányait adja új koncepcióba foglalva az olvasó kezébe (Történelmi mélyhátér, Középhátér és Előtér összefoglaló címek alá sorolva az írásokat). A nyelv és a társadalom összefüggé-

seit taglaló írásai közül a nyelvművelés kérdéseivel foglalkozók a jelentősek. E kérdéseket elemzi *Nyelvhasználatunk etikája* (1985) és a már említett *Nyelviünk, kultúránk, nyelvi kultúránk* című tanulmánygyűjteménye. Tanulmányokat publikált *Hosszú útnak pora...* (1991) címmel. Önéletrajza *Így hozta a történelem...* címmel jelent meg (1988). Megrajzolta Milkó Izidor, Boschán Sándor, Thurzó Lajos arcképét, értékelte Debreczeni József riportregényét, és megírta az 1940-es évek második felének hazai irodalomtörténeti összefoglalóját, ismertette Fendrik Ferenc zentai versíró szocialistának a munkásságát (1961) és *Zenta írói* (1965) címmel is írt áttekintést. Elmélyült tanulmány kíséretében adta közre Bárczi Géza ifjúkori verseinek gyűjteményét *Egy tudományos világnéző gyökerei* (1996) című könyvében. Számos középiskolai tankönyv szerzője. Vékás János 1989-ben megjelentette Szeli István műveinek bibliográfiáját.

IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS, KRITIKA

Hagyományaink a kritika és az irodalomtörténet-írás területén ugyancsak a múlt század második felétől kezdődően követhetők. Hiador irodalomtörténeti munkásságával kezdhető a szemle, s a századvégi és a huszadik század első két évtizedének elsősorban szabadkai vonatkozásai már nem kerülhetők meg, amikor esztétikai, kritikai gondolkodásunk történetét vesszük szemügyre. Hiador – Jámbor Pál – irodalomtörténetet is írt, nevét azonban útirajzain kívül elsősorban az örzi, hogy meggyőzte Arany Jánost, aki Madách Imre művét, *Az ember tragédiáját* „a Faust gyöngé utánzásának tartotta”, hogy ismét vegye kezébe a kéziratot, ami után *Az ember tragédiáját* „úgy koncepcióban, mint compositióban igen jeles műnek” minősítette. Ide kell sorolnunk Toncs Gusztáv (1859–1938) irodalomtörténeti tevékenységét, külön a *Zágoni Mikes Kelemen élete* című művét (1897). Loósz Istvánnal együtt (1868–1920) Szabadkán élt és dolgozott. Loósz István *Ady Endre lírája tükrében* cím alatt írt könyvet (1914). Kosztolányi Dezső és Csáth Géza első kritikái is a szabadkai újságokban jelentek meg.

A húszas évek legjelentősebb kritikusa és tanulmányírója Senteleky Kornél volt: legtöbb kortársával ellentétben kifejezési formája, gondolathordozó szerepében számottevő tevékenysége volt a kritika és a rendszeres gondolkodást tükröző, okfejtő tanulmány. Ilyen volt a *Törekvések és irányok a modern művészetben*, valamint a *Színek és szenvedések*, melyben Pechán József művészetét méltatja. Mellette Farkas Geiza tanulmányírói munkássága emelkedik ki. A társadalmi lélektan köréből a *Kamaszdrámák* című írása, esztétikai gondolkodásunk szempontjából a *Mi tetszik és miért?* című tetszésetztétikai rendszert adó könyve (1927) érdemel külön figyelmet. Wollák Gyula tanár ugyanebben az időben *Műveltség és álműveltség* címmel írt könyvet (1929). E korszakról képünket jól egészíti ki Csányi Endre (1897–1944) munkássága, aki a magyar irodalom első Baudelaire-könyvét írta meg *Baudelaire élete és költészete*

cím alatt (1928). „Ezen értekezést kettős céllal írtam – olvashatjuk könyve előszavában. – Az egyik cél objektívabb, irodalomtörténeti: Baudelaire anekdotáktól mentesített, hiteles élettörténete segítségével rávilágítani költészetének megértetlen mélységeire. A másik cél szubjektívabb, etikai: elégtételadás a nagy költő emlékének, akinek nemes homlokára saját korában egy bornírt bírói ítélet az erkölcstelenség bélyegét sütötte; a mester emlékének, kit a hálátlan utókor szemében ragyogó nevű tanítványainak hosszú sora homályosított el...” Csányi Endre könyve, bár vázlatos, a francia költő teljes pályaképét rajzolja meg, s különösen azokban a részletekben jelentős, amelyekben Baudelaire modern világnézetéről beszél. A harmincas években önálló kritikai vagy tanulmánykötet nem jelent meg. Kázmér Ernő, aki Szenteleky örökébe lépett a tanulmányírás terén, nem gyűjtötte össze Jugoszláviában írt kritikáit és tanulmányait, de a folyóiratok, újságok hasábjain maradt Láng Árpád-Lőrinc Péter és Herceg János kritikai munkássága is.

A háború utáni első tíz esztendőben viszont éppen Herceg János jelenteti meg tanulmány- és esszéköteteit, s 1952-ben *Emlékeinkről* címmel művelődéstörténetünk előtörténeti korszakának első vázlatát is megírja a *Magyar Ünnepi Játékok* című kiadványban, amelynek írásai a művelődési és kulturális élet minden területét felölelve adnak összképet a jugoszláviai magyarságról. Az ötvenes években bontakozik ki B. Szabó György irodalomtörténeti, kritikai tevékenysége, majd Sinkó Ervin esszéisztikus művei hatnak. Az elmúlt húsz esztendőben folyóiratainkban mind mennyiségi, mind minőségi szempontból is jelentős tanulmányirodalom születik meg, a hatvanas évek végén és a hetvenes években a tudományos kiadványok száma is mind nagyobb. A Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszéke *Tanulmányok* című kiadványa, *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* (1976 óta *Hungarológiai Közlemények*) és a *Létiünk* című folyóirat megjelenése ennek a munkának az ösztönzője. Külön érdekessége lehet körképünknek, hogy az első háború utáni tanulmányok egyike világirodalmi tárgyú: Horovic Ignác *Villon élete és költészete* című füzete (1946) Faludy György Villon-átköltései nyomán az „expresszív Villont” mutatja be.

Az irodalomtörténeti érdeklődés első megnyilvánulásai az esszé formájában öltöttek alakot, s egy egész esszéíró nemzedék lépett fel az 1960-as évek elején, s e nemzedék tagjainak (Bányai János, Gerold László, Utsai Csaba, Bosnyák István) ilyen jellegű munkásságát már méltattuk, de itt meg kell jegyeznünk, hogy újabb kötetekben irodalomtörténeti karakterű munkáik is olvashatók. S az eszmetörténet-irodalomtörténetész Szelei István munkásságával is külön fejezet foglalkozik.

Az irodalomtörténet-írás kibontakozása tehát az 1960-as években vette kezdetét. Juhász Géza (1924) első tanulmányait ugyan az 1950-es években jelentette meg, legjelentősebb műve, *Papp Dániel (Egy kimaradt fejezet a magyar irodalom történetéből)* már 1965-ben jelent meg. Az irodalmi élet jelenségeivel, a könyvkiadás problémáival foglalkozó írásai jelentek meg a *Könyvek országútján* című könyvében (1973). 1978-ban Majtényi Mihályról, 1982-ben Laták Istvánról írt kismonográfiát. *Múl-*

tunk és jelenünk az irodalomban címmel (1983) kritikáit, tanulmányait, arc- és pályaképvázlatait gyűjtötte össze. Színháztörténeti tanulmányait *Párhuzamok és kapcsolatok* címmel 1998-ban jelentette meg – egyaránt feldolgozva kapcsolattörténeti témákat (Jovan Sterija Popović magyar kapcsolatai; Szerb történelmi hősök 19. századi magyar drámákban; Magyar népszínművek szerb fordításai) és drámatörténeti összefoglalást adva a vajdasági magyar drámai irodalomról és színháztörténetéről. Fiatalkorának önéletrajzi jellegű megidézése pedig *A fordulat forgatagában* című kötete (1987).

Jelentős és nagyarányú Dér Zoltán (1928) szövegfeltáró tevékenysége. A Szabadkával kapcsolatos irodalmi emlékek, a szabadkai születésű írók munkásságának a kutatója. Felkutatta Kosztolányi Dezső és Csáth Géza kézirati hagyatékát, s megjelentette Kosztolányi Dezső egyes kiadatlan munkáit, köztük egy regénytervének töredékeit a *Mostoha* című kötetében (1966). *Fecskelány* című gyűjteménye Kosztolányi Dezső és Lányi Hedda levelezését tartalmazza (1970). *Negyvennégy levél* című kiadványában Kosztolányi-leveleket adott közre (1972). Közreadta *A Kosztolányi család levelezéséből* címen (1988) a nagy író és családi kapcsolatainak dokumentumait. *Szülőföld és költője* címmel 1985-ben kutatásai eredményeit jelentette meg. Sajtó alá rendezte Schwalb Miklós kéziratban maradt verseit *A szén* címmel (1971), valamint Dettre Jánosnak a *Bácsmegeyi Naplóban* megjelent cikkeit *Új partok felé* (1979) cím alatt a jeles irodalomszervező és irodalompolitikus tüzetes életrajzával egyetemben. *Ikercsillagok* című 1980-ban kiadott tanulmánykötetében a Kosztolányi Dezső és Csáth Géza munkásságával kapcsolatos tanulmányait gyűjtötte össze. Sajtó alá rendezte Csáth Géza munkáit *Ismeretlen házban I–II.* (1977) címmel, és elkészítette Csáth Géza műveinek bibliográfiáját is (1977). Kiadta Somlyó Zoltán írásait *Szabadkai karnevál* címen 1982-ben. Nagyobb portrét szentelt Toncs Gusztáv, Iványi István és Loósz István munkásságának *Három tudós tanár* című könyvében (1975). Kritikái, tanulmányai *Szembesülések* (1979) és *Perben a pusztulással* (1989) címmel jelentek meg.

Filológiai jellegű Dávid András (1935–1996) *Délszláv epikus énekek magyar történelmi hősök* című könyve (1978), amelyben a magyar történeti hősokról (Nagy Lajostól Dóczi Péterig) szóló délszláv népi éneket vizsgálja, a valóságos történelem adataival szembesítve a költészeti fikciót és a népi történelmi tudatot. Újabb kapcsolattörténeti tanulmányait *Egyazon égtájon* címmel jelentette meg 1993-ban. Szerb nyelvű összefoglalójában (*Mostovi uzajamnosti*, 1977) a magyar–délszláv kulturális és irodalmi kapcsolatok történetének vázlatát adta ki, s van egy magyar balladákat szerb nyelven megszólaltató kötete is (*Hej paun, paune*, 1980), amely 111 magyar népballada fordítását tartalmazza.

Vajda Gábor (1945) Lukács György realizmuselméletét vizsgálta terjedelmes tanulmányban, kisonográfiaiban mutatta be Kázmér Ernő munkásságát (1981) és Ács Károly költészetét (1984). *Források és partok* címmel (1983) irodalomtörténeti tárgyú tanulmányait és kritikáit gyűj-

tötte össze. 1996-ban *Lefojtottság* címen a vajdasági magyar költők verseskönyveiről írott kritikái jelentek meg, és megfogalmazott programja szerint egyértelműen „az a szemlélet köti, amely szerint a vers ránk gyakorolt lenyűgöző-felszabadító hatásában válik funkcionálissá”, amely tehát a vers erőterét méri, és szempontjából kevés dicsérni valót talál a vajdasági magyar költészetbe.

A magyar irodalom a Délvidéken Trianontól napjainkig (év nélkül, 1995?) című kis irodalomtörténeti áttekintése polemikus mű. Bevezető fejezetében etalonját is felmutatja: „Az, hogy valaki »vajdasági« író-e, a születési és a lakhely esetlegességén túl annak kérdése, hogy élményvilágában meghatározó erővel van-e jelen a kisebbségi sors. Ennek hiteles kifejezésében középszerű tehetségek is jeleskedhetnek, minthogy az esztétikumot a mi vidékünkön magától értetődően támogatja meg az etika értéktartománya.” Sajátos, az egységes magyar irodalom modelljére esküvő szempontját érvényesítve igen megrostálja azokat, akiket irodalomtörténeti áttekintésében említésre érdemesnek tart. Közben heves polémiát folytat az értelmezése szerint államérdeket kifejező, lojalitást mutató írókkal, kritikákkal, irodalomtörténeti összefoglalókkal, így az írástudók összeesküvéseinek láncolatát látja irodalmunk évtizedeinek történetében, ezek az „összeesküvők” pedig szerinte rendre a „zsoldosmorált” és a passzív értelmiségi magatartást képviselték, azt, amit az államhatalom rájuk kényszerített.

Ilyen szempontok vezetnek Szenteleky Kornél megítélésében is. Szenteleky-könyvében (*A muszáj-Herkules: tanulmányok Szenteleky Kornélról és műveiről*, 1997) az irodalomtörténeti összefoglalójában megrajzolt képet részletezi: „Szenteleky Kornél igazi alkotói készségéről (epigon jellegű esztétizmusáról lemondva) a *Vajdasági Írás*, de még inkább a *Kalangya* szerkesztésének elvállalásával tett tanúbizonyságot. Nem annyira az eredmény, mint inkább maga a kísérlet volt nagyszerű, ami azonban nem kisebbíti annak a levelezésnek az értékét, amelyet a Vajdaság Kazinczyja a köréje csoportosulókkal folytatott”. Vajda Gábor szerint Szenteleky Kornélnak nem szépirodalmi alkotásai, nem tanulmányai és bírálati bírnak érdekléssel, hanem az 1943-ban megjelent irodalmi levelezésének a kötete. S teszi ezt azért, mert szerinte „Szenteleky... tragikus tudattal, az önámítást elutasítva, gyöngé írónak tartja magát”, s lesz Vajda Gábor értelmezésében az „irodalmi vállalkozásába belebukott messiás”, illetve ahogyan könyvének címe mondja: „muszáj-Herkules” a vajdasági magyar irodalomnak. A lehető legnagyobb látószögű programjának pedig a „magyar nemzeti sajátosságok megőrzését és az itt élő népek barátságának szolgálatát” tartotta. Polemikus a Szenteleky-képe könyvének, főképpen, hogy legalább annyi erőt és teret szentelt a Szenteleky munkásságával foglalkozóknak, a Szenteleky-recepciónak, mint hőse életműve magyarázatának. Csak akkor megértő, amikor az „elhivatott értelmiségi szellemi törekvések kifejezését” találja nála pályája utolsó s mint Vajda Gábor már jelezte, a *Vajdasági Írás* és a *Kalangya* fémjelezte éveiben, s így összegez: „Ha tehát mindent tekin-

tetbe veszünk, akkor azt kell mondanunk, hogy Szenteleky Kornél – kisebb-nagyobb tévedései ellenére is – heroikus harcot folytatott saját alkotói lényéért, szellemi továbbéléséért, vagyis a Jugoszláviába szakadt magyarság fennmaradásáért, egy kulturáltabb, európai utókorért.”

A hatvanas évek második felében lépett fel Hornyik Miklós (1944), kötetei azonban csak az 1980-as években jelentek meg: *Szabálytalan napló* (1981), *Titokfejtők* (1988) címmel tanulmányai kerültek az olvasók elé. E tanulmányok közül kétségtelenül a *Szenteleky Kornél és A Mi Irodalmunk* című emelkedik ki. Sajtótörténeti monográfiája *A Délbácska története* (1920–1929), amely 1985-ben jelent meg. A magyar irodalom élő klasszikusaival készített nagyinterjúi *Beszélgetések írókkal* címen 1982-ben jelentek meg. Ezekre első megjelenésük óta gyakran szokott hivatkozni a magyar irodalomtörténet-írás és a kritika. *Angol pázsit* (1991) című kötete ironikus-szatirikus írásainak gyűjteménye. Magyarországon él.

Fekete J. József (1957) kritikai-irodalomtörténeti munkásságának két területe van: kiváló Szentkuthy Miklós-kutató, egyúttal a vajdasági magyar könyvek kritikusa is. Első Szentkuthy Miklós munkásságát értelmező esszékötetete *Olvasat* címen 1986-ban jelent meg. Könyve előszavában arról értekezve, hogy nem könnyű olvasni s még nehezebb elolvasni és megérteni Szentkuthy roppant életművét, a befogadást gátló két körülményt hangsúlyozza: a művek terjedelme és Szentkuthy „asszociációs rendszere, előre- és visszautalásai, túláradó verbalizmusa mindig megfeszített figyelmet követel ... racionális káosz, elemzés- és katalóguskaleidoszkópon át vezeti az olvasót”. Az *Olvasat II.* „Újabb esszék Szentkuthyról” című 1993-as kötete az író halála után kiadott, posztumusz művekkel foglalkozik, amelyek Szentkuthy életművének egészen új vonulatát képezik, ilyen módon az *Olvasat II.*-t akár egy új pályakép vázlatának is felfoghatjuk. S ha Fekete J. József esszéinek hőse nem törődött a műfaji szabályokkal, a recipiáló kritikus sem szabályos tanulmányokat írt róluk. A *Széljegyzetek Szentkuthyhoz* (1998) című, „körbejárt, egyre kitaposottabb utakon Szentkuthy Miklós regényeiben” alcímet kapott művében azt bizonyítja, hogy Szentkuthy értelmezése kimeríthetetlen, az újraolvasatok új felfedezéseket tesznek lehetővé. *Próbafüzet* (1993) című gyűjteményében az 1980-as évek jugoszláviai magyar prózáját, a *Próbafüzet II.* (1995) címűben pedig bírálatainak újabb sorozatát adta ki.

Toldi Éva (1962) *Herceg János* című kismonográfiájával lépett 1993-ban az irodalomtörténet munkásai sorába. Nagy feladatra vállalkozott, amikor Herceg János változatokban gazdag és sokrétű munkásságát összegezte a monográfia megszabta módon. Gondos és körültekintő gyűjtőmunka, kérdéseket tisztázó ellenőrző tevékenység nélkül el sem lehetett kezdeni, főképpen, hogy vallotta, Herceg Jánosé „igazi életmű, amelynek korszakai vannak, alakulástörténete van”. Kutatómunkája hívta elő a feledésből például Herceg János első, a *Bohóc szerelme* című novelláját a *Sombori Ujságból*, amely ősforrása nem egy későbbi alkotá-

sának, köztük az *Ég és föld* című regényének is. S hogy a mai vajdasági magyar irodalmi életnek is egyik közvéleményt formáló kritikusa, azt „*Összetartozó neszek*” című 1997-es „versről, prózáról” egybegyűjtött írásai példázzák. Irodalmunk közelmúltjának részleteit vizsgálta, a vajdasági magyar líra és próza könyveit szemlézi, és a modern magyar próza egyéniségeinek alkotásait mutatja be. Két antológiájában, a *Teleírt világban* és *A varázsszoborban* a kezdő írókat mutatta be 1987-ben és 1991-ben.

Harkai Vass Éva (1956) egyetemistaként Vass Éva néven adta ki *Nyárkisülések* című verseskönyvét (1979). Irodalomtörténeti, kritikai dolgozatai *Ezredvégi megálló* címen 1998-ban jelentek meg. Az irodalmi szöveg iránti érzékenységgel elemzi a modern magyar irodalom néhány jelentős alkotójának (Kosztolányi Dezsőnek, Kassák Lajosnak, Füst Milánnak, Weöres Sándornak, Juhász Ferencnek, Nemes Nagy Ágnesnek, Mészöly Miklósnak, Konrád Györgynek) és alkotásának világát, akár csak a jugoszláviai magyar irodalom és a kortárs magyar irodalom műveit. Sokoldalú alkotó, prózaíróként, költőként egyaránt figyelmet keltő. „Revoltprózának” minősítette az 1997-ben megjelent *Így éltünk* című kötetének szövegeit, és témaelfogásával, családi krónikája interpretációjával, stílusának kemény líraiságával új csapást vágott prózairodalmunkban: a bácskai kisvárosi mentalitást előtte ilyen módon nem ábrázolta még író. Szövegében önnön gyermekvilágát mintegy felülvizsgálva ironikusan láttatja, s ilyen módon beszél a maga születésétől gyermekei születéséig tartó időszakról. Lírája most van kiteljesedőben – egyre biztosabban szólaltatja meg az értelmiségi embert a korban, amelyben „a lenni élni silány mása” (*Kedves Kávai M.!*). Ars poetica értékű a *Nero, zavarban* című versének *Mellék-dal*:

*Ó távolságtartás, ó irónia!
Ne hagyd, hogy hasztalan fecsegjek.
Borítsd rám hideg vigyorod,
adj clown-ruhát, arcom
fessd fehér kulimásszal.
Szépen nyesett verset, ha kell,
adj zengő metrumot – vagy
kancsalíts, mutass fűgét,
keríts be csönddel, hallgatással.*

Bence Erika (1967) *Könyvkereskedés* című tanulmánykötete kritikusi munkásságának a tükre. Könyve előszavában írta, hogy 1985-ben írta első novellaelemzését, s a tanulmány és a könyvismertető közötti skálán mozogva áldozott „mindenekelőtt a felfedezés örömeinek, az intellektuális kaland ígéréteinek”.

Csorba Béla figyelmét az 1990-es években az irodalompolitikai jellegű csatározások és a politikai célzatú közírás kötötte le. A magyarországi Bottlik Józseffel és jeles prózaírókkal, Dudás Károllyal együtt írt *Eltévedt mezsgyekövek Adalékok a délvidéki magyarság történetéhez 1918–1993* (1994) című könyvükben többször történik említés a vajda-

sági magyar irodalom történetéről is. Egyik kitétele szerint a „vajdasági magyar irodalom léte első évtizedében »hírlapirodalomként« jelent meg, hiszen a sajtó adta legfontosabb fórumát”. A könyv egy másik fejezetében (*Öntudatra ébredés 1929–1941*) az 1930-as évek vajdasági magyar irodalmáról találunk információkat, s külön fejezet tárgyalja *A jugoszláviai magyar irodalom a Tito-korszakban* cím alatt a háború utáni irodalmi fejlemények első szakaszát, *Az Új Symposion és a hatvanas évek* címen pedig a másodikát, azzal a kitételrel zárva irodalmi áttekintésüket a „háború harmadik esztendejében”, hogy a vajdasági magyar irodalom második világháború utáni korszaka a 80-as évek végére voltaképpen lezárult”, a *Híd* című folyóirat irányvonalát konzervatívnak, „olykor provinciálisnak” tartva, míg a Dér Zoltán szerkesztette *Üzenet* megjelenése szerintük pozitív vívmány, s jelzik, hogy képes a megújulásra, s „idővel akár a vajdasági magyar irodalom legrangosabb orgánumává lehet”. Megjegyzik még, hogy az *Új Vidéki Műhely* az *Új Symposion* hiánya támasztotta úrt próbálja kitölteni. A vajdasági magyar irodalomtörténet szempontjából Csorba Béla és Vékás János *A kultúrtantani visszavág. A Symposion-mozgalom krónikája (1954–1993)* című, 1993-ban szamizdatkiadásként, majd 1994-ben Csorba Béla kiadásában a jelzett korszak irodalompolitikai krónikája, terjedelmes dokumentumgyűjteménye. Azt bizonyították, hogy a „fiatalokkal szemben a hatalmi leszámolás nem újkeletű”, és jellemző tünetként a politikai hatalommal szemben kibővülő harc rendre a nemzedéki harcok alakját ölti. A krónikások kitűzött célja a *Symposion* című folyóirat politikai történetéhez összegyűjteni az adatokat. Csorba Béla publicisztikai kötete a *Ceruza vagy CENZURA* című (1995). Eddig két kötetben jelentette meg (a másodikat mgr. Pál Tiborral) forrásgyűjteményét a Délvidék történetéhez. Az elsőt *Affelett sokszor harcolást tettek ...* címen 1997-ben, a másodikat *Árnyéka eltűnő nevemnek ...* címen 1998-ban.

Láncz Irén (1952) nyelvészeti tanulmányai során a *Szó, szöveg, jelentés* (1994) című könyvében a XX. századi magyar irodalom legjelesebb alkotói műveinek szövegtani vizsgálatával járult az irodalomtörténeti ismeretekhez is. Rajsli Ilona (1957) az úgynevezett délvidéki nyelvmelék (Bécsi-, Müncheni- és Apór-kódex), Zay Ferenc emlékirata és egy martonosi panaszlevél morfológiai, szintagmatikai és lexika-stilisztikai vizsgálatának eredményeit adta közre, és elkészítette az *Apor-kódex* szótárát.

Magyar László (1937–1998) szabadkai levéltáros *Életek, iratok, iratok, életek* (1994) című kötetében a magyar irodalomtörténet szempontjából értékes adatokat közölt Szarvas Gábor, Babits Mihály, Milkó Izidor, Kosztolányi Dezső, Vajda János szabadkai kapcsolatairól, Fehér Ferenc szabadkai őseiről, és tisztázta Papp Dániel születésének vitatott dátumát. *Milkó Izidor és könyvtára* (1997) című könyvében a jeles szabadkai író könyvtára sorsának levéltári dokumentumait tette közzé.

A művelődéstörténetet képviseli Baranyai Júlia (1906–1982) *Vízbe vesző nyomokon* című két kiadást (1976 és 1977) megért könyve, amelyben a jugoszláviai Baranya művelődéstörténetéről adott képet.

Garay Béla (1897–1987) jeles színművészünk *Az ekhósszekértől a forgószínpadig* (1953) című könyvében a szabadkai színház történetét írta meg, *Színészarcképek* (1971) című munkájában pedig a vidékeinken megfordult jelesebb színművészeket örökítette meg.

Káich Katalin (1943) munkái főképpen Zombor művelődéstörténeti szerepét pontosítják. Elkészítette *A zombori magyar színművészet története és repertórium 1825–1918* című összefoglalóját (1975), megírta a *Szabad líceumok Bácskában és Bánátban* (1979), valamint a *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata* (1883–1918) című könyvét (1980). Az 1980-as években a vajdasági magyar színjátszás történetét feldolgozó monográfiái jelentek meg: *Az újvidéki magyar nyelvű színjátszás története és repertórium 1836–1918* (1983) és *A zentai magyar nyelvű színjátszás története és repertórium (1833–1918)* (1987).

Jelentős művelődéstörténeti munkásságot fejt ki Németh Ferenc (1956), főleg a Bánát-kutatás területén. 1993-ban megjelentette *A torontáli szőnyeg* című könyvét, amely a magyar szecessziós művészet történetéhez szolgál adatokkal, majd megírta és gazdagon dokumentálta a Fülep családnak és Fülep Lajosnak fiatalkori becskeréki éveit (Újvidék, 1997).

Színház-történetet írt Franyó Zsuzsanna (1953) *Az Újvidéki Színház húsz éve* (1994) című könyvében.

A bibliográfiai munkálkodás vezéregyénisége Csáky Sörös Piroska (1938), alapvető, az irodalomtörténeti kutatásokat lehetővé tevő bibliográfiák szerzője. *A jugoszláviai magyar könyv 1945–1973* (1973) és a *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941* (1988) című bibliográfiai forrásértékűek. Elkészítette a Forum Könyvkiadó 1957 és 1983 között megjelent kiadványainak bibliográfiáját (1984), valamint a *Bori Imre bibliográfia: 1950–1992* (1994) című bibliográfiát. Könyv- és nyomdásztörténeti tanulmányait *Könyv, könyvtár, olvasó* című 1997-es kötetében adta közre. Szellemi életünk múltjának és jelenének kutatója eligazító tanulmányokat közöl mind a könyvkiadás, mind a könyvtári munka, mind a könyvolvasás, valamint a kapcsolattörténet tárgyköréből.

Pató Imre (1931) a *Híd repertórium (1934–1941)* című bibliográfiáját és a *Hétről-Hétre* című lap repertóriumát adta ki. *A jugoszláviai magyar irodalom bibliográfiája* 1968-tól kíséri irodalmunk életének eseményeit. Az első füzet 1970-ben jelent meg Pastyik László munkájaként, majd Pohárkovichs Elvira és Csapó Julianna a bibliográfus. Tanulmánykötetei jelentek meg Losoncz Alpárnak (1958) *Hiányvonalakozások* (1988) és *Az emlékezés hermeneutikája* (1998) címmel; a ma Magyarországon élő Mák Ferenc (1956) *A magam iskolája* (1990) és *Fényességek titkai* (1990), Csordás Mihály (1950) pedig *Követni az időt* címmel 1984-ben jelentette meg kritikáit. Szimin Bosán Magda (1922) *Gálék* címen írta meg Gál László és felesége „kevésbé ismert” élettörténetét.

Hódi Sándor (1943) pszichológus – tanulmányköteteinek alapvető jellegét ez szabta meg. Leginkább irodalmi célzatúak a *Táj és lélek* (1989), valamint *A nemzeti identitás zavarai* (1992) című munkái.

A JUGOSZLÁVIAI MAGYAR IRODALOM DÍJAI

HÍD IRODALMI DÍJ

- 1959 Major Nándor: *Vereség*
1960 Ács Károly: *Csend helyett vers*
1961 Sinkó Ervin: *Egy regény regénye*
1962 Gál László: *Tarlóvirág*
1963 Pap József: *Rés*
1964 B. Szabó György: *Éjszakák, hajnalok*
1965 Bori Imre: *Eszmék és látomások*
1966 Fehér Ferenc: *Delelő*
1967 Tolnai Ottó: *Sirálymellcsont*
1968 Szirmai Károly: *Muzsikáló messzeség*
1969 Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története 1918-tól 1945-ig*
Domonkos István: *A kitömött madár*
1970 Koncz István: *Átértékelés*
1971 Bori Imre: *A magyar irodalmi avantgarde I–III.*
1972 Németh István: *Sebestyén*
1973 Gion Nándor: *Virágos katona*
1974 Pap József: *Rendhagyó halászás*
1975 Debreczeni József: *Hideg krematórium*
1976 Brasnyó István: *Tükrös Madonna*
1977 Herceg János: *Embersor*
1978 Varga Zoltán: *Hallgatás*
1979 Herceg János: *Kék nyárfás*
1980 Tolnai Ottó: *Világpor*
Tóth Ferenc: *Csontomiglan-csontodiglan*
1981 Szeli István: *Történő történelem*
1982 Utsi Csaba: *Vonulni ha illőn*
1983 Ács Károly: *A közbülső világban*
1984 Juhász Erzsébet: *Gyöngyhalászok*
1985 Németh István: *Hegyomlás*
1986 Bognár Antal: *Álmok a halálban*
1987 Koncz István: *Ellen-máglya*
1988 Brasnyó István: *Macula*
1989 Herceg János: *Módosulások*
1990 Gerold László: *Száz év színház*

- 1991 Jung Károly: *Barbaricum*
1992 Kalapis Zoltán: *Betűk és képek*
1993 Böndör Pál: *Tegnap egyszerűbb volt*
1994 Cs. Simon István: *Szülőfalum, Terján*
1995 Bányai János: *Talán így*
1996 Németh István: *Házioltár*
Danyi Magdolna: *Palicsi versek*
1997 Gulyás József: *Versek – 1980*
1998 Bányai János: *Hagyománytörés*
Kontra Ferenc: *Gyilkosság a joghurt miatt*
1999 Böndör Pál: *A változásom könyve*
2000 Bányai János: *Mit viszünk magunkkal?*
2001 Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*
2002 Vasagyi Mária: *Silentium album*
Mészáros Zoltán: *Úton a csók felé*
2003 Bányai János: *Egyre kevesebb talán*
2004 Jung Károly: *Elbeszélés és éneklés*
2005 Faragó Kornélia: *Kultúrák és narratívák*
2006 Deák Ferenc: *Történelem*

SZENTELEKY KORNÉL IRODALMI DÍJ – BAZSALIKOM-DÍJ

1972	Herceg János	Sava Babić
1973	Bori Imre	Judita Šalgo
1974	Szabadkai Életjel Irodalmi Élőújság	Ács Károly
1975	Bányai János	Fehér Ferenc
1976	Jó Pajtás gyermeklap	Mladen Leskovac
1977	Petkovics Kálmán	Bodrits István
1978	Újvidéki Rádióiskola	Borbély János
1979	Híd folyóirat	Paszkal Gilevszki
1980	Gerold László	Rukovet folyóirat
1981	Szeli István	Vukovics Géza
1982	Kanizsai Író tábor	Polja folyóirat
1983	Utasi Csaba	Varga József
1984	Urbán János	Brasnyó István
1985	Fehér Ferenc	Aleksandar Tišma
1986	Németh István	Szilágyi Károly
1987	Tomán László	Jung Károly
1988	Dévavári Zoltán	Vickó Árpád
1989	Penavin Olga	Lazar Merković
1990	Ács Károly	Radoslav Miroslavljev
1991	Burány Nándor	Bata János
1992	Varga Zoltán	Vujicsics Sztoján
1993	Magyar Tanszék	Bojtár B. Endre
1994	Bosnyák István	Túri Gábor
1995	Pap József	Radics Viktória
1996	Fekete J. József	Seja Babić

1997	Bada István és Johanna	Papp György
1998	Kalapis Zoltán	Pap József
1999	Csáky S. Piroska	Csuka Zoltán Műfordítói Műhely
2000	Bogdán József	Orbis folyóirat
2001	Vukovics Géza	Rajslí Emese
2002	Németh Ferenc	Lidija Dmitrijev
2003	Középiskolások Művészeti Vetélkedője	Aleksandar Tišma
2004	Jung Károly	Marko Čudić
2005	Bordás Győző	Draginja Ramadanski
2006	Újvidéki Színház	Sava Babić
2007	Ilia Mihály	Vickó Árpád

SZIRMAI KÁROLY IRODALMI DÍJ

1976	Németh István: <i>Lepkelánc</i>
1978	Brasnyó István: <i>Tükrös Madonna</i>
1980	Gobby Fehér Gyula: <i>Másokat hívó hang</i>
1982	Dudás Károly: <i>Jártatás</i>
1984	Juhász Erzsébet: <i>Gyöngyhalászok</i>
1986	Herceg János: <i>Összegyűjtött elbeszélések I–III.</i>
1988	Tolnai Ottó: <i>Prózák könyve</i>
1990	Majoros Sándor: <i>A visszhangkísérlet</i>
1992	Kontra Ferenc: <i>Nagy a sátán birodalma</i>
1994	Lovas Ildikó: <i>Kalamáris</i>
1996	Szathmári István: <i>Ünnepnapok</i>
1998	Harkai Vass Éva: <i>Így éltünk</i>
2000	Németh István: <i>Ima Tündérlakért</i>
2002	Vasagyi Mária: <i>Silentium album</i>
2004	Nagy Abonyi Árpád: <i>Tükörcselek</i>
2006	Aaron Blumm (ifj. Virág Gábor): <i>Csáth kocsit hajt</i>

HERCEG JÁNOS IRODALMI DÍJ

1998	Toldi Éva
------	-----------

SINKÓ ERVIN IRODALMI DÍJ

1970	Podolszki József
1971	Utasi Mária
1972	Bognár Antal
1973	Danyi Magdolna
1974	Böndör Pál
1975	Juhász Erzsébet
1976	Thomka Beáta
1977	Fenyvesi Ottó

- 1978 Sziveri János
1979 Mák Ferenc
1980 Balázs Attila
1981 Csorba Béla
1982 Sebők Zoltán
1983 Losoncz Alpár
1984 Kalapáti Ferenc
1985 Fekete J. József
1986 P. Nagy István
1987 Kontra Ferenc
Túri Gábor
1988 Apró István
1989 Beszédes István
Bozsik Péter
1990 Majoros Sándor
1991 Toldi Éva
1992 Papp Tibor
1993 Utasi Csilla
1994 Jódal Kálmán
1995 Piszár Ágnes
1996 ifj. Virág Gábor
1997 Horváth György
1998 Mirnics Gyula
1999 Tetszőleges irány (fiatalok versantológiája)
2000 Mészáros Zoltán
2001 Raffai Judit
2002 Danyi Zoltán
2003 A szellem magánya
(Búrany Ágota, G. Csákvári Hajnalka, Huszta Rózsa, Smit Edit)
2004 Gyarmati Kata
2005 Deissinger Ákos
2006 Marko Čudić